

Алишер НАВОИЙ

ФАРҲОД ВА ШИРИН

I

Бихамдик фатҳ абвоб ул-маони,
Насиб эт кўнглума фатҳ ўлмак они.

Кўзумга ул эшик қуфлин радид эт,
Анинг фатҳиға килкимни калид эт.

Очиб ул ганж қуфлин бу калидим,
Насибим айла неки бор умидим.

Нечаким истасам нақди жавохир,
Қаён боқсам кўзумга айла зоҳир.

Терарга ҳар нафас кўрроқ ҳавас бер,
Ҳавас бергач олурга дастрас бер.

Анга тегур қўлумниким йироқдур,
Қўлумға сол аниким яхшироқдур.

Нима кўп олмоғимга монеъ этма,
Неча кўп олғонимга қонеъ этма.

Бу маҳзан бирла кўнглумга ғино сол,
Нечаким сочсам илгимга яно сол.

Дурафшонлиққа килким фош қилғил,
Тилимни доғи гавҳаррош қилғил.

Бу дурларким кўзумни андин очтинг,
Менинг илгим била оламға сочтинг,

Таманносин ҳазин кўнглумдин олма,
Сочилғон бирла туфроғ ичра солма.

Буюрсанг сочмоғин мен бенавоға,
Чиқор юз бенаво илгин ҳавоға.

Аюрғоч базл ила бу бенаводин,
Навосизларға қормотқил ҳаводин.

Гадоларға дағи андин ато бер,

Ғаниларға дағи они туто бер.

Шаҳ олса доғи қилсун тожи торак,
Қул олса ҳам анга бўлсун муборак.

Анга ишқ аҳлини қил орзуманд,
Анинг бирла аларни ҳам баруманд.

Дурин қил кўзларига ҳар замон ёш
Ва лекин лаълу ёкутини қон ёш.

Аларға ошкорову ниҳони,
Кўз ичра ашқдек асратқил они.

Такаллум аҳлиға сармоя айла,
Не дур назм этсалар рироя айла.

Замона дуржини андин тўло қил.
Фалак жавфини андин имтило қил.

Ани синдурғон элни қил шикаста,
Хужаста кўрган элга тут хужаста.

II

*Бу шавқ достонининг «алиф»лари сарвқадлар бўйидек санубарваши ва «лом»лари бинафша
зулфлар турраси янглиг дилкаш эрқонига боис феҳрастида Ҳақ отидин тугро ва дебочаси
Қайюми Мутлақ сифоти билал*¹

Бу рангин сафҳа, балким дард боғи,
Аён ҳар лоласида ишқ доғи.

Таҳайюр ўти ҳар барги гул анда,
Таҳассур дуди ҳар бир сунбул анда.

Қушининг нағмаси хижрон суруди,
Оқар сув барча сели ашқ руди.

Шамолиға самуми ҳажр ҳамроҳ,
Самуми ҳажр йўққим, шуълаи оҳ.

Бутуб гулбунларидин ғунчаи дард,
Чиқиб ул ғунчалардин оташин вард

Ки, бўлмиш бу баляятларға мансуб,
Улус кўнглиға андин келди марғуб

Ки, бўлди сафҳасининг ибтидоси,
Тазарруъ бирла ул Холиқ саноси

Ки, инсон кўнглин этти гулшани ишқ,
Бу гулшаннинг ҳаримин маҳзани ишқ.

Не маҳзан, ҳар дури шамъи фароғи,
Не дур, не шамъ, дурри шабчароғи.

Ва лекин ҳусн ўтин айлаб жаҳонсўз,
Буларни андин этти оламафрўз.

Демай ўт ониким, барқи дурахшон,
Демай барқи дурахшон, меҳри рахшон.

Тулуъ этти чу ул рахшанда хуршид,
Адам шомига бўлди шамъи жовид.

Анинг нури чу рартав қилди зоҳир,
Бори заррот бўлдилар мазохир.

Қуёш маъшуку ҳар зот ўлди ошиқ,
Дема ҳар зот, заррот ўлди ошиқ.

Чу райдо бўлди бу аҳбобу маҳбуб,
Жаҳон бозори ичра тушти ошуб.

Булар борини райдо айлаган ишқ,
Бирин ул бирга шайдо айлаган ишқ.

Недин ошиқни ўртаг шайни маъшук,
Чу ошиқ мунда келди айни маъшук.

Икиси балки айни ишқ, фафҳам! ²
Тугонди борча сўз, валлоҳу аълам! ³

Ажаб суратки бир наққоши моҳир,
Бўлур юз навъ сурат бирла зоҳир.

Ўзи нақшу ўзи манқушу наққош,
Киши бу сирни мендек қилмади фош.

Нетай асроридин девона бўлдум,
Дедим, чун хушдин бегона бўлдум.

Навоий, телбаликни баргараф қил,
Яна бир лаҳза сўз бошига келгил.

Таолалло, не Ҳайю Қодири пок,
Ки, Ақли Кулл анга деб: «Мо арафнок». ⁴

Сифоти ақл шахсиға солиб реч,
Чу зотин фикр этиб топиб ўзин ҳеч.

Қилиб чун барқ зотин мазҳари кул,
Жаҳони ақл хошоки бўлуб кул.

Фано тўфони элтиб борин онинг,
Жаҳонда қўймайин осорин онинг.

Шухуди ақл даркидин мубарро,
Вужуди дарк шуъбидин муарро.

Нишони бенишонлиқдин йироқроқ,
Макони бемаконлиқдин кироқроқ.

Азалдин беҳад ошиб ибтидоси,
Абаддин асру тошиб интиҳоси.

Дамеким қаҳри ўти тутмай ором,
Ериб кўк ўйлаким бир кўрғошун хом.

Гаҳеким илм дарёси топиб мавж,
Ети қот ер туби қолиб тўқуз авж.

Қазо Фарҳоди⁵ амри раҳнамуни,
Забун оллинда гардун Бесутуни.

Етургонга бало тоғида бедод,
Лақаб айлаб замона ичра Фарҳод.

Ани ғам тоғида овора айлаб,
Қиёни тешасидин рора айлаб.

Неча бўлса Хито⁶ мулкида хоқон,
Солиб бийми анинг бағри аро қон.

Бадан мулкин қилиб алқисса маъмур,
Вазири ақл Мулқороси⁷ маъмур.

Кўнгул қасриға бўлғоч нақшрардоз,
Қилибон коргоҳи Монувийсоз⁸.

Қилиб ҳикмат хирад Суқрот⁹ қисми,
Ясаб жон ганжиги райкар тилисми.

Не маҳваш ҳусниҶақим берди тазйин,
Ани айлаб жаҳон аҳлиҶа Ширин¹⁰.

Чу айлаб ғамзаси жонларға торож,
Қилиб васлиҶа хусравларни¹¹ муҳтож.

Шафақ ГулгуниҶа хуршед этиб ранг,
Яна жул чархи атлас, Каҳқашон танг.

Кеча Шабдезин¹² айлаб тангбаста,
Янги ойдин қилиб сатлиҶа даста.

Қадар Шорурин¹³ анжумдин садафкор,
Анга чарху шафақ шингарфу зангор.

Ажал Шеруяси¹⁴ тиҶин қилиб тез,
Қатили юз туман андоққи Рарвез.

Никисойи¹⁵ замонға чун бериб соз,
Замона аҳлин айлаб айшрардоз.

Чу тортиб Зухра¹⁶ лаҳни Борбадни¹⁷,
Олиб Баҳромвашлардин¹⁸ хирадни.

Ўқуш Фарҳоду Ширин айласанг жам
Шабистонида бир рарвонау шамъ,

Ва гар минг Бесутундек¹⁹ қилсанг идпок,
Йўлида бир кесак, бал бир овуч хок.

Солиб чун қаҳр истиғноси рартав,
Келиб кам зарралардин доғи Хусрав.

Неким лутфи насими бирла мавжуд,
Бўлуб қаҳри шарори бирла нобуд.

Агар мавжуду маъдум ўлса олам,
Анга ижоду эъдоми мусаллам.

III

Муножот¹ инсоннинг адам ниҳонхонасидин вужуд кошонасиға келмакда адами ихтиёридин нишона демак ва вужуд шоҳроҳидин адам хобгоҳиға бормоқда вужуд изтироридин фасона айтмоқ ва гуноҳ қилурда бегуноҳлигин девонавор даъво қилмоқ ва девона занжирин соғингондек бу девоналиғ дафъин шаръ силсиласи била рафъи кулли қилиб

Илоҳий, андақим йўқ эрди будум,
Адам уйқусида эрди вужудум.

Не руҳум гулшанидин дард райдо,
Не жисмим туфроғидин гард райдо.

Вужудимда аносир банд тормай,
Таним ичра сўнгат райванд тормай.

Ўтумда йўқ тириклик меҳри тоби,
Суюм йўқлуқ биёбони сароби.

Бўлунмай туфроғим гарди фанодин,
Насиме йўқ вужудумда ҳаводин.

Не тан, не танда бош, не бош аро кўз,
Не юз, не юзда лаб, не лаб аро сўз.

Не жону анда не юз дарди жонсўз,
Не кўнгул, не анга минг неши дилдўз.

Нечукким йўқ кўнгул йўқ ғамдин озода,
Бўлуб йўқ жон доғи йўқ қайғудин шода.

Вужуд ичра йўқ олойиш аларға,
Адам кунжида осойиш аларға.

Борин ул уйқудин уйғоттинг охир,
Йиғибон бир-бирига қоттинг охир.

Бу йўқларға йўқ эрди расму рое,
Не имкон худким ўлғай муддаое.

Борисин бир-бирига банд қилдинг,
Ўқуш ҳикмат била райванд қилдинг.

Ўзунг сурдунг рақам торқоч бу нома,
Шақий ёхуд саид эрконга хома.

Насиб эттинг ани қилғонда жонлиқ,
Туман минг ажз бирла нотавонлиқ.

Раҳм ичра ғизо ҳам улки маълум,
Ҳавойи дилкушо ҳам улки маълум.

Бу зиндондинки жисмин ранжа айлаб,
Чиқординг юз туман ишканжа айлаб.

Қилиб ҳиссу қуводин они маъюс,
Ҳам эттинг маҳд зиндонида маҳбус.

Етиб беш-олти қатра сутга муҳтож,
Ул ўлса тўқ, агар ул бўлмаса оч.

Оч ўлса йўқ тили истарга маъкул,
Бўлуб ўз ҳолиға йиғларға машғул.

Тўқ ўлғач дафъиға йўқ акли ёри,
Не ул қувватки бўлғай ихтиёри.

Иши мажнун киби банд ичра топок,
Агар доя юмай жисмини – нопок.

Не манъи нола ғавғосиға онинг,
Не сатри аврат аъзосиға онинг.

Неча йил ранжу меҳнат сондин ортук,
Не дейким, ҳар не десам ондин ортук.

Бу санъатлар қилиб оламға соттинг
Ким, они одами хайлиға қоттинг.

Бу ерга тегруким бўлди шумори,
Анга йўқ эрди ҳеч иш ихтиёри.

Бу ҳолат ичра тутмай они маъзур,
Яна қилдинг неча амрингға маъмур.

Бу ишдур турфаким эгрию гар рост,
Қўя олмас қадам бўлмай санга хост

Ки, гар эгрию гар рост килки тақдир,
Азалда айламиш оллиға таҳрир.

Санга ул котиб илгида қаламдек,
Қалам нўғи аро балким рақамдек.

Рақам чекмакка котиб йўнса хома,
Ўшул дамким қилур таҳрири нома.

Шуури борму илгида қаламнинг,
Ва ё ул хома нўғида рақамнинг.

Гар ул таҳрир хатдур, гар нуқатдур,
Билур котибки туздур ё ғалатдур.

Шуури йўқлуғи басдур гувоҳи
Ки, бу ишда қаламнинг йўқ гуноҳи.

Анга бас йўқ эди бу бенаволиғ,
Қаламдек сарнигунлуқ юз қаролиғ

Ки, ҳар қилғонға хужжат ҳам тутарсен,
Бу хужжат ичра дикқат ҳам тутарсен.

БЭрурсен гоҳ анга дўзах била бим,
Қилурсен гоҳ жисмин ўтқа таслим.

Бу сўзни тутмасанг, ё Раб, мусаллам,
Яна бор турфароқ мундин сўзум ҳам.

Азал субҳида малхузунгни келтур!
Ароға «Лавҳи маҳфуз»унгни келтур!

Не қилғон иш гар эрмас анда мактуб,
Неким қилсанг эрур адлингға маҳсуб.

Ва гар ул лавҳ уза бўлса муҳаррар,
Азал тақсимидин бўлди муқаррар.

Не дерсен бас бу жамъи бенавоға!
Гуноҳе қилмайин қолғон болоға!

Навоий, хомадек тортиб узун тил,
Не дерсен, охир ўз ҳаддингни билгил!

Даме йўқ ёва айтурдин қароринг,
Жунун илгингдин олмиш ихтиёринг.

Жунун занжириға робастсенмуғ
Агар мажнун эмассен, мастсенмуғ

Неча девоналиғ Фарход янглиғ,
Чекиб тил тешаи рўлод янглиғ.

Қаро тилни демакдин бир замон чек,
Десангким бормағай бошинг қаламтек.

Қалам сурма бу навъ афсоналарға,
Агарчи йўқ қалам девоналарға.

Жунундин сўзга бир дам бўлмай огоҳ,
Гар ортуқ сўз дедим: астағфируллоҳ.

Илоҳий, боқмағил мажнунлуғумға,
Карамдин чора қил маҳзунлуғумға.

Юзум сарғортибон номам қароси,
Қарортиб номани хомам қароси.

Иноят айнидин хомам сари боқ,
Қизил айла юзум, номамни ҳам оқ.

Юзум лутфунг суйидин тоза қилғил,
Сўзум кўсин баланд овоза қилғил.

Майи нутқум тарабхез айла, ё Раб,
Найи килким шакаррез айла, ё Раб.

Кетур илгимга доғи жоми тавфиқ,
Етур кўнглумга доғи роҳи таҳқиқ.

Сўзум роҳ)ин қилиб равшан сафодин,
Шафоат жоми еткур Мустафо²дин.

[IV]

*Ул қуёш рухсори васфидаким, тун киби гису қуёшига соя солди ва Вашиамс била Валлайл¹
сурасини анинг юз қуёши била зулфи тунига ўхшатишгонидин ҳар бири бир бийик поя олди,
агарчи ул қуёшқа соя йўқ эрди ва ул кечага манзил ўёш устида-ўқ эрди. «Ва саллалалоҳу ало
шамси жамолиҳи ва зилли камолиҳи»²*

Мухаммад «кофу», «нун»³га қурратул-айн⁴
Туфайли кавн ўлуб, йўқ-йўқки, кавнайн⁵.

Нубувват кишварининг тахтгири,
Рисолат тахтининг соҳиб сарири.

Саририга тўкуз афлок ўлуб фарш,
Тўкуз афлокни қўйғил, дегил Арш⁶.

Солиб ҳам Аршу ҳам Курсий⁷га соя,
Бўлуб Курсий анинг тахтига роя.

Дема соя, дегилким зилли раъфат,
Не зиллу қайси раъфат, нури раҳмат.

Чу ул Ҳақ зилли бўлмоқ роя торти,
Қачон соя, ўзига соя торти.

Юзи гисунни чун рироя айлаб,
Ул оқшом кун юзига соя айлаб.

Аёгин ўргали гар тушти гису,

Бўлур доим чароғ ости қаронғу.

Муанбар зулфидек кам соя бўлғай
Ки, ул хуршедға ҳамсоя бўлғай.

Гул узра сунбули очмоқ ажабдур,
Куёшқа соя чирмошмоқ ажабдур.

Чу айлаб ҳалқалар ул зулф райдо,
Бўлуб меҳр узра кавкаблар ҳувайдо.

Ваё ул Мушаф⁸ узра килки тақдир,
Қилиб Арш ўрниға анжумни таҳрир.

Эмас меҳр узра кавкаб – қил тааммул,
Юзи гулзори очмиш ҳар тараф гул.

Бўлуб рухсориға ҳар сори гуллар,
Желилик барча гарданбаста қуллар.

Демон гул бандасидур бўйни боғлиғ,
Гадоедур тўни ҳарён ямоғлиғ.

Қучоқ бирла тикан басдур камоҳи,
Гадолик таврида онинг гувоҳи.

Қади ҳам бўлди гўё бу миҳандин,
Тўни йиртуғлари ҳам бу тикандин.

Тикан бўлмоқта аъдосиға хунрез,
Қилиб Батҳода нўгин хомадек тез.

Гар илги хома сори қилмайин майл,
Қўюб хаттиға бошин юз туман хайл.

Неча чоки гирибон қилди хома,
Тўкуб ашқини афғон қилди хома.

Очиб оғзин қилай деб дастбўси,
Муяссар бўлмайин бу орзуси.

Чу бу давлатқа бўлмай комрон ул,
Қаро оғрикқа бўлди нотавон ул.

Дема нолеки сихҳат тормайин ҳеч,
Тушубтур риштаи жониға юз реч.

Эмас тирноғи узра хома гар шакқ,

Бўлуб бармоғи нўгидан қамар шаққ.

Илик тиғинки тортиб фил-ишора,
Қамар қолқонин айлаб икки рора.

Бўлуб курси маҳи тобонни икки,
Киши андоқки бўлғай нонни икки.

Қилиб чун рўза кўнглин нонға мойил,
Ики бўлғач топиб ком икки сойил.

Емак комини кўнглидин йўқ айлаб,
Малакдек зикр ила кўнглин тўқ айлаб.

Кавокиб ойиға девона онинг,
Малойик шамъиға рарвона онинг.

Мунга девоналиғ солиб таку тоз,
Анга рарвоналиғ ҳар сори рарвоз.

Чу шаръи шории хаттин қилиб фош,
Аёқ андин чиқорғон тормайин бош.

Бу хатдан тош ангаким рўя этмак,
Югурмак бирла йўқ манзилға етмак.

Қўяр ассор уйи чун эгри гомин,
Йўл этмас қатъ тез айлаб хиромин.

Йўлида эрилар ассор уйидек,
Яраб ўлтурғали рарвор уйидек.

Бу шориъ бирла торқон йўл яроқи,
Етиб манзилға андоқким Буроқи.

V

*Ул шаҳсувор васфидаким, қаронгу тунда тийра хокдондин Буроқи барқваши узра чиққони
«Миназ-зулумоти илан-нур»¹ дин мухбир эрди, балки ул покибнинг пок зоти остидаги пок оти,
била «нурин ало нур»² дин хабар берди ва бу нурлар малакут шабистонини мунаввар ва малак*

Ул ақшомким, юзига луъбати Чин,
Эшиб марғула ёйди зулфи мушкин.

Насим ул мушк исин бутротти ҳар ён,
Ҳаво раънолариға сотти ҳар ён.

Ёшунди мушк ичинда Чин ғазоли,
Дема Чинким, фалак заррин ғазоли.

Қаю заррин ғазола, турки чин де,
Қаро туфрокка киргон маҳжабин де.

Қуёш сўғи иши киргач ароға,
Фалак луъбатлари кирди қароға.

Не сўғу не қаро, иқбол шоми,
Жаҳоннинг асру фаррухфол шоми,

Бўлуб ҳар шабнами Ноҳид³ янглиғ,
Ёруб ҳар ахтари хуршид янглиғ.

Ёруғлуқ мунча йўқ анжумға мақдур,
Очиб рухсори шамъин юз туман ҳур.

Бу ақшом ул чароғи оламафрўз,
Ичинда васл шамъи ўтидин сўз.

Солиб бир гўшада рартав ниҳони
Ким, айлаб мизбонлиғ уммаҳоний

Ки, етти ул бариди ҳомили роз,
Қўлинда бир Буроқи барқрарвоз.

Бири райки назардин тездавроқ,
Бири раҳши Кимондин гармравроқ.

Етишгач райк шарҳи ҳол қилди,
Ҳақ истидъосини ирсол қилди:

«Ки етсун олам аҳлидин ниҳони,
Муҳиб сарвақтиға маҳбуби жони».

Бу сўз маҳбуб эшитгач лол бўлди,
Навиди васлдин беҳол бўлди.

Қўпуб от узра андоқ секриди бот
Ки, хайрон қолдилар ҳам райку, ҳам от.

Ҳам аввал ҳамла раҳши барқхўдин,
Ўтуб туфроку элу ўту судин,

Қамарға чун хироми тавсан айлаб,
Юзи хуршеди они равшан айлаб.

Аторуд⁴ бодройидин бўлуб шод,
Бериб авроқу ажзосини барбод.

Етургач Зухрага давлат рикоби,
Дафин йиртиб кудуми эҳтисоби.

Куёшқа чун суруб гардун хиромин,
Уётдин ер куйи айлаб мақомин.

Чориб Баҳромға рахшин чу яксар,
Бўлуб ул наҳси ағар Саъди Акбар.

Тушуб чун Муштарий⁵ сори мурури,
Куёшни ёшуруб ҳар ламъа нури.

Қолиб еттинчи қўрғон росбони,
Ўтуб чобуксувори осмоний.

Кириб чун секкизинчи торам ичра,
Тошиб ҳар дам ўзин бир олам ичра.

Ҳамал монграб қўюб Савр оллида бош
Ки, бўлсак иккимиз қурбон санга кош.

Тараб айлаб дамо-дам икки райкар,
Қўярға оллида бошин мукаррар.

Тошиб қувватлиғ андоқ неча Харчанг
Ки, тортиб ранжасидин шери нар чанг.

Тутуб маҳсули хирзин хўша хирман,
Чаёнға Каффанинг остида маскан.

Ўзин қошиға чун қурбон қилиб ё,
Қилиб Жадй анга шоҳу рай муҳайё.

Дема Далв ичра сувким, кавсари роҳ,
Тошиб Ҳут ўзни ул баҳр ичра тимсоҳ.

Булардин чун бийик тортиб амори,
Савобит дурларин айлаб нисори.

Алардин юқорироқ чун қилиб майл,
Ўпуб йўлин малойик юз туман хайл.

Қанот бирла йўли гардин қилиб пок,
Бу элдин қолмайин ул йўлда хошок.

Бериб чун Аршқа зоти тафохур,
Бўлуб Арш афсар, ул афсар уза дур.

Чу Курси тўридин рироя топиб,
Бийик Лавҳу Қаламдек роя топиб.

Юқорроқ кўргузуб чун рахши новард,
Чиқориб ломакон майдонидин гард.

Тушуб андин бийик чун иттифоқи,
Бориб андоқки тебранмай Буроқи.

Самандин ташлагач ул маънавий ганж,
Самандидек тутуб райкин доғи ранж.

Қувониб ройбўси бирла Рафраф⁶,
Малойик ер Ўпуб оллида саф-саф.

Етак силкиб, аёқ тортиб боридин,
Кўюб юз бенишонлик ҳар соридин.

Етак енгдин илик тортиб аёқ ҳам,
Аёқ бирла илик бориб қироқ ҳам.

Танидин тўрт гавҳар нақши бориб,
Бўйи олти жиҳат тўнин чиқориб.

Демаким тўрту олтидин мубарро
Ки, бешу иккидин доғи муарро.

Чиқориб ўзлуги туфроғидин гард,
Не ўзлукким, ўзидин ҳам бўлуб фард.

Макони бўлмайин жуз бемаконлик,
Нишони қолмайин жуз бенишонлик.

Чу қолмай не нишони, не макони,
Топиб мақсад маконидин нишони.

Насимин зоҳир айлаб васл боғи,
Топиб мақсуд иси йўқлуғ димоғи.

Чекиб дам аждаҳойи ганжи мақсуд,
Югуртуб айлабон будини нобуд.

Чу қилди жилва шодурвони ваҳдат,
Насими васл очиб домони ваҳдат.

Иноят илги оламдин ниҳони,
Ҳарими ваҳдат ичра чекти они.

Суругач «Мотағо»⁷ туфроғин ул боғ,
Чекилди наргисига куҳли «мо зоғ»⁸.

Анга бу сурма бўлғоч курратул-айн,
Насиб ўлди мақоми «қоба қавсайн»⁹.

Ўзин Ким айлабон, лекин топиб Ҳақ,
Кўрунмай кимса Ҳақдин айру мутлақ.

Вужуди кўрмади жуз Ҳақ вужуди,
Тузулди Ҳақ каломидин суруди.

Суруди нағмау лаҳни камоҳи,
Шафоат айламак уммат гуноҳи.

Чу айлаб Ҳақ тилидин ул шафоат,
Бўлуб ҳам Ҳақ жавобидин ижобат.

Топиб чун васл этиб мундоқ ҳавас ҳам,
Ҳавас қилганға топиб дастрас ҳам.

Ёниб чун мунча мулку ҳашмат олиб,
Тани ёниб ва лекин жони қолиб.

Борурда қолиби хокини тортиб,
Келурда руҳ афлокини тортиб.

Бўлуб борғонда дурри лойиқи тож,
Вале қайтиб нечукким баҳри маввож.

Ёниб гулшан агарчи ғунча бориб,
Кўз очқунча келиб, юмғунча бориб.

Бориб келмоклиги дарки қилинмай,
Бурунму борди, ё келди билинмай.

Илоҳий, бу нубувват тожи ҳаққи,
Анинг бу суръати меърожи ҳаққи,

Ким андоқким тилаб уммат гуноҳин,
Сен эттинг афв алар феъли табоҳин.

Навоийни демай, бир бенавони,
Ўкуш журму гунаҳға мубталони

Анинг умматлиғиға қобил айла,
Шафоат қилғон элга дохил айла.

Гар элга баҳри ғуфронинг ҳавасдур,
Чу ул хасдур, анга бир қатра басдур.

[VI]

Қалам васфида бир неча қалам сурмак ва ул рақамкаш таърифин рақамга кетурмакки, назм кишвари саводин якқалама қилиб эрди ва «Панж ганж»¹ авроқиға гавҳаррош рақами тортилиб эрди ва ул роқим бобида ҳамки мунунг хатти маънисин рақам-барақам билди, балки қалам-бақалам нақл қилди. «Байзаллоҳу таоло авроқа жаройимихо»²

Қаламким раҳнаварди тезтакдур,
Азалдин манзили фавқул-фалакдур.

Магар ваҳм адҳамидур тез рафтор,
Не адҳам, жардаи Шабдез³ рафтор.

Чиқиб устига бармоқ шаҳсувори,
Бўғун белбоғию тирноқ-узори.

Чорарда қуйруғин айлаб алам ул,
Қулоғидек аёғдин-бош қалам⁴ ул.

Дема Шабдез, бир кушдур хушовоз,
Қанотсиз айлабон ҳар сори парвоз.

Шаба минқоридин ҳар сори зоҳир,
Валекин ул шаба сочиб жавохир⁵.

Не кушким, кушда йўқ бу навъ жисми,
Ҳакими сунъ они айлаб тилисми.

Таниға заъф ғолиб, кўрмайин ранж,
Вале жавфи аро юз маънавий ганж.

Анинг бу ганжидин тормай киши ком,
Нечукким ганжроши Ганжа ором⁷.

Агарчи Ганжада ороми онинг,
Вале ганж узра доим гоми онинг.

Кўнгул кунжин қилиб ганжи маоний,
Оғиз абвоби савтидин ниҳони.

Ики лабдин эшиклар айлабон ул

Ки, ҳар ким тормағай ул ганж аро йўл.

Вале меъмори ҳикматсози онинг,
Бурундин қилди сангандози онинг.

Ангаким ўғрилиқ расмин қилиб фош,
Етиб афлок сангандозидин тош.

Ёғиб чун тоши ҳар ён ошкоро,
Тоғиб аҳбоб – гавҳар, хасм – хоро.

Отай деб хора, ганж оғзини очмай,
Вагар очиб, не гавҳарларки сочмай.

Тутуб гавҳарлари яксар жаҳонни,
Нечукким хайли ахтар осмонни.

Йўк, ул гавҳарки чун турроққа қолғай,
Аёғ остиға чун қолғай, ушолғай.

Анингдек гавҳареким жилва чоғи,
Музайян бўлғай андин эл қулоғи.

Не ул зийнатки осилғай қулоқтин,
Вагар очилса айрилғай қулоқтин.

Дуреким чун қулоқни қилди маскан,
Кириб қилғай кўнгул дуржини маҳзан.

Кўнгул дуржин демай бўлғай лаболаб –
Ким ул дарёга солғай дурни то лаб.

Ким ул гавҳардин олса халқ ҳар дам,
Юз илда бўлмағай мингдин бири кам.

Киши мундоқ бўла олмай гуҳаррез,
Магар ул ҳиндуйизоди⁸ шакаррез.

Не ҳинду, тўтии ширин мақол ул,
Не тўти, булбули шўридаҳол ул.

Тушуб оламға тўтидек баёни,
Етиб гардунға булбулдек фиғони.

Бўйиға назм солғон ҳулла ахзар,
Дема тўти, дегил Хизри⁹ раямбар.

Анинг зулмоти Ҳиндустони охир,

Равон сўз чашмаи ҳайвони¹⁰ охир.

Агар булбул десанг, Ҳиндустон – тун,
Қаро зулмат дема, анбарфишон тун.

Бу андоқ тун аро шабхез булбул,
Шабистон ичра шўрангез булбул.

Дема булбул, де они қакнуси¹¹ зор,
Топиб лаҳнидин онинг қакнус озор.

Агар қакнус чекиб юз нола жонсўз,
Анга минг нола ўқи борча дилдўз.

Дема ўк, балки ҳар бир барқи охи
Ки, секриб ўртабон маҳ то ба моҳи¹².

Солиб юз шуъла ҳар дам хирманиға,
Ўзининг йўқки, олам хирманиға.

Маоний баҳриға анфосидин мавж
Ки, ул мавж остиға қолиб тўқуз авж;

Такаллум риштасиға назмидин дур,
Фалак бағриға ул дурдин тафоҳур.

Саводи назм анга абри баҳори,
Бўлуб эл бошиға гавҳар нисори.

Саросар ул булут гавҳар ародур
Ки, найсоний булут янглиғ қародур.

Саводи демаким, мушкин саҳоби,
Бўлуб ҳар қатра анда дурри ноби.

Бу дурким васфи сиғмай сўзга ҳаргиз,
Латофатдин кўрунмай кўзга ҳаргиз.

Тили дуррош, ўзи покиза гавҳар –
Хирожи мулк, йўқким реза гавҳар.

Не гавҳар, балки илму фазл кони,
Дема конким, дегил кўҳи маони.

Эмас гар тоғ, бас шиддат қилиб биғ,
Нетиб гардунға ҳар дам еткуруб тиғ.

Эмас осон бу майдон ичра турмоқ,

Низомий ранжасиға ранжа урмоқ¹³.

Тутайким қилди ўз чангини ранжа,
Неким урди анинг чангига ранжа.

Керак шер оллида ҳам шери жанги,
Агар шер ўлмаса, бори раланги.

Йўқ эрса жамъ бўлса борсдек юз,
Алардин ҳосили йўқ, ғайри руф юз.

Агарчи елдин эрмас баҳрға бок,
Вале минг чок ўлур чун бўлди кўлок.

Тегар дарёға сарсар қўзғалони,
Вале ҳар ел эсиб чайқатмас они.

Низомий эрди андоқ рили воло
Ки, чекти ганжу гавҳар рили боло.

Керак ҳам рил эрур, бу нукта маълум
Ки, солғай рил хартумиға хартум.

Агарчи рашшанинг хартуми ҳам бор,
Ел озориға неши шуми ҳам бор.

Чу суртар рил хартумини дарҳам,
Бўлур захмиға юз минг рашша марҳам.

Букун ул рилу бу ҳинду эрур бил,
Кичикрак бўлса ҳам, лекин эрур рил.

Кичик гар эрса эл андешасидин,
Эрур Ҳиндустоннинг бешасидин.

Ало то абри найсон зинда рили,
Кияр баргуствони чархи нили.

Бу икки рилни ғуфронрараст эт,
Майи раҳматдин икки рилни маст эт.

Навоийға дағи шавкат етургил,
Бу икки рилдин қувват етургил.

Ки, бўлсун бу ики рили замондек,
Қаю рили замон, рили дамондек.

Ки, топиб маст бўлмоқ решасин ул,

Мусаххар айласун сўз бешасин ул.

Кел, эй соқийки¹⁴, тушмиш жонима жўш,
Кетур бу ики ёди бирла бир қўш;

Алар ишқида нўш айлаб ики жом,
Тутай Жомий¹⁵ майи мадҳин саранжом.

[VIII]

*Ҳазрати шайхул-исломий мавлоно Нуриддин Абдураҳмон Жомий (умрлари узайсин)
мадҳидаким бу лабташнаи водийи ҳайратқа мунингдек маъни бодасининг жоми анинг
ҳиммати майхонасининг сувчиларидин дам-бадам тўлди ва анинг дуоси пиймонасининг
соқийларидин лаболаб бўлди¹*

Ики пил ўлса Хусрав ё Низомий,
Эрур юз рил чоғлиғ рил Жомий.

Муҳаббат жоми дурдошоми улдур,
Ҳамон Зиндарили Жоми² улдур.

Кўруб сармасти жоми ваҳдат они,
Демишлар Зиндарили ҳазрат они.

Чу ул май дурдидин бўлмиш хурўши,
Сафо аҳлидур онинг дурднўши.

Майи таҳқиқ этар ҳолатда ошом,
Чекиб ложуръа гар гардун эрур жом.

Бўлуб зоҳир фано тимсоли андин,
Тутуб оламни олам холи андин.

Фано ул навъ этиб нафъийи вужуди³
Ки, ер топиб набуд ўрнида буди.

Бўлуб андоқ фано даштида маъдум
Ки, сайри шоҳроҳи хатти мавҳум.

Бу хатқа нуқтаким мавжуд эмастур,
Хирад оллинда жуз нобуд эмастур.

Фано мулкида жисми ўйла фони
Ки, фаҳм айлаб саводи аъзам они.

Жаҳонни ким қила олғай таваҳҳум
Ки, бўлғай нуқтаи мавҳум аро Ким.

Ўзин худ бир жаҳони бегарон бил,
Камолотин ўзидек бир жаҳон бил.

Жаҳон ичра жаҳонким торти мукнат,
Солиб ики жаҳон аҳлиға ҳайрат.

Жаҳон йўк, олами кубро⁵ де они,
Жаҳонда мақсади ақсо⁶ де они

Ки, ҳарне олами суғро⁷ да мавжуд,
Бори бу олами кубпода мавжуд.

Бошиким тарк тожидин баруманд,
Бўлуб тожиға гардун тугма монанд.

Либоси фақри кенграк юз жаҳондин,
Жаҳон силки келиб бир ришта ондин.

Замири лужжаи заххори маъни,
Каломи гавҳари шаҳвори маъни⁸.

Ўзи дарё, сўзи дурдек муҳайё,
Яна маънидин ул дур ичра дарё.

Келиб дарёнасаб, гавҳарҳасаблиқ,
Ишида неча боксанг булажаблиқ.

Қалам баҳри кафида турфа ишдур,
Магар дарё аро бутган қамишдур.

Ажаб эрмас қамиш бўлмоқ шакаррез,
Ва лекин бу қамиш бўлмиш гуҳаррез.

Учидин ҳам гуҳар оламға сочиб,
Ичидин ҳам шакар дўкони очиб.

Саросар гўйиё ул най гуҳардур,
ғалат қилдим, лаболаб найшакардур.

Оғизлар ичра лаззат шаккаридин,
Қулоқлар ичра зийнат гавҳаридин.

Қулоғни бу гуҳар фарсуда қилмай,
Оғизни ул шакар олуида қилмай.

Шакар ул навъ тормай коми идпок,
Гуҳар бу тавр келмай равшану пок.

Ало, токим, гуҳар сероб бўлғай,
Шакарнинг шираси жуллоб бўлғай.

Сўзин тут гавҳари кони маони,
Шакаржаллоблиғдин асра они.

Навоийким муриду бандасидур,
Иподат йўлида афгандасидур.

Ҳамул гавҳар била кўнглин ёрутқил,
Ҳамул шақкар била комин чучутқил.

Каломин ул гуҳардек айла рангин,
Ҳадисин ул шакардек айла ширин.

Кетургил, соқий, ул жоми киромий
Ки, тутсун риндлар сархайли Жомий.

Чу рири дайр май қилди ҳавола,
Ичармен гар эрур гардун риёла.

[VIII]

*Бу раришон ажзонингки, гули оташин авроқидек даҳр гулистони булбулларини ҳазордастон
била ўтлуқ фаредга солди — баргидин шуъла ва хурдасидин шарора кўргузмоқига боис не
бўлгонга қалам сурмак ва бу ошуфта авроқнингки, чархи барин ажзосидек жаҳон дашти
мажнунларини минг балога дастон қилиб сўзнок фигонга учратти — шафақидин ёлин ва
ахтаридин ахгар ёрутмоғига мужиб не эрконни рақам урмоқ ва ўзин булбули Мажнундек гулрух
Лайлиси фироқига солиб гам тоғида Фарҳод била ҳамовоз қилмоқ*

Мушаъбид чарх аро ҳар сеҳрсозе
Ки, бир туғроға нақш этгай тирозе.

Агар ул райкар ўлсун зишт ё хўб,
Ва гар макруҳ бўлсун, йўқса марғуб

Ки, гар аввал анга этмас тааммул,
Замир авроқида қилмас тахайюл,

Шуруъ этмаклиги имкон эмастур,
Хирад оллинда бу ринҳон эмастур.

Яна бир буки ҳеч иш ҳодис ўлмас
Биравгаким анга бир боис ўлмас.

Мангаким бу таманно бўлди райдо

Ки, шавқи айлади кўнглумни шайдо.

Дуру гавҳар хаёлин жонға солди,
Мунунгдек баҳри бериёнға солди.

Буюрди солмоқ очиб речу тобин,
Фалак буржиға ўргамчи танобин.

Бало тоғиға зўр изҳори бирла,
Кетурмак нақб қоқум хори бирла¹.

Қалам баргу гули насринға сурмак,
Рақам Фарҳод ила Ширинға сурмак.

Мунга доғи зарур эрди тааққул,
Чикормоқ бир тикандин юз туман гул.

Зарурий бўлди авзоиға тағйир²
Ки, дилкаш бўлғай ушбу сафҳа тасвир.

Яна боис буқим, ишқи балашўр,
Бир ўтдин айлаб эрди жонима зўр³.

Тилим худ бор анинг таърифида лол,
Қилай хомам тилидин шарҳи аҳвол.

Ҳазин жонимда бор эрди балое,
Балолиғ ишқ ила ҳарён ҳавое.

Биров ишқи солиб жонимға андух,
Машаққат тоши юклаб кўх то кўх.

Бўлуб зулми ўтидин хаста жоним,
Қарориб дуди бирла хонумоним.

Биров йўк, кофири қотилниҳоде,
Рариваш, девзулме, ҳурзоде.

Кўзининг куфридин юз жонға офат,
Туман минг кишвари имонға офат.

Сироҳи зулм ила чун келтуруб зўр,
Жаҳон мулкига солиб ғорати ғўр.

Кўзи солғоч кўнгул кунжиға ошуб,
Бўлуб кирпичлари сабру хирадрўб.

Тушуб олам аро ғавғоси ҳарён,

Жаҳон мулкида вовайлоси ҳарён.

Фаранг аҳлида зулмининг фиғони⁴,
Хитоу Чинда жаври кўзғалони.

Шафақгун май сори чун кўл узотиб,
Чу ахсумлаб куёш жомин ушотиб.

Келиб ул бўлғоч эл қатлиға мойил,
Ажал тиғу кафан айлаб ҳамойил.

Чу боғлаб бодро жавлониға бел,
Фалак авроқин элтиб ҳар тараф ел.

Жунундин ақлкуш, бал дурдкаш ҳам,
Рари рухсора, бал девонаваш ҳам.

Мени маҳзунни ишқи баркрафтор,
Ул офат ўтиға айлаб гирифтор.

Фалак зулм айлабон мен мубталоға
Ки, айлаб мубтало андоқ болоға.

Ичимни дард этиб маҳзун анингдек
Ки, маҳзун бўлмағай Мажнун анингдек:

Бўлуб вайрона кўнглум ғам қушидин,
Маломат тоши ёғиб тўш-тўшидин.

Жунун кўнглумни дашти ғамға солиб,
Не ғам, ҳар лаҳза бир оламға солиб.

Не маҳзун хотиримға васли мумкин,
Не ҳажрида ўтум бир лаҳза сокин.

Бор эрди дард қотил, ишқ бебок,
Булардин тундрок маъшуқи чолок.

Вафосиз, таъсиз ноаҳл анго хуш,
Вафо аҳли била биттаъ нохуш.

Малак хайли еса ашким учун рашк,
Тўкубон ул рари ҳар дев учун ашк.

Сиришким ишқида гавҳар шамойил,
Вале ул бадғухарлар сори мойил.

Нетай, минг зебу зийнат бирла товус

Ки, бўлғай ҳамнишини буми манҳус.

Бир ойким бўлғай ул солиб манга дард,
Жаҳонраймоу ҳаржою шабгард.

Манга айлаб ғаму меҳнатни мунис,
Ўзи ҳар уйда бўлғай шамъи мажлис.

Олиб анжум киби сабру қарорим,
Қаро айлаб кечадек рўзгорим.

Чу мундоқ неча мушқил узра мушқил,
Манга юзланди таҳқиқ ўлди ҳосил.

Ки, гар ҳикмат била фикри муфиди
Қилинмас, йўқтурур жондин умиди.

Кўнгул ишқ аҳлиға минг рора хуштур,
Чу маъшуқ аҳл эмастур, чора хуштур.

Бу ғамдин менда қолмай ақлу хуше,
Бу навъ этти нидо ногаҳ суруше⁵

Ки, эй кунжи малолатнинг хумули,
Тушуб дарду бало кўнглунг қабули.

Чу сен мундин бурун хоманг қилиб тез,
Суман баргини қилдинг сунбуломез,

Нечукким Хизр зулматдин ниҳони,
Улусқа сочтинг оби зиндағони.

Ясодинг равзаи заркор тарҳин,
Чиқординг «Ҳайрат ул-аброр» тарҳин⁶.

Халойиққа сочиб дурри саминлар,
Малойикдин эшиттинг офаринлар.

Агарчи айтурида ранж тортинг,
Вале кўрким не янглиғ ганж тортинг.

Неча кун кимса кўрган бирла ранжи,
Киюрса илгига ул навъ ганжи.

Ки, бўлғай анда юз минг дурри рахшон,
Дури рахшон киби лаъли Бадахшон.

Қизил олтун сариғ зирнихдин кам,

Кумуш қадри қаро турроғдин ҳам.

Қўюб мунча нукуду ганжи шоҳи⁷
Ки, андин ёрубон маҳ то ба моҳи.

Топиб бир қалб сийму айлабон бут,
Анга йўқ тошу дур ичра тафовут.

Добон гоҳи бути сийминбар они,
Замоне луббати маҳрайкар они.

Уёлмай Ҳақдин айлаб қиблагоҳинг,
Ўтуб афлокдин ишқида оҳинг.

Бу дунёда сени зор айлабон ул,
Қиёматда гирифтор айлабон ул.

Бўлуб дунёу дининг жаҳлдин ҳеч,
Кел этма жаҳлу мундоқ жаҳлдин кеч.

Ушотиб бутни, имон ганжи торқил,
Қўюб бу жаҳл, ирфон ганжи торқил.

Чу бут синдию куфрунг елга бердинг,
Мусулмон бўлдунг ар худ кофир эрдинг.

Қўюб вайроналарда телбаликни,
Яна бир ганж сори сун иликни.

Яна бир конни қазмоғлиққа майл эт,
Қазиб аҳбоб аро нақдин туфайл эт.

Бу кон қазмоқни улким қилди реша,
Керак хорофикан илгида теша.

Санга бу тешаварлик бўлса матлуб,
Эрур Фарход ҳамсуҳбатлиғи хўб.

Бу кон ишқида тешанг хорарез эт,
Ани Фарход тоши бирла тез эт.

Қўпуб Фарход бирла ҳаммасоф ўл,
Итик метин била хорошикоф ўл.

Бу ишда не таян бир лаҳза, не тин,
Етур метинининг ўрниға метин.

Агар Фарход ўлди кўп чекиб ранж,

Санга Ҳақ бергай ўлмасдин бурун ганж.

Наво топиб бу янглиғ ганждин ҳам,
Халос ўлғайсен андоқ ранждин ҳам.

Ҳазин Фарҳод шуғлин айла ширин
Ки, торқайсен нигоре ўйла Ширин

Ки, ул Ширинға бу ёндошса бир дам
Анинг ширинлиғидин келмагай кам.

Бўлуб ул ганж сурат дилфирибинг,
Етиб ҳам ганжи маънидин насибинг.

Қаю ганж, улки олдинг бешидин бир,
Икинчисин олурға айла тадбир⁸.

Эрур сендин талаб, биздин ҳидоят,
Гадолиғ сендину биздин иноят.

Чу хотифдин⁹ етишти бу навидим,
Ўзумдин ўзга навъ ўлди умидим,

Қўюб васвосу савдоларни бир ён,
Етиштим пир¹⁰ даргоҳиға гирён.

Тушуб турроғ ичига зору маҳжур,
Кўзум чун торти ул турроғдин нур.

Сирехр оллинда андоқким овуч хок,
Ва ёхуд тўби атрофида хошок.

Демакка арзи ҳолимни уёлиб,
Шукуҳи жисмима титратма солиб.

Кўруб турроғда ул меҳри жаҳонтоб,
Мени титратмадин андоқки симоб.

Кулуб чун субҳ меҳр изҳор қилди,
ғамим шомини субҳосор қилди.

Деди: ҳолинг недур, шарҳ айла бир-бир.
Чу сўрди дафъа-дафъа тушти тақрир.

Чу бўлди борча аҳволимға воқиф,
Манга худ бўлди ул икинчи хотиф¹¹.

Неким аввалғи хотиф ҳукм сурди,

Икинчи хотиф они-ўқ буюрди.

Қабул эттим тутуб анфоси роси,
Равон қилдим дуонинг илтимоси.

Чу ул бошлаб Масихосо каломин,
Дуо ул деб, малойик айтиб: Омин.

Дуо йўқким, ижобатдин нишон ул,
Ижобат бирла балким тавъамон ул.

Манга чун етти бу давлат нишони,
Очилди ҳар ён абвоби маони.

Қаро турроғ уза ул абри рурбор,
Туруб қилди ўзин ул навъ дурбор

Ки, ўтти рояси дарёу кондин,
Не дарёу не конким, осмондин.

Чу мен турроғ ердин кўкка еттим,
Ер ўртум доғи ўз хужрамға кеттим.

Эшик ёрмоққа чун сундум иликни
Ёрилғоч ул, Ҳақ очти юз эшикни.

Кетур, соқий, қадах хилватда бир дам.
Чу келтурдунг эшикни боғла маҳкам.

Чу Жомийдан етишти бўйла коме,
Анинг ёди била тут бизга жоме.

[IX]

Бу иқбол варақларининг муқобаласи ва бу саодат тарҳларининг мутораҳаси ва хаёл баҳрида маоний туҳафи савдоси учун масоҳат қилмоқ ва ҳар фасона сафинасин варақ-варақ, балки ҳар тарих жунгин сафҳа-сафҳа ахтариб дарёзада ажносқа рад илигин урмоқ ва маоний ақмишаси нафойисин бу латофат ҳажласи аройиси учун гайб тужжоридин ҳаёт нақдин бериб савдо қилмоқ ва жон риштаси ва киррик игнаси била либоси намойиши ва хилъати оройиши тикиб бу абкор қадларига солиб жилва бермоқ¹

Манга чун толеи фархунда кавкаб
Бу авж узра бисот этти мураттаб².

Малак аввал рари бирла сурурди,
Фалак анжум сиришкидин сув урди.

Бўлуб сақф ўрниға авжи муқарнас,

Бисоти узра ёйди чархи атлас.

Солиб мажмарға тун уди қамори,
Ўти хуршед ўлуб, анжум-шарори³.

Бу нузхатгаҳ менинг оромгоҳим,
Сирехр айлаб жабинин хоки роҳим.

Ҳам айлаб субҳ сафҳамдин сафо вом
Ҳам олиб ранг хомам нўгидин шом.

Рақам азмиға йўнғач хома бошин,
Аторид йиғди сочилғон тарошин.

Ҳануз этмай қалам ёзмокни одат,
Эшиқдин кирди иқболу саодат.

Жаҳонни юзларидин шод айлаб,
Манга киргач муборакбод айлаб

Ки, Тенгри ҳарне комингдур етурсун,
Неким истарсен оллингға кетурсун.

Фалак янглиғ бийик ҳиммат бу бўлғай,
Қуёш янглиғ ариғ ният бу бўлғай.

Фалак суртуб жабинлар ҳимматингға,
Қуёш деб офаринлар ниятингға,

Ки, кўзни бас рафеъ айвонға солдинг,
Бийикрак тўранинг турроғин олдинг⁴.

Агар турроғ тутсанг бўлсун олтун.
Оқизсанг қатраи хай—дурри макнун.

Кишиким ичса ҳиммат базмидин жом,
Топар ул жомдин комин саранжом.

Не қушким бўлса ҳимматдин қаноти,
Эмас раст ошёнға илтифоти.

Очиб ҳиммат қанотин насри тойир⁵,
Эрур гардун шабистониға сойир.

Ким ўлса ҳиммат илкидин кушоди,
Не торсунким, торилғондур муроди.

Бийиклик келди ҳимматдин нишона

Ки, ҳимматсизни раст этти замона.

Ҳаво тутти чу айлаб рашша таъжил,
Анга ожиз дурур турроғ уза рил.

Ҳавойи мушк урди кўк сори юз,
Қаро шомин ёрутти неча юлдуз.

Чу наққоб этти ер қозмокни реша,
Тириклай гўр аро кирмиш ҳамеша.

Чу сен ҳам бўйла ҳиммат зоҳир эттинг,
Тараддуд йўқки, мақсудунгга еттинг,

Ва лекин Тенгриға айлаб таваккул,
Анингдек айла аввалдин тааммул

Ки чун бу уйда қилғунг нақши дебо,
Керак уй тарҳи доғи бўлса зебо.

Агарчи назми дилкаш тушса масмуъ
Анинг афсонаси ҳам бўлса матбуъ.

Бурун жамъ эт неким бўлғай таворих,
Борида иста бу фархунда тарих.

Торилғай шояд андоғ бир неча сўз,
Сўз айтур элга ул ён тушмаган кўз.

Ани назм этки тарҳинг тоза бўлғай,
Улусқа майли беандоза бўлғай⁶.

Йўқ эрса назм қилғонни халойиқ
Мукаррар айламак сендин не лойиқ.

Хуш эрмас эл сўнгинча рахш сурмак,
Йўликим, эл югурмиштур югурмак.

Биравким бир чаманда сойир эрди,
Нечаким гул очилғон кўрди, терди.

Ҳамул ерда эмас гул истамак хўб,
Бу бўстон сахнида гул кўр, чаман кўр.

Чу бу сўзларга фикр этти замирим,
Кўрунди борча маъни дилразирим.

Қилиб кўнглумни бу андиша шайдо,

Таворих айладим ҳар сори райдо.

Назар айлаб борин аввалдин-охир,
Бўлуб бошдин-аёқ оллимда зоҳир.

Торилди онча сўзким, комим эрди,
Қуюлди онча майким, жомим эрди.

Бу дурлар чунки манзум ўлғусидур,
Қулоқ солғонға маълум ўлғусидур.

Ки, бу баҳр ичраким роён анга йўқ,
Етишмак қаъриға имкон анга йўқ.

Етишган эл неча дур олғон эрмиш,
Не олийқадр дурлар қолғон эрмиш.

Ки чун мен зори бесармоя егтим,
Териб бу дилрабоға зевар эттим.

Бу гулшанники рашки нақши Чиндур,
Насими ҳам, гули ҳам оташиндур⁷.

Бўлурдин даҳр бўстонида мавжуд,
Эмасдур ғайри сўзу дард мақсуд.

Ки, ишқ аҳлидин ўлғай достоне,
Муҳаббат хайлидин қолғай нишоне.

Вале чекканлар ушбу жомдин роҳ
Саросар бўлдилар Хусравға маддох⁸

Ки, мулки андоқу, ойини мундоқ,
Сироҳи андоқу, тамкини мундоқ.

Гаҳе Шабдези оламгардидин деб,
Замоне ганжи бодовардидин деб.

Нишоти базмида хонлар мурассаъ,
Не хонлар, қасру айвонлар мурассаъ.

Ичиб гаҳ Борбад лаҳни била май,
Гаҳи Шорур дастон деб раёрай.

Бузург Уммид ҳикматжўйи онинг,
Не ҳикматжў, хушомадгўйи онинг.

Топиб гаҳ Марям оғушида ором,

Шакар ҳалвосидин гоҳи олиб ком.

Бўлуб Ширинға ошиқ родшаҳвор,
Гоҳ ул маҳбуб ўлуб, гоҳи рарастор.

Яқиндурким бу шоҳи нозрарвард,
Эрур дарду бало ойинидин фард.

Апода тек бир-икки достон ҳам,
Дебу Фарҳоддин айтиб нишон ҳам

Ки, бир хорошикофи кўҳсори,
Бўлуб Ширин ғамининг беқарори.

Неча кун васл учун айлаб таку дав,
Ани ҳам ўлтуруб тош ичра Хусрав.

Агарчи килк нақш айлаб нигориш,
Топибдур достон мундоқ гузориш.

Вале назмида ҳар устои моҳир,
Чекибдур онча қийматлиғ жавохир

Ки, даркидин эрур андеша ҳайрон,
Ҳавосу ақли ҳикматреша ҳайрон.

Алар назмининг оллинда мени зор,
Чу фаҳм эттимки кўп кўр Кимдур озор.

Заруратким солиб бир ўзгача тарҳ,
Бу меҳнатномани қилғумдурур шарҳ⁹.

Агарчи йўқ турур дурлуқ талоши,
Эрур тош ўлса ҳам чақмоқ тоши.

Нечаким ўтлуқ ўлса лаъл рора,
Қачон бу тошдек бергай шарора.

Дема чақмоқ тоши, кўҳи андуҳ,
Ғаму андуҳ анда кўҳ то кўҳ.

Бу кўҳи ғам аро дарду миҳандин,
Гузирим қайда бўлғай Кўҳкандин.

Низомий деди, Хусрав бўлди райрав,
Агар ул шоҳ эди, бу эрди хусрав.

Таносуб топиб ул икки ягона,

Дедилар борча Хусравдин фасона.

Мени маҳзунғаким ишқ этти бедод,
Солиб ғам тоғида андоқки Фарҳод.

Муносибдур агар тортиб навони,
Десам Фарҳоди маҳзун достони¹⁰.

Ёзиб жон мушафидин икки оят,
Дебон Фарҳоду Шириндин ҳикоят.

Харошида фиғон чексам ғамангез,
Бу суҳон бирла қилсам тешасин тез.

Чу аввалғи фасиҳи Ганжарарвард,
Рақамзад қилди бу афсонаи дард,

Деди: Фарҳод бир хопокан эрди,
Ва лекин ўз фанида якфан эрди.

Магар Ширинға бўлди орзуйи,
Чиқармоқ хора ичра турфа жўйи.

Бу иш устодин истар эрди ул хур
Ки, таъриф этти ул маҳзунни Шорур.

Рариваш дедиким, келтургил они,
Бориб Шорур келтурди равони.

Анга чун рардалар кейнидин ул ой
Такаллум бирла бўлди корфармой.

Унин онинг эшиткач хаста Фарҳод,
Бўлуб ошиқ, чекиб афғону фарёд.

Қарору сабри итти, хуши кетти,
Анга етти иши охирки йитти.

Ва лекин соҳири Ҳиндустоний,
Ёзарда бу маломат достони.

Чу торти хомаси таҳрири таъжил,
Бу ишга берди кўп тағйиру табдил.

Бирар сўзни агар айтиб мувофиқ,
Бурунғи номаға қилди мутобиқ.

Чу аслу гавҳариға сурди хома,

Бу янглиғ гавҳароро қилди нома.

Ким ул нисбатда султонлардин эрди,
Хито мулкидағи хонлардин эрди.

Ҳадисида нишони рурҳунарлик,
Жабинида шукуҳи тожварлик.

Вале навъики инсон одатидур,
Анингдекким башар хосиятидур

Ки, ҳар иш сориким, табъ ўлди мойил,
Эрур ўткармак андин ўзни мушкил.

Ҳавас тортиб синон чун келтуруб зўр,
Бурун айлар хираднинг кўзларин кўр.

Бўлур мағлуб, ким бўлса ҳаваскеш.
Бу ишта тенг дурур султонун дарвеш.

Анинг зотиға чун табъи муҳаввис,
Таносубсиз ҳунарлар қилди мунис.

Кўруб хоқони Чин фарзандин ул тавр,
Кўп этти манъиға ҳам лутфу ҳам жавр.

Чу кўрди мумкин эрмас тарки одат
Ки, зотийдур шақоват ё саодат.

Ул ишдин неча бўлди фикрат оҳанг,
Кўрунди салтанат номусиға нанг.

Зарурат бирла жондин узди райванд,
Деди: қилсун сафар фарзона фарзанд.

Чу ул оламда урди сайр учун гом,
Ул ишлар бошиға тушти саранжом.

Бу майдонға чу Ашраф¹¹ сурди маркаб,
Бу сўзни ўзга навъ этти мураттаб.

Яна бўлғон экан бу нома марқум,
Вале роқим эмастур яхши маълум¹².

Учовким чектилар бу жоми софи,
Бу янглиғдур гузориш ихтилофи.

Чу Хусрав сурди бу рангин фасона,

Деди сўз аввалидин ҳам нишона.

Манга ҳам чун бу пок иншо кўрунди,
Бидоятдин демак авло кўрунди.

Не сўзким билмагайлар ибтидосин,
Хуш эрмас неча хўб этсанг адосин.

Гар имон элга раҳматдин нишондур,
Ва лекин чун алифсиздур ямондур.

Агарчи шамсни олтун кўрар ҳис
Вале чун шиндин айрилди бўлур мис.

БЭрур меҳнат тунига шамъ ёғду,
Чу ўчти шуъласи бўлди қаронғу.

Мангаким солди шоми ғам ниҳон сўз,
Десамким ёрутай бу шамъи жонсўз

Бошида бўлмаса заррин ливойи,
Шабистонға нетиб солғай зиёйи.

Умидим улки, бу шамъи Тирози
Ки, бўлди жон уйининг жилвасози,

Қуёшдек чарх айвонин ёрутқай
Ки, онинг рартави оламини тутқай.

Кетургил, соқий, ул шамъи дурахшон,
Демай шамъи дурахшон, меҳри рахшон

Ки, меҳр этгач аён тоғ узра анвор,
Чиқай тоғ узра мен ҳам Кўҳканвор.

[X]

*Тезрав хомани мистар шоҳроҳига кижормак ва содарў нома майдонини шоҳ мадҳи айтурга
киррик била сурурмак, балки обдор нуктадин сув уруб ул хомани маддоҳлардек бу майдонга
солиб маърака тутмак ва бу гарм маърака бирла ҳар маддоҳеки бир*

Қазо килки чу тортиб нақши дилкаш,
Жаҳон авроқини қилди мунаққаш.

Сиреҳр ажзосини бериштау банд
Анингдек бир-бирига берди райванд

Ки, ҳар жузвиға чунким бўлди толиб,

Хирад таъбиға ҳайрат бўлди ғолиб.

Чекиб кўкнинг сутунсиз боргоҳин,
Муҳайё қилди олам коргоҳин.

Жаҳонда зоҳир айлаб кўп заройиф,
Жаҳон аҳлин доғи қилди тавойиф.

Тавойиф чунки бўлди мухталифваш,
Бу ердек раст, ул ўтдек тунду саркаш.

Буларға вожиб эрди интизоми,
Адолат важҳидин бермак низоми.

Бу ишга анбиёни қилди ирсол
Ки, бўлғайлар улусқа дин сори дол.

Алардин сўнг салотин торти таъзим
Ки, бергайлар алар уммид ила бим.

Нечукким анбиё раъсу раиси
Муҳаммаднинг эрур зоти нафиси.

Расул хайлиға сархайли сираҳ ул,
Алар бори сираҳ, хайл ичра шах-ул.

Салотиннинг ҳам андоқ сарфарози
Эрур гўё азалдин Шоҳи Ғозий¹.

ғазо майдони ичра Ҳайдар² ойин,
Ривожи шаръ аро райғамбар ойин.

Наби шаръиға берган зебу зайн ул,
Салотин сарвари Султон Ҳусайн ул.

Зиҳи олам – садаф, зотинг – дури пок,
Анингдекким, куёш дурриға афлок.

Куёшдин ҳам ёруғ ройи муниринг,
Фалакдин ҳам бийик олий сариринг.

Мурассаъ маснадинг аъло жумондин
Фалак фирузаеким тушмиш ондин.

Шукухунг жабҳасидин чун Сурайё
Ети қатра арақдек етти дарё.

Чу қаҳринг тундбоди эсти, олам –

Бисотин тоғлардин қилди маҳкам.

Етиб чун гулшани лутфунг шамими,
Кўрунуб элга ўт жаннат насими.

Ою кун боғи жоҳингдин ики гул,
Тун ул гулшанда мушкинфом сунбул.

Кавокиб бирла ул тун ранги дарҳам,
Тўкулмиш гўиё сунбулға шабнам.

Қиличингдин ҳам эл ғамгину ҳам шод,
Судиндур мулк ҳам вайрон, ҳам обод.

Қилиб мавжи бало ҳам зоҳир ул сув,
Бўлуб ҳам фатҳ рухсориға кўзгу.

Хадангинг марг тайридин нишона,
Адув жисмини айлаб ошёна.

Вале ул ошёнға бўлмайин ром,
Ўтуб етгач замоне, тутмай ором.

Бўлуб ахзар синонинг сарв монанд,
Анинг устида барги бед райванд.

Яшил айлаб ани захри ҳалоҳил,
Бўлуб барча хилоф аҳлиға қотил.

Сафи ҳайжоки ўқ келгай ёгиндек,
Камандинг ташлағон шакли чоқиндек.

Чоқин йўқ, риштаи иқболу таъйид,
Бўлуб маҳкам зафар бўйниға жовид.

Самандинг ул саҳоби барқрафтор
Ки, суръатдин қадам то фарқ рафтор.

Замона аблақи янглиғ хироми,
Юрурда шарқ то ғарб икки гоми.

Хироми ўрга чикмоқта тутундек,
Егармак вақти дашт узра куюндек.

Куюн йўқким ҳаюни девзод ул,
Демонким девзод ул, девбод ул.

Замониким жаҳонға тушгай ошуб,

Замин бирла замонга тушгай ошуб.

Чиқиб чарх узра ҳайжо аҳли гарди,
Қолиб гард ичра чархи ложуварди.

Ики саф ҳар бири бир кўҳи бедод,
Саросар тиғи онинг тиғи фўлод.

Жаҳонни тийра гард айлаб қаронғу,
Синонлар шамъи солиб анда ёғду.

Кавурга даҳр аро солиб ғиреви,
Ҳечукким маст бўлғай нарра деви.

Ўқи андоқки сарсар лола элтиб
Шафақнинг жомидин раргола элтиб,

Баҳодирлар фалакдек барча хунрез,
Шиҳобосо синонлар айлабон тез.

Адам кўрғониға қочиб амонлиқ,
Фалак олам аро сочиб ямонлиқ.

Сен ул соат салобатдин сирехре,
Қўлунгда тиғдин рахшанда мехре.

Маозаллоҳи, гардундек жанобинг
Таҳаррук торса азм айлаб рикобинг.

Суруб ҳар лаҳза бир ён тортибон тиғ,
Шукуҳи тундлукта ўйлаким миғ.

Солиб ҳар сори тиғи лоуболи,
Адувдин қилғасен оламни холи.

Қилиб ул навъ тиғи бемадоро,
Жаҳон ичра қиёмат ошкоро.

Қуёш ботқай узорин дарҳам айлаб,
Фалак қочқай равон қаддин хам айлаб.

Ёниб майдондин этсанг азми айвон
Тушуб айвонга силкиб гарди майдон.

Тутуб Жамшед³ тахти узра ором,
Тилаб хуршед янглиғ лаългун жом.

Қуюб оғзингга ул жоми Каёний⁴,

Ичибким бўлсун оби зиндагоний.

Не мулким олиб ул разм ичинда,
Бағишлаб барчани бу базм ичинда.

Демон ҳар мулкани бир родшоға,
Ҳар икки мулк балким бир гадоға.

Чу баҳшиш топиб андоғ мулку жоҳе,
Бўлуб ул дам гадо ҳам родшоҳе.

Гадодин бўлмасун озурда ройинг,
Эрур чун родшаҳлар ҳам гадойинг.

Ало то родшаҳлиғ боқий ўлғай,
Тараб базмида маҳваш соқий ўлғай.

Бинойи салтанат зотингға боқий,
Саодат маҳваши базмингда соқий.

Бу соқий илгидин жоминг раёрай,
Зулоли Хизр ул жоминг аро май.

Кетур, соқий, шароби арманисоз,
Тут они шоҳ мадҳин айлаб оғоз.

Қил аввал нўшу берким, мен қилай нўш,
Қўш ичсанг тутки, мен доғи ичай қўш.

[XI]

*Салтанат сиреҳрининг меҳри раҳшандаси ва хилофат тожсининг лаъли дурахшандаси,
жаҳонбонлиг жисмининг руҳи нозанини ва кишварситонлиг айнининг мардумаки жаҳонбини,
олам алқининг рафеи ва замон аҳлининг бадеи, яъни султон Баддиуззамон Баҳодир мадҳида:
халладаллоҳу мулкаҳу ва аббада давлатаҳу¹*

Азал субҳики қилди хомаи сунъ
Таҳарруксиз хароши номаи сунъ,

Абад шомигача не бўлса мавжуд,
Ёзилди ул варақда буду нобуд:

Қадахчашқа харобот ўлди маркум,
Вараъкашға муножот ўлди мақсум.

Гадоға нотавонлиғ бўлди рўзи,
ғаниға комронлиғ бўлди рўзи.

Бировга қисмат оз бўлди бағоят,
Бировга бахшиш ўлди бениҳоят.

Аларким торти кўп Ҳақдин атолар,
Эрурлар олам ичра родшолар.

Булар ичра дағи кўрдур тафовут,
Бири яздонрараст ўлмиш, бири бут.

Шаҳеким Тенгридин бесаъю кўшиш
Бори шаҳлардин ортуқ торти бахшиш,

Жаҳонға боиси амну амон ул,
«Бади уд-дахру Дорои замон» ул.

Қачон андин Ким этсанг «дахру Доро»
Шариф алқоби бўлғай ошкоро.

Хумоюн исми мужмал бўлди таъвил,
Қилойин эмди бир-бир они тафсил.

Мунунг зимнида не тормиш азалдин,
Дейин машруҳ холи ҳар халалдин.

Оти ўн ҳарф ила бўлди мураккаб,
Будур тартиб агар қилсанг мураттаб.

Азалдин бир атоға дол ҳар ҳарф,
Атоёнинг далили ҳарф-барҳарф.

Эрур «бе» – бирру эҳсоннинг далили,
Гухардек баҳри Уммоннинг далили.

Икинчи ҳарф давлатдин эрур «дол»,
Топиб дину диёнат андин иқбол.

Учунчи юмндин айтиб нишона
Ки, тинди мақдами бирла замона.

Бўлуб тўртунч анга «айни» адолат,
Қилиб ҳам умри тулиға далолат.

Яна бир ростлиғдин айтибон роз,
Амонат боғида сарви сарафроз.

Яна бир лутфдин айлаб хабардор,
Латофат гулшанида баҳрабардор.

Бири етти ададдин торти тақсим
Ки, қилмиш Ҳақ насибинг етти иқлим.

Яна бирдин бўлуб миллат кироми
Ки, сендиндур мусулмонлиқ низоми.

Яна бир жилвасин айлаб муқаррар
Ки, бир Тенгри дурур ёринг муқаррар.

Яна бир бу нидодин айлаб огоҳ
Ки, бўлмиш қисматинг: «Насрун миналлоҳ»².

Анинг таркибига бу ўнча ҳолат
Қилур, қилсанг тааммул, юз далолат.

Далил ўлди бу суратларға оти,
Ва лекин баҳри маъни дурри зоти.

Анинг зотиға дур бирла не нисбат,
Бу маънидинки, бордур дурға қиймат.

Дури зоти бўлуб дарёи афлок
Ки ҳар дурри эрур бир ахтари пок.

Бу баҳр афлокидин рухсори хуршед,
Юз узра қатралар Биржису³ Ноҳид.

Гаҳеким синдуруб тожи Каёний,
Олиб илгига жоми Хусравоний.

Тузуб суҳбат «Биҳишти соний» ичра,
Май ичса «Боғи нав»⁴ айвони ичра.

Ани мажлис дема, олий сирехри,
Қадахдин даврида рахшанда меҳри.

Дема меҳр ониким, меҳри сабукхез,
Не андоқ тезрав, не ишратангез.

Нишотафзойроқ Ноҳиддин кўр,
Сариус-сайрроқ хуршеддин кўр.

Қуёш бир қатла ҳар кун кўкни сойир,
Бу мажлис чархин ул юз қатла дойир.

Қуёш ҳар даврида бир тийра ақшом,
Мунунг ҳар давридин равшанроқ айём.

Агар кўк суръатидин сайр этиб меҳр,
Мудири ҳар дам онинг бир раричеҳр.

Муғаннийлар нишотафзо наводин,
Чекиб Ноҳидни ҳар дам ҳаводин.

Зарофат ҳолатида базлагўлар,
Аторудқа қилиб ҳар дам ғулулар.

Бўлур чун шаҳ тараб бирла қадаҳқаш,
Тараб кайфиятидин бўлса сархуш.

Бериб юз ганж яхши сўзга бехост,
Ёмон сўзни қилиб ислоҳ ила рост.

Ёмон мен айтгим топиб сўзум реч,
Анинг базмида сўз ўтмай ёмон ҳеч.

Қуёшдек оламоро базм чоғи,
Жаҳонға ўрт солиб разм чоғи.

Қаёнким барқи тиғи шуъла сочиб,
Адувнинг райкаридин боши қочиб.

ДЭмасменким, кесиб ўқи зириҳни,
Тахайюл торидин очиб гириҳни.

Синони чун етиб сахми қазодек,
Адув қаддини айлаб ҳалқа ёдек.

Ўзи ҳар сориким сургач ғазабнок,
Қилиб ул саф ёқосин сар-басар чок.

Зафарға сурма рахшининг ғубори,
Қуёшқа шуъла тиғининг шарори.

Ало, токим қуёшдин бўлғай анвор,
Ёруқ қилғай жаҳон мулкини ҳамвор.

Жаҳон мулки анга бўлсун муяссар,
Қуёш тожи анинг бошиға афсар.

Бериб даврон қуёш янглиғ камоли,
Фалакдин бўлмасун, ё Раб, заволи.

Кетур, сокий, қадаҳ хуршедини бот,
Ичай шаҳзода ёди бирла, ҳайҳот!

Ки ҳажридин анинг маҳзунмен асру,
Бўлай беҳушким, мажнунмен асру.

[XII]

Бу дебои чиний юзин хитойи соз нақиллар била мунаққаш қилмоқ ва ул хитойи нақилларни монувий тироз гуллар била дилкаш беамоқ ва бу гулистон саҳнида хоқони Чин маснади эҳтишомин ёймоқ ва анинг эҳтишоми ҳадиқаси насаб гули ва фарзанд мевасидин ўзга жамиъ азҳор ва фавоқиҳ била музайян эрконин айтмоқ ва дард боғи гунчаси ва бало чамани шукуфаси, яъни шаҳзода Фарҳоднинг адам шабистонидин вужуд гулшанига келганини қалам бубули тилидин сайрамоқ¹

Бу чиний ҳуллага бўлғон рақамкаш,
Юзин бу тарҳ ила қилди мунаққаш

Ки, Чин мулкики, рашки нақши Чиндур,
Саводи ғайрати хулди бариндур.

Шаҳе эрди муаззам хони онинг,
Дема хони онинг, хоқони онинг.

Ики оламча мулки вусъат ичра,
Ети гардунча тахти рифъат ичра,

Сироҳи ер юзида қум ҳисоби,
Не қум, гардун уза анжум ҳисоби.

Тажаммул онда Афридунча² юз минг,
Хизона махзани Қорунча³ юз минг.

Улувви дарғаҳи гардун мисоли.
Қаю гардунки, андин доғи олий.

Мўғул куллар киби оллинда хонлар,
Бўлуб кишвардиҳи⁴ кишварситонлар⁵.

Кафининг базли Уммондин ҳам афзун,
Жавоҳир сочмоғи кондин ҳам афзун.

Дема кондин, дегил имкондин ортуқ,
Неким йўқ ондин ортуқ, ондин ортуқ.

Замона тоқи офоқ айлаб они,
Бари хонлар аро тоқ айлаб они.

Анингдек фард этиб чархи куҳангард
Ки, бир фарзанддин ҳам айлабон фард.

Мукалал меҳр дурри бирла тожи,
Анинг бир ўзга дурга эҳтиёжи.

Муроди боғи юз гулдин баруманд,
Вале ул ўзга гулга орзуманд.

Юзидин равшан айлаб нури кавнайн,
Анга кўздин учуб бир қурратул-айн.

Дебонким: «Чун жаҳоннинг йўқ вафоси,
Эмас маҳкам амал қасри асоси.

Бақо айвони кўп оли эмастур,
Ҳаводисдин жаҳон холи эмастур.

Киши гар қилса минг йил родшолиқ,
Жаҳон мулкига айлаб кадхудолиқ,

Чу тортар оқибат жоми фанони,
Борур дам фаҳм этар бир дамча они.

Шаҳиким, кўкка чиққай тахту жоҳи,
Гадоким, тахта киз бўлғай раноҳи,

Бақо туфроғидин силкар замон енг,
Бу доғи ул икиси тенг дурур, тенг.

Не чеккай кўкка бошин тождори
Йўқ эрса бир дур андин ёдгори.

Валаддур ул дуру, волид садафдур,
Садаф, яъни отоу дур халафдур.

Садаф йўқ, баҳр аро гар бўлмас инжу,
Ани бил, бир ниҳоятсиз ачиғ су[в].

Не аччиғ сувки масти ваҳшат ойин,
Лабида каф, юзида мавждин чин.

Чаманда сарв бас раъно шажардур,
Йўқ андин нафъ, чунким бесамардур.

Шажарким жуз латофат шеваси йўқ,
Ўтун ўрнидадур гар меваси йўқ.

Ёғиндин гар булут еткурмаса суд,
Ҳавода ул ҳамону бир қалин дуд.

Чақинким ёруди анвори онинг,
Чу ўчти, қолмади осори онинг.

Агар ўт ўчса бўлмас ғусса ютмоқ,
Чу ахгар қолди осондур ёрутмоқ.

Мен ўлдум ул тенгизким гавҳари йўқ,
Ва ё ул ўтки онинг ахгари йўқ.

Тенгиз йўқким, ғадири ваҳшатангез,
Қаю ул ўтки, ёвшондин бўлур тез.

Бу ўтлуғдин эрур бағримда доғим,
Қурутмосун дебон даврон ўчоғим.

Зиҳи ҳасратки, мен йиллар ютуб қон,
Бўлуб Чину Хито мулкида Хоқон.

Бу фоний дайрдин бўлғач хиромим,
Келиб бегонае тутқай мақомим.

Аёқ қўйғай фирошу бистаримға,
Илик сунғай сироҳу кишваримға.

Шабистоним аро ором қилғай,
Замона субҳи ирзим шом қилғай.

Манга йиғмоқта етгай меҳнату ранж,
Анга серарға қолғай махзану ганж.

Аоди таъну афсусинму айтай,
Эранлик нангу номусинму айтай.

Ўғулсизлиғдин ўлди бу шиканжим
Ки Ҳақ дафъ айлағай бу дарду ранжим.

Бу қаттиғ вартада илгимни тутқай,
Кўзумни бир халаф бирла ёрутқай».

Бу эрди муттасил гуфту шуниди,
Худойидин ўғул эрди умиди.

Бўлуб кўз ёшидин ҳарён гуҳаррош,
Гуҳардек кўзга истаб ўзга бир ёш.

Бу мақсуди учун сочиб дирамлар,
Қилиб кўп назрлар, айлаб карамлар.

Ўғулсизларни ҳам айлаб наволик,
Атосизларга ҳам айлаб атолик.

Булардин барча кому муддаоси
Буким, бўлғай бир ўғулнинг атоси.

Бўлуб ғофилки, неким килки тақдир
Рақам чекти, эмас имкони тағйир.

Киши ҳар муддаодаким кўрар суд,
Яқин эрмас ани тормоғда беҳбуд.

Басо гавҳарки ранги аҳмар эрди.
Кўрунди лаълу, тутқач аҳгар эрди.

Кўп асфар лавн соз этти замона,
Кўрунди зарварақ, эрди забона.

Киши комида суд эрмас чу маълум,
Ризо авло дурур бўлғонға мақсум.

Чу Хоқоннинг бу эрди муддаоси,
Ижобат қурбини топиб дуоси.

Шабистонида туғди бир янги ой,
Янги ой йўқки, меҳри оламорой.

Очилди боғида бир оташин вард,
Демайким, вард, балким шуълаи дард.

Киюрди илгига даврон нигине,
Нигин ўрнида лаъли оташине⁶.

Юзинда ишқ асрори ёзилғон,
Ичинда дард таъвизи қозилғон.

Нигину лаъл йўқ, дурри шабафрўз,
Дема дур, гавҳаре – лекин жаҳонсўз.

Эшилган риштаси тоби вафодин,
ТЭшилган бағри ҳақкоки қазодин.

Кўзида ашк селидин асарлар,
Дамида оҳ дудидин хабарлар.

Муҳаббат нури оллинда ҳувайдо,
Жамолида вафо туғроси райдо.

Фалак деб дард элининг шоҳи они,
Малак деб дард ўти огоҳи они.

Тушуб ишқ аҳли ичра ҳар тараф жўш,
Чу туғди ўтда сайр айлар Сиёвуш⁷.

Вафо хайлида ғавғо шодлиғдин,
Бири-бирга муборакбодлиғдин.

Ато ул дурға чун наззора қилди,
Садафдек оғзи кулмакдин ёйилди.

Сочиб онча жавоҳир олам ичра
Ки, андин баҳру кон қолиб ғам ичра.

Ясаб кишварни ойин бирла борча,
Бу ойин тухфаи Чин бирла борча.

Бу янглиғ хукми ом айлаб надивор
«Ки, Чин мулкида бўлса ҳарне девор

Ясалсун борча ойин бирла зебо,
Тутулсун бориға иксуну дебо.

Не дебо, борчаси сангину дилкаш,
Хито суратлари бирла мунаққаш».

Қилиб бу навъ зийнат бирла ойин,
Тамоми Чинни суратхонаи Чин.

Халойиқ ҳарне қилса тергамак йўқ,
Не қилғонни ёмон қилдинг демак йўқ.

Тузуб бир жашнким чархи куҳансайр,
Анинг даврида бу тоқи куҳандайр —

Анингдек кўрмайин базми Каёни,
Юзидин бирча ҳам бермай нишони.

Фалакдек хон фузунроқ анда ҳаддин,
Қуёш курси киби нон худ ададдин.

Олиб кишвар элининг эҳтиёжин,
Бағишлаб элга уч йиллиқ хирожин.

Улус тутмай тарабдин бир дам ором,
Вале асраб тараб таврида андом.

Тараб ғавғосин ул кишварда чоғлаб,
Машаққат корвони рахт боғлаб.

Қилиб яғмо халойиқдин гарона,
Тутуб айш анда манзил жовидона.

Юзинда кимса чиндин тормайин баҳр,
Магар дашти юзи лек ул дағи шаҳр.

Қилиб маҳв эл ичидин бода қайғу,
Қаро қайғуни дафъ айлаб қизил сув.

Кетур, соқий, чекиб йирлар учун ун,
Манга тўйдин улуш бер, жоми гулгун.

Мени Чин аҳли янглиғ майрараст эт,
Тўло чиний аёғлар бирла маст эт.

[XIII]

Шаҳзода Фарҳодқа «Ал-асмоу танзилу минассамо»¹ ҳукми била шиқ сирехри авжидин номдорлиқ насиб бўлмоқ ва шавқ гулишанида гунча эрконда гулдек кўнглаки чок, балки булбулдек кўнгли замнок бўлмоқ ва дард муаллими мактабида шиқ кутубин лафз-балафз, балки муҳаббат авроқин ҳарф-баҳарф ўқумоқ ва диловарлиқ майдонида шижоат варзишини қиличдек тез этиб ўқдек туз этмак ва замон кинаварларидин худдек саромад ва найзадек сарафроз бўлмоқ

Бу зебо базмнинг алҳоннамойи,
Бу янглиғ бўлди сўз дастонсаройи:

Ки, чун Хоқонға Тенгри берди фарзанд,
Бўлуб ул ҳадя бирла шоду хурсанд.

Жамоли бирла кўнглин айлабон хуш,
Отин қўймоқ сори бўлди рақамкаш.

Жамолидин кўрунғач фарри шоҳи,
Бу фардин ёруди маҳ то ба моҳи.

Кўюб юз ҳиммату иқболу давлат,
Ҳамул фар соясидин торти зийнат².

Бу жавҳарларға чун иснод торти,
Мураккаб айлагач Фарҳод торти.

Бу фарни ҳодийи бахт этгач иршод,
Равон шаҳзода отин қўйди Фарҳод³.

Ҳариру хулла ичра боғлабон чувт,
Мурассаъ маҳд ичинда тонгдилар руст.

Бу навъ эрмас ато қўймади отин
Ки, кўргач ишқ анинг покиза зотин.

Анга фарзона Фарҳод исм қўйди,
Ҳуруфи маъхазин беш қисм қўйди.

Фироку рашку ҳажру оҳ ила дард,
Бирар ҳарф ибтидодин айлабон фард.

Борин устоди ишқ этгач мураккаб,
Тараккубдин бу исм ўлди мураттаб⁴.

Малолат маҳдида зор этти они,
Бу қайд ичра гирифтор этти они.

Маалқисса чу торти маҳд маскан,
Қафас давлат ҳумойиға нишиман.

Аруси чарх тун-кун доякирдор
Бўлуб ҳар таври ҳолидан хабардор.

БЭшик даврида чинию хитойи,
Бўлуб юз нўшлаб дастонсаройи.

Кўзининг нози элдин элтиб уйқу,
Анга уйқу кетурмакка навоғў.

Кўрунмай ўзга ёшлардек сифоти,
Кўзига бўлмай уйқу илтифоти.

Сутиким, соғибон оғзиға доя
Ки жисми андин олғай қуту моя.

Анга ичмак бўлуб ноком янглиғ,
Мавизу шираи бодом янглиғ.

Не қатра сут ичургач дояи ишқ,
Бўлуб бир гавҳари сармояи ишқ.

Топиб ҳар қатра бир дурдин нишони,
Ва лекин борчаси дурри маони.

Ичарда мўрдин ўксук ғизоси,
Топиб қут ончаким, арслон болоси.

Бировким ишқдин бўлғай анга қут,
Сут ичса дур бўлур, қон ичса ёқут.

Бу янглиғ чун бир ўлди ёши онинг,
Шараф дурриға етти боши онинг.

Қадам урдию тарки маҳд қилди,
Қўюб эмгак юрурга жаҳд қилди.

Чу уч ёшиға чекти даври афлок,
Такаллум қилди андоқким дури пок.

Сўзи бори бўлуб афсонаи ишқ,
Мақому маскани қошонаи ишқ.

Ажабдур уч ёшида кўзга атфол,
Нечукким ўн ёшида ўзга атфол.

Қолиб бу ишда эл хайрони онинг,
Сирехру меҳр саргардони онинг.

Ато бу навъ кўргач иш ҳисобин,
Муносиб англади илм иктисобин.

Кетурдилар ҳаками нуктадоне,
Билик бирла жаҳон ичра жаҳоне.

Фалак мушкиллари ҳал фикратидин,
Фалакка мушкил онинг диққатидин.

Қуёш янглиғ ёруғ райи мунири,
Вале андин ёруқ мо физзамири⁵.

Қаю илмики йўқ андин ниҳонроқ,
Анинг қошида йўқ андин аёнроқ.

Суруб хайъат сори чун фикрати рахш,
Сирехр ажзосин айлаб жав-бажав рахш.

Ва гар ҳикматда ройи жисм этиб қисм,
Кўзига нуқтаи мавҳум улуғ жисм.

Табию, риёзию, илоҳий,
«Алиф, бе, те»дек оллинда камоҳи.

Бўлуб Юнонда ҳикмат вирди онинг
Арасту бир кичик шогирди онинг.

Ёрутқоч базмни донои олам,
Тилаб шаҳзодани доройи олам,

Қилиб таълимиға юз навъ таъкид,
Фалак оллинда манзил тутти хуршид.

Алиф, бе дегач устод ибтидодин,
Алиф олди аламдин, бе балодин.

Ҳам аввал кунда берди сарви гулҳад
Атоға ҳадяи таълими абжад^б.

Учунчи ой равон бўлди саводи,
Бурунғи йилда Қуръон бўлди ёди.

Агар бир қатла кўрди ҳар сабақни,
Яна очмоқ йўқ эрди ул варақни.

Не сўзниким ўқуб кўнглига ёзиб,
Дема кўнглики, жон лавҳига қозиб.

Ўқуб ўтмак, уқуб ўтмак шиори,
Қолиб ёдида сафҳа-сафҳа бори.

Кўруб чун ишқу ошиқлик мақолин,
Топиб ошуфта маҳзун кўнгли ҳолин.

Анинг шарҳини такрор айлабон кўр,
Ўқурда нолаю зор айлабон кўр.

Бўлуб ошиқ ғами шарҳида ғамнок,
Яқо чокин ўқуб, айлаб яқо чок.

Ким этса дарддин оз-оз ривоят,
Қилиб ул дард анга кўр-кўп сироят.

Киши кўнглин билиб афгор йиғлаб,
Не кўзда ашк кўргач зор йиғлаб.

Ҳаким ул ишда қолиб лол ҳар дам,
Қилиб андин юз истидлол ҳар дам.

Атоға гаҳ бўлуб ғолиб таҳайюр,
Анони гоҳ этиб ожиз тафаккур.

Бу деб атфолға бу навъ ўлур ҳол,
Ул айтиб, йўқтурурму ўзга атфол.

Қилиб ҳар бир ани бир навъ таъбир,
Бири билмай не навъ эрконни тақдир.

Иши бу янглиғ эрди эл аро фош
Ки, то умридин онинг ўтти ўн ёш.

Жаҳонда қолмади ул етмаган илм,
Билиб таҳқиқини касб этмаган илм.

Бўлуб ўн ёшқа умрининг мурури,
Йигирми ёшча қадду жисму зўри.

Улум авроқи чун бир-бир ёрилди,
Диловарлиқ силоҳи майли қилди.

Чу оз фурсат анга майл этти зоҳир,
Қаю бир майли қилғоч бўлди моҳир.

Олиб қавси қузаҳ чекмакка қуллоб,
Туруб машриқ этиб мағрибға рартоб.

Қаро тун гар нишон айлаб Сухони⁷,
Фалакча новакиға ул нишони.

Дебон Турки фалак⁸ отқонда зихлар,
Таваҳхум торидин очиб гириҳлар.

Қиличи зарбаси оллинда ҳар марз,
Шикоф андоқки сувдин ер аро дарз.

Не ер, тоғики кисват қилди хоро
Бу кисватдин қилиб дарз ошкоро.

Қилиб гар ҳамла Албурз⁹ узра бир гурз,
Бўлуб гарду чиқиб гардунға Албурз.

Евургач найзасин даври фалаквор,
Бўлуб қалқон ўзига чархи даввор.

Тубо миҳи била сончиб самакни,
ТЭшиб нўги била даври фалакни.

Чу майдон азмиға солиб таковар,
Бузуғлуқ бохтардин то ба ховар.

Ўтуб кўк бодройидин саманди,
Тушуб Баҳром¹⁰ бўйниға каманди.

Ети гардунға офат шашраридин,
Бўлуб сув ҳут¹¹ бағри ханжаридин.

Асад бўйнин узуб сарранжа бирла,
Забунни бир асад¹² ҳар ранжа бирла.

Қилиб Рўйинтан¹³ ўз илгини ранжа,
Тутуб чин ранжаси оллиға ранжа.

Ҳамул илми баланд овоза бирла,
Бу янглиғ зўри беандоза бирла

Ўзин абжад ўқур элдин тутуб кам,
Дема донишки, зўри даст ила ҳам.

Бўлуб шаҳлар эшигининг гадои,
Ва лекин ул гадолар хоки ройи.

Анга тенг родшолиғ, ё гадолиғ,
Гадолиққа тенг этмай родшолиғ.

Демон, ҳам кўнгли поку ҳам кўзи пок,
Тили поку сўзи поку ўзи пок.

Мунингдек тийнати покига лойиқ,
Дуосин айтибон поки халойиқ.

Анинг сори совуғ ел эсса ногоҳ,
Чекиб Чин мулкининг халқи совуғ оҳ.

Қилиб эл хонумон онинг фидоси,
Не хонумонки, жон онинг фидоси.

Ато юзланмасун деб дарду ранже,
Етиб ҳар кун бошиға садқа ганже.

Вале бир зарра дард ўлғоч радидор
Бўлуб ул ганжлар бирла харидор.

Асири дард ичи-ю тоши онинг
Ки, то ўн тўрт бўлди ёши онинг.

Кетур, сокий, шароби дардрарвард
Ки, бўлди кўнглумиз рарвардаи дард.

Бошимға дард чекмастин бурун тиғ,
Бу дам базми нишоти айлагил биғ.

[XIV]

Фарҳоднинг шабоб гулшанидаким, тараб гулбунининг нишот гуллари очмоқ маҳали дурур, дард хорлари кўргузмоки ва булбулдек шавқ ўти хорхоридин фигон тузмоки ва хоқон бу шитин гунчадек дилтанг бўлиб, анинг чораси учун тўрт боғ тарҳин солғони ва тўрт қаср бино қилгониким, шояд бу боғлардин мақсуд гули торилгай ва ул қасрлардин мурод эшиги очилгай.

Муҳандиским бу қаср обод қилди,
Бу янглиғ тарҳини бунёд қилди.

Ки чун хоқонға ул ком ўлди ҳосил,
Тараб базмида ором ўлди ҳосил.

Шабистонида ул шамъ ўлди равшан
Ки, базми гулларидин бўлди гулшан.

Неча ул шамъ бор эрди дилафрўз.
Вале кўп шуъла тортар эрди жонсўз.

Ўти гоҳи чекар эрди забона,
Бўлуб гоҳи сиришким юзда дона.

Юзига ишқ ҳар дам деб ниҳони
Ки, қилғумдур бу гулни заъфароний.

Қадиға ғам юки деб роз ҳар дам
Ки, қилғум бу «алиф»ни «дол»дек хам.

Кўзига айтибон афсона қайғу
Ки, бир кун икисидин олғум уйқу.

Боқиб кўнглигау таҳдид этиб дард
Ки, бу эвдин чикорғум оқибат гард.

Не ишким чарх этар изҳорин онинг,
Бурунроқ кўргузур осорин онинг.

Иситмоқ чун шарорат зоҳир айлар,
Баданда ул ҳарорат зоҳир айлар.

Чу яфроғни тўкар боди хазоний
Бурун рангини айлар заъфароний.

Ангаким бир бало еткурса тақдир,
Этар аввалроқ аҳволиға тағйир.

Анинг, чун бор эди оллинда кўп ранж,
Тараб айёми хам эрди аламсанж.

Қачонким айлабон ишратқа оҳанг,
Даме нўш айламакка жоми гулранг.

Нишот аҳли бўлуб ҳар ён навосоз,
Нишотангез дoston айлаб оғоз.

Сурудиким улусни хуррам айлаб,
Анинг хуррамлигин дарду ғам айлаб.

Не дoston ичра мазкур ўлса Мажнун.
Анинг кўнгли бўлуб албатта маҳзун.

Не алҳон бўлса бир ғамдин ривоят.
Бўлуб бу ғамдин ул ғамгин бағоят.

Эшитгач ишқу ошиқлик сурудин,
Тия олмай кўзидин икки рудин.

Бўлуб Хоқон анинг ҳолидин огоҳ,
Тафаккур айлабон тортиб совуғ оҳ

Ки, невчун дойим ул шод эрмас эркинғ
Ҳамиша ғамдин озод эрмас эркинғ

Не эркин оҳу афғониға боис,
Не қайғу ашки ғалтониға боис.

Хито мулкида ҳар навъи ғаройиб
Ки, мумкин бўлмағай андоқ ажойиб.

Суманбарлар бори зебоу нозук,
Ҳунарварлар бағоят чусту чобук.

Мушаъбидлар сирехри бевафосон,
Ўғурлаб муҳра кўк тосидин осон.

Чу айлаб лаъб ҳар найрангсози,
Фалак ҳар лаҳза еб ўн қатла бози.

Қилиб тунни ёруғ, кунни қаронғу,
Сувдин ўт ёндуруб, ўтдин сериб сув.

Кўкартиб шуълалиқ ўтдин сирандон,
Осиб ўргамчи тори бирла сандон.

Булардин доғи рурмакру фусунроқ,
Ҳисоби ҳадду ғоятдин фузунроқ,

Етиб ҳар кун онинг базмида ҳозир,
Алар айлаб фусуну макр зоҳир.

Қилиб шаҳзода ҳар қайсиға таъмик,
Бўлуб кайфияти оллинда таҳқиқ.

Чу ҳал бўлди бўлуб бир дам тараблиқ,
Бўлуб рафъ ул ажаб ишдин ажаблиқ,

Не шакликим кетар ашколи онинг,
ғаройиб ичра қолмас ҳоли онинг.

Булар бирла доғи шоҳи жаҳонгир
Чу айлай олмади бу ишга тадбир.

Бўлуб бечора кўп қилди тааммул,
Яна бир ўзга иш қилди тахайюл,

Ки, қилғай тўрт олий қаср бунёд,
Бўлуб ҳар фасл бир қаср ичра Фарход.

Тузуб ул қасрда ишратқа асбоб,
Фароғат бирла нўш этгай майи ноб.

Ясаб ҳар қасрнинг давринда боғе.
Ки бўлғай ҳар гул андин шабчароғе.

Топиб ул фасл рангин аҳли ниранг,
Мувофиқ айлағайлар қасрини ранг.

Баҳорий қасрининг тузгач асосин,
Олиб гуллар жамолидин қиёсин.

Бути гулчехрадек шанг айлағайлар,
Юзидек они гулранг айлағайлар.

Яна қасреки тобистоний ўлғай,
Танаъумнинг саро бўстони ўлғай.

Қилур ул фасл баргу сабза оҳанг,
Таносуб бирла қилғайлар яшил ранг.

Яна бир қасрким бўлғай хазоний,
Чу бор ул фасл ранги заъфароний.

Анга бу ранг ила бергайлар ойин,
Қилиб заркорлиғ бирла ҳар ойин.

Яна бир қасрни айлаб шитойи,
Тўшаб кофургун жинси хитойи.

Бериб нисбатда қору музға райванд,
Етиб рангин онинг кофур монанд.

Бу янглиғ тўрт қасри чархкирдор
Ки, бўлғай тўрт фасл андин намудор.

Муҳайё айлагайлар нақши чиндек,
Фазоси равзаи хулди бариндек.

Тугангач равзадек ҳар байти маъмур
Кераклик бўлса ғилмон анда ё ҳур.

Хитоу Чинда танлаб нозанинлар,
Бори ғилмонвашу хуро жабинлар.

Бу жаннатларға қилғайлар хиромон,
Нечукким равза ичра ҳуру ғилмон.

Шак эрмаским, булардин шохзода
Танаъум бирла бўлғай дилкушода.

Бурундинким солур иш тарҳи устод,
Тамом ўлғунча ҳар бир ишратобод,

Хунарварларки қилғайлар хунар фош,
Агар хоротарошу хоҳ наққош.

Бири ҳар дам йўнуб юз навъ хора
Ки, қилғай ҳавз ё фаршу изора.

Бири ҳар дам чекиб юз нақши дилкаш
Ки, ҳар бир қасрни қилғай мунаққаш.

Ўшул муддатғача бу корхона
Ки, кўргузгай туганмакдин нишона.

Ғаройиб кўп ҳувайдо бўлғусидур,
Басе шакл анда райдо бўлғусидур.

Кўрунуб ҳар замони кўзга бир шакл,
Кўз олғоч бўлғусидур ўзга бир шакл.

Чу бўлди жилвагар ашкол юз навъ,
Анга ҳам бўлғуси тимсол юз навъ.

Ясарда бўлса ҳар санъатқа машғул,
Ясалғач бўлғуси ишратқа машғул.

Чу бу ишларга бўлди таъби муътод,
Шак эрмас бўлмоғ ул ишлардин озод.

Чу Хокон торти мундоғ чораға даст,
Ичига шодлиғ юзланди райваст.

Бор эрди оллида фархунда дастур,
Мамолик раъйидин ободу маъмур.

Топиб оройиш андин мулку зийнат,
Тутуб эл ичра Мулқороға шуҳрат.

Шаҳ этмай майл анга айтилмайин иш,
Анинг раъйидин айру қилмайин иш.

Ҳамул Фарходға эрди атобек,
Кўруб Фарход худ они атодек.

Анинг ошуфта ҳолидин бу ранжур,
Нечукким ганжи яғмо торса ганжур.

Шаҳ ул фикр айлагач, элдин ниҳони,
Кириб хилват аро чорлатти они.

Қусуру ҳур ишин тарҳ этти борин,
Тахайюл қилганин шарҳ этти борин.

Дуо айлаб деди фархунда дастур
Ки ҳеч иш қолмамиш ройингға мастур.

Равон қилмоқ керак эмди шуруи,
Анга-ўқ айлади шаҳ иш ружуи.

Чу Мулқоро эшитти, қўрти филҳол,
Шаҳи мулк оллида ер ўрти филҳол.

Чиқиб шоҳ оллидин ўлтурди дилхуш,
Бўлуб асбоб жамъиға рақамкаш.

Кетур, соқий, манга жоми майи ноб,
Бу соатким муҳайё бўлди асбоб

Ки, гардун етти қасридур вафосиз,
Жаҳоннинг тўрт фасли ҳам бақосиз.

[XV]

Мулкоронинг тўрт равзаи Эрам¹ монанд била тўрт қасри фалакрайванд иморатин тўрт айириб ҳар бирига Зуҳалваши саркор ва Аторудсон меъмор таъйин қилиб рубъи маскундек ободлигига машгул бўлгони ва Фарҳоднинг иш тамошосига келиб, аҳли ҳунар санъатини тамошо қилиб, Қорани² сангтарош ишига етишигач заробатидин фаҳми тешиаси ул иш идоки хорасидин кунд бўлуб, қуёш мағриб тоғига майл этгондек, анинг хороси устига тушуб, метин тилидин сўз суруб, хоро садосидин жавоб топиб, ул иш майли мумдек кўнглига «Кан-нақши фил-ҳажсар»³ бўлгони

Муҳайё айлаган бу корхона,
Бу янглиғ сурди вазъидин фасона

Ки чун шаҳ қилди Мулкорони маъмур
Бинолар мулкдин қилмоқда маъмур.

Ўзи отланди давлат бирла хушқол,
Тушуб давлат киби оллинда иқбол.

Рикобида ҳаким эрди ададсиз,
Муҳандисшевалар оллинда ҳадсиз.

Кезиб Чин даврида шоду қадаҳкаш,
Анингдек тўрт мавзиё қилдилар хуш.

Ки ҳар бир кўргузуб жаннат фазоси,
Фазосидек суви бирла ҳавоси.

Келиб бир фаслға ҳар бир мувофик,
Бўлуб шаҳзода оромиға лойиқ.

Топиб девор арконини аввал,
Буюрди ҳар бирига тўрт жадвал.

Чекилди бир йиғоч тул ичра ҳар хат,
Йиғоч ўрни ҳам ўлди хат бар хат.

Чу торти боғ тарҳи зебу ойин,
Қилилди тўрт қаср ўрнини таъйин.

Буюрмоқта ўтуб дороға навбат,
Етишти ишта Мулқороға навбат.

Хито мулкида эрди икки устод,
Иквалон тавъамонлиғ бирла ҳамзод.

Лақабда бири Боний⁴, бири Моний,
Муни кўрган тасаввур айлаб они.

Қилиб меъморлик Боний ишин фош,
Келиб Моний Хито мулкида наққош.

Бўлуб Бонийға ул янглиғ маҳорат,
Ки шарҳидин келиб ожиз иборат.

Чекиб бу қасри мийнокор тарҳин,
Киши андоқки бир девор тарҳин.

Сув узра гунбази гардун ҳисоби,
Анга соз этмак андоқким ҳубоби.

Келиб ҳар не бино ул қилса бунёд,
Йиқилмоқдин фалак қасридек озод.

Бўлуб туфроғи онинг хорадин берк,
Ясаб оҳакни оҳанрорадин берк.

Вале Моний онингдек нақшбанди
Ки, нақшин чарх анга нақшин раранди.

Мудааввар мустақим ўлса рақамкор,
Чекиб андоқки жадвал бирла раргор.

Чу боғлаб сурати бежонға зевар,
Бўлуб ул навъким руҳи мусаввар.

Келиб ул нақш килки соясидин
Ки, келмай юз қалам рироясидин.

Кишига тушда таълим этса зоҳир,
Қўпуб ул уйкудин устоди моҳир.

Яна бир устоди чобук эрди
Ки, ҳам лук, санъати ҳам нозук эрди.

Қилиб хоро сафи бирла масоф ул,
Лақабда Қорани хорошикоф ул.

Чу метин нўгини хопокан айлаб,
Қатик хорони равзан-равзан айлаб.

Чу нозуклукни айлаб хомаси фан,
Бўлуб бир лавҳ уза умре қаламзан.

Яна ҳар навъ устоди ягона
Ки, кўрмай фаннида андоқ замона.

Тилаб борини дастури хирадманд,
Иш аҳволидин ўлди нуктарайванд

Ки, шахға бўйла амре ҳодис ўлмиш,
Анга шахзода фикри боис ўлмиш.

Бу янглиғ тўрт боғи жаннатойин,
Ичинда тўрт қасри равза тазйин.

Керакким тўрт фасл ул тутса ором,
Бўлуб кўнгли қуши ҳар равзаға ром.

Борининг рангу вазъин айлади шарҳ
Ки, ул навъу бу навъ этмак керак тарҳ.

Чу сўз торти ниҳоят, тўкти ярмоғ,
Тааммулсиз нечукким тошу туфроғ.

Алар ҳам корбанд айлаб биликни,
Қўпуб кўзларга қўйдилар иликни.

Чу Мулкоро аларни қилди хушдил,
Масолиҳ жамъ этарга бўлди мойил.

Бурун ул ишни қилди тўрт саркор
Ки, жамъ эткайлар улча бўлса даркор.

Қўюб юз кордон ҳар иш бошида,
Яна минг коргар ҳар юз қошида.

Тоширға тошу хишту бел ароба,
Тутуб Чин ичра ободу хароба.

Солиб ҳам тоғу ҳам ҳомунға афғон,
Оғир юкдин тушуб гардунға афғон.

Чиқиб ҳар тоғ уза юз хораандоз,
Иш узра ўлтуруб минг хорарардоз.

Ароба демаким, гардуни дойир,
Бўлуб хоро юки остида сойир.

Шафақ бирла фалакдин тўлғамай бош,
Тошиб иш бошиға оку қизил тош.

Бўлуб ҳар новакаш бир баҳри жўшон,
Рубой баҳри соз айлаб хурушон.

Аларнинг баҳри зўридин нишона
Ки, ҳар ён кемалар айлаб равона.

Торилмай уду сандал ичра нажжор,
Нечукким кирса дўкон ичра тужжор.

Бўлур чун арраси чекмакда махрур,
Ёғиб сандал нечукким қишда кофур.

Бўлур ҳар дойгар гардунға райваст,
Қолиб бел урғучи балчиқ аро раст.

Урарда белин киргач фиғонға,
Отиб бир рарча балчиқ осмонға.

Бийик тоқ устида устои банно,
Қуйидин қилса хишт олмоқ таманно,

Тоғиб юз минг қамар сайр ичра тавсеъ,
Зухал бирла вале бориға тарбеъ.

Раёрай корфармодин ҳаёхай,
Ҳаёхайдин қилиб эл иш раёрай.

Тушуб хайли бани одамға ошуб,
Бани одам солиб оламға ошуб.

Бўлур гардон анингдек тўрт саркор
Ки, саргардон қолиб бу етти раргор.

Кетиб устодлардин ишда қонмоқ,
Не тинмоқ бир замоне, не таёнмоқ.

Ул ишларга бу янглиғ бўлди чун тарх,
Саросар қилдилар шаҳзодаға шарх.

Ки, мундоғ тўрт қасри чархкирдор,
Бўлубтур тўрт жаннатдин радидор.

Ки, ҳар бир тоқидек кўрмайдур офоқ
Ки, бўлғай рубъи маскун ичра ул тоқ.

Чу таъриф эттилар ҳаддин зиёда,
Ҳавас қилди кўрарга шохзода.

Миниб от, ўлди ул ён даштраймой,
Нечукким тавсани гардун миниб ой.

Суруб юз махваш атрофида маркаб,
Анингдекким, қамар даврида кавкаб.

Чу рахшин сурди ул ён бемадоро,
Қиёмат кўрди бўлғон ошкоро.

Тушуб бир олам элга бул-ажаб жўш.
Бўлуб бориға хобу хўр фаромуш.

Чекиб гардунға тўрт андоқ бино бош
Ки, гардун деб анга ҳар лаҳза: шобош!

Фалак тоқиғача боғлаб ҳавоза,
Зухал янглиғ чиқиб устига роза⁵.

Қўёрға ҳар бино оли равоки,
Бўлуб қолир ҳамоно чарх тоқи.

Ишида махв онингдек ҳар бир устод
Ки, ишдин ўзга бори ишдин озод.

Кўруб шахзода андоқ турфа аҳвол,
Таҳайюр бармоғин тишлаб – қолиб лол.

Қаю бир решақим андеша айлаб,
Қолиб ҳайрону таҳсин реша айлаб.

Кезар эрди боқиб ҳар решаварни
Ки, кўрди неча чобук тешаварни.

Ўкуб ҳар сори қулла-қулла хоро,
Қилибон пора-пора бемадоро.

Итик тешалариға ҳар қаро тоғ.
Ричоқ оллинда андоқким, сариғ ёғ.

Бирининг мумдек илгида хора,
Қилиб сув ғулбиға шер ошкора.

Бири юмшоғ йиғочдек хорарардоз.
Сутунға рилроя айлабон соз.

Апода нақшбанди хийласози,
Муҳандис шеваи райкартирози

Темурдин хомаси ҳар ён равона,
Қилиб тош узра туфроқдек нишона.

Чекиб юз навъ райкар хомасидин
Ки, Моний лол ўлуб хангомасидин.

Гаҳи ханжор ила, гоҳи қилиб зўр,
Солиб санъат била офоқ аро шўр.

Кўруб шаҳзода андоқ кордоне,
Тамошосиға майл этти замоне.

Чу тушти, солдилар бир тош уза рахт,
Ясаб шоҳ ўлтурурға хорадин тахт.

Саодат бирла тутқоч анда таскин,
Деди: «Эй кордони санъат ойин.

Дегил бу санъатингдин бизга фасли
Ки, андин зоҳир ўлсун фаръу асли.

Отинг айту они ҳамким бу реша
Ки, йўнғай мумдек хорони теша.

Нединдур кўрмадук бу навъи ҳаргиз
Ки, бўлмиш фаҳм идпокида ожизғ

Йиғочеким қатикроқ бўлса зарра,
Ричоқ еткач бўлур андоқки арра.

Не сув бирла берибсан тешанга зеб
Ки, тормас хора йўнмоқ бирла осеб.

Ҳамул хомангки айлар хора танқир,
Анинг кайфиятин ҳам айла тақрир».

Ер ўрти кордони нақшардоз,
Сўзин қилди дуо бирла сароғоз

Ки: «То бўлғай ҳаводис Кўҳи-Қофи⁶
Чақилғай илдириб хоро шикофи.

Ҳаводис тошидин осуда бошинг,
Ушотсун дарду ғам бошини тошинг.

Қатик хасминг насиби хора бўлсун,
Машаққат тоғида овора бўлсун.

Чу сўрдунг аввал отим шуҳратини
Ва сўнгра санъатим кайфиятини.

Отим Қоран, ишим худ ошкоро,
Қўлумда тешау оллимда хоро.

Буким сўрдунгки метин бирла теша,
Нечук синмай йўнар хоро ҳамеша?⁷

Анинг сув бермагида ҳолати бор
Ки, андин айламасбиз элга ихбор.

Су берса ўйла афзориға устод,
Юз ил хоро демайким, йўнса рўлод,

Синардин тешавар осуда бўлғай,
Тугангай баски ишдин суда бўлғай.

Хито аҳли бу санъат айлабон соз,
Бўлуб олам элидин ишта мумтоз.

Бу эл ҳам улча мен билганни билмай,
Далилим буки: мен қилганни қилмай».

Чу доно сурди мундоқ нуктаи пок,
Бўлуб шаҳзода билмакка ҳаваснок

Деди: «Оллимда бўл шуғлунгға машғул,
Ки, бу санъат эрур кўнглумда мақбул.

Гаҳе йўнғил, гаҳе нақш айла хора,
Мен айлай ўлтуруб бир-бир назора».

Хунарвар еткуруб гардунға бошин,
Муҳайё айлабон афзору тошин.

Кўруб шаҳзода кўнглин шуғлиға банд,
Бўлуб хоротарошу нақшрайванд.

Қаю бир тешаким хороға солиб,
Бу таҳсин айлабу ҳайратқа қолиб.

Бу эрди шуғли то ул лаҳзаким меҳр –
Яшурди бурқай хоро аро чехр.

Қуруб ул хорадин шаҳзода ноком,
Тутуб хоросуми устида ором.

Саводи шаҳр сори хорараймой,
Нечукким тоғ аро меҳри фалаксой.

Кетур, соқий, манга бир жоми рангин
Ки, тушмиш ғам тоши кўнглумға сангин

Ки, ул сел анда ғам хорин сурургай,
Демай ғам хориким, хорони сургай.

[XVI]

Фарҳоднинг Қоран била хоро йўнарда муқорин бўлуб, балки ул ойнинг бу Зуҳал била қирон қилмоғи ва бу фанда анга соҳибқиронлиқ эшиги очилмоғи ва Моний қалам мўйидин тасвир фанин қалам-бақалам, балки мў-бамў билмоғи ва жамии санойиъ ва ҳунар дақойиқи анинг илгига келмоғи ва тўрт йилда тўрт ҳадиқаи Эрам мисол ва тўрт қасри Хаварнақ тимсолнингким, тўрт фасл муқтазиёти ранги билан бино қўюлуб эрди, итмоми ва хоқоннинг аларни Фарҳодга мусаллам тутуб, анда базми ишрат тузарга эҳтимомми

Бу хоро узра тез эткан қаламни,
Юзига бўйла нақш этти рақамни:

Ки, чун шаҳзода тушти уйга ул шом,
Йўқ эрди кўнглида бир лаҳза ором.

Бўлуб хоро тамошосиға мағлуб,
Солиб ҳар дам ҳавас кўнглиға ошуб.

Нечақим ақл рири зүфунундур,
Ҳавас атфоли илгида забундур.

Чу бўлди тун қаро тоғи нигунсор,
Нечукким зилзила бўлғонда кўхсор.

Қуёш лаъли чекиб тоғ узра авранг,
Фалакни субҳ қилди мрамрий ранг.

Чу гардун кулласиға минди хуршед,
Тамошо азмиға отланди Жамшед¹.

Суруб маркабни чун ул ён ёвушти,
Ҳунар аҳлига рустохез тушти.

Солиб ҳар хайл ичига чун назар тез,
Таваққуф айламай айлаб гузар тез.

Дебон ҳар ким ишига чун солиб кўз,
Ҳам онинг истилоҳи бирла бир сўз.

Топиб аҳли ҳунар бу навъи комин,
Фузунроқ айлаб ишда эҳтимомин.

Сўзидин чун таматгуъ олди ҳар хайл,
Равони айлади Қоран сори майл.

Яна тутти ҳамул хопода маскан
Яна йўнди ҳамул хорони Қоран.

Буюрдиким, келиб устои ҳаддод,
Ясоғай тешау метини рўлод.

Ҳамул оҳангудози оҳанинчанг,
Равон қилди буюрғон ишга оҳанг.

Бўлуб ўтдин темур лаъли Бадахшон,
Шафақ ичра нечукким меҳри рахшон.

Ясаб ҳар навъидин афзори дилжў,
Вале афзориға Қоран бериб сув.

Сув бергач олибу хоро йўнуб тез,
Бўлуб хородин ул сув оташангез.

Не иш сорики солиб кўз ниҳоний,
Ниҳону ошкоро онглаб они.

Тасарруфлар қилиб ул навъи мулҳақ
Ки, бирдин минг бўлуб ул ишга равнақ

Анингдек қилди хоро йўнмоғин вирд
Ки, юз Қоран қошида бўлди шогирд².

Гаҳи элдин қилиб андеша ринҳон,
Олур эрди қўлиға теша ринҳон.

Қилиб бир дамда онча иш ниҳони
Ки, қилғай ўзгалар бир ойда они.

Бу эрди ҳар кун онинг иштиғоли
Ки, то ул решада бўлди камоли.

Чу бўлди тўрт йил гардун мурури,
Ясолди тўрт фирдавсу кусури.

Ташида қилди Қоран санъату соз,
Ичинда бўлди Моний нақшардоз.

Ҳамон алвон билаким тушти тақрир,
Тузатти ҳар бир эвга нақшу тасвир.

Қаламзанга³ бўлуб сурмак қалам фан,
Ёнида корфармо⁴ ҳам қаламзан.

Қаю суратки Моний қилди тимсол,
Анга Фарҳод очти чехра филҳол.

Бу ишни доғи оз фурсатда қилди,
Анингдекким, керак алқисса билди.

Ул эвларга тугангунча ичу тош,
Ҳам ўлди хорабур, ҳам бўлди наққош.

Буларни қўйки, ҳар устоди моҳир
Ки, қилди санъатин ул эвда зоҳир,

Чу ҳар ён майли бир дам зоҳир ўлди,
Ул ишда устоди моҳир ўлди.

Бутуб алқисса ҳар бир қасри олий,
Ясалди боғлари жаннат мисоли.

Баҳорий равза торқоч зебу тазйин,
Ичу тошиға гулгун бўлди ойин.

Бўлуб суратларига чехра гулранг,
Қилиб гулзор аро ишратқа оҳанг.

Гилеме солиниб гулгуну зебо,
Ясолиб кўргаси гулранг дебо.

Бўлуб гулранг равзан, тобадон ҳам,
Эшик гулранг, балким остон ҳам.

Бутуб ҳавзеки андин руҳ олиб қут,
Ушоқ тош теграсида лаълу ёқут.

Бўлуб гулранг май ҳавз ичра то лаб,
Ариғлардин доғи оқиб лабо-лаб.

Очилғон ҳар тараф бир гулшани гул,
Ўкулган ҳар сори бир хирмани гул.

Кезиб гулчехралар ҳар сори мавзун,
Кийиб бошдин-аёқ деббойи гулгун.

Яна бир равза тобистони услуб
Ки, келди қасри мийнорангу марғуб.

Топиб ул доғи ахзар зебу оро,
Қолиб саргашта андин чархи хазро.

Ери узра саросар сабза навбар,
Чаманлар сарбасар сарву санавбар.

Қуши тўти, не тўтиким суруше,
Малакдек ҳулла бирла сабзрўше,

Равон бир шўхи сабзоранг ҳар ён,
Тутуб бир жоми мийноранг ҳар ён.

Бўлуб ҳар ҳавзнинг тоши забаржад,
Ушоқ тош ўрнига сочиб зумуррад.

Фалак янглиғ яшил қасрида тоши,
Яшил тоши каби тоқида коши.

Анингдекким яшил қошию хора,
Яшил чини била фаршу изора.

Демай ҳар сарв, балким ҳар гиёҳи,
Бўлуб ишратқа анда Хизри роҳи.

Яна бир равзаға ранги хазоний,
Танаъум кулгусига заъфароний.

Музаҳҳаб тоқи базморойи онинг,
Муталло фарши гардунсойи онинг.

Хунар килки била айлаб хунаркор,
Ичин заркору тошин доғи заркор.

Ичининг сурати руҳи мусаввар,
Ташининг шамсаси меҳри мунаввар.

Бўлуб ҳавзининг олгун фаршу хишти,
Нечукким хишт ила фарши бихишти.

Майи асфар бу ҳавз⁵ ичра равона,
Сув ичра меҳр аксидин нишона.

Нечукким ҳавздин оқиб сориг мул,
Хазоний баргдин ёғиб сориг гул.

Санамлар жилвагар меҳри самоваш,
Аёғдин-бош либоси қаҳрабоваш.

Бори маъшуку ошуби замона,
Тўни ранги борининг ошиқона.

Яна бир равза ранги сарбасар нур,
Баёз ичра кириб, андоқки кофур.

Бўлуб қасрининг ичу тоши мрамар,
Не мрамар, яшми кофурий саросар.

Сафодин ҳавзи сийми ноб янглиғ,
Талаълудин суйи симоб янглиғ.

Бўлуб гачкорлиғ сиймин равоқи,
Нечукким қош ичинда кўзнинг оқи.

Бари оқ ҳулладин ойини онинг,
Бари фарши бўлуб оқ чини онинг.

Ёруб ҳар эв хитойи сиймтандин,
Тан узра ҳулласи барги сумандин.

Садафгун ҳавз аро ҳар ён оқиб сув,
Бу сувдин секреган ҳар қатра инжу.

Бу янглиғ тўрт суратхонаи Чин,
Ичинда тўрт қасри равза ойин.

Қаю бир қаср ҳар айвон сирехре,
Не суратхонаким, ҳар шамса меҳре.

Туганди зеб аро Боғи Эрамдек,
Қаю Боғи Эрам, Байтулҳарамдек⁶.

Чу Мулкоро шуруу эҳтимоми,
Муҳайё қилди ул ишни тамоми.

Келиб Хоқон қошида қилди тақрир,
Мунунгдек тўрт мушқил ишни бир-бир

Деди чун борчанинг кайфиятин жазм,
Тамошосиға Хоқон айлади азм.

Суруб сўл ёнидин фархунда дастур,
Саводи мулк ройи бирла рурнур.

Юруб ўнг ёнидин шаҳзода Фарход,
Бўлуб шаҳ шод, бал шаҳзода ҳам шод.

Гузар айлаб бурунги равза сори,
Шаҳу шаҳзодау дастур бори.

Тушуб чун қилдилар азми тамошо,
Десанг фирдавс ўлур ул навъ хошо.

Кўруб боғида юз турлук ажойиб,
Топиб қасрида минг онча ғаройиб.

Икинчи худ жинондин бул-ажаброқ,
Учунчи қаср ондин бул-ажаброқ.

Бўлуб тўртунчида баским латофат,
Бу учдин доғи ортуқроқ ғаробат.

Бу андин йўқки, ул мундин келиб хўб,
Бири-бирдин келиб матбуу марғуб.

Бўлуб даркида ожиз ақлу жон ҳам,
Муқир ажзиға фаҳми хурдадон ҳам.

Муни ҳар ким Кўруб раъноу чолок,
Ани кўргач кетиб бу ёдидин пок.

Анга ҳар ким қилиб фикру тааммул,
Муни кўргач унутуб они билкулл.

Бериб устодларға онча инъом.
Не онча юз тамаъ қилғонча инъом.

Бийикроқ чекти Мулкоро мақомин,
Бурунғича юз айлаб эҳтиромин.

Тутуб шаҳзодаға борин мусаллам,
Ҳамул хуру қусуру равзани ҳам.

Солиб жашну тараб тарҳини бир йил
Ки, шарҳидин анинг ожиз бўлуб тил.

Деди дастури Мулкороғаким: «Бот
Ки, таъхир ичра келди бийми офот.

Тузат ҳар ерда онглаб фасл чоғин,
Уч ойлиқ айшу ишратнинг яроғин.

Ҳамул уч ойки фаслининг ҳавоси
Қилур ул қаср лавни иқтизоси».

Эшитгач ҳукм дастури хирадманд,
Буюрғон ишга бўлди саъйрайванд.

Очиб ҳар сори махзанларға абвоб,
Тузотти айш учун бир йиллик асбоб

Ки, бўлғай ҳар уч ой бир равзада тўй
Ки, ўлғай ҳар куни юз оту минг қўй.

Мунга лойиқ бари маъкулу машруб
Ки, ҳам кўрдин-кўру ҳам хўбдин-хўб.

Сочиқ бирла навоу сози онинг,
Хитойи жинс рояндози онинг.

Ададсиз меваи ишратфизойи,
Ниҳоятсиз яна хони хитойи.

Кетур, соқий, шароби чини ойин
Ки, жоним қасди этмиш бир бути Чин.

Чу қилди Чин шаҳи май базмиға азм.
Ясоли биз доғи май азмиға базм.

[XVIII]

Баҳор насими нафас била лола ўтин ёрутуб, гунча рардасин очқонда, балки лолау гул яфроғларин чаман гулрухлари бошига сочқонда хоқон Фарҳод била гулнорий қаср майли қилиб, гулгун май ўти била базм равшан этиб; чаман раёҳиндин холи бўлуб, ашжор хизрваши яфроғлар била сиреҳри ахзардин намуна бўлгонда райҳоний қасрда тараб баргин тузотиб, роҳи райҳоний ичиб; дарахт яшил қисватин заъфароний ҳуллаларга бадал қилгонда заъфароний қасрда олтун соғарга асфар май тўкуб; дай тожири боғ либосин кофуркирдор қилиб, балки тоғу саҳрога кофурбор бўлгонда қасри кофурий аро биллургун қадаҳ ичра кофуриймизож май нўш этиб, ҳар ҳадиқада уч ой нишот қилиб, бир йилни бу навъ тараб била ўткариб хоқон Фарҳоднинг мизожига илож қила олмоғони

Ҳамал тахвили эткач меҳри гулчеҳр,
Очар юз гул замона кўргач ул меҳр.

Қилур машшотаи сунъ ошкоро,
Аруси даҳрнинг хусниға оро.

Қилур тун бирла зулфу кун била энг,
Етар лекин бўйи бирла сочин тенг¹.

Рутубат еткуруб ҳар сори ёғин,

Тар айлаб қатрадин гуллар димоғин.

Булут айлаб рутубат ул сифат фош
Ки, наргис уркудар солиб қуйи бош.

Кўруб наргисда мундоқ турфа уйку,
Қизортур ғунчани ҳар лаҳза кулгу.

Тилар чун ғунча шаккар ханда қилмоқ,
Топар ул кулгудин гул-гул очилмоқ.

Булутким ғунча узра жола отиб,
Ҳамоно кулгусидин бағри қотиб.

Муниким ғунча тинмас кулгусидин,
Муҳаққак билма наргис уйкусидин.

Очар наргис музаъфар тоси чандон,
Бўлур ул заъфарондин ғунча хандон.

Агар худ нўш қилмас ғунча они,
Недин бас комин айлар заъфарониг

Ҳамоноким эмастур заъфарон ул
Ким, айлар хурда оғзида ниҳон ул,

Чун айлар хурда йиғмоғликқа оҳанг,
Тутар бу хурдадин даҳр они дилтанг.

Ҳамоно хурда тўкмакка нигундур,
Белида йўқса онинг не тугундурғ

Чекар боғ ичра булбул онча афғон,
Ки, афғони қилур гул бағрини қон.

Ва ё гул кўргузур бир райкар ондин,
Қизил ҳар барги бир ўтлуқ рар ондин.

Чу булбулдин бўлур райкоргузин гул,
Бу маъни бирла дерлар оташин гул.

Қачон ел қилса ҳар баргини рора,
Учар ҳар сори ул ўтдин шарора.

Бўлур гулшан ҳарими сарбасар гул,
Латофат ичра бир гулшанча ҳар гул.

Насими субҳ ўлур боғ ичра гулбор,

Бўлур боғ оташин гул бирла гулнор².

Бу ўт ёнида булбул маскан айлар,
Қанот урмоқ елидин равшан айлар.

Қилур гулбун чу гул очмоқни оҳанг,
Бўлур гулшан юзи гул бирла гулранг.

Бу фасл ичраки олам бўлди гулгун,
Шафақгун аксидин миръоти гардун.

Хувайдо қилди ҳар гул бир шамойил,
Шаҳ ўлди қасри гулгун сори мойил.

Тузолди онча асбоби танаъум
Ки, гулшан бўлди онинг остида Ким.

Тўшаб қаср ичра юз дебои гулранг,
Қўюлди тахти гардун сори оҳанг.

Шаҳ ўлтурди, ёнида шоҳзода,
Қилиб оразларин гулранг бода.

Қўюб тахт оллида курсии гулфом,
Бўлуб устида Мулкороға ором.

Туруб базм ичра юз гулчеҳраи Чин,
Бориға хулла гулрангу гулогин.

Майи гулгун тутуб гулчеҳра соқи,
Ичар эл қўймайин бир қатра боқи.

Муғанний нағма тортиб бетааммул,
Биайниҳ ўйлаким, гул фасли булбул.

Гул айлаб барг, ҳар бир сарви навхез,
Қилиб ҳар рахнадин қаср ичра гулрез.

Ботиб базм аҳли гул баргида то фарқ,
Шафақ баҳрида меҳр ўлган киби ғарқ,

Чекиб гулранг май шаҳзода Фарҳод,
Гули рухсоридин хокон бўлуб шод.

Юзига бокибу бориб ўзидин,
Оқиб хушвақтлиғ ашки кўзидин.

Қилиб ҳар лаҳза муфрит меҳр зоҳир,

Сочи́б бошиға гаҳ гул, гаҳ жавоҳир.

Йўқ улким, базм эли шайдоси онинг
Хитоу Чинда вовайлоси онинг.

Бу янглиғ то нужуми чархраймой,
Ҳисоби фасл ила ўткарди уч ой.

Алар гулноргун қаср ичра гулрош,
Кўтармай лаългун майдин даме бош.

Итикрак эсди чун гулшан шамоли,
Чаманни борча гулдин қилди холи.

Яшунди барги гул яфроғ ичинда,
Ниҳон ўлди шажар яфроғ ичинда.

Либос этти чаман мийно масаллик,
Не мийно, гулшани хазро масаллик.

Чаманлар ичра йўл-йўл сарви озод,
Дегилким солди туз-туз соя Фарҳод.

Дема сарву санубар, ҳар ниҳоли
Бўлур сарву санубардин мисоли.

Бериб яфроғ нишон тўти раридин,
Шажар товуси жаннат райкаридин³.

Анга доғи қовурсун обкашдин,
Мунга ҳам тож шохи хизрвашдин.

Шажар гар бўлмаса товус боғи,
Недин товусдек бўлди аёғиғ

Магар онглаб ўзига уйқу чоғин.
Рари ичра ўғурлаб бир аёғин.

Қилиб норанж олтундин аён ганж,
Либос айлаб ўзига барги норанж⁴.

Уётдин ишқречон барги речон,
Чиқиб ҳар шох уза юз ишқречон.

Яшил сафҳа чаманнинг марғзори,
Кумуш жадвалдек онинг жўйбори.

Самар сувлар бўлуб ойинаоҳанг,

Ўланг айлаб аён ул кўзгуда занг.

Йўқ, ул сув боғнинг рухсори онгла,
Анга сабза хати зангори онгла.

Бу фасл ичраки зеби олам ўлди,
Бори офоқ сабзу хуррам ўлди.

Қилиб ул гулшани мийно сори азм,
Тузуб ул сабзай раъно уза базм.

Фалакваш қасри ахзар ичра майнўш
Ки, айлаб чархи ахзарни фаромўш.

Қилиб Фарходу хокон хулла чини,
Бўлуб Чин тахтининг маснаднишини.

Яшил тўн ичра ҳар ён сиймбарлар,
Яшил барг ичра андоқким шажарлар.

Қизил роҳу яшил чини риёла,
Нечукким сабза саҳни ичра лола.

Майи гулранг чини соғар ичра,
Шафақ андоқки чархи ахзар ичра.

Аёқчилик этиб ҳар сори ойин,
Ачиғ май тутқали бир сабзи ширин.

Бўлуб май ширасидин оташангез,
Бериб ул ўтқа таскин қурси кашнез.

Таом ичра такаллуфларға дастур,
Ҳам андоқким бурунроқ бўлди мазкур.

Бўлуб ҳам қасри мийно ичра уч ой,
Нишоту айш бирла бодараймой.

Чу қилди қаҳрабогун меҳри гардун,
Йиғочлар барги рангин қаҳрабогун.

Етишти қаҳрабогун қаср чоғи.
Очилди қаҳрабогун қаср боғи.

Шажар яфроғи бўлди қаҳрабодек,
Демаким қаҳрабо, меҳри самодек.

Бу навъ ўт сори бўлғоч ел гузори,

Сочи́б ҳар сори гулрезии чинори.

Чинореки́м ичига ўт тудошиб,
Ул ўтнинг шуъласи баргини ошиб.

Сабо қилғоч сув ичра зар фишонлиғ,
Сунинг тиғини айлаб зар нишонлиғ⁵.

Учуб барг ўтидин ҳар ён шарора,
Нечукким зарварақдин рора-рора.

Сариғ яфроғ узаким ўлтуруб зоғ,
Бўлуб андоғки сориғ лолада доғ.

Терак сорғортибон юз зорлардек.
Сариғ оғриқ била беморлардек.

Чаманнинг ҳар йиғочи бир сариғ қуш,
Бўлуб бори тулак айёмиға тўш.

Ҳаво қилмоққа яфроғдин очиб рар,
Чу елдин силкиниб, ҳар ён сочиб рар.

Қилиб ҳар тун насими субҳгоҳи,
Шажар баргин нечукким субҳ қоҳи.

Анингдекким чекиб ошиқ совуғ оҳ,
Қилур қоҳи юзин ул оҳи жонқоҳ.

Қуён яфроғни айландурса ҳар ён,
Бўлур мажнуни саргардону урён.

Қилиб зарҳал хазон наққоши тартиб,
Қилурға боғ авроқини тазҳиб⁶.

Бу шуғли ичра айлаб саҳв таркин,
Зар андар зар қилиб барг узра баргин.

Қуёшдек тоб уруб қасри музаҳҳаб,
Хазоний барглар гирдида кавқаб.

Ажаб фасле жаҳонға кўргузуб юз
Ки, бир кун жилва айлар меҳру юлдуз.

Мунунгдек фаслда шаҳзодау шоҳ.
Бу назҳатгаҳни қилдилар тарабгоҳ.

Қилиб қисват ҳарири заъфарони,

Ики гардун қуёш ичра ниҳони.

Музаҳҳаб ширада олтун суроҳи,
Бўлуб олтун суйи лавн ичра роҳи.

Уй олтун, фарши олтун, томи олтун,
Май олтун, зарфи олтун, жоми олтун.

Хулал қаср ичра ҳар ён зеби зарҳал.
Кавокибдек гуҳар бирла муқаллал.

Кўрунуб кўзга ойдиндек намуди,
Қуёш зарриштасидин тору руди.

Муғаннийлар чекиб дилкаш наволар,
Солиб заркор тоқ ичра садолар.

Фавоких базм аро лимуву норанж,
Биҳи кўргач они кўрмай яна ранж.

Тараб кўррак бўлуб дастурдин ҳам,
Дема дастурким, мақдурдин ҳам.

Уч ой бу қаср аро ҳам туздилар жайш,
Суруду бода бирла қилдилар айш.

Совурди чун шажар баргини сарсар.
Сунинг симобини дай қилди мармар⁷.

Ҳаво доғи булутдин кийди синжоб,
Булут доғи ҳавоға сочти симоб.

Дай устои нечукким заргари Чин,
Зилол атфоли лавҳин қилди сиймин.

Булутдинким томиб ҳар қатраи сув,
Бурудатдин ёғиб оламға инжу.

Ариғким обгирин ханжар айлаб,
Совуқ оғзи луобин ханжар айлаб.

Фалак тундин кўмур айлаб саранжом,
Шафақдин солибон ўт анда ҳар шом.

Ул ўтни тонг ели бирла дам айлаб,
Иситмоғлиқ учун қаддин ҳам айлаб.

Қамар сарчашмаси ҳар тун тўнгуб муз,

Муз ўлғон қатралар гирдида юлдуз.

Муз айлаб ер юзин ойинаойин,
ғалат қилдим, дегил ойинаи Чин.

Совуғ ўт таъбидин элтиб ҳарорат,
Шарар ўртарга кўргузмай шарорат⁸.

Қизиқ кул тоби йўқ ончаки синжоб,
Йўқ олтойича ёнғон шуълаға тоб.

Қизил ахгар ақиқи ноб янглиғ,
Бурудатдин гули сероб янглиғ.

Қизил ўт совуғ андоқким қизил гул,
Анинг дуди бўлуб гул узра сунбул.

Ёғиб андоқ бурудат замҳарири
Ки, тахта тош боғлаб сув ҳарири.

Кафин оғзи била муфлис дам айлаб,
Ики тиз кўкси ичра маҳкам айлаб.

Кўлин кўлтуғлар ичра муътакиф ҳам,
Қулоғлардин ўтуб ики катиф ҳам.

Мизожин тормайин хуршед маҳрур,
Сочиб оламға нур ўрниға кофур.

Жаҳон ҳам қор ила кофур монанд,
Ҳаво ҳам муз била булуррайванд.

Совуғнинг бўйла кофуру булури,
Оқортиб борча оламни зарурий.

Агарчи хуллаларнинг ранги кофур,
Ва лекин осу қоқум бирла маҳрур.

Яна базм ўлди анжумдек муҳайё,
Бўлуб жамъият андоқким Сурайё.

Тутуб ҳар сори бир Чин нозанини,
Туман минг ноз ила бир зарфи чини.

Гар оти чинийи фағфури онинг,
Вале ранги келиб кофури онинг.

Деганча балки юз онча такаллуф,

Такаллуф бобида қолмай таассуф.

Нишоту айш ўлуб шарҳ айлагонча,
Қаю шарҳ айлагончаким, юз онча.

Бу янглиғ ҳам ўтуб ишратда уч ой,
Бўлуб ул тўрт ерда мажлисорой.

Буларға боис улким шоҳзода,
Бу янглиғ айш бирла ичса бода.

Нишотин ҳар замон май тоза қилғай,
Тараб ҳар лаҳза беандоза қилғай.

Вале ул бермай ўз тавриға тайғир,
Нечук тайғир торқай нақши тақдирғ

Ҳамул пурдарду сўзга охи онинг,
Анодин нолаи жонкоҳи онинг⁹.

Биравким зор йиғлаб-йиғлаб ул зор,
Топиб кўнгли эл озоридин озор.

Чикориб сўзлиғ сўз бошидин дуд,
Совуғ оҳ айлаб оҳин оташолуд.

Бўлуб эл андуҳидин кўнгли ғамнок,
Ёқо чокин Кўруб, кўксин қилиб чок.

Бировким ишқдин қилса ривоят,
Сўпуб ҳар дам мукаррар ул ҳикоят.

Тафаҳхус айлаб андин кўп нишони,
Нишонин кўнглида асраб ниҳони.

Висол ичра замирин шод топиб,
Аламдин хотирин озод топиб.

Етишгач ҳажр шарҳи зор йиғлаб,
Ики кўз айлабон хунбор йиғлаб.

Чу хоқон ўз ишин наззора қилди,
ғалат торти, нечаким чора қилди.

Енгиб ул ҳол аро ҳайронлиғ они,
Қилиб саргашта саргардонлиғ они.

Қадахсиз, сокиё, ҳайронмен асру,

Евур соғарки саргардонмен асру.

Кўнгулга ишқ ўти солғоч шарора,
Анга йўқ май суйидин ўзга чора.

[XVIII]

*Хоқоннинг хонлиг тожин ўз гавҳари била аржуманд сармоя қилурнинг можароси ва
жаҳонбонлиқ тахтин ўз нақди била баландроя этарнинг муддаоси ва ўз қаригонидин боши
оқоргон саргузаштин демоқ ва кўзи адам уйқусига майл қилгон афсонасин айтмоқ ва
Фарходнинг тож соясидин бошин қочуруб, тахт роясидин аёгин яшурмоқ ва бошин хоқон
тахти аёгига қўюб узр айтмоғи ва узри боштин аёқ Хоқон кўнглига ёқиб ўз сўзидин қайтқони*

Бу кишвар узра урғон кўси шоҳи,
Бу ойин бирла тузди сўз сироҳи¹

Ки, хоқон ҳар нечаким чора қилди,
Қазо ичра ўзин бечора билди.

Кўруб Фарход тоғи авжини тунд,
Қилиб ул тоғ ройи тигини кунд.

Ўзин солмай яна бир фикр этиб соз,
Бу янглиғ бўлди ишга чорарардоз

Ки, чун қилмиш куҳулатдин тажовуз,
Кибар меҳробиға қўймиш ёши юз.

Яна Фарход бўлмиш навжавон ҳам,
Хирадманду рашиду раҳлавон ҳам.

Йўқ улким Чинда хоқонликқа лойиқ,
Бори оламда султонликқа лойиқ.

Неким шаҳлиғ аро шойист бўлғай,
Ким ул шаҳларға дарбойист бўлғай,

Яратмиш Ҳақ анинг зотида борин,
Аён қилмай керакмас иш ғуборин.

Эрур бори хунар ичра камоли,
Тамоми айблардин зоти холи.

Йиғию нолау афғондин ўзга
Ки, йўқтур ҳеч айби ондин ўзга.

Бировким торса шаҳлиғдин раёсат,
Тузук бўлмас иши қилмай сиёсат.

Чу кўнгли бор анинг рикқатга мойил,
Эрур андин ташаддуд нақши зойил.

Керакмас эрди табъи мунча софи
Ки, бўлғай салтанатга ул мунофи.

Бировким олам ичра шоҳ келмиш,
Улус бошиға зиллуллоҳ келмиш.

Керакким шахсдин не торса роя,
Ҳамул ҳолатни зоҳир қилса соя.

Томуғ, учмоғ яратмиш Ҳайи Жаббор,
Агар Вахҳоб эрур, Қаххор ҳам бор.

Ангаким бердилар миръоти шоҳи,
Эрур ул мазҳари зоти Ислоҳи.

Анинг зотиға бўлғонлар мазохир,
Керак бўлмоқ сифоти бирла зоҳир.

Сифотидин бири ҳар кимда камдур,
Мунофи шахлиғ асбобиға ҳамдур.

Чу бор ул мазҳари сирри жамоли,
Жалолият ўтидин зоти холи.

Қаю душманки, қасди жони қилғай,
Тиларким, жон анинг қурбони қилғай.

Ҳаводис шастидин гар келса юз ўқ,
Раво кўргай ўзига, ўзгага йўқ.

Бу иш дарвешликда хуш сифатдур,
Вале шоҳлиғда нохуш хосиятдур.

Шаҳ ар тиғи сиёсат қилмаса тез,
Чекилғай халқ аро юз тиғи хунрез.

Қароқчи қони ўлса рахтида доғ,
Бу гул тожирға айлар тоғни боғ.

Агар золимға йўқтур шоҳдин бок,
Эрур ул хушдилу, мазлум — ғамнок.

Ятим этса ичиб кўй ичра бедод,
Бу ғамдин тифли мактаб бўлмас озод.

Буларни ул демак бўлмаски билмас,
Билур, лекин нечукким билди қилмас.

Манга бу қисса бас мушкил тушубтур,
Ким ул мазлум кўчакдил тушубтур.

Нетайким зўридиндур рил ожиз
Ки, синдурмас сингак нишини ҳаргиз.

Не осиф шердин кўп зўр ранжа,
Аёғида чу бўлмас мўр ранжа.

Не суд, ар илм аро фарди замондур,
Чу жаҳл аҳлиға биймидин амондур.

Эмастур анда бу худройлиғдин,
Эрур оламға берарвойлиғдин.

Неча бу ишта бўлдум фикратандиш,
Даво йўқ эрди, қолмиш эмди бир иш.

Анга тутсам мусаллам салтанатни,
Зарурат тарк қилғай бу сифатни.

Қачон иш тушса ўз бошиға бешак,
Ўзига туткусидур борча эмгак.

Чу қилди олам аҳлиға тааххуд,
Ёмон элга бўлур вожиб ташаддуд.

Сиёсатни биров чун қилди бунёд,
Бўлур тадриж бирла табъи муътод.

Бу ишнинг лаззатин чун торти коми,
Бўлур ҳар лаҳза кўррак эҳтимоми.

Бу раъйи бирла хоқон хушдил ўлди
Ки, яъни борча коми ҳосил ўлди.

Торилди ишга чун бу навъи тақриб,
Равон шоҳона жашне қилди тартиб.

Тилаб аркони давлатнинг тамомин,
Қилиб ҳозир эшикнинг хосу омин.

Бериб шаҳзодаға ёнида манзил,
Сўз оғоз этти осон, лек мушкил

Ки, чун Ҳақ айлабон зоҳир ҳидоят,
Манга қилди жаҳонбонлиғ иноят.

Хитоу Чинға берди комронлиғ,
Қаён азм айласам кишварситонлиғ.

Тажаммул ҳадди имкондин фузунроқ,
Неким қилсам Кимон ондин фузунроқ.

Не комеким тахайюл ичра сиғмай,
Не айшеким тааққул они йиғмай.

Бориға қилди кўнглумни баруманд,
Каромат қилди борин ғайри фарзанд.

Буким мулқумга йўқ эрди валиаҳд,
Оғу таъми бЭрур эрди есам шахд.

Бу ғамдин мутгасил ражмурда эрдим,
Ҳаётим боғидин озурда эрдим.

Чу йиғлаб ерга кўп қўйдум юзумни,
Ёрутти Ҳақ сенинг бирла кўзумни.

Биҳамдиллаҳ, неким қилдим таманно,
Борин иқболдин тортим муҳайё.

Бу кун юз шукрким қилди Ўғоним,
Сени минг ончаким бўлғай Кимоним.

Чу Ҳақ зотингни кони маъни этмиш,
Халойиқ васфидин мустағни этмиш.

Не иштин бўлса шахлиғ эътибори,
Буқун мавжуд эрур зотингда бори.

Фалак рили сахардин чекса хартум,
Қошингда рашша хартумича маълум.

Улумунг баҳридин олсоқ ҳисоби,
Аторуд шаклидур андин хубоби.

Замиринг васфи мустаҳсан эмастур,
Қуёш равшан демак аҳсан эмастур.

Сени доно демак ёхуд хирадманд,
Демакдурким ачиғ майдур, чучук – канд.

Букун андинки бор Ҳақнинг қазоси,
Кухулат бирла шайхухат ароси.

Ёшим эллик баводисин тай этмиш,
Не эллик, олтмиш ҳаддиға етмиш.

Ишимга дам-бадам қилсам тааққул,
Эрур холимға кун-кундин таназзул.

Қарилик айбини ёшурса бўлмас,
Борур чоғ бўлди, боқиб турса бўлмас.

Ҳавас бўлса қариға навжавонлик
Хижолат зоҳир айлар саргаронлик.

Табиат серти чун мушк узра кофур,
Яна кофур мушк ўлмоқ не мақдурғ!

Сақол оқи ўлумга решравдур,
Тириклик сабзаси узра қиравдур.

Ани узмак йигит бўлмоқ ғамида,
Сақол юлмоқ дурур ўз мотамида.

Ики-учни юлуб юз айлаган реш,
Топар беш-олти кундин сўнг ўн-ўн беш.

Бировким ранг этарга қилса оҳанг,
Бўлур чун неча кун ўтти неча ранг.

Кўруб ул рангрелик ишларини,
Тароғ кулмакка очиб тишларини.

Тароғ гар кулса онча саъб эмас ҳол,
Бало ул лаҳзадурким кулса атфол.

ғаразким макру ҳийлат бирла қори,
Ёна олмас йигитлик кўйи сори.

Йигитлик айши бисёр ўлди бисёр,
Қарилик ранжи душвор ўлди душвор.

Мангаким бўйла душвор иш тушубтур,
Ишим душворликқа ёвушубтур.

Агарчи умрдиндур шиква чоғи,
Қаю шиква, қилурмен шукр доғи

Ки, Ҳаққим андин ўлди ҳар ҳидоят,
Манга қилди ҳидоят бениҳоят.

Йигитлиқ ондаким арзони этти,
Хитоу Чин элининг хони этти.

Қарилик кўйига солғоч хиромим,
Сени қилмиш менинг қойим мақомим.

Жаҳон шомида гар бир ой камдур,
Қуёш чунким тулуъ айлар не ғамдур.

Чинор ар боғдин кам қилса соя,
Не ғам чун чиқти сарви сидрароя.

Не бок ар бешадин чиққай ҳизабре,
Чу бўлғай ўрнида ғурранда бабре.

Атоким сен киби фарзанди бўлғай,
Ҳаёти нахлининг райванди бўлғай.

Ўлум вақти етишгач ғам еқайму,
Агарчи ўлса ҳам ўлдум дегаймуғ

Чу йўқтур эътимоди умр ишига,
Қачон ўлмоқ яқин эрмас кишигағ

Йигит истар қарилиқнинг навиди,
Қариға йўқ йигит бўлмоқ умиди.

Қарилиқ дарди бедармондур охир,
Бир иш кўнглумда кўп армондур охир

Ки, ўлмасдин бурун очиб кўзумни,
Сарир узра йигит кўрсам ўзумни

Ки, яъни тожу тахту салтанат ҳам,
Сироҳу мулку молу мамлакат ҳам.

Бори бўлса сенинг бирла музайян,
Сени ўз ўрнума қилсам муайян.

Санга тутсам мусаллам родшолиқ,
Халойиқ устида кишвархудолиқ.

Манга шаҳлиқда қуллуқ ҳам қил эмди,
Атолиқ ҳам, ўғуллуқ ҳам қил эмди.

Неким элнинг салоҳидур, они қил,
Менинг будур салоҳим, эмди сен бил.

Бу базм ичра чу кўрди шоҳзода
Ки, аччиғ тутти беҳад шоҳ бода.

Онингдек чекти оҳи оташолуд
Ки, етти оҳидин кўк сакфиға дуд.

Топиб ул нуктадин озор йиғлаб,
Ўзин туфроққа солди зор йиғлаб.

Деди гардунға тортиб оҳи жонкоҳ
Ки: «Кўп йиллар тирик бўлсун шаҳаншоҳ.

Сарири чарх бўлсун тахти жоҳи,
Фузун анжум сироҳидин сироҳи.

Нишоти боғи ҳар кун тоза бўлсун,
Гули айш онда беандоза бўлсун.

Кўлидин тушмасун жоми Каёний,
Ичинда май зилоли зиндагоний.

Бу сўзларники шаҳ қилди хитобим.
Не дермен менки, не бўлғай жавобим.

Туруб маъразда сўз ҳаддимни билмон,
Жавоб айтурға ўз ҳаддимни билмон.

Неча туфроғ эса жисми ҳақирим,
Вале бир-икки сўздин йўқ гузирим.

Бири улким, чу йўқ умр эътимоди,
Йигит-қариға тенгдур зулму доди.

Вале оламда ҳарне бўлса мавжуд,
Бақосиға эрур бир навъи маъҳуд.

Қаю машғалки базм айлар музайян,
Учар юз минг шарар, ул шуъла равшан.

Гияҳ юз минг бўлур бўстонда барбод,
Вале юз йил турар бир сарви озо.

Бўлур юз рушта ҳомун сел чоғи,
Турар ўз ўрнида Албурз тоғи.

Кичикларга кичикдур умр асоси,
Улуғларга улуғрокдур қиёси.

Яна бир буки, умр ар торса юз йил,
Чекарму рашша, ҳар неким чекар рил.

Уқобу Куйканакни қилсалар қайд²,
Қачон қилғай анинг сайдини бу сайд.

Агарчи арса холи қолса мутлақ,
Тутарму анда шоҳ ўрнини байдақ.

Қуёш мағриб сори ёшурса дийдор,
Туман минг заррадин бир йўқ радидор».

Суруб бу нукталарни шоҳзода,
Атонинг шавқини қилди зиёда.

Деди Хоқонки: «Ей шамъи фароғим,
Фароғу шамъ йўқ, равшан қароғим.

Ҳадисинг лутфи юз минг жондин ортуқ,
Не жонким, чашмаи ҳайвондин ортуқ.

Бу сўзлар гавҳари дуржинки очтинг,
Гуҳар ул дурждин оламға сочтинг.

Қулоқ торти дури шаҳвор сендин
Ва лекин мен заифи зор сендин.

Тамаъ бу ранглиғ сўз тутмас эрдим,
Жавобим бу сифат кўз тутмас эрдим.

Ўзунгдин гар мени хушдил тиларсен,
Муродим умрдин ҳосил тиларсен,

Аён қилмоқ керак бу сўзда росим,
Қабул этмак керак бу илтимосим».

Бу янглиғ кўрди чун шаҳзода сурат,
Қабул этмаклиги эрди зарурат.

Яна туфроғ Ўпуб бунёд қилди,
Ҳазин кўнглин атонинг шод қилди.

Ки: «Чун шаҳ узр манъин қилди билкул,
Манга не ҳадки қилғоймен тааммул.

Вале чун мен ҳақиру, иш улуғдур³,
Бу сўз арзин зарурат қилғулуғдур.

Чу мен бу чокқа тегру ғофил эрдим,
Бу иш таклифидин фориғдил эрдим.

Ишим ишратқа базмололик эрди,
Фароғат бирла берарволик эрди.

Бир-икки йил иноят айласа шоҳ
Ки, хизматдин ўзумни қилсам огоҳ.

Шаҳ оллинда ҳамиша ҳозир ўлсам,
Бу иш кайфиятиға нозир ўлсам.

Яқин билсам ривожин ҳам касодин,
Танисам ҳам салоҳин, ҳам фасодин.

Кичикрак иш бурунроқ бўлса таъйин,
Қилилса ҳар не саҳв ўлғонға талқин.

Не ишким яхшироқ қилсам шуруи,
Бўлулса яхшироқ ишнинг ружуи.

Жаҳонда ҳар кишиким бир иши бор,
Ишида ул кишининг варзиши бор.

Чу варзиш бўлмаса мушқил дурур иш,
Бўлур осон қачонким етти варзиш.

Манга ҳам варзиш ўлса ошкоро,
Қилай не ҳукм бўлса бемадоро».

Чу сурди нуктани бу навъ дилкаш,
Баёнидин атоси бўлди дилхуш.

Кетур соқий, манга бир жоми шоҳи
Ки, бўлғай ғам сирохининг раноҳи.

Қадаҳ шаҳлиғдин ортукдур кўзумга,
Қилай зулм, элга қилғунча ўзумга.

[XIX]

Хоқоннинг ўз гавҳарин хазойин гаройиби, балки гаройиб хазойиниға киюрмоғи ва анинг кўзига сангрора ушоқ тошча ва қизил олтун қаро туффроғча кўрунмай, кўзи жазъи биллурий дуржга

тушуб, сувда меҳри ховарийдек биллурда ойнаи Искандарийга¹ тушгони ва ул кўзгу тилисмидин ғариб суратлар анга юз кўргузуб, кўнгли кўзгу аксидек изтиробга тушгони.

Бу сўзни нуктагўйи номаоро
Бу янглиғ айлади ҳангомаоро

Ки, чун хоқон бу сўз эъломи бирла,
Жавобин торти андоқ коми бирла.

Нишоту айш асбобини йиғмай,
Тарабдин балки Чин мулкига сиғмай.

Қилиб шаҳзодаға онча риоят
Ки, тормай ақл анга ҳадду ниҳоят.

Тилаб қилмоқ жаҳон онинг фидоси,
Жаҳонни қўйки, жон онинг фидоси.

Анга мундоқки айшу завқ етти,
Еваз ўтрисида юз фикрат этти

Ки, не сочғай бошиға баҳру кондин
Ки, бўлғай мунбасит шаҳзода ондин.

Чу бас олий эди меҳмон жаноби,
Бўлуб гавҳар қошида тош ҳисоби.

Бу ишдин мизбонға ажз ғолиб,
Анинг кўнгли тилар ашёға толиб.

ғаробат махзан ичра чун кўп эрди,
Тутуб илгин хазойин ичра кирди.

Хазойин демаким, юз баҳр ила кон,
Тошиб нақдина анда улча имкон.

Ададсиз уй бори ганж устида ганж,
Хирад ганжури арзидин аламсанж.

Бурун қирқ уй бўлуб олтун макони,
Ҳар эвда қирқ хуми хусравони.

Бу махзанда ғаробатдин бу маълум
Ки, бир хум олтун эрди ўйлаким мум.

Ани ким мум деб илгига олиб,
Неким андин ясай дегач, ясолиб.

Яна қирқ уй аро ажноси зебо,
Бир уйда қирқ тунг иксуну дебо.

Ғаробат мунда беҳадду ниҳоят,
Торилмай булажаб санъатқа ғоят.

Туман минг жинси чинию хитойи,
Басар торининг ўлмай раҳнамои.

Бўлуб юз ранг ирак бирла мусаввар,
Биридек кўрмайин чархи мудаввар.

Бўлуб тасвирида юз чехра райдо
Ки, Ақли Кулл бўлуб хусниға шайдо.

Тикилган тўн ҳисобин кимса билмай,
Бириси ҳам кесилмай, ҳам тикилмай.

Хунарвардин бари омода бўлғон,
Мукамал коргоҳ ичра тўкулғон.

Ҳарир ончаки йўқ роёни онинг,
Юз онча ҳуллаким, йўқ сони онинг.

Анингдек ҳуллалар келтурди ганжур
Ки, андин кийса гар ўн ҳулла бир хур.

Ҳануз ўлғой тану андоми маълум,
Танининг ранги насринфоми маълум.

Ўкулган нофадин харвор-харвор,
Тўкулган мушк худ анбор-анбор.

Жавоҳир ончаким фикрат дабири
Ҳисоб айлаб торилмай мингда бири.

Оқизиб кўз суйин ҳар лаъли сероб,
Олиб жон нақдини ҳар бир дури ноб.

Булуру яшм юз минг булажаб зарф
Ки, ҳар бирга хирожи мулк ўлуб сарф.

Қилиб ганжур юз мундокни ҳозир,
Бўлуб ҳам шоҳ, ҳам шаҳзода нозир.

Неча боққон сойи ҳайрат бўлуб фош,
Кулумсуб гоҳу, гоҳи ирғотиб бош.

Тамошодин тўяр чоғ чун ёвушти,
Кўзи бир булажаб райкарга тушти.

Булури нобдин бир турфа сандук,
Ясомайдур дегайсен они махлук.

Сафолик хулқи кўнглидин намудор,
Ичинда бир ажаб ҳайъат радидор.

Вале ул турфа ҳайъат сирри мубҳам,
Мурассаъ қуфл ила сандук маҳкам.

Дема сандук, юз офат ҳисори,
Эшигин руст боғлаб қалъадори

Ки, офат қалъаси маҳкамроқ авло,
Анинг асрори ҳам мубҳамроқ авло.

Чу анда булажаб кўрди шамойил,
Бўлуб шаҳзода билмакликка мойил.

Деди: «Бас турфадур бу санъату соз,
Денгизким, не дурур бу рардада розғ

Калиди қайда бўлса, ҳозир айланг,
Очиб қуфлини, сиррин зоҳир айланг!»

Қилиб хоқон бу маънида мадоро,
Равони айлади узр ошкоро.

Ки, бу сандук сиррин кимса билмас,
Калиди йўқтурур, қуфли очилмас.

Ани кўрдунг, билурнинг фикридин кеч
Ки, биз ҳам кўрдук, аммо билмадук ҳеч.

Эшитгач шоҳ узрин шоҳзода,
Ҳавас савдосини қилди зиёда.

Деди: «Ҳар ишки қилмиш одамизод,
Тафаккур бирла билмиш одамизод².

Улум ичра манга то бўлди мадҳал,
Торилмас мушкиле мен қилмағон ҳал.

Мунинг ҳам билмагунча аслу будин,
Муайян қилмағунча тору рудин

Не имконким қарор ўлғай кўнгулга,
Тасалли ошкор ўлғай кўнгулга».

Нечаким шоҳ узрангез бўлди.
Анинг савдоси кўрроқ тез бўлди.

Нечаким шоҳ этиб кўррак тааммул,
Бўлуб шаҳзода кўррак бетахаммул.

Шаҳ айлаб неча ул ишга назора,
Торилмай ростлиғдин ўзга чора.

Дедиким, қуфлин онинг очтилар бот,
Ичидин чиқти бир рахшанда миръот.

Сафо бобида меҳри ховарий ул,
Не меҳр, оинаи Искандарий ул.

Садафда дурри байзочехр янглиғ,
Фалак сандуқи ичра меҳр янглиғ.

Ҳақимиким нигор айлаб тирозин,
Ёзиб кейнида махфий борча розин

Ки: «Бу миръотким, гетинамодур,
Анга хуршедча нуру сафодур.

Эрур Искандари Румий нигори,
Жаҳон аҳлиға онинг ёдгори

Ки, айлаб тўрт юз доно билан жаҳд,
Алардин ҳар бир Афлотунға³ ҳамаҳд.

Сирехр аҳволининг соҳибвукуфи,
Жаҳоннинг қорбанду файласуфи.

Таниб афлоку анжум толиин туз,
Бу кўзгу санъатида кўйдилар юз.

Неча йил ранж тортиб бемадоро,
Бу райкар накши бўлди ошкоро.

Бу кўзгуким эрур ҳикмат жаҳони,
Тилисмедур шигарф анда ниҳони⁴

Ки, ҳар ким очмоғиға саъй қилса,
Анинг саъйи била бу иш очилса.

Келиб кўзгуни ердин олса филҳол,
Сафолиғ чехриға кўз солса филҳол,

Неким умрида андин турфароқ иш,
Эмас мумкин, агар худ нўшу гар ниш

Ки, Тенгри айламиш кўрмакни рўзи,
Қазо бошиға келтурмакни рўзи.

Бўлур бу кўзгу ичра жилваоро,
Қилурға ғайб сиррин ошкоро.

Вале очмоқлиғи мушкилдур асру,
Гудози жисму ранжи дилдур асру.

Ангаким тушса очмоқ изтироби,
Бу бўлди ул муаммонинг ҳисоби.

Ки, Юнон мулки ул фархунда кишвар
Ки, ҳикмат бирла торти зебу зевар.

Ҳақимиким топиб ашколи афлок,
Бу кишвар туфроғидин бир овуч хок.

Тоши ҳикмат элининг дурри тожи,
Гиёҳи борча иллатлар иложи.

Шимолий ҳаддида тоғе дурур тунд
Ки, тиғи кўк мисосидин эрур кунд.

Киши Юнон сори бормоқ керактур,
Инон ул тоққа бошқормоқ керактур.

Апода қолса уч манзил масофат,
Ул уч манзилда воқедур уч офат.

Бурунғи манзил ичра аждаҳое,
Яратқон Тенгри қаҳридин балое⁵.

Икинчи манзил ичра Аҳраман бил,
Анга бедоду офат даъбу фан бил.

Учунчида тилисми булажаб соз,
Бу икидин доғи мушкилрак ул роз.

Бу уч манзилдин ўткорганга маҳмил.
Дейилгон тоғ эрур тўртинчи манзил.

Бу тоғ ичра киши қилса гузоре,
Кўрар ҳижрон тунидек тийра ғоре.

Эрур ғор ичра Сукроти ягона,
Дема Сукрот, Букроти^б замона.

Тирик бор эрса донойи хирадманд,
Очар борғон киши ашколидин банд.

Вагар қайди ҳаёт ичра эмастур,
Кишига не ғаразким мултамасдур.

Таважжух чун анинг руҳига қилғай,
Гириҳлик риштаи банди очилғай».

Ўқуғоч шоҳзода қиссани пок,
Бу мушкул ҳаллиға бўлди ҳаваснок.

Онингдек ғолиб ўлди изтироби
Ки, бу фикр узра борди хўрду хоби.

Чу Хоқон фаҳм қилди муддаосин
Узотти манъи узра можаросин.

Нечаким шоҳ кўррак тутти мавқуф,
Вале шаҳзода кўррак бўлди машъуф.

Ўғулға гарчи мушкул ҳол тушти,
Атоға саъброқ аҳвол тушти.

Ўғулға юзланиб андоқ суубат,
Атоға андин ортуғроқ укубат.

Кетур, соқий, шароби беҳудона
Ки, саъб иш солди оллимға замона.

Нечаким саъб эрур гардун жафоси,
Эрур беҳудлуғ ул ишнинг давоси.

XX

*Фарҳодқа Юнон мулки азимати жазм бўлуб, ҳикмат била Мулқорони чорлаб, сўз кумайтини
Юнон водийсига солиб, тилисм муддаосин, балки муддао тилисмин анинг қошида очқони ва
Мулқоро ани насиҳат била мумтанеъ қила олмай муддаосин хоқонга арз қилиб, бу муҳлик сўздин
Хоқоннинг руҳи Фарҳоди бадан Чинидин адам Юнонига юзлангали ёвушуб, Мулқоро била кўп
машварат қилгондин сўнгра Фарҳод била Юнон мулкига черик тортиб борурни муқаррар
қилғони*

Бу меҳнат шарҳин улким қилди таҳрир,
Бу янглиғ айлади афсона тақрир

Ки, чун шаҳзодаға жаври ҳаводис,
Мунунгдек мушкул амре қилди ҳодис.

Анингдек борди орому қарори
Ки, чиқти ўз қўлидин ихтиёри.

Бу эрди бимким девона бўлғай,
Хирад ойинидин бегона бўлғай.

Тута олмай чу ул савдони ринҳон,
Тилаб хилватда Мулқорони ринҳон.

Анга тақрир қилди можаросин,
Ҳавас кўнгли аро солғон балосин.

Дедиким: Гар гадо, гар шоҳ бўлсун,
Агар ғофил, вагар огоҳ бўлсун,

Танаъум бирла меҳнат хўбу зишти,
Неким бўлмиш азалдин сарнавишти,

Ани то кўрмагай имкон эмастур,
Хирад оллинда бу ринҳон эмастур.

Агар шоҳ, ар гадодур одамизод,
Эмас бўйни қазо ҳукмидин озод.

Ёзилғон нуктани тағйир қилмоқ,
Эрур сув узра хат таҳрир қилмоқ.

Қазо килки не хатким қилди мастур,
Эмас ҳаргиз ани тағйири дастур.

Замоннинг бори ишда зуфунуни,
Эрур гардун фунунининг забуни.

Кишининг ер юзига ҳукми етсун,
Қазойи осмони етса, нетсунғ

Халойиқ ажзидинким нуктаронмен,
Булардин мен доғи бир нотавонмен.

Неким оллимға ёзмиш килки тақдир,
Манга йўқтур ани кўрмакка тадбир.

Азалда бу эмиш Ҳақнинг қазоси,
Менинг оллимға бу иш ибтилоси.

Анингким кўнгли тормиш ақлдин нур.
Керак тутса мени бу ишда маъзур.

Букун оллимға тушмиш турфа ҳолат,
Агарчи элга бор андин малолат,

Менинг ҳеч анда йўқтур ихтиёрим
Ки, оллимға ёзибтур Кирдигорим.

Билурмен мушкул ишдур асру, лекин
Қила олмон қазо ўтини сокин.

Керакким айласанг Хоқонға тақрир,
Менинг оллимға келтурганни тақдир.

Атолик ҳаққи чун бордур апода,
Ижозат истарам бу жожапода.

Дағи йўлумға ҳиммат зод қилсун,
Ва гаҳ-гоҳи дуода ёд қилсун.

Анинг ҳиммат била гар бўлса ёди,
Шак эрмас тормоғим бу иш кушоди.

Ижозат бермаса Тенгри тонукдур,
Ҳақ оллинда бу асрорим очукдур

Ки, бесомон бўлуб бечоралиқдин,
Гузирим йўқтурур оворалиқдин.

Олиб бошим, демай обод ила чўл,
Ҳамул мақсад сори тутқум дурур йўл.

Йўлумда девдур, гар аждаходур,
Тилисм ичра агар юз минг балодур,

Юмуб борча таҳошидин кўзумни,
Ул офатларға урғумдур ўзумни.

Ишим чун манъ кўйидин йирокдур,
Ижозат бўлса шаҳдин яхширокдур».

Бу муҳлик руқба чун ирод қилди,
Яна муҳлик қасам ҳам ёд қилди

Ки: «Йўл тормас бу мақсудимға тағйир,
Сен эмди саъй этарда қилма тақсир».

Чу Мулкоро эшитти бу фасона,
Чекиб кўнглидин оҳи беҳудона.

Маломат айлабон айтай деса ранд,
Кўрубким, ранд эшигин айламиш банд.

Не сўздин истаса тутмоқ кўлини,
Кўрубким боғламишдур сўз йўлини.

Ажаб навъ онглабон ул сурати ҳол,
Қолиб ожиз дам урмоқдин, бўлуб лол.

Вужудин айлабон бу шуъла нобуд,
Етиб кўк гунбадига оҳидин дуд.

Кўзи бу дуд ранжидин ёшориб,
Қупуб йиғлаю шоҳ оллиға бориб.

Тилаб хилват, кириб хоқон қошиға,
Мудово айлай олмай кўз ёшиға.

Кўруб айтурда ранжи бениҳоят,
Қилиб ҳар не эшитканни ҳикоят,

Чу онглаб шоҳ анинг бу можаросин,
Уруб кўксига, чок айлаб яқосин.

Икав ул меҳнати анбуҳ бирла,
Басе йиғлаштилар андуҳ бирла,

Чу кўп қилди жазаъ шоҳи замона,
Ўпуб туфроғни дастури ягона.

Бўлуб дардиға бир-бир чорарардоз,
Насихат қилди сокин-сокин оғоз

Ки: «Шоҳо, ҳар не сабт ўлди қазодин,
Торилмас чорае ўзга ризодин.

Букун чун шаҳ замоннинг аъқалидур,
Мунаввар кўнгли давлат машъалидур¹.

Не ҳожат айтмоқким чун тушар иш,
Жазаъдин беҳдур ўлмоқ чораандиш.

Хирад гар бўлди эрса чорарайванд,
Натижа чорадин торқай хирадманд.

Гар ўлса чораға тақдир монёъ,
Керак бўлмоқ қазо ҳукмиға қонёъ».

Деди шаҳ: «Ей саодат шамъи ройинг,
Кўнгул ороми нутқи дилкушойинг.

Киши ўз жонидин тўймоқ бўлурму,
Ани мундоқ била қўймоқ бўлурмуғ

Кўнгул дардиға дармондур насихат,
Қилоли улча имкондур насихат.

Агар худ торти таскин давлат ўлди,
Кўнгулга кому жонға роҳат ўлди.

Асар қилмасдек ўлса кўнглига ранд,
Бўлоли ҳар не Ҳақдин келса хурсанд».

Бу сўз бирла яна Хокону дастур,²
Тараддуд қилдилар беҳадду макдур.

Басе ҳар навъ тадбир айладилар,
Торилмай нафъ, тағйир айладилар.

Чу саъб эрди ишида орзухоҳ,
Насихатгўга бўлди орзу коҳ.

Неча тил гуфтугўси кўррак ўлди,
Анинг ул орзуси кўррак ўлди.

Чу Хокон чорасидин бўлди маъюс.
Тахайюл қилди этмак они маҳбус.

Яна ҳабсиға ҳам қилмай таҳаммул,
Давосин айлади мундоқ тахайюл —

Ки, онинг кўнглини озурда қилмай,
Ҳаёти гулбунин ражмурда қилмай.

Черик солғай Хитоу мулки Чинға,
Юруб чеккай сираҳ Юнон заминға.

Ангача ўғлиға ҳамроҳ бўлғай,
Ёмон-яхшисидин огоҳ бўлғай.

Етарга улча айлабтур ипода,
Замони киргуси мумтад апода.

Анга тегру эрур қилғон хаёли,
Кўнгулдин чикмағининг эҳтимоли.

Муяссар гар эмас бу ул замонда,
Не Ҳақдин келса кўргай они онда.

Чу бу андеша тушти кўнглиға хўб,
Равони деди Мулқороғаким: «Кўр!

Бориб Фарходнинг оллинда бир-бир,
Борисин дафъа-дафъа айла тақрир».

Қўпуб дастур анинг сори уруб гом,
Дебон ҳар нуктаким шоҳ айлаб эълوم.

Кўруб шаҳзода ҳосил муддаосин,
Ҳамул ишда атосининг ризосин.

Билибким, гар деса ёлғуз борурмен,
Бу ишни ўз қошимдин бошқорурмен.

Эмас ул иш мурувват иқтисоси,
Бўлур ул ғамда мустаъсал атоси.

Ато йўқким, тушар кишварга ошуб,
Не кишвар, гунбади ахзарға ошуб.

Ризо изҳор этиб, деди, равон бўл,
Қил андоқким тутоли ул тараф йўл.

Қўпуб, дастур ўлуб мақсуди ҳосил,
Келиб хоқонни доғи қилди хушдил.

Черикка айлабон миоду булжор,
Тавочи ҳар тараф еткурди ул жор³.

Кел, эй соқий, ки ўтти айш чоғи,
Манга тут эмди отлонур аёғи.

Димоғимдин олиб бир жом ила ҳуш,
Мени қил девбанду, аждаҳокуш.

[XXI]

Хоқоннинг Фарҳод жиҳатидан Юнон мулкига сироҳ тортқони ва ул кишвар ҳукамоси анинг гарди сироҳидин кўз ёрутуб, ёрутқон кўзларин аларнинг ойинаи рухсори била жило бермоқлари ва ул ой ва қуёшининг анжумкирдор ҳукамо анжумани била Суҳайлоий ҳақим зорига бормоқлари ва Суҳайло¹ рартави илтифотин алар аҳволига солиб, «Жомоср»² аҳкоми била Фарҳоднинг баландахтарлиқ муждасин бериб, Суқрот зоригача манзил-баманзил раҳнамойлиқ қилиб, умри кавкаби ул тоғда гуруб қилғони ва Фарҳоднинг ул кавкаб рартави била ҳайрат шомида

Кишиким торти маъни шоҳроҳин,
Бу янглиғ чекти сўз хайлу сироҳин.

Ки, хоқон онглабон ул иш ғанимат
Ки, Юнон мулкига қилғай азимат.

Тариқи азм кўсин урди филҳол,
Черик жамъига эл чортурди филҳол.

Сираҳ оз чоғда, мулку кишваридин
Етишти дафъа-дафъа ҳар саридин.

Йиғилди бир черикким бу куҳан дайр,
Анингдек кўрмамиш токим қилур сайр.

Сираҳ дарёси ичра жўш тушти
Ки, мавжи чарх баҳриға ёвушти.

Тикилди ўрдуйиким кўрмамиш кўз,
Хазу иксуну атлас, ончаким бўз.

Ҳар оқ уй чархи гардун коргоҳи,
Яна гардунча онинг боргоҳи.

Дучўба учи бу феруза хиргоҳ,
Анинг икки кўмочи меҳр ила моҳ.

Қозуқ сиймину зарринким қоқилғон,
Кавокибдек сиреҳр узра чоқилғон.

Чекиб харрушта ғоятдин фузунроқ,
Сарорарда ниҳоятдин фузунроқ.

Ўн икки роялиғ бир тахти олий,
Ўн икки бурж анга гардун мисоли.

Вале ҳар буржин онинг Насри Тойир
Тай этмай бўлса гар юз қарн сойир,

Бўлуб ҳар роядин заркаш таноби,
Фалак кутрини қатъ эткан шиҳоби.

Келиб ҳар боргаҳ айвони Жамшед,
Музаҳҳаб ҳар гул анда рашки хуршед.

Келиб анжум ададлиғ боргоҳи,
Вале мўру малах янглиғ сироҳи.

Бу янглиғ ер кўтармас хайл бирла,
Бори оламини тутқон сел бирла.

Азимат қилди Юнон мулки сори,
Сироҳи ишқдек жон мулки сори.

Черик ойини бўлди сарбасар кўч,
Юруш бўлди муқаррар кўч-баркўч.

Ики кун турмайин бир ерда маҳмил,
Азимат айлабон манзил-баманзил.

Қаён ул азмдин овоза бориб,
Эшиткан халқ ҳуши оза бориб.

Етиб ҳар мулк фатҳининг навиди,
Келиб ҳар қалъа қуфлининг калиди.

Неча манзилда бир кишвар бўлуб фатҳ,
Дема кишварки, баҳру бар бўлуб фатҳ.

Неча ой қатъ этиб саҳрову води,
Кўрунди кишвари Юнон саводи.

Чу огаҳ бўлдилар ул мулк аро хайл
Ки, ҳокон хайли ул ён айламиш майл.

Келибон ўтру ашрофу раоё,
Чекиб мақдурича ҳар ким ҳадоё.

Бўлуб ҳикмат элига айш ворид,
Шараф буржиға етгандек Аторид.

Бори давлат била иқбол монанд,
Келиб Хоқонға истиқбол райванд.

Яна ул мулкнинг яхши-ямони,
Тақаббул айлабон моли амони.

Кўюб юз ул фалакқадр остонға,
Бериб кишвар шаҳи кишварситонға.

Қилиб шаҳ борчаға лутфу иноят,
Етиб ҳар хайл мақдурин риоят.

Кўп айлаб аҳли ҳикмат эҳтиромин,
Қилиб ҳар қайсининг таъйин мақомин.

Чу айлаб дастбўсидин сарафроз,
Алар айлаб дуоу мидҳат оғоз.

Чу топиб бори ҳикмат аҳли таскин,
Қилиб бунёд шоҳи ҳикматойин

Ки: «Бизниким, сирехри мухталифрой,
Бу кишвар сори қилди даштраймой.

Эмас эрди мамолик фатҳи мақсуд,
Эрур эрди маҳолик фатҳи мақсуд³.

Бу бўлмиш хотири олиға маълум
Ки, бу кишвардадур бир марз ила бум

Ки, бўлмиш анда тоғе ошкоро,
Аёғдин-бошиға бир рора хоро.

Эрур хоро ичинда тийра ғоре,
Нечукким фурқат ичра шом тори.

Топиб ул тийралик Сукротдин нур,
Нечукким Муштарийдин шоми дайжур».

Анга етгунча уч манзилда бир-бир,
Нечукким билмиш эрди қилди тақрир.

Сўзин қилғоч баён сўрди нишони
Ким: «Андоқким билурсиз айтинг они.

Ки, қайси сори бу мақсад аёндур,
Масофат не қадардур, йўл қаёндурғ»

Ер ўртилар, қуруб ул хайли доно
Ки: «Шоҳ ўз комиға бўлсун тавоно.

Бу сўзким шаҳ сўрар андин нишона,
Бу мулк ичра ҳакимедур ягона.

Ўтуб беш юздин айёми ҳаёти,
Сухайлойи ҳаким эл ичра оти,

Эрур Юнонда Сукроти замон ул,
Тутуб Сукротдек ғори ниҳон ул.

Тариқи инзиводур вирди онинг,
Хунарда борчамиз шогирди онинг.

Билур ул, аҳли ҳикматнинг раноҳи,
Бу ишнинг борча аҳволин камоҳи.

Эшиткон бирла бизлар ҳам билурбиз,
Не сўзким шаҳ сўрар, шарҳин қилурбиз.

Ва лекин чун бу маъни тору руди,
Эмас таҳқиқимиз, йўқ нукта суди.

Нечук билмай дегай сўз аҳли ҳикмат,
Хусусан сўрса они аҳли давлат.

Бу мушқил нукта ҳаллин ул қилур, ул,
Анинг сори буюрсанг бошлали йўл».

Чу шаҳ топиб бу маънидин нишона,
Бўлуб шаҳзода кўнгли шодмона.

Рикоб аҳли равони чектилар от,
Ато бирла ўғул отландилар бот.

Бўлуб ул ҳикмат аҳли борча ҳамроҳ,
Алардин нуктажў шаҳзодау шоҳ.

Кўрунди дашт аро бир қулла рора,
Ҳаким онда ниҳон бўлғон мағора.

Тушуб маркабларидин борча ноком,
Яёқ ул ғор сори урдилар гом.

Бири ул ҳикмат аҳлидин ниҳони,
Кириб ғор ичра оғаҳ қилди они

Ки, ҳамраҳлиғ этиб иқболи жовид,
Аторуд сори келмиш ою хуршед⁴.

Сухайло чун эшитти ул иборат,
Алар ихзорига қилди ишорат.

Адаб бирла кириб шаҳзодау шоҳ,
Қўпуб ўз ўрнидин донои огоҳ.

Кўрушти иккиси бирла кулуб шод,
Алар ҳам ўртилар илгин бўлуб шод.

Ҳаким ўлтурди мушкил қилғали ҳал,
Аларнинг иккисин ўлтуртуб аввал.

Суруб йўл ранжидин шаҳларни бир-бир,
Келур кайфиятидин сўрди тақрир

Ки, катъ этмақда бу янглиғ узун йўл,
ғаразни онглатингким қайсидур ул.

Деди шаҳ сарбасар шаҳзода ҳолин,
Бошиға кўзгудин тушган хаёлин.

Ҳакими нуктадон чун билди ҳолат,
Ҳам ўлди шоду ҳам торти малолат.

Кучуб шаҳзодани кўнглин қилиб шод,
Деди: «Сен, сенки отинг келди Фарход».

Сухайло чун отин таҳқиқ қилди,
Неким ул сўрди, бу тасдиқ қилди.

Ўпуб монглойини донойи огоҳ,
Сужуд айлаб, деди: «Алҳамдулиллоҳ

Ки, онча ўлмадимким, чархи ғаммоз
Мени бу комима қилди сарафроз.

Неча юз йил дурур ғор ичрадурмен,
Неча юз ранжу тимор ичрадурмен.

Манга Жомосрдин эрди бу эълон,
Ўзидин сўнгки ёзмиш эрди аҳком⁵

Ки, мендин сўнгра гардуни сабукрай
Чу минг йил айласа ер даврасин тай.

Чиқиб шаҳзодае Чин кишваридин,
Келиб Юнонға давлат раҳбаридин,

Оти Фарҳоду ҳар донишда моҳир,
Саодат фарри рухсоринда зоҳир,

Тутуб ранжу аноға жону жисмин,
Очар Искандари Румий тилисмин

Ва лекин икки манзил бўлғусидур,
Ки онинг қатъи мушкил бўлғусидур.

Бирида аждар айлаб жонситонлиғ,
Дамидин қилғуси оташфишонлиғ.

Бирида Аҳраман айлаб ситам фош,
Ҳаводин бошиға ёғдурғуси тош.

Сухайло ҳикматойини расадбанд
Ки, ул бўлғуси мендин сўнгги фарзанд.

Қабул этсун дуо бирла саломим,
Сўнгида бўйла фаҳм этсун раёмим

Ки, бу мақсадға қасд этканда Фарход,
Анинг максудиға кўргузсун имдод.

Ул ишга майл кўп шаҳ қилғусидур,
Вале Фарходдин очилғусидур.

Сухайло ҳам бу махфий сирни билсун
Ки, гар қилса мадад, бу бирга қилсун.

Чиқар, аждарни ўлдурганда Фарход,
Анингдек ганжким олам бўлур шод.

Топар чун девни қатл этти, кини,
Сулаймони набининг хотамини⁶.

Тилисм ул кунки очғай бемадоро,
Бўлур Жамшед жоми ошкоро.

Буларни қилса давлат онға таслим,
Барисин айласун Хоқонға таслим.

Анга Сукроти доно манзари бас,
Яна Ойнаи Искандари бас.

Олиб Сукротдин ул ишда талқин,
Равон кўзгуга бўлғай озими Чин.

Кўруб кўзгуда неким, кўргусидур
Ки, даврон бошиға келтургусидур».

Чу доно мунда тортиб сўз хитобин,
Чекиб валлоҳу аълам биссавабин:

«Мен ул райғомдинким муфтахирмен,
Неча юз йил дурурким мунтазирмен.

Қилибмен борча мушкулларға тадбир
Ким, ул келгусидур оллингға бир-бир».

Қўпуб ул ғор решониға борди,
Тутуб илгига бир зарфе чикорди.

Деди: «Бу зарфким маръи бўлодур.
Самандар⁷ ёғидин билким тўлодур.

Кўп оташгоҳ ўтидин тормишам доғ
Ки, то жамъ айламишмен бу қадар ёғ.

Чу аждар бирла бўлғунгдур ҳамовард
Ки, андин чикқуси афлок уза гард.

Бу ёғдин суртуб аввал ўз танингға,
Самандар ҳамлалиғ хопоканингға

Ки, аждар бирла разм этган замонда,
Бу ёғ ўтдин сени тутқай амонда.

Чу аждар ўлгай илгингдин Кўруб ранж,
Санга бўлғай насиб ул ранждин ганж.

Анингдек қўргузур ахтар ҳисоби,
Яна кашфу риёзат иктисоби

Ки, ул ганж ичра торкунгдур ғаройиб
Ки, торқай Аҳраман ондин навоиб.

Фалак чун Аҳраманға тутса мотам,
Қўлидин киргуси илгингға хотам.

Тилисм очмоқ мақолотин тамоми
Ким, алҳақ ул ҳадисидур кироми⁸.

Эрур бир лавҳ сийм узра ёзиғлик,
Топарсен дев бўйнида осиглик.

Кўрарсен чун тилисм очмоққа таъйид,
Тилисм ичра Топарсен жоми Жамшид.

Рақамлар даврини айлаб мунаққаш,
Анга Искандари Румий рақамқаш.

Чу ул арқом ғавриға етарсен,
Ўқуб Сукрот ҳолин фаҳм этарсен.

Анинг кўрганда кўзгудек жамолин,
Санга онглатқусидур кўзгу ҳолин.

Чу кўзгу сиррини онглаб югургунг,
Кўруб кўзгуни кўргунг, ҳар не кўргунг.

Эмас рухсат лисони нуктарардоз,
Очорға мундин ортуқ рардаи роз».

Дедию зарфни торшурди филҳол
Ва кўрқил, ишта эмди қилма эҳмол.

Манозилдин бериб бир-бир нишона,
Дедиким: «Емди бот бўлғил равона.

Умидим улки, бот ўлғай кушодинг
Ки, мен якбора қилдим хайрбодинг».

Анга қилғоч бу навъ ишларни таълим,
Равони жонни қилди Ҳаққа таслим⁹.

Алар юб ашк суйидин танини,
Ҳамул масканда айлаб мадфанини.

Туруб анда гуруҳи аҳли ҳикмат,
Равон бўлдилар икки аҳли давлат.

Биёбон қатъ этиб манзил-баманзил,
Анга тегруки айтиб эрди комил.

Чу ул манзилға йўл иқбол берди
Ки, ондин нари манзил аждар эрди.

Тиниб ақшомғача фарсудалиқдин,
Таматгуъ тортилар осудалиқдин.

Чу дуд этти аён тун аждаҳоси,
Ёшунди дуд аро олам фазоси.

Қуёш ганжи бўлуб туфрокка махфи,
Қарорди бу буюк вайрона сақфи.

Ёрутуб айш дурри шабчароғин,
Равона қилдилар ишрат аёғин.

Кел, эй соқий қилиб ичмак азимат,
Тириклик шомини билгил ғанимат.

Май ич бир дам, тузуб ишрат асоси,
Чекардин бурна дам умр аждаҳоси.

XXII

Фарходнинг аждаҳоваш кўхрайкарига миниб аждаҳоқушлик тигин чекиб, аждаҳо водийсига кириб, аждаҳо уни ўқ йилонидин дамор чиқаргондек аждаҳони ўқ йилони била тору мор қилмоғи, доғи аждаҳо горга юзлангандек аждаҳо гориға юзланиб, Афридун ганжини тормоғи ва доғи ул ганжда аждаҳо монанд қилич била ҳалқа ургон йилондек қалқонни иликлар ул ганжини атоси била хайлиға нисор қилмоғи

Кеча дудини сургач тонг насими,
Чикорди субҳ ганжи лавҳи сими.

Кўёш тун ғоридин бўлди равона,
Нечукким аждар оғзидин забона.

Ниёз ашкин тўқуб Фарҳоди ғамнок,
Бурун ул сув била ғусл айлабон пок.

Не таълимики қилмиш эрди доно,
Бориға корбанд ўлди ҳамоно.

Кўюб туфроққа юз, айлаб тазарруъ
Худойидин қилиб нусрат таваққуъ.

Атосининг аёғиға кўюб бош,
Дуойи ҳиммат истаб оқизиб ёш.

Ато айлаб ёқосин чоку йиғлаб,
Бўлуб бори улуғ ғамноку йиғлаб.

Бихиллик истабон озода шаҳдин,
Дема шаҳким, бори хайлу сираҳдин.

Сироҳу шоҳ фиғони тез тортиб,
Фалак жавфида рустохез тортиб.

Бўлуб ул ўйлаким шоҳи кавокиб,
Фалакваш аждаҳорайкарға покиб.

Силоҳи разм аро ул навъ ўлуб ғарқ
Ки, ондин то кўёш чарх айламай фарқ.

Ул аҳволиға истаб Ҳақни ёвар,
Ҳамул манзил сари сурди таковар.

Ато ул навъ кўргач ўғли ҳолин,
Юруди кейнича тортиб ясолин.

Чу рахши қилди ул ён рўя райдо,
Бўлуб аждар аломоти хувайдо.

Келиб оллиға дашти ўйлаким қир,
Дегилким, қилди йўл азмиға шабгир.

Фироқ айёмидек зулмот монанд,
Топиб зайли ажал шомиға райванд.

Хабар деб ранги ҳижрон оламиндин,
Қарориб дашт аждарҳо дамидин.

Ботиб кул ичра рахши қилгоч оҳанг,
Қилиб ул гард гулгунини шабранг.

Етишти бир уфунатлиқ насиме
Ки, қилғай атри жаннатни жаҳиме.

Кўп эл, ул атрдин эс тарки қилди,
Черикнинг кўрраги отдин йиқилди.

Қилиб Фарход берк ўз бағриға тиш,
Ўзин солмай, чу тушмиш бошиға иш.

Кўрунғач аждаҳонинг тийра ғори,
Азимат қилди онинг ғори сори.

Етишгач эл насими аждаҳоға,
Ажал гўё синон урди балоға.

Маҳобат бирла чиқти ғор ичидин,
Балодек гунбази даввор ичидин.

Томуғнинг шуъласидек изтироби,
Ҳамул ўт дуди янглиғ речу тоби.

Дамидин шуъла секриб пора-пора
Ки, ондин олам ўртаб ҳар шарора.

Тутун янглиғ дами абри касофат,
Шарарлар анда ҳар бир барки офат.

Тани ранжу балонинг кўхсори
Ва лекин оғзи ул кўхсор ғори.

Ўту речиди дуд ул ғор ичинда,
Анингдекким, ўзи кўхсор ичинда.

Узолғон тоғдек андоми онинг,
Вале йўқ селдек ороми онинг.

Ўзи худ тоғу тумшуғдек анга бош,
Вале тумшуғким ул бўлғай қаро тош.

Бўлуб икки кўзи наззора чоғи,
Нечукким нафтнинг ўтлуғ булоғи¹.

Тешуклар бурнида ваҳшат танури,
Танури йўкки, нафт ўтиға мўри.

Не ўтким оғзидин тортиб забона,
Бўлуб нафти ёрутқондин нишона,

Фалакрайкар тани кўҳи балое,
Қўлу бут ҳар бири бир аждаҳое.

Ажал сарранжасидек тўрт ранжа,
БЭрурдек етти гардунға шиканжа.

Бўлуб ҳар ранжанинг тирноғи беш дос
Ки, хиддат ичра ҳар дос ўлғай олмос.

Келиб хокистари аъзоси ранги,
Кемурдек нуқталар бирла раланги.

Чиқориб куйруғин гардунға ҳар дам,
Анингдек берк уруб хомунға ҳар дам

Ки, тийра айлабон оламини гарди,
Бўлуб куҳли сирехри ложуварди.

Бу ҳайъат бирла чиқти ғордин тез,
Тиши хунрезу оғзи оташангез.

Кўзи тушкан замон шаҳзода сори,
Ғазабдан қолмайин сабру қарори.

Юз урди ул сори андоғ ғазабнок
Ки, жон қасдиға аждарҳойи афлок.

Очиб оғзин бало дарвозасидек,
Томуғ оташгаҳи андозасидек.

Дами ўт сочмоқ этти ошкоро
Ки, аввал туъмасин қилғай муҳарро.

Чу ришти айлағай бир лукмаи хом,
Бериб ўз лукмагоҳи ичра ором.

Муни туз тотмоқ онглаб иштаҳоси,
Кейин, қолғон черик бўлғай ғизоси.

Чу ўтдин йўқ эди шахзодаға бим,
Ҳамул янглиғки тормиш эрди таълим.

Ўти чун бўлмади ул дам асарлик,
Анга бўлди фузун шўридасарлик.

Очиб оғзин ютарға айлади хез,
Қилиб Ҳақ ёдини шахзода ҳам тез.

Чекиб қавси кузахни бедаранги,
Анга боғлаб синон янглиғ хаданги².

Анингдек очти аждар оғзиға шаст
Ки, деди гурди анжумбўс: «Бардаст!»

Чу аждар хам-бахам эрди равона,
Ўқиға ҳар хам ўлди бир нишона.

Агарчи аждаҳо бор эрди даррон,
Вале ул ўқ йилони ўтти раррон.

ТЭшиб беҳад тани осудасини,
Кабоб эткан киби қўй рўдасини.

Кабоб ўтин ёқиб, бўлмоқ учун тўқ,
Ул ўт ичра кабоб айлаб ўзин-ўқ.

Анга чунким бу янглиғ келди туз захм,
Дема туз захмни бир, балки юз захм.

Бўлуб зойил таарруз эхтимоли,
Оёғи сустайиб, саъб ўлди холи.

Диловар секритиб маркаб, чекиб тиғ,
Қилиб бир ҳамла тунд ул навъким миғ.

Анга тиғ урмоғидин тормайин фарқ,
Сирехр андинки тоғ узра тушар барқ.

Чу мундоқ барқи тиғин зоҳир айлаб,
Ишин бир тиғ ила-ўқ охир айлаб.

Фано ғориға чун они киюрди,
Анинг ғориға аждарвашни сурди.

Етишгач ғор ичига бемаҳобат,
Кўзига учради мундоқ китобат.

Мусайқал тахта тош узра қозилғон,
Ниҳони ганж аҳволи ёзилғон

Ки: «Ей улким солиб офоқ аро шўр,
Бериб Тенгри санга тавфиқ ила зўр.

Чу ўлтургунг дурур бу аждаҳони,
Анинг ғорида ганжидур ниҳони.

Анинг чун риштаи умрини уздунг,
Эрур бу ганжи махфий дастмуздунг.

Эрур бу ғор гардундек мудаввар,
Чу марказ нуқтасин тортинг муқаррар³.

Кўмуқлук ерга тошидур шабаҳгун
Ки, бор вазн ичра минг ботмондин афзун.

Қилич нўги била даврини ёрғил,
Солиб сарранжа ўрнидин қўнғорғил.

Чу қилдинг рафъ ул тош заҳматини,
Кириб кўр, Ҳақ таоло қудратини».

Ўқуб шахзода ул фархунда таҳрир,
Битилганни бажо келтурди бир-бир.

Қилиб бори ёзилғонни риоят,
Топиб ганжи онингдек бениҳоят

Ки, гардун хозини даркида ожиз,
Кўзи кўрмай мингидин бирни харгиз.

Неча минг хум ниҳон қилғон Фаридун,
Вале ҳар бир нечукким хуми гардун.

Бўлуб олгун-кумуш баъзида зоҳир,
Вале баъзида қийматлиғ жавоҳир.

Тўрида ганжнинг бир оли айвон
Ки, ҳар бурчидағи ўргамчи Кайвон.

Бу айвон ичра бир тахти мурассаъ,
Анинг устида юз жинси муламмаъ.

Булар устида тиғи обдори,
Келиб парронлиғ ичра Зулфикори⁴.

Анинг ёнида бир қалқонки, афлок
Топибон қуббасин хуршедидек пок⁵.

Ёзилғон сафҳаи анда бу мазмун
Ки: «Улким ёр ўлуб бахти ҳумоюн.

Бу қалқону қилич тушса элига,
Бирин осиб, бирин боғлаб белига.

Агар юз дев бирла қилса новард,
Замон ичра чиқорғай борчадин гард

Ки, қалқон қуббасида мисли хотам,
Сулаймон ёздурубтур исми аъзам.

Будур хосиятиким юз туман дев,
Десаким зоҳир эткай мақр ила рев.

Бу қалқонни ёринғон бемадоро
Ки исм ўлғай аларға ошкоро.

Барининг райкари нокор бўлғай,
Қаро туфроғ ила ҳамвор бўлғай.

Қиличда доғи исмедур битиклик
Ки, ул бу исмдин тормиш итиклик.

Анинг хосияти буким муҳориб,
Агар бу тиғ бирла бўлса зориб.

Кишиким бўлмағай шойистаи тиғ,
Тани бўлмоғай онинг хастаи тиғ.

Вале еткач ики бўлғай ямонни,
Шаётини лаину Аҳраманни».

Бу икки тухфани чун торти Фарҳод,
Яротқонға сужуд этти бўлуб шод.

Ўпуб ул тиғ ила қалқонни олиб,
Белига боғлабу бўйниға солиб.

Равон бўлди хиромон сели сори,
Миниб сурди сироху хайли сори.

Чу ул аждар била қилғонда новард,
Тутуб эрди жаҳонни қийргун гард.

Сироҳининг кўри бориб ўзидин,
Бу ғойиб хушлукларнинг кўзидин.

Чиқиб чун келди ул офот ичидин,
Сикандар уйлаким зулмот ичидин.

Чекиб хоқону Мулкоро фиғонлар,
Фидо айлаб сироху хайли жонлар

Ки, ул тормай газанд андоқ балодин,
Халос ўлмиш анингдек аждаҳодин.

Бирига қатлидин онинг хабар йўқ
Ки, оламда ул аждардин асар йўқ.

Чу кайфиятни фаҳм этти атоси,
Деди жон айлагай онинг фидоси.

Ели ҳам онглағоч айтиб санолар,
Дедилар кўз ёши бирла дуолар.

Чу қилди тоғ мушкосо шамоли,
Муанбар гардидин оламни холи.

Радидор ўлди меҳри ховари ҳам,
Кўрунди аждаҳонинг райкари ҳам.

Билинди водию тоғи кўрунди,
Эшиги ғорнинг доғи кўрунди.

Суруб ғор оғзиға Фарҳоду хоқон,
Ул аждардин тамоми дашт аро қон.

Чекиб хоқонға ул ганжи кироми
Ки, бўлғай хайлиға инъоми оми.

Ул икки тухфанинг кайфиятин деб,
Битилган ҳар бири хосиятин деб.

Бўлуб ул ганждин хоқон тарабнок
Ки, ўз ганжидин ортуқ этти идпок.

Вале ул икки нақди бебаҳодин,
Тоғи ул икки бўлғон аждаҳодин.

Нишоти бўлди муфрит, дафъ ўлуб ранж
Ким, ул хушроқ кўрундиким ики ганж.

Етак сори черикка бердилар майл
Ки, тутмиш эрди саҳрони қизил сел.

Тушурдилар черикни хурраму шод,
Бўлуб аждар ғамидин барча озод.

Не хушдур аждар ўлмак ранж бирла,
Киши қилмоқ танаъум ганж бирла.

Алар ул аждаҳодин фориғулбол,
Бўлуб ганжи фароғат бирла хушҳол.

Қуёш Фарҳоди чун тортиб синон тез,
Қаро тоғ аждариға бўлди хунрез.

Шафақдин кўкни андоқ тутти қони,
Ки бўлди ердаги қондин нишони.

Алар ҳам айш уйин омода айлаб,
Шабистон ичра азми бода айлаб,

Тузуб базми фалак бўстони янглиғ,
Ичиб гулгун май аждар қони янглиғ.

Кетур соқий, маю бўл ғамгусорим,
Демайким ғамгусорим, ёри ғорим

Ки, бўлғай анда аждар қонидек ранг,
Сочай ганж, ичмагига қилсам оҳанг.

[XXIII]

Фарҳоднинг девбодхиромлиқ девзоди устига секриб Аҳраман бешаси азмига секратиб ул ваҳшатзой, балки савдоафзой бешага кириб, Аҳраман манзилигача суруб этғони ва Рустам¹ Мозандарон² бешасида дев ўлтурғондек ул беша Аҳраманин қатл этғони ва Аҳраманваши

*рахшин Аҳраман қасрига сургони ва Сулаймон хотамин илгига кижоргони ва ёниб хоқон била
хайлин бошлаб ул манзилда тушган*

Чу серти даҳр тун мушкига кофур,
Сочилди Аҳраман анфосидин нур.

Тутуб ҳолиға тун ифрити мотам,
Сулаймони фалак кўргузди хотам.

Яна Фарҳод ўлуб иш азмиға чувт,
Белига ҳарб тигин боғлабон руст,

Қилиб бўйниға қалқонни ҳамойил.
Тузотти разм учун бори шамоийил.

Тутуб ул деврайкар узра ором,
Қўюбон Аҳраман водисиға гом.

Яна хоқон чекиб гардунға оҳин,
Фалакдин ўткариб гарди сироҳин.

Овучлаб Аҳраман кўркунчидин жон
Ва лекин жондин ул ҳолатда ранжон.

Ўзин худ солибон ул йўлға ноком,
Сироҳи ҳам уруб нокомдин гом.

Суруб Фарҳод элидин илгарирок,
Кириб урғон сори гом ичкарирок.

Кўрунуб хайлиға гоҳи қароси,
Очуғ ёрим йиғоч чоғлиқ ароси.

Бу янглиғ йўл кесар эрди шитобон,
Дам урмай қатъ этар эрди биёбон

Ки, бўлди оллида бир беша райдо,
Хирадға вазъидин андеша райдо.

Не беша Аҳраман бўстону боғи,
Анинг не учи райдо, не қироғи.

Йиғочи остида кўк сабзалар фош,
Вале кўк сабзасидин ўткариб бош.

Кўҳан ашжор ҳар ён боқса юз минг,
Ўтуб боши фалакдин ҳар бирининг.

Етиб ҳайкаллари райдо маҳобат,
Қилиб яфроклари зоҳир ғаробат.

Раёрай девлох онинг жиболи,
Саросар девбод онинг шамоли.

Бўлуб ҳар барги бир миръоти васвос,
Тута олмай хирад ўз ҳушини рос.

Ичинда жонвар бошдин-аёк дев,
Бўлуб ҳар шакл бирла кўргузуб рев.

Қилиб ҳар руд суйининг садоси,
Аён юз ғулу шайтон можароси.

Маҳобат фартидин рудида ҳар тош,
Дегайсенким ётибдур бир кесук бош.

Хубоби гунбази ақл уйига зид,
Нечунким гунбази чархи мушаъбид.

Суйининг мавжи савдонинг хутути,
Чекиб ҳуш узра хат онинг хутути.

Осилғон барг шохи хизрвашдин,
Ёзилғон анда таъвиз обкашдин.

Агар қилса гузар ул сори ома,
Бори саргашталиikka гирднома.

Ичи куйган йиғоч ковоки очук,
Бўлуб ғулу шаётинга алочук.

Хирад бошин эвуруб девлохи,
Қурук шох анда ҳар бир дев шохи.

Босиб махлас йўлин туфроғи онинг,
Чиқиб ҳар сори минг сўқмоғи онинг.

Вале бу турфароқким ақли огоҳ
Бўлуб ҳар сори минг йўл ичра Кимроҳ.

Бўлуб шайтону ғул онинг вухуши,
Фирибу фитна борининг хуруши.

Шағоли тортибон афғони андуҳ,
Чекиб киргон кишининг ҳолиға вух.

Тиконларким чекиб ҳар сори домон,
Дебонким: бормағил ул ён хиромон.

Илиб дасторни ҳар шохи густох.
Шажар шохи демаким, дев уруб шох.

Қуши андуху дард алҳони тортиб,
Мусофир элга сўг афғони тортиб.

Саҳобеки бўлуб дурбор йиғлаб,
Анга кирган кишига зор йиғлаб.

Шамоликим солиб ҳар ён ғиреви
Дегилким, наъра айлар нарра деви.

Бўлуб ҳар сабза нўги ништари тез,
Не ништар, қон тўкарга ханжари тез.

Қаёнким ел етишгач тебратиб шох
Ишоратким: бу сори кирма густох.

Чинори тебратиб илгини ҳар ён
Ки, эй кирган киши, Тенгри учун ён!

Ул айлаб Ҳақ таолоға таваккул,
Бу беша ичра сурди бетааммул.

Кесиб йўл ўйлаким ошуфтарое
Ки, бўлди бешада райдо фазое.

Саросар ул фазода сабзау вард,
Ва лекин сабзаи ранжу гули дард.

Чу қилди ул сори сурмак хаёли,
Кўрунди оллида бир қасри олий.

Суруб ул қаср сори девзодин,
Қилиб деву Пари Тенгриси ёдин.

Товуш чун онглади ифрити қаттол,
Чиқарди бошки, фаҳм эткай недур ҳол.

Не кўрдиким йироқтин шахсувори,
Келур равосиз онинг қасри сори.

Кўрунуб хайъатидин тезхушлук,
Билиниб райкаридин девкушлук.

Чу кўрди Аҳраман ул кавкаби саъд,
Уруб бир қаҳқаҳа ул навъиким раъд.

Чиқиб келди саҳоби қаҳр янглиғ,
Аёғдин-бошқа тегру захр янглиғ.

Сочиб оламға жисми беқарори,
Қиёмат ўтию дўзах шарори.

ғуруридин замон бўстониға ларз,
Хурушидин фалак айвониға дарз.

Танида ҳар сари мў бир синондек,
Синон йўқ, балки аждарваш йилондек.

Томиб чун жисмидин ҳар қатраи рев,
Етиб тадриж ила чарх они бир дев.

Қароликдин юзи шоми малолат,
Узунлукда бўйи рўзи қиёмат.

Қўлида бир сутун балким чиноре,
Тузу ҳамвор андоқким миноре.

Учида беркитиб бир кўҳрора,
Бўлубон дастаси онинг минора.

Чекиб бошиға бу андозалиқ гурз
Ки, гар ул текса, туфроғ ўлғай Албурз.

Анингдек урди юз шаҳзода сори
Ки, сарсар савсани озода сори.

Добон: «К-ей ғафлатойин одамизод,
Битилган даври чарх оллингға бедод.

Бу бешаким ўтарда ваҳм этиб лол,
Солур бабр анда ранжа, шер чангол.

Малак ўтса ўчар онинг ҳаёти,
Уқоб учса куяр онинг қаноти.

Бу келмакдин сенинг недур хаёлинг
Ки, кирмиш қонинга фикри маҳолинг».

Бу янглиғ кўп ясаб муҳлик навола,
Бошиға гурзини қилди ҳавола.

Бўлуб шаҳзода қалқониға мойил,
Қилич бирла чориб гурзин ҳамойил.

Анингдекким тушуб бошиға тоши,
Бўлуб ул тошдин озурда боши.

Тушуб ўт Аҳраманға кўргач они,
Тутуб бош, қасриға қайтиб равони.

Тутуб бир гурз ондин сахмгинроқ,
Келиб аввалғидин рурқаҳру кинроқ.

Они ҳам урғали элтиб ҳавоға,
Тушурмасдин бурун фармонравоға.

Қалам айлаб анингдек чусту ширин
Ки, айтиб девбанди чарх таҳсин.

Неча ҳамлин бу янглиғ айлагач рад,
Ғазабдин Аҳраман тунд ўлди беҳад.

Чекиб наъра юз урди тоғ сори,
Нечукким тийра абри кўҳсори.

Олиб бир тоғнинг тошин тамомин,
Ҳавода кўргузиб елдек хиромин.

Юз урди ўйлаким абри баҳорон,
Ки Фарход узра қилғай сангборон.

Кўруб Фарход ани қалқонға кирди,
Не қалқонким, ҳасин қўрғонға кирди.

Тўш ўлғоч Аҳраманға исми аъзам,
Қўлидин зўр кетти, жисмидин ҳам.

Анингдек осмондин ерга тушти
Ки, тош остида ўлмакка ёвушти.

Дедиким сангборон айлағай йўқ,
Ҳам охир сангсор ўлди ўзи-ўқ.

Кўруб Фарход ул хорофиканни,
Дема хорофиканким, Аҳраманни.

Оти оллинда хору зор анингдек,
Аёғи илги ҳам ноқор анингдек.

Ҳамойил айлаган тигин чекиб бот,
Бошиға дев янглиғ секретиб от,

Чоқиндек тиг ила бошиға етти,
Ишин бир зарб ила-ўқ охир этти.

Қўюб қасриға юз, андоққи Рустам,
Эшикда боғлабон рахшини маҳкам³.

Қадам қўйдию кирди қаср аро тез,
Кафида дев чорқон тиги хунрез.

Не қасриким жаҳон ичра жаҳоне.
Жаҳони нақд бокса ҳар қаёне.

Эшиклар боғлабон ҳар сори беҳад,
Темур қуфл анда маҳкам, ўйлаким сад.

Ёзилғон буки: не жинси хазина
Эрур ул уйда зоҳир ё дафина.

Ўтар эрди ўкуб ҳар бирни бот-бот,
Кўрунди бир эшик, хайҳот-хайҳот.

Ўзи олтун, жавоҳир бирла тарсеъ,
Ёзилғон даврида бир навъ тавқеъ —

Ки, очилмас бу уйнинг қуфли осон,
Очардин бўлмоқ авлодур ҳаросон.

Бу маъни кўнглидин зойил қилиб ҳуш,
Равон савдомизожи Аҳраманкуш.

Мурассаъ қуфлға урди иликни,
Уй ичра синдуруб кирди эшикни.

Еви кўрдик кўрмайдур мисоли.
Нечукким кинасиз эл кўнгли холи⁴.

Боқар эрди қилиб ҳар сори таъжил,
Осилғон кўрди бир ёқут қандил.

Фурузон ламъа андин Муштаридек,
Ёрутуб эвни шамъи ховаридек⁵.

Тушурди доғи филҳол очти они,
Сулаймон хотамин торти ниҳони.

Вале қандил аро бу сўз муҳаррар
Ки, хотам кимгаким бўлса муяссар.

Ўқуб хотам аро ёзилгон исмин,
Очар Искандари Румий тилисмин.

Ўкулса кўп қилур фархунда хотиф,
Ул иш мушкилларидан они воқиф.

Нигинни ўртию, кўзига қўйди,
Кўнгулни Ҳақ саносин дерга қўйди.

Бажо келтурди чунким шукри Бори,
Чиқиб азм этти қолгон хайли сори.

Чу маркаб бешадин тошқори сурди,
Черикни бас ажаб ҳолатда кўрди.

Борида Аҳраман хавфи радидор,
Таабдин титраб андоқким саридор.

Кўрунғач шоҳзода кўзларига,
Яна бори келибон ўзларига.

Кўруб хоқони Чин Фарходни шод,
Бўлуб ул доғи шод андоқки Фарход.

Дема Фарходким, фарди замона,
Черигин бошлабон бўлди равона.

Ўтуб эл Аҳраманнинг бешасидин,
Бўлуб фард Аҳраман андешасидин.

Етиб ул сабзау дилкаш фазоға,
Ерамдек руҳбахш обу ҳавоға.

Тушурди қаср даврида черигин,
Очиб ул қасрнинг олий эшигин.

Атоси бирла дастури кироми,
Учовнинг қаср аро бўлди хироми.

Хазойинни иковга қилди таслим,
Қилиб хотам ҳадисин доғи тафҳим.

Яна етти аларға шодмонлик,
Май истаб зоҳир ўлди комронлик.

Ҳамул шоҳона базми ишратанжом,
Тузулди ул сифатким бурноғи шом.

Чу гардун Рустами хур тигин олди,
Замон оқ девининг бўйниға солди.

Ҳалок айлаб ани ҳоли табоҳи,
Жаҳонни тийра қилди дуди охи.

Аларға айшу ишрат эрди боқий,
Бўлубон жилвагар гулчеҳра соқий.

Лаболаб Аҳраман боши киби жом,
Тутуб айларлар эрди бода ошом.

Кел, эй соқий, манга май қил ҳавола,
Етибон Аҳраман бошин риёла

Ки, қилғай ул қадахдин руҳи мастим,
Замоне нафс девин зердастим.

XXIV

Фарҳоднинг Сукрот тоғи тилисмин очарға камар боғлаб ҳайвонваши чашма теграсидаги марғзори ахзарда Хизр мулоқотидин сарсабз бўлғони ва Хизр анга Хизри раҳ бўлуб гам зулумотидин чиқориб, ҳаёт суйидек таълимлар била тоза ҳаёт берғони ва гам тилисми анинг кўнглидин очилғонидек анинг тилисми гамидин кўнгли очилғони ва Хизрнинг жисми тилисмида равшан кўнглидек тилисм жисмида жсоми жаҳоннамой торқони ва ул жомға Хизр суйидек май солиб Сикандар ёди била нўи этғони

Чу зулмат раъяти бўлди нигунсор,
Қуёш Искандари кўргузди рухсор.

Безалди гунбази ахзар тилисми,
Тамом андоқки Искандар тилисми.

Яна Фарҳод кийди иш либосин,
Бошида тоза айлаб муддаосин.

Атосининг аёғиға дажамвор
Тушуб, айлаб ўзин туфрокқа ҳамвор.

Тилаб ҳиммат, дуо бирла қуруб тез,
Жаҳонраймоси узра айлади хез.

Яна иш азмиға бўлди равона,
Ўқуб хотам дуосин беҳудона.

Радид ўлди фалакдек марғзоре,
Куёш янглиғ ичинда чашмасоре¹.

Зулолий чашмаи ҳайвон масаллик,
Бўлуб ҳар қатра андин жон масаллик.

Қироғинда дарахти кўкка ҳамбар,
Бу ҳайвон суйи, ул — Хизри раямбар.

Етиб Фарҳод анда бўлди хуррам,
Йиғочқа боғлабон раҳшини маҳкам.

Ҳамул сув ичра ғусли айлади пок,
Юбон ғам чиркини бўлди тарабнок.

Сужуд этти тилаб мақсудиға йўл,
Тазарруъ айлабон Маъбудига ул.

Кўтаргач бошни кўрди сабзрўше,
Юзи нурони андоқким Суруше.

Чу кўрди они, холи торти тағйир,
Буюрди лутфу шафқат кўргузуб рир

Ки, эй фарзанд, ғамдин барқарон бўл,
Бу ишким коминг ўлмиш, комрон бўл.

Мени Хизр англаким, туттум йўлунгни
Ки, то бу йўлда тутқоймен қўлунгни.

Сикандар бирла чун меҳнатға туштук,
Тилаб ҳайвон суйин зулматға туштук.

Сув истаб ул кўп урди ҳар тараф гом
Ва лекин етти ул сувдин манга ком.

Менинг жоним чу ул сув бирла қонди,
Сикандар жон чекиб, лабташна ёнди.

Ишин чун қилди чарх айлаб ҳасад банд,
Чиқиб офоқ аро бўлди расадбанд.

Анга иш боғламоқ бўлди ҳамеша,
Манга очмоқ анинг бандини реша.

Тилисми ҳамки боғлабдур замири,
Очарда менмен элнинг дастгири.

Тилисмединки банд ўлмиш бу водий,
Келибтурмен санга бўлмоққа ҳодий.

Чу мундин йўлга киргунгдур саранжом,
Сана ҳар нечаким ургунгдурур гом.

Кўрунгай чун тилисми чархмонанд,
Ҳисоре бўлгуси гардунга райванд.

Ҳамул ердин ўн икки минг қадамдур,
Вале ҳар бир қадамда юз надамдур.

Йўли ўр, юққоридур тоши малсо,
Қуйирукдур киши бир гомин олсо.

Йўли бир сўқмоқ икки сори хора,
Итик ҳар хора андоқким катора.

Киши ҳар неча йўл қилғон эса тай,
Ҳамул йўлдин чиқорса ногихон рай.

Итик хоро оёғин айлабон чок,
Кўрар бу чашма узра ўзни ғамнок.

Вагар худ туз юруб қатъ айлади йўл,
Чу ўн бир минг қадам қатъ айлади ул

Бўлур йўлда аён бир хора дарбанд,
Темур занжир ила бир шери нар банд.

Кишини ютқудек оғзин очиб кенг,
Дегил дарбанд ила оғзи эрур тенг.

Кишиким ўтса андин бахт ўлуб ром,
Эрур кўрғон эшиги ёна минг гом.

Чу тўкқуз юз қадам урса юруб туз,
Йўл узра тахтасанге кўргузур юз.

Анга чиққоч кишиким терса маҳкам,
Очилур қалъанинг дарбанди ул дам.

Бўлур дарвоза ичра ошкоро,
Темур жисмики қилмиш пайкар оро².

Эрур одамга монанду мушобих,
Илигида темурдин ё қилиб зих.

Чекиб ул ёға бир ўқ ошкоро
Ки, хоро тошидин ўтгай гузоро.

Ва лекин ушбу райкар рой то фарқ,
Бўлуб ўтдек темур ўрчин аро ғарқ.

Анинг кўксида бир ойина боғлик,
Сафо ичра куёш кўзгуси чоғлик.

Киши ул юз кадам ердин чекиб ўқ,
Отиб урса ҳамул ойинани-ўқ.

Йиқилғай ерга ул райкар ҳамул дам,
Не ёлғуз улки бору узра юз ҳам.

Очилғай ул тилисми ҳеч-дарреч,
Киши киргай анга ваҳм этмайин ҳеч.

Вале отқон замон бахт ўлмай огоҳ.
Киши ёзса ўшул кўзгуни ногоҳ.

Кушод ўлғай анга ул барча новак,
Чикорғай рар онингдекким чаковак.

Тани бўлғай қафас монанд холи,
Тириклик булбулидин лек холи.

Чу сен доғи бу ишга айлагунг азм,
Деган сўзларни асра кўнглунга жазм.

Десангким, тоймағой ул ерда гоминг,
Саноғлиқ гом ила бўлсун хироминг.

Ўкурда «исми аъзам» тутма ором,
Ўкумай «исм» кўйма йўлда бир гом.

Чу қилса ҳамла шер оғзини очиб,
Дамидин аждаҳодек шуъла сочиб.

Равон хотамни онинг оғзиға от
Ки, онинг бирла дафъ ўлғуси ул бот.

Олиб хотам яна бўлғил равона,
Ҳамул тошқачаким дедим нишона.

Чиқиб тош узра очай деб эшикни,
Ўқу ёйинга чун урғунг иликни,

Неча отмоққа бўлса иқтидоринг,
Керак албатта «исм» ўлғай шиоринг.

Чу қилди Хизр бу ишларни таълим,
Деди: туш йўлга эмди, айламай бим.

Ўпуб, Фарҳод, аёгин йўлга кирди,
Неким қилди онинг таълими эрди.

Чу бўлди шер дарбанд ичра мавжуд,
Анга хотамни отқоч бўлди нобуд.

Олиб хотам, яна урди санаб гом,
Ҳамул тош устига тутқунча ором.

Чу тош узра аёгин терти маҳкам,
Ҳисор ичра садое тушти ул дам.

Садо чун беҳаду андоза бўлди,
Очилғон бурнороқ дарвоза бўлди.

Эшик очилғоч-ўқ бўлди садо йўк,
Ул ўпчинлик чиқиб келди чекиб ўқ³.

Яна бору уза юз новакафкан,
Чекиб ўқлар, кийиб бориси жавшан.

Хадангин борча ул ён тортибон туз
Ки, Фарҳод анда кўргузмиш эди юз.

Кўруб Фарҳод мундоқ ибтилонини,
Бир-ўқ жониға юз тийри балонини.

Таваҳхум айламай ул ранжраймой,
Таанни бирла олиб ўқ ила ёй.

Чу тортиб новакин айлаб даранге,
Анингдек урди кўзгуга хаданге

Ки, маҳбуб урғай асраб ғамза чоғин,
Муҳиб кўксига қўйғон эски доғин.

Чу тегди ул хаданги барқосор,
Йиқилди бу хадангафкан нигунсор.

Йиқилғоч бу, ҳамул юз рўйитанваш
Ки, бору узра эрдилар камонкаш.

Алар ҳам борча ерга бўлдилар раст,
Куйиғи новакафкан бирла ҳамдаст.

Яна Фарҳод кўргач бўйла аҳвол,
Тилин мундоғ ғаробатлар қилиб лол.

Солиб Ҳақ ҳамдиға филҳол тилини,
Саноға қилди гўё лол тилини.

Қадам қўйди равон дарвоза сори,
Ҳамул ошуби беандоза сори.

Бори ошубдин холи Кўруб йўл,
Ҳисор ичра азимат айлади ул.

ғанимат кўрди ҳар ён ҳаддин афзун,
Ўкулган ҳар тараф юз ганжи Қорун

Ки, Искандарки олиб етти кишвар,
Худуди бохтардин то ба ховар.

Жаҳон очмоқдаким кўп ранж топиб
Ва лекин ҳар не нақду ганж топиб,

Тилисм айлаб бу гардунваш ҳисорин,
Қилиб махзун ҳисори ичра борин.

Ҳисори марказида бир иморат
Ки, ожиз васфидин юз минг иборат.

Зиё ҳар ён сочиб, андоқки шид⁴ ул,
Бағоят мухтасар, лекин муфид ул.

Эшик очиб анга чун қўйди гоме,
Кўрунди токида рахшанда жоми⁵.

Сафоу тоб аро андоқки хуршед,
Дема хуршед, балким жоми Жамшед.

Бўлуб гети аро меҳри само ул,
Ҳамул ойинаи гетинамо ул.

Бори махфий умур изҳори анда,
Жаҳон ҳолоти равшан бори анда.

Ташида жилва айлаб маркази хок,
Ичинда лек тўққуз даври афлок.

Таши ул навъким комил замири,
Ичи андоқки соҳибдил замири.

Ани чун торти Фарҳоди таабнок,
Бағоят бўлди хушҳолу тарабнок.

Қўюб ул ганжу жоми хусравона,
Ёниб хайли сори бўлди равона.

Етиб сарчашмаға минди таковар,
Равон Хоқон сори сурди диловар.

Етиб Хоқону хайлин шод қилди,
Туман минг қайғудин озод қилди.

Етиб бори черикка роҳбарлик,
Алар кейнича айлаб райсирарлик.

Анга тегруки ул сарчашма эрди
Ки, анда Хизр анга таълим берди.

Тушурди сарбасар хайлу сираҳни,
Олиб бўлди равон дастуру шахни.

Ангачаким бор эрди шеру дарбанд,
Яна то ул ҳисори чархрайванд.

Ичинда бор экан зоҳир хазойин,
Булардин айру ҳар махфий дафойин.

Борин Хоқонға чекти тухфаойин,
Анга тегруки ул жоми жаҳонбин.

Дебон юз навъ шукри Эзиди пок,
Ёниб манзилға келдилар тарабнок.

Қамар Фарҳоди чун кўргузди жисмин.
Бузуб кундуз ҳисорининг тилисмин.

Сикандардек кириб зулматга хуршед,
Тилисм ичра ёшунди жоми Жамшед.

Алар топиб яна ишратқа асбоб,
Солиб жоми Жам ичра бодаи ноб,

Суруб гоҳи Сикандардин тарона,
Дебон Жамшеддин гоҳи фасона.

Кел, эй соқий, тузуб ишрат мақомин,
Қуюб май, тут манга Жамшед жомин.

Сикандар кўзгусини айлаб ифшо,
Қилай Жамшеднинг жомин тамошо.

XXV

Фарҳоднинг Искандар тилисмин очиб, хоқон ва Мулкоро била Суқрот тоғига азимат қилмоғи ва ул тоғнинг иртифоъда фалакдин бош ўтқарганидин саргузашти айтмоқ ва тийра горларнинг ҳар бири ҳижрон тунидин савод кўргузганидин афсона демак ва Фарҳод жоми жаҳоннамода ақолими сабъа мамоликин тақсим қилиб Суқрот горин торқонидин йўл кўргузмак ва жом рартавида йўл оҳанги қилмоғидин тарона тузмак ва аларга Суқрот гавҳари тоғ конида ломеъ бўлуб тилисм мушкилин «кониян минкон»¹ равшан қилмоғи ва ул гавҳари адам конига кириб бу сайрафийлар² мақсудин гавҳарин иликлаб қайтмоқларни кайфиятининг айтилмоғи

Сахар Суқроти чун тоғ авжи тутти,
Жамоли нури оламини ёрутти.

Сирехр аврокидин асбоби онинг,
Қуёш жирмидин устурлоби онинг³.

Яна Фарҳод истаб ишга сомон,
Миниб тавсан уза бўлди хиромон.

Юз урди бетааммул тоғ сори
Ки, анда дедилар Суқрот ғори.

Равон хоқону дастури хунарвар,
Анинг кейнича сурдилар таковар.

Халойиққа азимат кўси урмай,
Черикни чашма бошидин кўчурмай.

Минг, икки мингча хосул хос ходим,
Бўлуб хоқон рикобида мулозим.

Суруб Фарҳод кейнича шитобон,
Етиштилар қилиб қатъи биёбон.

Анинг бирла бўлуб ул йўлда ҳамроҳ,
Кесарлар эрди води хайл ила шох.

Етишгач тоғнинг домонасиға,
Ҳакими аҳд хилватхонасиға

Солиб кўз, кўрдилар ҳадсиз бийик тоғ,
Ер онинг зайлида бир тўда туфроғ⁴.

Зухал бошиға етиб боши онинг,
Фалак жомин ушотиб тоши онинг.

Йиғочи соясида чарх кохи,
Куйиروق шохасидин сидра⁵ шохи.

Уруб тиғи фалак жисмиға суҳон,
Ўтуб ул жисмдин андоқки кўхон.

Буким кўктин ўтуб суҳонлиқ айлаб,
Фалак бухтисиға кўхонлиқ айлаб.

Қамар ожига суҳонидин андом,
Тахаррук ожға, суҳонға ором.

Анинг авжида қориким радидор,
Қирилғон ож ушоғидин намудор.

Кўрунуб такасидин Жадй роя,
Асад қорлонининг остида соя.

Чиқиб жавфида юз минг чашма рахшон,
Бири ул жумладин меҳри дурахшон.

Гиёҳ анда туман минг борча нофеъ,
Ададсиз ранжға ҳар қойси дофеъ.

Бийиклик ичра тўққуз осмонча,
Тубининг давраси икки жаҳонча.

Аён атрофида райғора⁶ бисёр
Ки, идпокида бўлмаё ақлу ҳис ёр.

Йўқ анда ғорнинг боши-аёғи,
Не онинг учи райдо, не қироғи.

Анингдек ҳар бирининг жавфи тира
Ки, андин меҳри анвар шамъи хира.

Агар кирса анга бадри мунири,
Кўрунуб тийраликдин курси қири.

Бу янглиғ тира ҳар бирнинг саводи,
Саводи ичра ҳар ён тоғу води.

Оқиб водида юз дарёйи хунхор,
Тоғ ичра худ минг аждархойи хунхор.

Етиб ул тоғ аро шахзодау шоҳ,
Чу бўлдилар бу кайфиятдин огоҳ.

Қилиб Хоқонни хайрат лолу ожиз
Ки, билмас эрди мундоқ ерни ҳаргиз.

Бўлуб ул чораға Фарҳод мулҳам,
Бериб шаҳ бирла хайлиға кўнгул хам.

Дедиким: «Ҳозир айланг жоми Жамни
Ки, эл кўнглидин олсун бу аламни».

Равони борибон келтурдилар жом
Ки, андин мушkil иш торқай саранжом.

Анга қилғоч назар истаб кушойиш,
Жаҳон тимсолиға торти намойиш.

Қаён боққач қилиб, равшанназарлик
Бир иқлим этти зоҳир жилвагарлик.

Бурун офоқ мулкин қилди таслим,
Жудо қилди яко-як етти иқлим.

Мамолик жилвасидин кўзни ёрти
Ки, Юнон мулкин ул жом ичра торти.

Қилиб ҳар ён назарлар хайлин иблоғ,
Анга еткурдиким бор эрди ул тоғ.

Чу тоғ аҳволини қилди шумора,
Етиб ҳар ғорнинг жавфин назора.

Назар торти ҳамул ғор ичра анжом
Ки, тормиш эрди Суқрот анда ором.

Топиб кўп фикр ила ғор оғзиға йўл,
Киши торқон киби ёр оғзиға йўл.

Дедиким: олибон кирдилар аввал,
Жаҳонбин жомни, андоқки машғал.

Олиб кирганки они йўлға тутти,
Қаронғу тунни кундуздек ёрутти.

Қилиб ул жомдин нур ўйла таъсир
Ки, машғал рартави қилғонда шабгир.

Суруб ғор ичра юз офот ичинда,
Сикандар ўйлаким зулмот ичинда.

Чу бўлди Хизрдин ул йўл нишони,
Торилди ногаҳ оби зиндағони.

Ҳамул ердин аён бўлди нишона
Ки, махфий эрди Сукроти яғона.

Нишона улки йўлга етти ғоят,
Қаро тунга етишгандек ниҳоят.

Қилиб маркабларидин тушкали майл,
Шаҳу шаҳзода, балким жумлаи хайл.

Торилди чун бу янглиғ турфа воя,
Кўрунди тошдин бир зинароя.

Чиқиб шаҳзода бирла шоҳ икавло,
Вазири кордон бирла учавло.

Беш-олти роя чиққоч бўлди райдо,
Фазойи анда айвоне ҳувайдо.

Юругоч ул сори шаҳзодау шоҳ,
Кўрунди тўрида бир турфа даргоҳ.

Тутуб даргоҳ аро бир лаҳза ором,
Солиб рартав ҳамул гетинамо жом

Ки, келди уй ҳаримидин нидое,
Нидо, кирмак учун эрди салое.

Қўпуб чун кирдилар руршўрхотир,
Кўнгул уйига андоқким хавотир.

Уй ичра кўрдилар бир рораи нур,
Бўлуб эв рартавидин байти маъмур.

Бўлуб бир бурж ичинда меҳрдек гирд,
Ҳақими чарх анинг оллинда шогирд.

Музакко руҳдин жисми намудор,
Мужаррад ақлдин шахси радидор.

Етакни тоғдек тортиб жаҳондин,
Нечукким тоғ тебранмай макондин.

Сафоси лаъл янглиғ ошкоро,
Либоси лаъли равшан узра хоро.

Бўлуб хоро сирехрида жаҳоне,
Жаҳон жисмида ёхуд тоза жоне.

Жаҳонни кўйки, олийшон вужуди,
Жаҳонда олами кубро намуди.

Келиб кўнгли анингдек баҳри зохир
Ки, анда зохир аввал то ба охир.

Тўла дурлуқ садаф янглиғ бўлуб Ким,
Бу дарё ичра юз минг чарху анжум.

Юзи миръоти анвори Илоҳи,
Илоҳий сиррини англаб камоҳи.

Хайининг қатраси томғонда бир-бир,
Сочиб анжум киби оламға таъсир.

Бўлуб ғорида ҳар дун анкабути,
Бир устурлоби⁷ гардун анкабути.

Фалакдек табъи сойир, жисми сокин,
Сафар айлаб, вале йўқ сайр мумкин.

Сирехри ҳилм зотидин ҳувайдо,
Шукуҳи илм рухсорида райдо.

Кўрунғач бу сифат олий гуҳар зот,
Бўлуб хам оллида ер ўртилар бот.

Шукуҳидин бўлуб бетоб танлар,
Кўнгуллар заъф этиб, титраб баданлар.

Кўз очти чун амини махзани роз,
Аларни қилди сўрмоқ бирла эъзоз

Ки, муҳлик йўл муруридин нечуксиз,
Балиёти заруридин нечуксизғ

Қуйи солиб бори бошларни филҳол,
Жавоб айтурға тиллар сарбасар лол.

Деди хоқонғаким: кўп чектинг эмгак,
Евазлар бергусидур Тенгри бешак.

Бизинг сорики келдинг кўп чекиб ранж,
Агарчи йўлда рўзий бўлди кўп ганж.

Ададсиз жавҳару нақди кироми,
Сулаймон хотами, Жамшед жоми.

Яна ҳам икки мужда еткурурбиз,
Қўлунгга икки жавҳар торшурурбиз.

Бири бу икки жавҳардин хабардур,
Бири бир жавҳари олий асардур⁸.

Хабар буким, ҳаётинг кўп йил ўлғай,
Дағи кўп мулк фатҳи ҳосил ўлғай

Ки, аждодингда қилсанг неча фикрат,
Йўқ ўлғай сенча сурган умру давлат.

Яна бир муҳраедур нафълик, бил
Ки, чун қолғунг жаҳон мулкида кўп йил.

Агар заъфею ранже бўлса тори,
Ва гар етса қорилик инкисори.

Қачон ул муҳрани оғзингга тутсанг,
Евурсанг ҳар ёну суйини ютсанг.

Мараз — сихҳат била бўлғай мубаддал,
Ано — қувват била бўлғай мубаддал.

Қарилик ранжи дафъ ўлғай тамоми,
Шабоб ўлғай анинг қойим мақоми.

Чу Мулкороға фош этти башорат,
Бу навъ этти башоратлиғ ишорат

Ки, чун сен доғи тортиб кўп аламни,
Бу сори ранжаға солдинг қадамни,

Неча шаҳ бўлса олам тахтгири,
Сен-ўқ бўлғайсен оллинда вазири.

Қачонким етса ранжу заъфдин банд,
Сени ҳам муҳрадин қилғай баруманд.

Ва лекин оллингизда бир хатар бор
Ки, ондин борчаға жойи ҳазар бор.

Аносирнинг икисидин дурур бу,
Ғалат гар қилмасам: ел бўлғаю сув⁹.

Агарчи бўлғуси кўп ранжа бўлмоқ,
Худой эткай насиб ондин қутулмоқ.

Чу ондин ўтти эрса умр роси,
Бўлура ақл этса беш юз йил қиёси.

Аларға тегуруб бу муждаларни,
Чиқорди узр ила эвдин аларни.

Деди шаҳзодани, келгил яқинроқ,
Ўзига қилди ҳамрозу қаринроқ.

Кўзин очиб жамолин яхши кўрди,
Басе дилжўйлуклар бирла сўрди.

Қўпуб оллинда чун ер ўрти Фарход,
Ҳақими донишомуз этти бунёд

Ки: «Ей дарду алам бирла сириштинг,
Азалдин ишқ бўлғон сарнавиштинг.

Сафо келтурдунгу хуш келдинг охир,
Қаронғу уйни равшан қилдинг охир.

Эрур минг йилки бўлуб кўхсори,
Чекармен мақдамнингнинг интизори.

Юзунг кўрди кўзум, алҳамдулиллоҳ,
Сени торти ўзум, алҳамдулиллоҳ.

Эшит, бир неча сўзким вақт эрур танг
Ки, айлармен бақо кўйиға оҳанг.

Муни билким жаҳон фонидур асру,
Ҳақиқат аҳли зиндонидур асру.

Агар торса Сикандар мулки зотинг,
Гар ўлса Нух¹⁰ умрича ҳаётинг.

Чу кетмоқлик керактур бот, агар кеч,
Ҳамул давлат била бу умр эрур ҳеч.

Буким Ҳақ айлади инсонни мавжуд,
Анга мавжудликдин борча мақсуд.

Эрур Ҳақ амриға маъмур бўлмоқ,
Бу ишдан ўзгадин маъзур бўлмоқ.

Чу маҳбуби ҳақиқий улдурур ул,
Анинг васли сори қатъ айламак йўл.

Гар ул маҳбуб васли бўлди уммид,
Будур икболи сармад, бахти жовид.

Вале бу давлатедур асру олий,
Эрур мушкил анга етмак хаёли.

Бу йўл ичраки беҳад дарду ғамдур,
Узоқ тортар, вале икки қадамдур.

Ким ул икки қадамнинг қатъи минг йил,
Киши урса қадам мумкин эмас бил.

Бири ўзлукни қилмоқ бўлди фоний,
Яна бир доғи тормоқ бўлди они.

Киши ўзлукни қўймай они тормас,
Тенгиз кесмай дури яктони тормас.

Бу ўзлукдин қутулмоқ чорасози,
Нима йўқ ўйлаким ишқи мажозий.

Ангаким қолди ғам шомиға жовид,
Бурун субҳ ўлди толеъ, сўнгра хуршед.

Мажозий ишқ¹¹ бўлди субҳи анвар,
Ҳақиқий ишқ¹² анга хуршеди ховар.

Қилиб ишқи мажозий зору ғамнок,
Етар ошиқ танин андоққи хошок.

Ҳароратлар этиб ул хасқа мойил,
Қилур ўт етгач ўрганмакка қобил.

Чоқилғоч барқи ишқи жовидони,
Етишгач бир шарар кул айлар они.

Сенинг оллингдатур ишқи мажозий
Ки, жисминг ўртабон сўзу гудоzi.

Ҳам овозангни офоқ ичра солғай,
Ҳам овозинг куҳан тоқ ичра солғай.

Қилиб ишқинг ўти оламни равшан,
Не олам, нилгун торамни равшан.

Тўла қилғай ғами ишқинг жаҳонни,
Жаҳонни қўйки, тўкқуз осмонни.

Қаёнким ишқ аро бир фард бўлғай,
Кўзи нури йўлунгдин гард бўлғай.

Етиб тўкқуз фалак тоқиға хўюнг,
Ети кишварни тутқай гуфту гўюнг.

Йиғилса ишқ эли хайлу сироҳи,
Сен ўлғайсен борининг родшоҳи.

Мажозий ишқдин ўртанса жонинг,
Бориб сели фаноға хонумонинг.

Ҳақиқий ишқдин эсгай насиме,
Етиб онинг насимидин шамиме.

Бўлуб маъшуқи асли чорасозинг,
Ҳақиқатқа бадал бўлғай мажозинг.

Етиб мазҳарға беҳудлук қиёси,
Келиб мазҳарға ишқинг интиҳоси.

Бақо мулкида торқунг қахрамонлиқ,
Ҳақиқат тахтида соҳибқиронлиқ.

Атонгдек юз туман Хоқону қайсар,
Унут бўлғай жаҳон аҳлиға яқсар.

Сенинг қолғай жаҳон ичра сифотинг,
Тариқи ишқ ичинда яхши отинг».

Буларни айтиб, ўргатти дуое
Ки: «Келса оллинг банду балое,

Ўқурға бу дуо чун мойил ўлғунг,
Бори банду балолардин кутулғунг.

Яна кўзгу ишиким ҳодис ўлди.
Санга бу ён келурга боис ўлди.

Сикандарнинг тилисминким ушоттинг,
Хадангиким ул ўрчинлукка оттинг

Ким, ўқ тегди онинг ойинасиға,
Ўтуб бўлди тарозу сийнасиға.

Бурунғи кўзгуким ашкингни сочти,
Бу ўқ онинг тилисмин доғи очти.

Ёниб мундинки Чин шаҳриға еткунг,
Ҳамул кўзгуни кўрмак майли эткунг.

Неким кейнида ёзмиш райкароро,
Санга юзинда бўлғай ошкоро.

Ани кўргач етиб ишқ ибтилоси,
Бўлуб ошиқлиғингнинг ибтидоси.

Яна ҳар неча боқсанг кўрмагунг ҳеч,
Ишинг сарриштасиға тушкуси реч.

Бўлуб ожиз ишингдин аҳли тадбир,
Бошингға келгусидур улки тақдир.

Нечаким бўлғуси ҳолинг табоҳи,
Фалакка еткуси кўнглунгнинг оҳи.

Вале тортиб сираҳлар ишқи матлуб,
Анингдек қилғуси кўнглунгни мағлуб

Ки, ондин бир нафас гар бўлсанг огоҳ,
Кўп ортуқроққи минг йил бўлғосен шоҳ.

Чу мен ҳам қилдим охир хайрбодинг.
Муродим буки еткач ул муродинг,

Ҳужуми ишқ тугёнида гоҳе
Соғинғойсен мени ҳам тортиб оҳе».

Чу доно чекти бу ғоятға сўзни,
Бас этти сўзни доғи юмди кўзни.

Чекиб Фарҳод ҳижронида вайло,
Узун йўл тутти андоқким Сухайло.

Кўруб Фарҳоди маҳзун ўйла ҳолат,
Кўзидин ёғдуруб ашки малолат.

Басе йиғлаб нечукким аҳли мотам,
Анинг ҳолиға, ўз аҳволиға ҳам.

Тилаб Хоқону Мулқорони дарҳол,
Алар доғи Кўруб ул рурхатар ҳол.

Иков худ тошқори ўлмокка етиб,
Неким доно баён айлаб эшитиб.

Тилаб бир неча доноваш кишини,
Саранжом эттилар доно ишини.

Бериб қабриға онча вақфдин баҳр
Ки, ул тоғу навоҳини қилиб шаҳр.

Чу ул маъмура вазъин қилдилар туз,
Қўпуб сарчашма сори қўйдилар юз.

Сироҳ ичра тушуб Хоқону Фарҳод,
Не бу ўз ҳолидин ғамгин, не ул шод.

Қуёш Суқроти чун ер қилди маскан,
Кеча Лукмони бунёд этти шеван.

Ясаб кўку қаро бирла либосин,
Тўкуб ашк айлади зоҳир азосин.

Алар Суқрот сўгидин топиб дард,
Вале Чин ёди бирла дарддин фард.

Тузуб базм ул кеча ҳам кому ноком,
Ичиб аччиққа-аччиқ бир неча жом.

Кел, эй соқию ҳикмат айла ойин,
Манга тутғил майи мамзуж рангин.

Қадаҳ сарчашмасиға солибон жўш,
Мени қил жўшдин бир лаҳза хомўш.

XXVI

Фарҳоднинг Хоқон била Чин азмига даштраймолиғи ва Чинда юз кўргузган ойинаи чиний ғамидин шайдолиғи ва ул кўзгуға тамошо қилғоч, Арман кишвари, балки Эрам боғи ва Арман водийси, балки ҳайрат тоғи анга ҳуляи намойиши ва жилваи оройиши қилмоғи ва Шириннинг жамоли кўзгусин ул кўзгу жамолида мушоҳада қилиб, оҳ уруб йиқилғони ва анинг оҳи ул кўзгу юзин тийра қилғони

Саҳар сарчашмаси чун бўлди равшан,
Фалакнинг марғзорин қилди гулшан,

Сафо топиб фалак Юнон замини
Сираҳ чекти куёш Хоқони Чини.

Қилиб Хоқон яна Чин мулкига майл,
Дема Хоқонки Фарҳоду бори хайл.

Хазойинга кўюбон муътамадлар,
Бериб ҳар бирга мингдин кўп мададлар.

Азимат Чинга бўлди кўч-баркўч,
Иши йўқ эрди ул йўлда магар кўч.

Демай йўл қатъига чунким кўюб юз,
Кечани кечау кундузни кундуз.

Етиб Хоқон яна Чин кишвариға
Наби ул навъким дин кишвариға.

Тушуб тахтиға шоҳи кишваророй,
Анингдекким шараф буржи аро ой.

Кўюб Фарход чун Чин шаҳриға гом,
Тараддуд ичра тутмай кўнгли ором.

Қилиб кўзгу хаёлининг умидин,
Тилаб филҳол маҳзанлар калидин.

Эшикларни очиб қолмай қарори,
Саросима югурди кўзгу сори.

Кўрунғач ул булурин райкари пок,
Бўлуб андешалиғ кўнгли тарабнок.

Тушурди ул латофат ҳуққасини,
Латофат йўкки, офат ҳуққасини.

Калидин истабон хозиндин олиб,
Ўзин юз минг бало бандиға солиб.

Калид айлаб забона шаклидин тил,
Бўлуб они очар манъиға қойил.

Тутуб қуфл оғзи зулфинини маҳкам,
Етиб имо они очмасқа ул ҳам.

Уруб зулфини қуфл ичинда юз реч
Ки, яъни бу хатарлиқ фикрдин кеч.

Киши тақдирдин бўлмас чу қочиб,
Чикорди кўзгуни сандукни очиб.

Кўруб ул навъким миръоти хуршед,
Жаҳонни кўргузуб чун жоми Жамшед.

Тушуб кўнглига ҳайратдин шарора,
Анинг рухсориға қилди назора.

Не кўрди: турфа дашти нозрарвард,
Кўрунмай саҳнида жуз сабзаи дард.

Гиёҳи ништар, аммо занг тутқон,
Гули эл қони бирла ранг тутқон.

Мусалсал сунбулининг банд-банди,
Қарору хуш сайдининг каманди.

Бинафша андаким гардун кўкортиб,
Гажак янглиғ хирад бўйнини тортиб.

Тутуб наргислари жом эткали нўш,
Қилурға тақво аҳлин масту беҳуш.

Ёқиб ўт лоласи жон куйдурурға,
Кўнгулга доғи ҳирмон куйдурурға.

Сочиб туфроғлари мушки татори,
Қаро бўлмоқ учун эл рўзгори.

Демактин лол ўлуб савсан мақоли
Ки, будур мунда ҳар озода ҳоли.

Кўкортиб анда кўк армон гули кўр,
Кўкоргон балки нофармон гули кўр.

Қуюндин кўргузуб ҳар ён замона,
Бори саргашталиклардин нишона.

Қилиб зоҳир бу водийнинг қироғи,
Қатиқ тоғи нечукким ҳажр тоғи.

Аёғин доғи айлаб руст ерга,
Чекиб бошин фалакка роз дерга.

Фалак вазъин анинг тулони айлаб,
Жаҳон баҳриға лангар они айлаб.

Камаргоҳида хайли бениҳоят,
Ясол тортиб ҳужум айлаб бағоят.

Камарда бир ариқ қозмоққа машғул,
Ариғ топиб камар шакли била тул.

Ўзининг шакли бирла навжавоне,
Демайким навжавоне, нотавоне.

Ҳамул хайл ичра айлаб решаварлик,
Демайким решаварлик, тешаварлик.

Бу ҳолат ичра райдо бўлди хайле,
Нечукким тоғ ичинда тунд селе.

Бори чобуксувору моҳ райкар,
Жавохирдин бериб райкарга зевар.

Жабинлар гул-гулу кирриклари хор,
Қабоғлар кенг-кенгу, оғизлари тор.

Аларға шоҳу сарвар гульузоре,
Демайким гульузоре, шаҳсуворе.

Саманди сайридин кўк тавсани ланг,
Қуёш рухсори оллинда хижилранг.

Қуёшға тарҳ учун ташлаб руху от,
Вале юз қатла ҳар соат қилиб мот¹.

Солиб оламға ўт бошдин-аёғи.
Жаҳон ўртаб аёғдин-боши доғи.

Бўлуб ул хайл ҳар бир ўйлаким ой,
Бу ул хайл ичра меҳри оламорой.

Таковар узра елдин оташангез,
Ҳамул эл сори сурди ел киби тез.

Тамошо айлаю ҳар сори боқиб,
Қаёнким боқиб, ўтлар элга ёқиб.

Чу ногаҳ отға ул ён майл берди
Ки, Фарходи ҳазин тимсоли эрди.

Анинг рухсориға чун боқти тимсол,
Тани тимсол янглиғ бўлди беҳол.

Яролиғ сайд янглиғ нола қилди,
Бу янглиғ нола чун қилди, йиқилди.

Кўруб Фарҳод ул янглиғ йиқилмоқ,
Ҳавас қилди ани наззора қилмоқ.

Яқинроқ келтуруб кўзгу жамолин,
Назора қилди ул махрў жамолин.

Чекиб Фарҳод ун ўз тимсоли янглиғ,
Йиқилди жисми жондин холи янглиғ.

Бўлуб тимсоли янглиғ — оғзи хомуш.
Ҳамул тимсолидек зойил қилиб ҳуш.

Кўруб чокарлар андоқ қаттиқ аҳвол,
Хабардор эттилар Хоқонни филҳол.

Чу Хоқон англади бу можарони,
Югурди ул тараф йиртиб яқони.

Аноси сочин очиб мўя тортиб,
Ани ўлган соғиниб рўя тортиб.

Чекиб афғонни Мулкоро атодек,
Ким ул Фарҳодға эрди атобек.

Яна Баҳром² Мулкороға фарзанд,
Гузин Фарҳодға ҳамзоду дилбанд.

Бўлуб нисбатда кўкалтоши онинг,
Тариқат бобида қардоши онинг.

Анинг ҳолиға чун наззора айлаб,
Яқо ўрниға кўксин рора айлаб.

Бўлуб рарвонадек атрофиға жамъ,
Вале ул ётиб андоғким ўчук шамъ.

Қўюбон ҳушсизлик кўйига юз,
Ўзига келмайин бир кеча-кундуз.

Чу тебратти насимин субҳ боғи,
Исидин ҳушиға келди димоғи.

Кўз очиб кўрди боши узра хайле
Тўкуб кўз ёшидин юз узра селе.

Чу йиғлар эрди Мулқороу Баҳром,
Аларға лутф бирла берди ором.

Тутуб сўгин ато бирла аноси,
Муни кўргоч, ҳалок этти ҳаёси.

Яқин эрдик тарки хуш қилғай,
Яна аввал йиқилғондек йиқилғай.

Туман минг узр қўлмоқ бирла қўрти,
Аёғлариға юз суртуб ер ўрти.

Деди: «Билмон, не ҳолат даст бермиш
Ки, сизга мужиб ушбу мотам эрмиш.

Бу иш гар хўб, агар зишт эрди бори,
Манга, биллах, йўқ эрди ихтиёри.

Тутунг маъзурким, расво бўлубмен,
Демай расво бўлубменким, ўлубмен.

Бўлунг хуш ботину зоҳирда мендин,
ғуборе асраманг хотирда мендин».

Бу янглиғ зоҳир айлаб кўп малолат,
Бериб хотирлариға истимолат.

Кўзи бирла тили гарчи бу сори,
Ва лекин жону кўнгли кўзгу сори.

Алар бу нукталардин шодмона,
Қўпуб уйларга бўлдилар равона.

Бу янглиғ чун аларға чора қилди,
Яна ул кўзгуга наззора қилди.

Бурунғудек юзи эрди қоранғу,
Ҳақимиким ясоғондур бу кўзгу³.

Тилисмин бўйла қилғондур радидор
Ки, ҳар шакл ондаким бўлғай намудор.

Чу нозирға тамошо ҳосил ўлғай,
Яна ҳосил тилисми ботил ўлғай.

Чу Фарход ул талабдин бўлди навмид,
Ўзин кўрди ғаму меҳнатда жовид.

Деди чун ўлгали ғамдин ёвушти
Ки: «Оҳ иш тушти, аммо саъб тушти.

Агар қилсам ўзумни рора-рора,
Чу матлуб ўлмағай ҳосил, не чорағ!

Бурун андинки куйгай жони зорим,
Жунун олғай иликдин ихтиёрим,

Керакдур чорае андеша қилмоқ,
Хирад расмини даъбу реша қилмоқ.

Такаллуф айлабон бўлмоқ хирадманд
Ки, бўлғай шоҳ кўнгли шоду хурсанд.

Чу райдо бўлди айлар иш яроғи,
Мену ул дам балойи ишқ доғи.

Йўқ эрса эмди бетоқатлик этсам,
Бошимни олибон бир сори кетсам,

Муқаррардурки шоҳи кишвароро,
Замоне қилмайин сабру мадоро.

Қилур юз минг черик таъйинки филҳол,
Мени истаб Топарда қилмай ихмол:

Алар Чин мулкида ҳар ён чорарлар,
Ики-уч кундин ўткармай Топарлар.

Агар разм айласам кўргач сираҳни,
Керак қатл айламак кўп бегунаҳни.

Чекай фарзан урушқа тиғи рўлод,
Йўқ элга, ўзума айлай бу бедод.

Неча эл бўйниға тиғ урса бўлғай,
Ёзуқсиз нечани ўлтурса бўлғайғ!

Ҳам охир зарбдин қўл бўлса нокор.
Тутулмоғлик керак ул лаҳза ночор.

Манга Чин аҳли не қилмиш ёмонлик
Ки, бу навъ ўлғамен бориға қонлик.

Агар шаҳ сурмаса зулму итобин,
Не берКим Тенгрига охир жавобин.

Кўзум не навъ тушкай шаҳ кўзига,
Негиб боққоймен ул дам эл юзига.

Бори бир ёну бу бир ёнки ногоҳ,
Шаҳ ўлса булажаб ҳолимдин огоҳ.

Улус қилғай мени гирдимда таъйин
Ки, қилғайлар алар ҳифзимни ойин.

Бу мушкил иш қачонким ҳосил ўлғай,
Ишим тадбири ул дам мушкил ўлғай.

Добон девона, солса банд аёққа,
Қутулмоқ ул замон чеккай йирокқа.

Агар фарзан жунунум доғи кетгай,
Нечаким айтсам, ким бовар этгай.

Ҳамул авлоки то ўзумни билсам,
Қила олғонча ўз ҳифзимни қилсам».

Ўзига қилди торқоч иш ҳисобин,
Хирад қонунида иш иртиқобин.

Муни билмайки қилғоч ишқ бедод,
Бўлур юз ақлу дониш расми барбод.

Кетур соқий, шароби ошиқона
Ки, бўлмишмен хирад бирла фасона.

Мени ишқу фано базмида хос эт,
Хирад ранжу балосидин халос эт.

XXVII

Фарҳоднинг ишқ шуъласида куюб ул ўтни жон рардасида яшур-моқдин ва ҳажр хунобасин ютуб ул захрни кўнгул ичинда сингурмоқдин гулбарги аҳмардек жамоли заъфароний ва нахли сану-бардек ниҳоли хайзароний бўлуб аср ҳукамоси ва даҳр атиббоси анинг баҳори сикҳати хазони маразга юзлангонининг таишисини савдога қилиб бу савдо била анинг мақоми таъйинин жазойир била дарёга қилгонлари ва бу дарё сафари савдосидин анга суд истаб насибалари зиёнбуд бўлғони

Тариқи ишқ ихфосида моҳир,
Бу янглиғ ишқ сиррин қилди зоҳир

Ки, Фарҳод айлабон ишқин ниҳони,
Хираддин кўргузур эрди нишони.

Қаю уй ичра бўлса шуъла мавжуд,
Эмасдур уйга боки гар чикор дуд.

Ёниб ўт чикмос ўлса дуди мутлақ,
Ул уй девориға бўлмоқ керак шаққ.

Фалак ҳам меҳрин оқшом айламас фош,
Бўлур зоҳир чу анжумдин тўкар ёш.

Ёшурғай нофа худ мушки татори,
Ёйилмоқда иси, не ихтиёри.

Чу лола ғунчаси зоҳир бўлур чоғ,
Неча кўнглида асрар ёшурун доғ.

Бўлур гарчи очилгон чоғи маълум,
Бўлур аввал тошида доғи маълум.

Нечаким истади Фарҳоди ғамнок,
Ёшурмоқ ўт ёриб устига хошок.

Ва лекин элни оху ашки ногоҳ,
Қилур эрди ниҳон дардидин огоҳ.

Хираднинг рардасиға қайда ёро,
Ёшурмоқ ишқ ўтин айлаб мадоро.

Қуёшни зарра ёшурмоқ бўлурму,
Хубоб узра тенгиз турмоқ бўлурмуғ

Ёрар фонуси бирла шуълани шамъ,
Кўрарлар рардадин ул шуълани жамъ.

Кўз ичра махфий ўлмас ашқ қони,
Бўлурму шиша ичра май ниҳониғ

Анга ул дарду ғам ўтин ёшурмоқ,
Кўнгулга ёшурун дард ўти урмоқ.

Неча кун ичра онча кор қилди,
Заифу нотавону зор қилди.

Ки, ҳар ким кўрса айлар эрди маълум
Ким, ул хорони бир ўт айламиш мум.

Чу ул ойға етиб андоқ малоле,
Фалакнинг сайридин бўлди ҳилоле.

Узори бўлди сориг лола янглиғ,
Дури ашк анда ёққон жола янглиғ.

Вале ул лоланинг доғи сиёҳи,
Оғиз очқоч кўрунгай дуди оҳи.

Қади нахликим эрди сарви чолок,
Заифу хамлик ўлди ўйлаким ток.

Вале ул токнинг табъидағи май,
Бўлуб кўнглида қон ютмоқ раёрай.

Танининг заъфи тундин-тунга кўррак,
Бўлуб ул заъф кундин-кунга кўррак.

Неча афғондин этса оғзини берк,
Йўқ эрди нола чекмакта анга эрк.

Димоғида бурунким қувват эрди,
Танида доғи зўру сихҳат эрди.

Риоят айлар эрди бениҳоят,
Фиғон зоҳир бўлур эрди бағоят.

Бу дамким, бўлди савдойи димоғи,
Маразларға улонди жисми доғи.

Жунун табъида кўргузди нишона,
Сўз айта бошлади савдоиёна.

Кўнгулда қолмади сабру қарори,
Иликдин борди борча ихтиёри.

Кўруб ул ҳолин онинг шоҳу дастур,
Бўлуб иккиси кундин-кунга ранжур,

Бериб кўп ранду таъсири торилмай,
Қилиб кўп фикру тадбири торилмай.

Чу кўрдиларки борур иш иликдин,
Ўтар андиша тадбиру биликдин.

Кенгашти шаҳ тузуб мажмаъ аҳиббо,
Бўлуб ҳозир неким бўлғон атиббо.

Анинг ҳолотида сўз ўтти беҳад,
Бири сўзни қабул этти, бири рад.

Ҳам охир аҳли ҳикмат эттилар арз
Ки: «Ей олам элига қуллуғинг фарз!

Бу янглиғ бизга бўлмиш заъф ташхис
Ки, савдодин димоғи торти танқис.

Мизожида ҳарорат ғолиб эрди,
Яна майға мизожи толиб эрди.

Майи муфрит била асли ҳарорат
Бўлуб бир, бўйла кўргузди шарорат.

Ики-уч ёшдин ўн бир, ўн ики ёш,
Ўқумоқ фикрига солди қуйи бош.

Ики-уч йилки майли реша қилди,
Бағоят анда кўп андеша қилди.

Буларга ёр бўлди ҳадди йўқ йўл,
Яна бир ҳам ҳарорат боиси ул.

Булар бир ёну фикри бениҳоят,
Мусаххин табъ аро ул ҳам бағоят.

Булар фикридин ўлмай табъи холи,
Тилисм очмоқ сори тушти хаёли.

Не савдо тухмиким кўнглида экти,
Не фикратларки ул савдода чекти

Ки, аждар қилди жисмин оташолуд,
Замона деви солди бошига дуд.

Ҳарорат мунча торса табъи нори,
Ажаб йўқ, бўлса ул бир ўт шарори.

Бу ҳолатлар ангаким бўлди ҳодис,
Димоғи юбсиғадур борча боис.

Чу ҳору ёбис ўлмишдур мизожи,
Нақизи бирла қилмоқдур иложи.

Буқунким фасл эрур жавзо аёғи,
Қуёшнинг ўтидиндур лола доғи.

Самумосо келур ҳар соридин ел,
Самум ичра самандарваш кезар эл.

Якиндурким куёш тобидин ахтар,
Ериб симобдек окқай саросар.

Қуюннинг дашт ичинда изтироби,
Исиғдиндур йилондек речу тоби.

Ҳаво кўхсор уза оташфишондур,
Булоғлар қайнари ондин нишондур.

Шафақ эрмас дурур мағрибда ҳар шом,
Қизормишдур кизибу сарнигун жом.

Қизигон кўрадин гардун нишона,
Қуёшдин онда ўт тортиб забона.

Кемур шому дам онда субҳдам бил,
Шиҳоб ул кўрадин чиққон алам бил.

Эмас ҳар ён оқор сувлар била ер
Ки, ер ҳар ён исиғдин оқизур тер.

Қуёшдин соя қочмоқликка мойил,
Апода айлабон шахсини ҳойил.

Ҳаво табъида иссиғ бўйла кори,
Ажаброқ буки онинг табъи нори.

Анга юбсу ҳарорат бўлди ворид,
Иложидур ҳавойи рутбу борид.

Мунингдек эрки касб этгай илож ул,
Эрур дарё аро беш кунчилик йўл.

Тушубтур даври ўн шаръий жазира
Ки, таърифида қолур ақл хира.

Чекиб бош ул жазира ичра тоғе,
Бу тоғ узра ети-секкиз булоғе.

Муҳит ул чашмалар даврида дарё,
Фалак баҳри соғин доғи Сурайё.

Жазира даврида сувдин рутубат,
Вале авжида совуғдин суубат.

Бийик ул тоғ авжи, ўйлаким куз,
Совуғдин боғлонур сарчашмалар муз.

Азимат қилса ул ён шоҳзода,
Ажаб йўқким, бўлур кўнгли кушода.

Димоғи заъфи қувват доғи торқай,
Муборак жисми сихҳат доғи торқай.

Ҳаво таъсиридин бўлмай ҳаросон.
Иложин айламаклик бўлғай осон».

Атиббодин не сўзким бўлди манқул,
Кўрунди шахға бир-бир бори маъкул.

Равон ҳукм этти Мулқороғаким бот,
Чу фаҳм эттинг атиббодин мақолот.

Неча кун қилғумиздур азми дарё,
Сафар асбобини қилғил муҳайё.

Вазир андоқки торти ҳукми олий,
Муҳайё қилди ҳукм ўлғонни ҳоли.

Мураттаб бўлғоч иш ҳукм айлади шоҳ,
Бориб шаҳзодани қилмоғлиқ огоҳ.

Не сўзким ўтти, арз этмоқ тамомин,
Анинг дарё сори бўлмоқ хиромин.

Эшитгач қиссани шаҳзода Фарҳод,
Нишот айлаб ҳазин кўнгли бўлуб шод.

Деди: «Шаҳ оллида айтинг раёмим
Ки, шах коми эрур оламда комим.

Не ҳаддим улки дегаймен ўғулмен,
Бори қуллардин ўксук хаста қулмен.

Қаён азм этколи бўлса яроғи,
Менинг бошим дурур шахнинг аёғи».

Чу шахға қилдилар бу нуктани фош,
Дуо қилди кўзига тўлдуруб ёш.

Деди: «Айлаб мураттаб кемаларни,
Солинг онда кераклик нималарни

Ки, мен ҳам айладим кўнглумни жозим
Ки, тонгла бўлғамен дарёға озим».

Эшитгач бу хабарни шоҳзода,
Нишоти бўлди айтурдин зиёда.

Басе таскин ҳазин кўнглига берди
Ки, мақсуди анинг бу навъ иш эрди

Ки, зоҳир айлабон бир тавр ҳийла,
Бир ишни айлагай навъи васила

Ки, Хоқон тормойин андин кудурат,
Ул этгай азми ғурбат биззарурат.

Бу иш мақсудиға монанд бўлди,
Бағоят хотири хурсанд бўлди.

Тушуб дарё киби кўнгли аро жўш,
Кема оғзидек оғзи лек хомуш.

Тамаввуждек хаёлиға тасалсул,
Тасалсул топибон юз минг тахайюл.

Кетур, соқий, Муҳити бодаи ол,
Бу дарё ичра соғар заврақин сол.

Эрур ғам баҳрида жисми ҳақирим,
Ҳамул заврақ била бўл дастгирим.

XXVIII

Хоқон била Фарҳоднинг сиреҳр тавсанидек хинглардин униб фалак бухтисидек жунгларга миниб Чин сироҳининг сабо хайли дарё юзига чин солгондек баҳр майдониға сабодек бетаҳоши кирмоқлари ва муқаввас фулқлар била тийрлари фалак қавси била қазо ўқидин нишона кўргузмак ва наҳангваши жўнг оғзи била бодбонлар кафан рардаси била гўр оғзидин фасона тузмак ва сафойин гаройибидин неча ҳарфи айтмоқ ва амвож навоийбидин неча нақше тортмоқ ва сарсарнинг золим сироҳи дарё оламидин рустахез чиқариб «ва изал-биҳору фуҷжжират»¹ тафсирин мавж хутутидин баҳр саҳифасида сизмоқ ва кўлокнинг ниҳоятсиз тоғларининг таоқуби «ва изал-жиболу суййират» маъносин кема тийри нўғи била фалак авроқиға ёзмақ ва кўррак фалакваш кемани фано наҳанги ютмоқ ва дарёваши сафиналар адам дарёси тубин тутмоқ ва Хоқонни дарё талотуми Мулкоро била Чин мулкиға солмоқ ва Фарҳод ишқ дарёсида қолгондек ул хунхор баҳр аро тахтарора узра қолмоқ

Бу дарё ичра улким бўлди ғаввос,
Чикорди бўйла дурри маънийи хос

Ки, тайёр ўлди чун дарё яроғи,
Бўлуб озим шаҳу шаҳзода доғи.

Суруб маркабни дарё соҳилиға,

Ою кун келди моҳи манзилиға.

Назарлар чун тенгиздин олди баҳре,
Йиғочдин баҳр уза кўрунди шаҳре.

Ададдин кўп кема бори яроғлиқ,
Саводи бир муаззам шаҳр чоғлиқ.

Ики юз жўнг ҳадсиз ҳар бири кенг,
Фалак жўнгини ҳар бир тутмайин тенг.

Учи кўк Хутию Саврини сончиб,
Туби ер гову моҳисини ёнчиб³.

Қамарға тийри онинг чехрафарсой,
Ики тийр ичра саргардон қолиб ой.

Мунингдек тийр ила ҳар бодбони,
Сиреҳри атласу миҳвар нишони.

Чекилган ҳар таноби бодбоннинг
Шуой хатти меҳри зарфишоннинг.

Ичи бир эв, вале олам эвидек,
Не олам, нилгун торам эвидек.

Қилиб нажжори гардун ҳийласози,
Қуйи ерида фарш ўрниға кози.

Тушуб сув устида сақфи нигуни,
Ичинда тийридин олий сутуни.

Сутуннинг бир учи дарё уйига,
Бир учи гунбази хазро уйига.

Сутуне бу сифат ким кўрди бори,
Бир учи ёна бир уйнинг мадори.

Ёйиб ҳам бодбондин кўкка эълوم,
Тутуб ҳам лангари кўк узра ором.

Аносир бўлмаин сифлиға ҳойил,
Қилиб кўкнинг қуйи даврида манзил.

Бўлуб аълода тийр, асфалда тори,
Фалакнинг икки жонибдин мадори.

Қуйию-юқори, ул тийру ул тор,

Фалак даврида кутр айлаб радидор.

Булардин бошқа гардун сайр кишти,
Равонлиқда елу сувдин сиришти.

Ададда уч юз эллик баҳрраймой,
Фалак уммонида ҳар бир янги ой.

Яна сандал била заврақ ҳисоби,
Мингу минг йилча ҳар бирнинг шитоби.

Ҳам илдамликда сарсардек равона,
Ҳам айланмоқда игримдин нишона.

Сув узра сайру даври ул сифат тез
Ки, туфроқ узра суръат вақти Шабдез.

Бўлуб минг беш юз ул мажмуиға сон,
Қилиб ўлтурғон эл сайрини осон.

Ёсолиб жўнг уза тахти Каёни,
Мақом айлаб шаҳу шаҳзода они.

Бўлуб Чин аҳлидин ул шаҳри чўбин,
Анингдекким, яна бир кишвари Чин.

Яроғу сайр хотир истагонча,
Нечаким истагай хотир, юз онча.

Сафар асбоби бирла ҳар сафина,
Нечукким ганжи Қорундин дафина.

Қуруғлик ичра чун қолмади ҳеч иш,
Равони кемаларга бўлди жунбиш.

Таҳаррукдин топиб андоқ таҳалхул
Ки, Чин шаҳри аро тушкай тазалзул.

Неча минг жалд маллоҳи ҳунарвар,
Балиғ янглиғ сув ичра мавжрарвар.

Сурар маркаб аларға завраки тез,
Бўлуб суръатда сувдин оташангез.

Бори мақсуди сори айлабон майл,
Алар майлиға тобеъ шоҳ ила хайл.

Чу йўлға кирдилар ул минг ягона,

Сув узра оламе бўлди равона.

Саводи сувда жирми хок⁴ янглиғ,
Не жирми хокким, афлок янглиғ.

Ёриб дарё юзин мушкин никоби,
Фалакни ўйлаким мушкин саҳоби.

Жазира азмиға бори қўюб юз,
Борур эрдилар икки кеча-кундуз.

Сув узра ел аён эткач тамаввуж,
Шаҳу шаҳзодаға ондин тафарруж.

Аён мавж ичра ҳардам юз ғаройиб,
Бўлуб минг зоҳир, ул юз бўлса ғойиб.

Неча кўз тушса кўк сув чархмонанд,
Тутуб атрофи кўк зайлиға райванд.

Хиромон ҳар тараф юз турфа моҳи,
Хирад моҳиятин билмай камоҳи.

Улуғлар саҳмноку ўйла ҳойил
Ки, айлаб кўргучи ҳушини зойил.

Суда юз тоғу йўқ бирига ором,
Вале тоғики бўлғай моҳи андом.

Нечаким орқаси тоғ авжи янглиғ,
Танида нақши дарё мавжи янглиғ.

Тенгизда кўргузиб андоғ шитоби
Ки, чархи обгун ичра шиҳоби.

Шигарфу дилрабо ҳар бирга ҳайкал,
Уруб сайри су кўзгусига сайқал.

Тенгиз далви суйин ҳардам қилиб қут,
Анингдекким су ичкай далвдин⁵ Хут.

Кичикроқларға андоғ шўру ошуб
Ки, торуб баҳр алар ғавғосидин кўб.

Кичик бирла улуғлар сон ичинда,
Нечукким сабза сарвистон ичинда.

Кашафлар ҳар бирининг саҳми беҳад,

Ясаб сув узра жисми бирла гунбад.

Бўлуб меъмори кудрат анда бони,
Судин қилмай хароб андоқ бинони.

Таҳаррук бирла сақфи бўлмайин шаққ,
Нечукким гунбази чархи муаллақ.

Балиғ сайд айлабон ҳар ён наҳанги,
Нечукким ранг сайд эткай раланги.

Тани бир тоғдекким бўлса хоро,
Темурдин тишу чангал ошкоро.

Келиб орқоси онинг тез рарра,
Ниҳоли умрни кесмакка арра.

Не рарра, ғам сироҳи кайбури ул.
Балият қалъасининг кунгури ул.

Су мавжин оғзида қилғил тасаввур
Ки, бир жавшанни тутқай ҳардам анбур⁶.

Наҳанг атрофида сақловидин шўр,
Нечукким аждаҳо атрофида мўр.

Яна ҳар ён кўрунуб кўзга харчанг,
Азимат айлаган вақти каж оҳанг.

Кашаф жисмиға жисми ламс этар чоғ,
Урунғондек бири-бирга ики тоғ.

Кўруниб жонвар баҳр ичра беҳад,
Нечукким дашт ичинда ҳар нечук дад.

Тамаввуж баҳр узаким тутмай ором,
Алар устида сунъ илки ёйиб дом.

Шаҳу шаҳзода ҳар ён бешумора
ғаройиб айлар эрдилар назора.

Баякногоҳ қазойи осмоний,
Аён қилди балойи осмоний.

Еса бошлоди ел беҳад хатарнок,
Хужум этти тенгиз юзинда кўлок.

Жанубий ҳаддидин сарсар келиб тез,

Тенгиз аҳлиға бўлди ваҳшатангез.

Қари маллоҳлар мундоқ балони
Кўруб арз эттилар йиртиб яқони

Ки, ҳар юз йилда бу ел бир килур сайр,
Ва лекин йўқтурур бу сайр аро хайр.

Равон еткурдилар бир турфа заврак,
Янги ой заврақидин тезравроқ

Ки, бўлмасдин бурун бу ел зиёда,
Ташиндик мунда шоҳу шоҳзода.

Қуруб Фарҳод чун завракқа кирди,
Уруб ел жўнгу завракни ойирди.

Ато жўнг ичра қолди тортибон вой,
Ўғул завракда бўлди баҳраймой.

Ароға тушти андоқ айру тушмак
Ки, мумкин бўлмас ондин сўнг кўрушмак.

Алар айрилғоч ўлди елга туғён,
Не туғёнким, жаҳонни тутти тўфон.

Тенгиз ул навъ чайқолдики афлок,
Кўрунди сув уза андоқки кўлок.

Келиб бир-бир сўнгича юз туман мавж,
Раёрай еткуруб кўк авжиға авж.

Қаю бир руштаким ҳар руштаси тоғ,
Не тоғким суйидин кўк атласи доғ.

Чиқиб чун кўкка бу сифли макондин,
Иниб сифли маконға осмондин.

Мунунгдек бир демаким, юз туман минг.
Уруб юзига сили осмоннинг.

Ҳамоно бу сифат етканда сили,
Бўлуб бу чархи ахзар ранги нили.

Ясаб чун ул судин айлаб таваҳҳум,
Янги ой кемасин кирмакка анжум.

Уруб ҳар кемаким гардунға кўлок,

Бўлуб дарё уза андоқки хошок.

Ики кема бири-бирга қотилмай,
Улусдин ҳам ики бир-бирни билмай.

Кема гардунға чикмоқни фан айлаб.
Фалакни тийри равзан-равзан айлаб.

Бўлуб ҳар ён нужуми осмони,
Фалак равзанлар ўлғондин нишони.

Ҳамоно кўкка сув баским тўқушти,
Фалак гунбазларининг сақфи тушти.

Қилиб сув мавжи бирла Ҳуту Харчанг,
Ўз авжидин тенгиз қаърига оҳанг.

Кўрунуб сувда хуршеди жаҳонтоб.
Булуру ичра нечукким лаъли сероб.

Фалак мулкида чун тормай масолик,
Кўнуб сув узра ўрдакдек малойик.

Қазо ҳар жўнгни бир ён ушотиб
Ки, ердин кўкка, кўкдин ерга отиб.

Бу ошуб узра баъзиким ушолмай,
Ичинда кимса ўз ҳолига қолмай.

Бу янглиғ эрди дарё изтироби,
Ёрилғунча жаҳонға тун ниқоби.

Чу тун киштида кун ёшурди қоқум
Ким этти баҳр синжоби талотум⁷.

Су узра чунки сарсар тутти таскин,
Ер узра баҳри ахзар торти тамкин.

Дейилган баҳр аро ҳар навъи кема,
Ичинда онча халқу онча нима.

Кўри бир-бирга теккандин ушолиб,
Фалак авжида сув қаърида қолиб.

Халойикдин бўлуб аксар табоҳи
Ки, ҳар ён бирни айлаб туъма моҳи⁸.

Чу киштиларни гардун рора айлаб,

Баданлар заврақин овора айлаб.

Ўну юз кемадин гар бир ушолмай,
Ичинда ўну юздин бири қолмай.

Тушуб баъзиғаким бир тахта рора,
Ани сув мавжи солиб бир канора.

Вале Хокону Мулкоро висоқи
Ки, бир жўнг ичра эрди иттифоқи.

Нечаки кина қилди чархи золим,
Вале ул жўнг қолмиш эрди солим.

Ичинда халқ ўлукдек барча хомуш,
Ўлуб баъзию, баъзидин бориб ҳуш.

Чиқибон гарчи бир дарё канори,
Солиб они қазо Чин мулки сори.

Яналар ҳам чу елдин қолмади бийм,
Қазодин ҳар бири тушти бир иқлим.

Чу Хоқон жўнги чиқти ул қирокқа,
Хабар бўлди яқин бирла йирокқа.

Бўлуб ул эл чу ўткан ишдин огоҳ,
Чиқориб элни гар дастур, агар шоҳ.

Қилиб кўп саъйким ул хайли мадҳуш
Равойиҳ касбидин бир-бир топиб ҳуш.

Бўлуб ҳам шоҳ ўз ҳолидин огоҳ,
Халойиқ доғи огоҳ, ўйлаким шоҳ.

Кўруб Фарҳодини чун шоҳ ғойиб,
Яна йиғлаб тутуб бошдин масойиб.

Вале гоҳи бериб имконға ҳам йўл
Ки, шояд бир тараф чиқмиш экин ул.

Қилиб Сукрот ахборин доғи ёд,
Вале ўлмай қутулғондин бўлуб шод⁹.

Кўруб ул умру давлатни ғанимат,
Яна Чин тахтиға қилди азимат.

Кетур, соқий, қадаҳким нотавонмен,

Малолат баҳрида озурда жонмен.

Қадах киштисиға жонимни хос эт,
Мени бу ғусса баҳридин халос эт.

XXIX

*Фарҳоднинг синуқ заврақ жисми заврақ синуқида қолиб ани дарё мавжи Яман мулки сари солиб
Яман¹ аҳли кемасига учрағони ва ул кема тожирлари анингдек дурри гаронмоя торқонларидин
севунуб ул бу миннат адосидин ғамға қолғони, доғи жазойир ҳаромилари ул кема қасдин қилиб
тужжор қуруғ ердаги балигдек изтиробқа тушуб, Фарҳод аларни наҳанг балиқ хайлини
қочурғондек бирор шаст кушоди била қочурғони ва сувда аларнинг заврақи ҳаётига ўт урғони
ва Яман баҳридин канора тутқони ва Суҳайлдек Яман аҳли кўзин ёрутқони ва Шорур² анга
дарёда ошно бўлуб, анинг сафҳаи замири нуқушин фаҳм қилғони*

Кишиким айлади бу баҳр гаштин,
Бу янглиғ деди дарё саргузаштин

Ким, ул ҳолатдаким чайқолди дарё,
Сироҳи мавжидин кўзғолди дарё.

Ҳамул заврақки покиб эрди Фарҳод,
Синиб кўк баҳридин етганда бедод.

Бўлуб ғарқа муҳити бекаронға,
Қолиб бир тахта ул бехонумонға.

Ўзин ул тахта узра маҳкам айлаб,
Видоъ ўз жисму жонидин ҳам айлаб.

Нечукким тахта жисми нотавони,
Етиб оғзиға ҳар дам хаста жони.

Кўруб ул шўр баҳри бекарондин,
Илик юб ҳар нафас юз қатла жондин.

Чу гардун шом киштисин ушотти,
Фалак баҳриға анжум дурри ботти.

Тамаввуж йиғди дарё юзидин дом,
Талотум қушлариға бўлди ором.

Тушуб ул тахта сайрининг гузори,
Яман мулкию Тойиф³ ҳадди сори.

Бўлуб Фарҳодға ул тахта маскан,
Нечукким жонға бўлғай тахтаи тан.

Вале жисмида жонидин рамақ йўқ,
Танида руҳ ҳарфидин насақ йўқ.

Мунингдек ҳол аро бир тез кишти
Яман азмиға дарёдин етишти.

Ичинда неча дарёмоя тожир,
Гухар савдосиға бўлғон мусофир.

Чу кўрдилар келур бир тахта рора,
Анинг устида шахсе ошкора.

Солиб маллоҳ еткурдилар они,
Кема ёниға келтурдилар они.

Не кўрдиларки ётур навжавоне,
Ҳаводис зарбасидин нотавоне.

Бўлуб ҳуш анга зойил ичкулукдек,
Ётиб ул тахта устида ўлукдек.

Чу кўп қилдилар аҳволиға тадқиқ,
Нафас оғзиға келмақ бўлди таҳқиқ.

Ҳаёти айлабон ул элни хуррам,
Ани киштига чектилар ҳамул дам.

Димоғиға тутуб ҳар навъ машмум,
Кўзин очиб ҳаёти бўлди маълум.

Қуюб бўғзиға шарбат, оғзиға қут,
Бўлуб ул тўмау шарбат анга қут.

Қўпуб ўлтурди, доғи сўрди аҳвол,
Дедилар ҳар не бор эрди анга ҳол.

Эшитти чун жавоб айлаб саволин,
Булар ҳам сўрдилар ул хаста холин.

Дедиким: «Биз гуруҳи тожир эрдук,
Яман сори Хўтандин сойир эрдук

Қилибон кемамизни ғарқа кўлок,
Чўкуб дарё тубига бору йўқ пок.

Манга рўзи бўлуб бу тахтарора,
Бўлубсиз тахтаи умрумға чора.

Мен ушбу тахтаға бўлғоч ҳамоғуш,
Димоғимдин ҳамул соат кетиб хуш.

Гаҳи хушумда, гоҳи хушдин фард,
Бошимға келмайин жуз меҳнату дард.

Кетиб эркан дурур бу лаҳза хушум
Ки, солмиш мунда бахти сахтқўшум.

Манга бу ерга тушгандин хабар йўқ,
Бу худ ўтти агар бордур, агар йўқ.

Менинг худ қатъ ўлуб эрди ҳаётим,
Йўқ эрди мутлақ уммиди нажотим.

Буким жоним ўлумдин эмин ўлди,
Сизинг алтофу эҳсон зомин ўлди.

Нечаким айласам ҳолим қиёси,
Кўрунур саъб бу миннат адоси.

Мени чарх ўлтурурдин хийракушвор,
Сизинг тиргузганингиз бўлди душвор.

Агар минг йил тирик бўлғоймен охир,
Негиб бу узрунгуз қўлғоймен охир.

Ғарибу хастамен ҳам зору ожиз,
Кишига тушмасун бу ҳол ҳаргиз

Ки, эл юз навъ тутқойлар анга қўл,
Юзидин бирга хизмат қилмағай ул.

Ва лекин то тирикмен бандангизмен,
Неча бўлсам тирик шармандагизмен.

Кўруб ул халқ бу арзи тазаллум,
Анинг зимнида бу ҳусни такаллум.

Аёғдин-бошига хусравнишонлик,
Сўзида баҳрдек гавҳарфишонлик.

Бўлуб бори асиру зори онинг,
Дилу жон бирла хизматкори онинг.

Муважжаҳ аклу шурб айлаб мурувват,
Навосиз жисмиға киргунча қувват.

Алар бори анга мафтуну шайдо
Ки, бўлди неча заврақ сувда райдо.

Кўруб кишти элига тушти мотам,
Фузунроқ бўлди бу мотам дамо-дам.

Тилаб бориси бир-бирдин биҳиллик,
Кўруб Фарҳод ишидин тангдиллик.

Демай молу ҳаёту жондин афсус,
Ва лекин борча айтиб ондин афсус.

Қолиб хайрон алардин сўрди Фарҳод
Ки, невчун бўлдингиз махзуну ношодғ»

Дедилар йиғлабонким: «Ҳе сўрарсен,
Бу заврақларки баҳр узра кўрарсен.

Қароқчилар дурур аҳли жазойир,
Бўлурлар бекарон баҳр ичра сойир.

Агар ёлғуз, агар икки, агар уч,
Кема йўлуқса ҳар ён келтурур куч.

Отарлар кемага қорураи нафт
Ки, ҳар қорурадур бир кўраи нафт⁴.

Уруб ўт кемани чин куйдурурлар,
Тамоми кема аҳлин ўлтурурлар.

Қилурлар халқ молин наҳбу ғорат,
Аларға баҳр уза будур тижорат.

Бизинг эмин йўл ўзга сори қолмиш,
Бу сори бизни дарё мавжи солмиш.

Не элга етса бу мажмаъ навиди,
Кетар ул хайлдин махлас умиди».

Чу фаҳм этти бу иш фарзона Фарҳод,
Аларға кўп кўнгул берди бўлуб шод.

Деди: «Қайғурмангизким бермагай Ҳақ,
Алардин ҳеч офат сизга мутлақ.

Сизинг хайл ичра борму эркин оё,
Неча ўқ бирла кўррак зўрлуқ ё».

Чекиб бориси ҳайрат бирла ҳайҳот,
Вале не истади — келтурдилар бот.

Анинг зўриға гарчи ё йўқ эрди,
Ҳамул ё лойики доғи ўқ эрди.

Ясаб ё гўшасин, ўқни туз айлаб,
Ул ишнинг иртиқобин ёлғуз айлаб.

Тузотгунча ўқу ёйин диловар,
Етишти ҳар ён ул хайли жафогар.

Ясаб қоруралар ўт ёғдурурға,
Кемаву кема халқин ёндурурға.

Етиб ул ергаким қорура етмас,
Дема қорура, ўқ ҳам онча кетмас.

Қилиб қорураафканни нишона,
Анингдек отти Фарҳоди ягона

Ки, урди нафтлик қорурани-ўқ,
Ушотти ул ёлинлик кўрани ўқ.

Тушуб ўт, ўртониб қорураандоз,
Ҳамул завраққа ул хайли дағобоз.

Яна бир ҳам оторға чун ёвушти,
Анга доғи бу янглиғ шуъла тушти.

Чу икки кема хайли куйдилар пок,
Юз урди қочқоли ул хайли бебок.

Кема бошини қайторғунча ноком,
Ўн-ўн бешнинг ишин қилди саранжом.

Алардин баъзи куйди, баъзи ўлди,
Неким қолғон қочиб овора бўлди.

Бу иш ул кема аҳлин айлабон лол,
Бири хушҳол бўлса, ўни беҳол.

Бори бошин қўюб қошиға онинг,
Қўпубон эврлуб бошиға онинг,

Фидо айлаб анга жону жаҳон ҳам,
Нисор айлаб қошида молу жон ҳам.

Анинг заъфи эди ҳар дам фузунроқ,
Малоли риштаси ҳаддин узунроқ,

Алар дилжўй ўлуб, лекин бу бедил,
Кўрунди неча кундин сўнгра манзил.

Яманнинг фурзасиға⁵ қилдилар майл,
Судин туфроққа чиқтилар бори хайл.

Бори озод ўлуб минг ибтилодин,
Дема минг ибтило, юз минг балодин.

Топиб ул шаҳр аро бир турфа манзил,
Равони ештилар манзилда маҳмил.

Даме қилмай мадоро ошкоро,
Бўлуб оллинда онинг мажлисоро.

Қилиб райдо кетурдилар майи ноб,
Яманда йўқ ақиқ ул навъи сероб.

Чу май бирла қизишти боши онинг,
Суроҳидек оқиб қон ёши онинг.

Келиб ёдиға ҳар дам тахту жоҳи,
Бихишти қаср ила хайлу сироҳи.

Атоу қолмоғи дарё аро зор,
Аноу кўнглида юз баҳри озор.

Ўзию бу сифат овора бўлмоқ,
Туман минг мунг аро бечора бўлмоқ.

Гаҳе бекаслик айлаб кўнглини реш,
Гаҳе беморлиғдин жонида неш.

Гаҳе жони куюб шайдолиғидин,
Гаҳе матлуб норайдолиғидин.

Тушуб ҳар лаҳза ўзга олам ичра,
Солиб элни ғамидин мотам ичра.

Улус ҳолиға чун айлаб тафаккур,
Бири йиғлаб, бири айлаб таҳайюр.

Киши ҳолин камоҳи фаҳм қилмай,
Ўзи доғи ўз аҳволини билмай.

Бу хайл ичра бор эрди раҳнаварде,
Мусофиршеваи озода марде.

Хунар бобида устои замона,
Замона ичра наққоши ягона.

Варақни килки айлар чоғда тасвир,
Бўлуб нойибманоби килки тақдир.

Не сурат ёзғали топиб чу даст ул,
Жаҳонни айлабон суратрараст ул.

Жаҳон мулкин кезиб кишвар-бакишвар,
Худуди бохтардин то ба ховар.

Хито мулкига ҳам тушган гузори,
Келиб оллига Моний дасткори.

Тилаб маншур ул тутмай мусаллам,
Мусаллам тутмай ул истарда бу ҳам.

Қалам аҳлиға онинг тарҳи дастур,
Жаҳон аҳли дебон отини Шорур.

Саёҳатда қазои осмони
Буларға ҳамраҳ айлаб эрди они.

Басе ҳайрон эди Фарҳод ишида
Ки, кўрмайдур эди таврин кишида.

Не иш ул қилса айлар эрди таъмиқ.
Қила олмас эди ҳолини таҳқиқ.

Тенгизда доғи ул размиға ҳайрон,
Қуруғлуқ ичра бу базмиға ҳайрон.

Бу дамким кўрди онинг ҳоли зорин,
Сиришқу нолаи беихтиёрин.

Тафаррус бирла торти фикратандеш
Ки, кўнглин ишқ тиғи айламиш реш.

Қилай дер эрди ҳар сўздин мудово,
Анга Фарҳод килмас эрди рарво.

Жиҳатсиз куймагига солди чун кўз,
Сола бошлади дарди ишқдин сўз.

Неча ишқ ўтидин қилса ҳикоят,
Анга айлар эди кўрроқ сироят.

Билиб сўзин хирадманди ягона,
Дер эрди ишқдин ўтлуғ фасона.

Даме ул йиғламоқдин тутмай ором,
Ани бу навъ ўзига айлади ром.

Гузин Фарҳодға беҳавфу кулфат
Бўлуб Шорур ила ул навъи улфат

Ки, онсиз бирдам ўлғоч истаб они,
Сўпуб дарду муҳаббат достони.

Бу тақрир айлабу ул йиғлабон зор,
Чу тақрир айламай кўп топиб озор.

Бу янглиғ чунки ҳамдам торти ўзни,
Рафику ёру маҳрам топти ўзни.

Сўпуб ҳолин ҳарифи чобук андин,
Чекиб сиррини нозук-нозук андин.

Чу бебок эрди ишқу бода ғаммоз,
Очиб ул маст ошиқ радаи роз.

Неким Шорур сўз сўрса ниҳони,
Ниҳони айлар эрди воқиф они.

Тора бошлади сойил чун жавобин,
Саволи юзидин очти ниқобин.

Деди: «Аввал нажоду гавҳаринг де,
Яна ҳолингни айту кишваринг де».

Деди Фарҳод: «Кўй кишвар ҳадисин,
Унуткил асл ила гавҳар ҳадисин.

Манга ул нуктадин беҳбуд йўқтур,
Эшитмақтин санга ҳам суд йўқтур.

Вале сўрдунг чу ҳолимдин фасона,
Санга бир мужмале айтай нишона».

Муни ҳам урди наъли бозгуна,
Ишидин бўйла кўргузди намуна

Ки, мен дилхастаи зору балокаш,
Бурун эл янглиғ эрдим шоду дилхуш.

Бори ишдин ибодат ихтиёрим,
Салоҳу зуҳд ила такво шиорим.

Манга бир тун балое бўлди тори,
Муқаввас кўкдин ўқи тегди кори.

Тушумга кирди бир фархунда кишвар
Ки, кўрмаймен анга монанда кишвар.

Нишони улча кўрмиш эрди бир-бир,
Анга борин яко-як қилди тақрир.

Етиштиким дегай ул моҳи дилхоҳ,
Дей олмай беҳуд ўлди тортибон оҳ.

Билиб Шорур анинг ҳолин камоҳи,
Бўлуб жон бирла онинг чораҳоҳи.

Бошин ўз кўксига қилди ҳамоғуш,
Димоғиға кетурди саъй ила ҳуш.

Ул эл тортиб анинг рухсориға май,
Бўлуб беҳуш ичмакдин раёрай

Ки, ҳар сўзким дебон ул икки ҳамроз,
Алар фаҳм этмайин анжому оғоз.

Кўруб Шорур ул мажмаъни беҳуд,
Қилиб Фарҳод ишиға саъй беҳад.

Деди: «К-ей зоди сарви бўстони,
Ва лекин торқон осеби хазони.

Бу янглиғким санга мен ҳамдам ўлдум,
Бори махфий ишинга маҳрам ўлдум.

Ҳамоно бу эмиш Тенгрига тақдир
Ки, қилғайсен манга ҳолингни тақрир.

Ҳамул ганжеки бўлмишдур умидинг,
Етишгай қуфлиға мендин калидинг.

Ема ғамким бу ерким дединг они,
Саросар васфиға бердинг нишони

Ки, йўк ул навъ дилкаш ер жаҳонда,
Кўрубмен онию бўлмишмен онда.

Ҳавоси жонфизо, гул анда хирман,
Назоҳатда Эрамдек, оти — Арман.

Борур бўлсанг санга ҳамраҳлиқ айлай,
Демай ҳамраҳлиқ, чокарлиқ айлай.

Кўруб Фарҳод мундоғ нуктаовар,
Ўзи бахтидин этмас эрди бовар.

Деган афсонани фаҳм этти Шорур
Ки, бовар айламас ул зор маҳжур.

Дедиким: «Чун инонмассен каломим,
Санга собит қилай андоққи комим».

Чиқарди сафҳаву килкин қаламзан,
Ҳамул ер суратин бўлди рақамзан.

Анингдек қилди тарҳ ул нақши дилжў
Ки, йўк эрди тафовут бир сари мў.

Чу Фарҳод ул рақам наззора қилди,
Анинг даъвоси чин эрконни билди.

Торилғоч дўст мулкидин нишони,
Йиқилди маст тортиб дўстгони.

Кетур соқий, манга ишрат аёғин
Ки, даврон берди мақсудим сўроғин.

Мени чун қилди моҳи армани зор,
Чекай бир неча соғар арманивор.

XXX

Фарҳоднинг Шорур дашт раймолиғи, балки раҳнамолиғи била Яман мулкидин Арман кишварига азимат қилғони ва Арманнинг Эрамосо сабза ва раёҳинидин гунчадек кўнгли гул-гул очилғони ва Армания тоғи камарида хоро қозодургон эл ажзин Кўруб ул кайфиятин сўпуб хоро қозорға камар чуст этғони ва бу хабарнинг чусту ширин Меҳинбону била Ширинга етғони

Бу водий қатъида фархунда ходи,
Анингдек кўргузур мақсад саводи

Ки, чун Фарҳод очти уйқудин кўз,

Келиб ёдиға Шорур айтқон сўз.

Ҳамул қоғазки бўлди нақшрайванд,
Чекиб тарҳи ҳамул кишварга монанд.

Ҳануз этмай қаронғу кетмак оҳанг,
Ҳаво кўзларда эрди сурмаги ранг.

Қўпуб Шорурнинг қошиға борди,
Аёгин ўпгали бошиға борди.

Товушидин анинг уйғонди Шорур,
Топиб тун зулматида булжажаб нур.

Деди: «К-ей дард ила ишқ аҳли шоҳи,
Изинг хайли муҳаббат қиблагоҳи,

Бу келмакдин санга не мултамасдур,
ғараз худ кеча ўтган сўз эмасдурғ»

Чу ўткан сўзни Шорур айлади ёд
Аёгига анинг бош қўйди Фарход

Ки: «Ей жон мақсади дилкаш раёминг,
Кўнгул мақсуди руҳафзо каломинг.

Ҳамул савдо била кўнглумгадур суд,
Ҳамул сўздур ҳазин жонимга мақсуд.

Вафо ваъдангға фош этмак кераксен,
Дегон сўз бошиға етмак кераксен.

Эшитгач они Шорури ягона,
Деди: «К-ей талъатинг шамъи замона.

Сен эрсанг ҳамраҳим жаннат дурур йўл
ғараз бу эрса, бисмиллаҳ, равон бўл».

Етиб Шорур йўл азмиға оҳанг,
Анинг ҳамраҳлигин Фарҳоди дилтанг.

Қадамда кўргузуб ул тоза дамлик,
Бу айлаб соя янглиғ ҳамқадамлик.

Кесарлар эрди йўлни гом-баргом,
Юруб манзил-баманзил тутмай ором.

Бўлуб Фарходға Шорур мунис.

Тутуб онинг била сайр ичра мажлис.

Гаҳе ҳамраҳлиқ хосиятидин,
Гаҳе ҳамрешалиқ жинсиятидин.

Гаҳе ул сафҳани илгига олиб,
Назар боштин-аёғ тарҳиға солиб.

Хаёлиға туман минг офарин деб,
Рақам қилғонни рашки нақши Чин деб.

Қилиб даҳл ишта андоқ ҳар замони
Ки, бу ҳам нақшардоз онглаб они.

Бу янглиғ муддати йўл қилдилар тай
Ки, Арман кишвариға қўйдилар рай.

Деди Шорур: «Кел, эй фархунда ёвар,
Будур сен тушта кўрган мулку кишвар.

Тамошо айлаю бўлсун хироминг,
Йўлуккунча талаб қилғон мақоминг».

Чу Фарҳод этти ул сўзни тааққул,
Урар эрди қадам айлаб тааммул;

Ики-уч кун чу бўлди эҳтиёти,
Радидор ўлди бир кун кўп нишоти

Ки, бўлди оллида бир дашт райдо
Ки, ақлин тушта айлаб эрди шайдо.

Ҳамул сабза, ҳамул савсан, ҳамул гул,
Ҳамул гулларнинг атрофида булбул.

Етиб тақво кўзин туфроғи хийра,
Ели айлаб хирад шамъини тийра.

Кўрунуб қайда бокса ул баложўй,
Гулу хору гиёҳи ошнорўй.

Сола бошлади ҳар дам рора кўнгли,
Етиб ҳар лаҳза заъф овора кўнгли.

Бало водисиға солиб қадамни,
Малолат авжиға тортиб аламни

Деди Шорурға: «К-ей ёри ҳамдам,

Санга ҳамдамлик ойини мусаллам.

Ҳамул водию гардунсой хоро
Ки, кўрмиш эрдим ўлди ошкоро.

Яқинроқ манга ҳамраҳ бўлғил эмди,
Менинг ҳолимдин огаҳ бўлғил эмди».

Ҳамул хайлеки ғавғо айламишлар,
Қозарға тош алоло айламишлар.

Тилар ул сори етгай жони маҳжур,
Равон майл айлади ул сори Шорур.

Етиштилар ул икки ошноваш,
Анга тегруки ул хайли жафокаш

Гурухе эрди дарду доғ ичинда,
Ариғ қозмоққа шоғил тоғ ичинда.

Анингдек хорани кесмакда ожиз
Ки, кўрмай кимса андоқ ажз ҳаргиз.

Ики юз хорабур илгида теша,
Уруб ул теша тош узра ҳамеша.

Ва лекин ўйла қаттиқ эрди хоро
Ки, гар юз теша тегса бемадоро.

Кесилмай бир нахудча тош чоғлик,
Нахудча демаким, хашхош чоғлик¹.

Ики юз устод уч йил қилиб кин,
Замоне тинмайин урмоқта метин.

Қозилиб икки-уч юз қори² хора,
Қолиб онинг кўри ҳам нимқора.

Алар қон йиғлабон мундоғ анодин,
Вале сарқорлар тинмой жафодин.

Назар қилди чу ул ҳолатға Фарҳод,
ғамин ўлди Кўруб ул навъ бедод.

Кириб ул хайли мазлум ичра ғамгин,
Ҳилолий қошлариға ғуссадин чин.

Деди: «К-ей мен киби хайли балокаш,

Фалакдин кўнглунгиз мендек мушавваш!

Бу меҳнатким чекарсиз розин айтинг,
Ҳамул анжом ила оғозин айтинг

Ки, невчундур бу ранжу ибтилонгиз,
Қачондиндур фалакдин бу балонгизғ

Кўруб сизни тутун бошимға ошти,
Тутун неким, ичимға ўт тутошти».

Кўруб ул хайл анинг фаррух жамолин,
Эшитиб бўйла руҳафзо мақолин.

Шукуҳидин бўлуб хайронлиқ элга,
Мақолотида саргардонлиқ элга.

Ўпуб ер, дедилар ул хайли ғамнок
Ки: Эй Рухул-аминдек³ гавҳаринг пок.

Яқин эрмас малаксен ё башарсен,
Худо ёрингки, бас олий гуҳарсен.

Малак хорижда гар кўрмайдурур биз,
Сенингдек худ башар кўрмайдурур биз.

Вужудунг кўрмасун ғам ранжу тоби,
Неким сўрдунг будур онинг жавоби

Ки, бу кишвардаким рашки жинондур,
Букун исматраноҳе ҳукмрондур

Ки, Афридун сари борур насабда,
Эрур Жамшеддин ортуқ ҳасабда.

Агарчи соя солмас бошиға тож,
Ва лекин тожварлардин олур бож.

Белин гарчи камар тормай камоҳи,
Вале заррин камарлардур сироҳи.

Бу янглиғдурки фаҳм эттинг сифотин,
Миҳинбону дебон давр аҳли отин.

Бу кишвар ичра ўтгуз-қирқ кўрғон,
Бори кўк ҳиснидин⁴ буржин ошурғон.

Анинг ҳукмидадур бемехнату ранж,

Тўло ҳар ерда Қорун ганжидек ганж.

Тажаммул хайлида имкондин ортуқ,
Неча йил фикрат этса ондин ортуқ.

Жаҳондин хотири озода си бор
Ки, бир гулчеҳра хоҳарзода⁵ си бор.

Ҳарими иффат ичра шоҳ ул эрмиш,
Сиреҳри исмат узра моҳ ул эрмиш.

Ани ҳам васф этардин баҳрамиз йўқ,
Отин доғи тутарға захрамиз йўқ.

Юзин кўрмайдур онинг одамизод,
Магар бир неча гулрух сарви озад.

Ким они кўрса гашту сайр кўрмас,
Ани кўрган кишини ғайр кўрмас.

Юзи гул, кирпиги дерлар тикандур,
Не бор андоққи ҳаргиз бор экандур.

Миҳинбону кўп айлаб эҳтиромин,
Ясабтур жон уйи ичра мақомин.

Юзи бирла қилур базмини гулшан,
Анинг бирла кўрар оламни равшан.

Бу тоғеки анинг васфидадур тул
Ки, бордурбиз ани қозмоққа машғул.

Келибдур бир боши шарқи шамойил,
Яна бир боши ғарби сори мойил.

Оқар шарқисида бир чашма ҳоли,
Суйи ул навъким ҳайвон зилоли.

Дебон «Айн ул-ҳаёт»⁶ ул чашмани хайл
Ки, ўлгон ичса айлар жон сари майл.

Ғаҳи ул ҳур бу сори қўяр гом,
Пари сарчашмада тутқондек ором.

Парилар бирла айлаб азми ишрат,
Тузарлар анда гоҳи базми ишрат.

Эрур ғарбида ул маҳваш макони

Ки, ҳоло Армания дерлар они.

Еридур назҳат ичра жаннатосо,
Анинг ёнида тоғи чархфарсо.

Эрур бу навъ ул маҳваш хаёли
Ки, ул манзилда солғой қасри олий.

Муҳайё борча рангу бўйи онинг,
Вале устида йўқтур суйи онинг.

Муҳандислар нечукким чархи сайёр,
Югуртуб чашма суйи сори тайёр.

Топибким бир ариғ қозилса дилжў,
Етар ул хур қасри олиға сув.

Вале ул чашма то бу қасри офат,
Топибдур ўн йиғоч⁷ чоғлиқ масофат.

Бу жадвалким чекибдурлар апода,
Ариқ қозмоқ қилибдурлар ипода.

Буюрмишлар бу хайли нотавонға,
Бало тоғида жамъи хаста жонға

Ки, айлаб чок метин бирла хоро,
Ариқ қилғойлар андоқ ошкоро —

Ким, ул ориққа ҳар ким сув кетургай,
Сув ул айвонғача турмай югургай.

Бу хоро теша бирла бўлмас афгор,
Нечукким теша, метин айламас кор.

Эрур уч йилки жон тортиб ҳамеша,
Ушолмой қолмади метину теша.

Машаққатдин йигитни эл қори дер
Ки, қозилмиш ики-уч юз қори ер.

Бу янглиғ бирла умри Нуҳ торсоқ,
Баданда кўррак ондин руҳ торсоқ.

Чу меҳнатнинг ҳаду роёни йўқтур,
Туганмаклик бу иш имкони йўқтур.

Гаҳи фарёду афғони чекарбиз,

Гаҳ иш қилмоқ учун жони чекарбиз.

Эмас бу теша урмоқ ишга дархурд,
Кеча-кундуз қоқарбиз оҳани сард⁹.

Нечаким зоҳир этсак узри маъкул,
Алар оллинда эрмас узр мақбул.

Бу эрди ҳолимизким торти таъвил,
Бу ҳам ижмол бирла, йўқки, тафсил».

Чу кайфиятни маълум этти Фарход,
Алар ҳоллиға кўнгли бўлди ношод.

Деди: «Бу неча мазлуми ситамкаш,
Фалак бедодидин бўлғон аламкаш

Ки, вайронлиғларида юз халалдур,
Агар қилсам мадад воқеъ маҳалдур.

Хунарни асрабон неткумдур охир,
Олиб туфроққаму кеткумдур охирғ!»

Темурчидин тилаб дам бирла кўра,
Белига боғлабон чармин танура¹⁰.

Дам учин кўраға чун маҳкам этти,
Равон тўкти кўмур, доғи дам этти.

Кўмурни қилди чун аҳгар неким бор,
Тилаб метину теша ҳарнеким бор.

Солиб аҳгар аро борин қизитти,
Неча афзор қилди чун эритти.

Ҳар ўн-ўн бешни бир метин қилиб руст,
Яна ҳам ончани бир тешаи чуст.

Неча гурза, неча сунбода айлаб,
Камар қозмоқ ишин омода айлаб.

Ниҳоний борчаға андоғ су берди
Ки, Қорандин ниҳон ўрганмиш эрди¹¹.

Тараддудға солиб они бу аҳвол,
Улусни гирдида ҳайрат қилиб лол.

Саволе айлай олмай кимса бир сўз,

Шукуҳидин тикиб бори анга кўз.

Чу холи айлади афзордин эл,
Равон хоро кесарга боғлади бел.

Кириб ориққа қозмоқ айлади майл,
Қозобошлади кумни ўйлаким сел.

Кесиб ҳар тешаси қилғоч хароши,
Фалак рили юкидек рора тоши.

Чу метин зарбидин айлаб ситеза,
Қатик хорони айлаб реза-реза.

Анингдек тешадин секриб ушоқ тош
Ки, нозир бир йиғочдин қочуруб бош.

Учуб етканда зарби дасти онинг
Ки бориб ўн йиғоч фаррасти онинг¹².

Ҳамул кун-ўқ далери хорабур гов,
Муҳайё қилди хоро ичра бир нов

Ки, уч йил икки юз хоробур устод,
Ола олмай ҳам онча хорадин дод.

Хунар мундоғ чу зоҳир айлади кўб,
Тушуб ул тоғ аро эл ичра ошуб.

Бўлуб ҳам коргар, ҳам корфармой,
Михинбону қошиға даштраймой

Ки, қилғайлар бу ишким кўрдилар нақл,
Инонмас гарчи они кўрмайин ақл.

Кетур соқий, манга ул лаъли рангин
Ки, тушти ғам юки кўнглумга сангин.

Анингдек майки, чун оғзимға еткай,
Ичимда дарду ғам тошин эриткай.

XXXI

Фарҳоднинг тешаси тошни пора-пора қилмоғ била тоғ бағрига ков-ков солгон садони Ширин эшитгани ва қуёш тоғдин тулуғ қилгондек ул кўҳи бало сарвақтига етгани ва анинг метини ламъасининг барқи мунунг хородек кўнглига асар этгани ва қуёш туфроққа нур сочқондек ул хокийга меҳр зоҳир қилғоч, анинг туфроғдоғилардек ўзидин кетгани ва умри қуёши бошига

келгач анинг ҳаёти шамъи ўчғонига Шорурнинг шамъдек куюб йиглаб бошига ўт чиқорғони ва ўлукни маҳдга солгондек ул қуёш они туфроғдин кўтариб биҳишт осо манзилига олиб борғони

Хабар бергучи саррофи гуҳаррош,
Бу янглиғ айлади нақди хабар фош

Ки, чун ул хайлни ҳайрат қилиб данг,
Қилибон Армания сори оҳанг.

Боқиб Фарҳоднинг кесган тошиға,
Хабар еткурдилар Бону қошиға

Ки, мундоғ навжавоне бўлди райдо
Ки, бўлди кўрмокидин халқ шайдо.

Бу янглиғ хора кесмак қилди бунёд
Ки, қилмоқ мумкин эрмас одамизод.

Жаҳон аҳлидек эрмас вазъу таври,
Бир андоқ кўрмаган афлок даври.

Малакваш одамидур кўҳмонанд,
Кесакдур тешасиға кўҳрарканд.

Неким кўрганни келганлар яко-як,
Туруб арз эттилар бешубҳау шак.

Миҳинбону эшитгач ҳайрат этти,
Инонмай бир замоне фикрат этти.

Хабарға чун аён бўлди тавотур,
Ишонди, лек они элтиб таҳайюр.

Кўпуб гулрух ҳаримин қилди маъво.
Нечукким равзай жаннатни Ҳавво¹.

Деди: «К-ей боғи умрум сарви нози,
Ҳарими хилватим шамъи Тироzi.

Кўнгул меҳри узоринг бирла хурсанд,
Сочинг ҳар ториға жон риштаси банд.

Эшитким, турфа розе келтурубмен,
Ҳадиси дилнавозе келтурубмен.

Сени Ҳақ хўблардин қилди чун фард,
Эрур бори ишинг ўзунгга дархурд.

Ариғ қозмоқниким ҳукм айламишсен,
Қатиқ тошларни қозсунлар демишсен.

Бу ҳам бир иш дурурким қилмамиш халқ,
Мунингдек иш қилурни билмамиш халқ.

Агарчи саъб эди боштин-аёғи,
Қазо саҳл эткон эрмиш они доғи.

Биров, дерларки, райдо бўлгон эрмиш,
Қиёмат ошкоро бўлгон эрмиш».

Эшитгандек ани тавру шиорин,
Эшиттурди Пари райкарға борин.

Ки уч йилда не иш бутмиш саросар,
Ўзи бир кунда қилмишдур баробар.

Миҳинбону чу бу роз этти ифшо,
Париваш айлади майли тамошо.

Деди: «Ул ён жанибат² сургулукдур,
Бу иш гар воқеъ ўлса кўргулукдур.

ғанيماتдур ани кўрмак кишига,
Тамошо айламак қилгон ишига.

Эрур алҳақ ажойиб меҳмоне
Ки, Тенгри бизга еткурмишдур они.

Бу кушким мубталойи дом ўлубтур,
Бу гулшанда анга ором ўлубтур.

Бало ичра фароғи бирла келмиш,
Тузоққа ўз аёғи бирла келмиш.

Заруратдур анга қилмоқ риоят
Ким, ул бизга керакликдур бағоят.

Ариғким муздиға юз ганж бердим,
Суйи келмай илик ондин юб эрдим³.

Бихамдиллаҳки, Ҳақ еткурди комим
Ки, мундоқ кимса бўлди сайди домим».

Тилатти нўшлаб таъжил ила от,
Равон бўлди Миҳинбону дағи бот.

Суманбар хизматида тўрт юз қиз
Ки, отланмас эди ҳаргиз буларсиз.

Бор эрди бодройи ранги гулгун,
Қолиб андин юрурда хинги гардун.

Анга покиб ҳамиша ул Париваш,
Бўлуб ул деврайкар ҳам Парикаш⁴.

Ўзи гулрангу гул монанд зоти,
Бўлуб Гулгун⁵ халойиқ ичра оти.

Жаҳон боғида йўқ ул бодродек,
Бўлуб гул баргин элтурга сабодек⁶.

Кетурдилар бу хинги⁷ бодраймой,
Равон минди шафақ гулгунига ой.

Хиромон бўлди ул ён сарви озод,
Рикобида ҳамул хайли Паризод.

Суруб ул сори хушвақту тарабнок
Ки, Фарҳод айлар эрди хорани чок.

Михинбону доғи ҳамрахлиғ айлаб,
Суманбар ҳолидин оғаҳлиғ айлаб.

Кейиндин қавм ила хайли шитобон,
Қилиб ҳар соридин қатъи биёбон.

Париваш девзодин сурди чун тез,
Гул узра сарсар ўлди шабнамангез.

Етишти раҳш уза ул навъ чолок
Ки, гардун тавсанида меҳри афлок.

Тушуб ҳар ён мусалсал зулфи банди⁸,
Бўлурға хораафканлар каманди.

Каманд ўлмайки, икки шоми дайжур,
Апода фарқ этиб бир хатти кофур.

Бўлуб меъжарда ул мушки сияҳтоб,
Қаро шомики ёрқай они маҳтоб.

Юзи атрофида дурри лаоли,
Қуёш даврида ахтарлар мисоли.

Не дурким секретиб бу чархи гардон,
Куёшнинг чашмасидин қатра ҳар ён.

Ики қоши ҳилоли фитнаангез,
Ёзилгон кўп ул ой бошида хунрез.

Мудом айларга қон тўкмак кенгоши,
Бўлуб иккисининг райваста боши.

Бу хунрез иттифоқиға қилиб жаҳд,
Юзидин мушаф очиб қилғоли аҳд.

Кўзи ислом элига топибон даст,
Ётиб мушаф юзига кофири маст.

Бўлуб сихҳат олурда гоҳ ранжур,
Бўлуб гаҳ айни усруклукта махмур.

Кўзи беҳол хоболудликдин,
Лаби майгун шароболудликдин.

Не икки анбаросо зулф ваҳ-ваҳ,
Не икки жонфизо лаб, Аллоҳ-Аллоҳ.

Шакардек лаб, вале йўқ туз кам анда,
Тузеким қанди олам-олам анда.

Бу янглиғ қанд ила туз кимса билмай
Ким, ул ҳайвон суйи ичра эзилмай.

Саводи холи ўғриликқа монанд,
Келиб кундуз куни элтур учун қанд.

Олиб ширинлик, аммо авд этар дам,
Аёғлари бўлуб шаккарда маҳкам.

Ўғурларда тузу шаккар ниҳони,
Шакар тутмиш ва ё туз тутмиш они.

Енги гулзорида кўп ранг ила бў,
Лаби айн ул-ҳаётидин ичиб сув.

Равонрарвар юзининг тоза варди
Ки, ҳайвон чашмасидур обхўрди.

Оғиз устида бурни турфа тимсол,
Тутуб ёнида манзил ҳиндуйи хол.

Қўюб ул ҳиндуйи тожир сифоти,
Шакар тунгида⁹ Ҳиндустон наботи.

Наботи Ҳинд йўққим, ғунчаи гул,
Қилиб девона Ақли Куллини билкул.

Кумушдек ранги насринфоми онинг,
Кумушдин ғунчадек андоми онинг.

Бўлуб ҳар киррики бир нўги хома,
Қорортиб қатл учун ёзмокқа нома.

Варақ айлаб анга лавҳи узорин,
Қорортиб олам аҳли рўзгорин.

Қади озода жаннат савсанидек,
Юзи гул, лек ўзи гул хирманидек.

Ҳарорат оташин лаълидин ошиб,
Ҳамул гул хирманиға ўт тутошиб.

Шарар қилғоч ул ўтдин майли афлок,
Қуёш бошдин-аёғин ўртабон пок,

Зақан даврида андоқ хатти мавҳум
Ки, қилғай они солим савқ маълум.

Нечукким меҳр ёнида ҳилоли,
Кўрунур ё кўрунмасдин хаёли.

Бу давриким ани тасвир этиб ваҳм,
Оғизни нуқтаси тақдир этиб ваҳм.

Қулоқда дурри ноби гавҳари ҳам,
Қамар даврида Зухра, Муштари ҳам.

Қаду ораз била шамшоду гулфом,
Не шамшоду не гул, сарви гуландом.

Қади руҳ офати чобуклук ичра.
Бели жон риштаси нозуклук ичра.

Бўю жисмин деёлмон кучку янглиғ,
Паридек чувтлукдин учку янглиғ.

Лабидин жон томиб бисёр-бисёр,
Сўзидан шаҳд оқиб хирвор-хирвор.

Лабидин томибу оқиб латофат,
Юзидин оқибу томиб малоҳат.

Бўйида хуллалардин руҳ олиб қут,
Вале алвонидин юз ақл мабҳут.

Қилиб киррик ўқидин тийрборон,
Нечукким тоғ аро абри баҳорон.

Лабининг ҳар сўзи юз жонға офат,
Сочи ҳар тори минг имонға офат.

Бу янглиғ қотилосо келса кўзга
Йўқ иш оҳ урмоқу ўлмоқдин ўзга.

Юрурда раҳши айлаб тоғни раст,
Ўзи от узра жоми ҳуснидин маст.

Фалак раҳшида меҳри ховаридек,
Не раҳшу меҳр, дев узра Паридек.

Қаёнким тавсанин айлаб равона,
Йироқтин алҳазар айлаб замона.

Бу янглиғ сурди хопокўб тавсан,
Анга тегруки эрди хораафкан.

Бийикрак чиқтию ҳар сори боқти,
Замин бирла замонни ўтқа ёқти.

Не кўрдиг Хора ичра хоракове,
Қозиб хопода метин бирла нове.

Дема нове, не нове қайси хоро,
Бўлурча ўн тегирмон сувға мажро.

Қилиб хороға барное ситеза,
Уруб зарб айлар эрди реза-реза.

Не барнозод¹⁰, сарви бўстони,
Кўруб даврондин осиб хазони.

Шуқуҳидин бўлуб хоро ҳаросон,
Қўпуб метинининг оллидин осон.

Муқаввас қошида чин, оғзида банд,
Қадин ғам тоғи айлаб қавс монанд.

Бийикрак ҳайкали аҳли замондин,
Фузунроқ шавкати рили дамондин.

Бошида тожварлик фарри райдо,
Юзида салтанат нури хувайдо.

Аёғиға синиб хори мазаллат,
Бошини синдуруб санги машаққат.

Жабинида муҳаббат дарди зоҳир,
Узори узра ғурбат гарди зоҳир.

Танида бенаволиғдин асарлар,
Юзида ошнолиғдин хабарлар.

Кўлида тешае, йўқ тешаким, гурз,
Бўлуб туфроқ анинг зарбидин Албурз.

Кўруб Ширинни ҳайрат лол қилди,
Таажжуб бир йўли беҳол қилди.

Кўрунғач кўзга мундоқ чехри онинг,
Ичига солди шўриш меҳри онинг.

Гаҳе ашки югурди шиддатидин,
Гаҳе кўнгли бузулди меҳнатидин.

Очилмасдин бурунроқ рардаи роз,
Яқинроқ сурдию сўз қилди оғоз.

Лаби лаълини гавҳаррош қилди,
Бу янглиғ нукта дуррин фош қилди

Ки: «Ей нодир йигит офоқ ичинда,
Ягона чархи нили тоқ ичинда.

Аён ҳолингда кўр-кўп булажаблиқ
Ажабдин ҳам ажаб ранжу тааблиқ.

Не сен ўхшаб жаҳонда бир кишига,
Не қилғон ишинг ўхшар эл ишига.

Бу ишким, биз демай бунёд этибсен,
Бағоят кўнглумизни шод этибсен.

Бўлур эрдук ҳусули ичра ожиз,
Ҳунар эрмас, кўлунг кўргузди муъжиз.

Агар юз қарн узройин бўлоли,
Негиб бир кунчилик узринг қўлоли.

Ишинг узрида юз биздек ўтонгай,
Не биздин, Тенгридин оллингга ёнғай».

Тилатти бир табақ бирла жавоҳир,
Деди: «Муздунг эмас, эй ишда моҳир!»

Қўлуб узр ул табақ бошини очти,
Жавоҳирни анинг бошига сочти.

Париваш бу фасоҳат бирла мафтун,
Ўзидин беҳабар Фарҳоди мажнун.

Йиқиб жисмини анфоси шитоби,
Тешиб кўксини кўнгли изтироби.

Тани титратмадин ором тормай,
Бу беоромлик анжом тормай.

Деди: «Жонрарвар анфосингдин ўлдум,
Унунгдин, умр ранжидин қутулдум.

Не англайким, қаю маҳрў экансен,
Ичим қон айлаган сенму экансенг

Мени ғурбат аро бечора эткан,
Диёру мулкдин овора эткан.

Чиқиб жоним унунгдин бўлғоч огоҳ,
Юзунгни кўрмай ўлдум оҳ, юз оҳ!»

Анингдек оҳ тўфонин чиқорди
Ки, маҳвашнинг ниқоби елга борди.

Кўрунғач ул жамоли оламоро,
Анинг матлуби бўлди ошкоро.

Ҳамул эрдик мафтун бўлмиш эрди,
Кўруб кўзгуда мажнун бўлмиш эрди.

Бировким акс кўргач ҳуши кетса,
Ўзин кўргач не тонг, жон таркин этса.

Бировким бўлса майнинг зикридин маст,
Не тонг, ичканда бўлса ер уза раст.

Чу Фарҳод ул Пари эрконни билди,
Чекиб ўтлуқ фиғон андоқ йиқилди

Ким, ул ҳолатда Ширин кўргач они,
Кимон қилди магарким чиқти жони.

Анингдек чекти оҳи оташолуд
Ки, ойни абр аро ёшурди ул дуд.

Чу ул шамъи вафода қолмади нур,
Етиб равонадек бошиға Шорур.

Бошин қўйниға олди йиғлабон зор
Ки: «Ей йўқ қисматинг жуз ранжу озор!»

Бас эрмас эрди ғурбат дарду доғи
Ки, ўчти бежихат умрунг чароғи.

Вафо йўлида ул манзилға еттинг
Ки, бир кўрмак била жон таркин эттинг.

Камолу фазлу ойинингдин афсус,
Ҳаёву ақлу тамкинингдин афсус.

Замиру раъйи покингдин дариғо,
Фиғони дарднокингдин дариғо.

Қўлунгдин ҳайфу шастингдин доғи ҳайф,
Шукуху зўрдастингдин доғи ҳайф.

Қани фарру шукуху зўрдастинг,
Тавонолиғ аро юз минг шикастинг.

Башар хайлида сен бўлмайд малаксон,
Недин бўлмас бори ер бирла яксон.

Не шаҳ бошиға афсар эрдинг экин,
Қаю афсарға гавҳар эрдинг экин.

Не кишвар тушти эркин мотамингға,
Қаю эл қолдилар эркин ғамингға.

Не Хокон сўгунг ичра қолди, оё,
Қаю иқлим эли қўзғолди, оё.

Чекиб ранжинг манга ғам бўлди родош
Ки, ҳаргиз кўрмагай эрдим сени кош!»

Добон Шорур бу янглиғ фасона,
Суманбар айлабон ашкин равона.

Чу бу ошубиға юзланди таскин,
Ани чорлаб Миҳинбону ва Ширин.

Сўпуб Фарҳод ҳолидин ҳикоят,
Ул айлаб билган аҳволин ривоят.

Добон ул зор, Ширин зор йиғлаб,
Миҳинбону доғи бисёр йиғлаб.

Ани маҳд ичра солиб хусравойин,
Ёниб ўрдулариға зору ғамгин.

Олиб эгнига маҳдин нозанинлар,
Юруб оллида гирён маҳжабинлар.

Солиб бир боргаҳ кунжида тахте,
Тўшаб ул тахт уза шоҳона рахте.

Ани тахт узра қўйдилар чекиб оҳ,
Не ул элдин, не ўз ҳолидин огоҳ.

Кетур, соқий, шароби беҳудона
Ки, беҳудлуқ била бўлдум фасона.

Ажаб беҳуш ўлубмен ишқ аро бил,
Мени бир жом ила беҳушроқ қил.

XXXII

Фарҳоднинг мадҳуш димоғига ҳуш боғидин насим етмак ва насимдек тебраниб тоғ сори азимат этмак ва теша била тоғ бағрин ёрмоқ, балки тоғ рораларни ҳавога учурмоқ била қиёмат қўрармоқ ва Шорур ани райдо қилиб Ширинни анинг гами ишқи шайдо қилмоқ ва Шириннинг кўнгли хорасини анинг тешаси фикри харош қилгонин Миҳинбону маълум қилиб, тешадек тафаккур бошин қўйи солмоқ ва гоҳи дилжўйлуқ била ул бедилға кўнгул бермак, балки кўеглин олмоқ

Бу маҳд алвоҳиға қилғон нигориш,
Бу янглиғ қиссаға берди гузориш

Ки, чун зойил бўлуб Фарҳоддин ҳуш,
Ани ётқуздилар тахт узра мадҳуш.

Не ул огаҳ тириклик оламиндин,
Не жисмида асар райдо даминдин.

Қолиб бу навъ икки кеча-кундуз,
Олиб гаҳ-гаҳ нафас, лек очмайин кўз.

Ҳаёти қайдидин Ширин қилиб шўр,
Янги жон топибон бечора Шорур.

Учинчи кеча уйқу эл кўзига
Ким, ул очиб кўзин, келди ўзига.

Кўруб шоҳона тахту боргоҳе,
Ётиб тахт узра ул андоқки шоҳе.

Неча ул ҳол аро қилди тафаккур,
Тафаккурдин фузун бўлди таҳайнор.

Вале ёдиға бу келдиким ул ой,
Дема ой, офтоби оламорой

Анинг сарвақтиға солиб эди нур,
Бўлуб эрди неча сўз доғи мазкур.

Яқин билдики борғондур ўзидин,
Парининг ё юзидин, ё сўзидин.

Ҳаёдин терга бўлди абрдек ғарқ,
Ул уйдин чиқти секриб ўйлаким барқ.

Тафаррус қилдиким меҳри дилоро,
Анинг холиға қилғондур мадуро¹.

Ўзи чун қатлин оғоз айлагандур,
Азо бирла сарафроз айлагандур.

Севунуб тоғ сари бўлди шитобон,
Хижолат бирла қатъ айлаб биёбон.

Ётиб ориққа кўп айлаб такуру,
Ҳаё теридин андоқ оқизиб сув.

Топиб метини бирла тешасини,
Аён айлаб равон ўз решасини.

Ўзи бирла дебонким: «Ул Паричехр,
Мени мажнунга мунча кўргузуб меҳр.

Есим кетконда эъзоз айламишдур,
Тараҳхумдин сарафроз айламишдур.

Анинг родоши не келгай илимдин,
Ва ёхуд шукри не ўткай тилимдин.

Ҳамоно бу ариғдур борча коми
Ки, итмомиға кўртур ихтимоми.

Умидим улки умри тезриҳлат
Мени маҳзунға бергай онча муҳлат

Ки, бу комин раво қилғоймен онинг,
Бу дардиға даво қилғоймен онинг».

Чу бу фикр этти кўнгли янги бошдин,
Чикорди гард гардун узра тошдин.

Анингдек хора чормоқ этти бунёд
Ки, чиқти тоғдин гардунға фарёд.

Қачон тош узра метин тез солди,
Фалак тоқиға рустохез солди.

Дами дуди била метини гарди,
Ёшурди кўзга чархи ложуварди.

Не гарду дуд, миғи дарду андуҳ,
Тутуб Арман ҳудудин кўҳ то кўҳ.

Дема миғ, айтқил абри баҳорон,
Ёғин бирла тагарги сангборон.

Ҳамул метинки тош узра бўлуб ғарқ,
Дамо-дам ламъасидин кўргузуб барқ.

Не соатким хороши хора айлаб,
Қатик хорони андоқ рора айлаб

Ки, болчиғ руштасин нўги итик бел,
Ва ё рору била қор оритур эл.

Кеча-кундуз не тинмоқ, не таёнмоқ,
Не бир дам қон ютардин кўнгли қонмоқ.

Тамошосиға ҳар кун хайл-бархайл,
Улус ул сори туш-тушдин қилиб майл.

Қилиб ҳар ким назар онинг ишига,
Таҳайюр бармоғин элтиб тишига.

Кўрардин йўқ камарбурларға тўймоқ,
Не ҳадди ерга рушти даст қўймоқ.

Анинг хороға мундоқ ков-кови.
Бу сўзни бўйла тақрир этти рови

Ким ул тунким Миҳинбону уйидин,
Миҳинбону йўқ, ул маҳрў уйидин

Келиб ўз ҳолига ул хуши зойил,
Чиқиб бўлди ҳамул тоғ сори мойил.

Чу торти хира кўзлар субҳдин нур,
Не ул хайл они тортилар, не Шорур.

Қўпуб Шорур худ кейнича борди,
Вале Ширин кўзи ғамдин қорорди.

Топиб Шорур, ўлуб ғамдин яна шод,
Тушуб ҳажр ўтиға Ширини ношод.

Қўюб Шорур аёғига анинг бош,
Тўкуб Ширин фироқидин анинг ёш.

Тегиб ҳижрон ўқи маҳвашқа кори,
Иликдин кўрди борур ихтиёри.

Баҳона бўйла қилдиким: «Бу бедил
Ки, қилмиш эрди бу кишварни манзил.

Бу ишким тоғ аро мен соз этибмен
Ариқ қозмоқ ишин оғоз этибмен.

Ҳамоно ул йигитни Ҳайи Сониъ,
Менинг ранжимни қилмасликқа зойиъ.

Бу марзу бум сори келтурубтур
Ки, сарвақтимға они еткурубтур.

Ани гар тормасоқ бу иш қилилмас,
Вагар юз қарн саъй этсак қозилмас.

Кишилар ҳар сори чормоқ керактур,
Қаён бўлса ани тормоқ керактур».

Миҳинбону ул ой жаҳду шитобин,
Чу кўрди фаҳм қилди изтиробин

Ки, хопокан дамидин шуълаи гарм
Қилибтур хорадек кўнглин анинг нарм.

Насихат билдиким кўп нафъ бермас,
Ўзига келтурурнинг вақти эрмас.

Қилиб ул ишда ҳикматлар риоят,
Ани тормоққа жаҳд этти бағоят.

Топиб, филҳол қилдилар хабар фош
Ки, ориқда бурунғидек қозар тош.

Билиб, ойға тараб юзланди чандон
Ки, бўлди лаблари гулбарги хандон.

Қила бошлади маҳзун кўнгли чора
Ки, не навъ айлағай они назора.

Камингоҳе топиб бокқой анга тўқ,
Бу кўрғай они, аммо ул муни йўқ

Ким, ул кўрса қилиб бедиллик оғоз,
Яна кўрроқ очилғай рардаи роз.

Вале айлаб Михинбону ҳамеша,
Анинг қошиға бормоғликни реша.

Сўпуб аҳволин онинг гоҳу бегоҳ,
Тилаб махфий ғамидин бўлмоқ огоҳ.

Топиб холин нечаким айлаб идпок,
Хунардин мамлу, аммо айбдин пок.

Хати меҳрини кўнгли ичра тортиб,
Вале ул меҳр кундин-кунга ортиб.

Ҳавас айлабки, мундоқ пок райванд,
Манга не бўлғай эрди бўлса фарзанд.

Ва лекин ҳажрдин зор эрди Ширин,
Кеча то субҳ бедор эрди Ширин.

Не дардин дерга бир ҳамдарди онинг,
Не субҳу шом хобу хўрди онинг.

Не бир ҳамдам анга бўлмоққа маънус.
Не кўюб холи изҳориға номус.

Қошиға борғоли айлаб тааммул
Ки, ногаҳ бўлмағай ул бетахаммул.

Десаким бормайин гулчехри зебо,
Бўла олмай ҳазин кўнгли шикебо.

Фироқ ўтида мискин жони онинг
Ки, бўлғай дарду йўк дармони онинг.

Кетур, соқий, майи гулранги хушбў
Ки, урғай чорасиз дард ўтиға сув.

Мунунгдек май манга армон бўлубтур
Ки, дардим асру бедармон бўлубтур.

XXXIII

Фарходнинг ул тош аригин, балки ариг тошин қазиб Армания тогига еткуруб ул тоғ фазосида қасри қулла монанд, балки асоси кўҳ райванд бино қилиб итмомга еткурғони ва «Баҳр ун-нажот»¹ ҳавзин қаср оллинда метини хорошикоф била намудор қилиб ул ҳавз ва ариг атрофин сафода биллуркирдор ва жилода ойинаи чиний даври била дастасидин намудор қилғони ва бу ариққа сув очмоқ учун абри баҳорийдек кўзларидин ашкбор ва дурри ашкидин гавҳар нисор қилиб «Айн ул ҳаёт» чашмасига юзлангани

Бу рангин нуктага хангомаоро,
Бу янглиғ қилди килкин номаоро

Ки, Фарход ул ариғни чора айлаб,
Қазар эрди шикофи хора айлаб.

Умиди улки бу иш торса итмом,
Тамошоға келиб сарви гуландом².

Яна бир қатла ҳам кўрғай жамолин,
Симоеъ этгай равносо мақолин.

Тарабдин чикса мунглуғ жони онинг,
Жаҳонда қолмағай армони онинг.

Ва гар худ бўлмаса ул ён хироми,
Бу иш сори чу кўртур эҳтимоми.

Ҳусули ранжу дарди дилдур асру,
Ул ойнинг оллида мушқилдур асру.

Бу мушқил ишга бўлса чорарардоз,
Эшитгач ул сихи сарви сарафроз.

Муяссар кўрса кому муддаосин,
Бу ҳосил айлағай онинг ризосин.

Бу навъ уммид бирла субҳ то шом,
Анга йўқ эрди тош чормоқдин ором.

Муҳандисвор айлар эрди аввал,
Ариғнинг икки ёнин икки жадвал.

Ҳам уч қори каноридин канори,
Ҳам онинг умқи эрди икки қори³.

Вале ҳар жадваликим тортар эрди,
Ҳамоно минг қоридин ортар эрди.

Бу минг қори саросар торса рардоз,
Яна минг қори айлар эрди оғоз.

Қилиб ҳар минг қори қозғонда хора,
Бурун метини бирла хора рора.

Бурунги икки юз хопокани руст,
Таширлар эрди синғон хорани чуст.

Ариғ жавфин алар қилғунча холи,
Бу олиб тешасин илгига холи.

Ариғнинг қилғоли малсо хорошин,
Қилибон тешанинг райдо тарошин⁴.

Йўнарға тешани илгига олсо,
Қилиб юз-юз қори хорони малсо.

Мусайқал айлабон кўзгу масаллик
Ки, анда юз кўруниб сув масаллик.

Ики ёндин қилиб хорони райванд,
Тўшаб фаршин анинг дандона монанд⁵.

Бирор ерким туганса эрди хоро,
Ерида туфроқ ўлса ошкоро.

Бу янглиғ ерда меҳнат ортар эрди,
Ясаб ўтгунча заҳмат тортар эрди.

Вале солмай ўзин зору дажамвор,
Йўнуб хорони тахта-тахта ҳамвор.

Ҳамул жадвал била раргорин асраб,
Ража торин чекиб ҳанжорин асраб.

Олиб бир-бир йўнулғон хорани чуст,
Тўшаб ул тахта-тахта тошни руст⁶.

Ариғ ханжорин андоқ айлабон соз,
Муҳандисреша айлар эрди рардоз

Ки, бўлуб хорои якрора ул марз,
Шикофида тора олмай киши дарз.

Ва гар оллиға келса эрди тоғе,
Кўтаргунча тора олмай фароғе.

Ани чормоққа айлаб тешани тез.
Бўлуб ул катра сувдин оташангез.

Тутуб ул тоғнинг авжида маскан,
Бўлуб хорошикофу қуллаафган.

Камар боғлаб йикорға чун ҳажарни,
Йикиб ҳар зарби дасти бир камарни.

Солиб чун зарба тоғ авжиға райваст,
Қилиб ҳар зарб ила бир қуллани раст.

Раёрай чун солиб метини кори,
Югуртуб қулла-қулла дашт сори.

Чу метин орқасин айлаб ҳажаркўб,
Бўлуб ҳар секретон тоши қамаркўб.

Қамарға бўйла тош ўлғоч ҳавола,
Бўлуб қалқон анинг оллида ҳола⁷.

Кўруб анжум ёғарни ул ушоқ тош,
Таҳаррукдин ўғурлаб ҳар тараф бош.

Ушоқ тош айлабон гардун юзин реш.
Нечукким қуллалар ҳомун юзин реш.

Фалак ҳар лаҳза гарчи бош ўғурлаб,
Ер узра ёғдурурға тош ўғурлаб.

Жафо тошики ҳоло чарх этар фош,
Ҳамоноким туганмайдур ҳамул тош.

Фалакка тоғнинг гардин чикориб,
Ики-уч кунда ўрнидин қўнгориб.

Хунардин кўргузуб юз сеҳри Бобил⁸,
Ариғ ўткарғали қилғунча қобил.

Қилиб ул тоғни чун ер била тенг,
Ариғ қозмоққа ҳар ён қўл очиб кенг.

Ҳамул аввалги раргорин чекиб туз,
Қозар эрди ариғни кеча-кундуз.

Чу оз фурсат бу янглиғ кўшиш этти,
Ариғнинг боши қаср ўрнига етти.

Йўнуб ҳавзе, кесиб хорони райваст,
Масоҳат ичра вазъи шаст-даршаст⁹.

Дема ҳавз, айтқил дарёча они,
Суйи лекин зилоли зиндағони.

Бор эрди қасрнинг ўрнида бир тош,
Бийикликда фалакдин ошуруб бош.

Мудаввар вазъ ила раргори онинг,
Ва лекин даври беш юз қори онинг.

Бу янглиғ хораға хоробури чуст,
Ура бошлади метин зарбасин руст.

Йўнуб атрофин андоқ берди ханжор
Ки, қасре айлағай чархи баринвор.

Чу оз фурсат ул ишга бўлди машғул,
Қоёдин йўнди қасри ўйла макбул.

Су сори тоқи олийшони онинг,
Етиб кўк тоқиға айвони онинг.

Ичинда гунбази айвонға лойиқ
Яна даҳлези гунбазға мувофик.

Яна уч сори ҳам уч тоқу айвон,
Уёлиб ҳар биридин тоқи Кайвон.

Ҳар уй лутфу сафодин оят анда,
Равоқу раҳбалар беғоят анда.

Бу янглиғ йўнди қасри оламоро,
Бори ажзо анга бир рора хоро.

Қилиб айвонида юз тарҳ таҳрир.
Мавозеъ тарҳ қилди бори тасвир.

Чекиб ул сарви гулрух тахту жоҳин,
Бу тахт узра ҳамул ҳусн аҳли шоҳин.

Парилар қуллуқ айлаб хизматида,
Паривашлар қўюб юз ҳазратида.

Бу суратларни айлаб гарчи бежон,
Буларни айлабон сурат, ани жон.

Чекиб юз минг бу янглиғ турфа тимсол
Ўзин ул шўх ўтрисида беҳол.

Қаю мавзудақим, ул моҳрора
Мунинг шакли қилиб беҳуд назора.

Бу ишларда бўлуб Шорур ёри,
Етиб ҳар бирга килки чиракори.

Бу сизса одами, таксир этиб ул,
Бу чекса жонвар, ташъир этиб ул¹⁰.

Чу ул ой суратин айлаб гузориш,
Ўзи хоро уза айлаб нигориш.

Чекарда ул жамоли гетиорой
Гаҳи оҳе чекиб, гаҳи чекиб вой.

Бу янглиғ қаср топиб зебу ойин,
Латофат ичра суратхонаи Чин.

Тугангач қасрға бу зевару сохт,
Равони ҳавзни ҳам қилди рардохт.

Чу бўлди ҳавздин бир йўли фориғ,
Кесиб ҳар ёнидин бир турфа ориғ.

Риоят қилди андоқ вазъу таврин
Ки, айланғай ариғлар қаср даврин.

Келиб дарғаҳ муҳозисиға ҳар наҳр,
Тўкулгай сувлари ул сориқим шаҳр.

Топиб ақл иртифоининг шумори,
Ики минг қори ҳар бир обшори

Ки, сув ондин қуйи чун айласа майл,
Ясагай боғу бўстон анда ҳар хайл.

Неким хоро чорар иш торқач итмом.
Су бошиға уруб хорофикан гом

Ки, сувни боғлағай ул наҳр ичига,
Алоло тушти мулку шаҳр ичига.

Анингдек тоғ сори туттилар йўл
Ки, игна солса ерга тушмағай ул.

Тамошоға кўюб эл ул сифат юз
Ки, касратдин кўрунмай тоғ ила туз.

Яқо бирла юруб Фарходи маҳжур,
Ёнида гом уруб бечора Шорур.

Хиром айлаб хунарманди ягона,
Кўзидин ёш ўлуб турмай равона.

Тушуб дилбар хаёли жони ичра,
Солиб ўт хотири вайрони ичра.

Суйин турғузмайин кўзида қайғу,
Ариғ новиға оқиб ашкидин сув.

Бу қайғу элтибон они ўзидин,
Оқиб бечоралиқ ашки кўзидин

Ки, мундоқким эл ўлмиш даштраймой,
Тамошо қилғали келгайму ул ойғ

Агар келса мени бемор ўлармен,
Вагар ҳам келмас ўлса, зор ўлармен!

Ани бу фикр андоқ айлабон лол
Ки, фаҳм айлаб улус тавридин ул ҳол.

Миҳинбону анинг кейнича покиб,
Суруб атбои бериён мавокиб.

Тажаммул ончаким, эл фаҳми етмай,
Такаллуф ончаким, эл бовар этмай.

Анинг ҳар гомига айлаб нисори,
Сочи́б бошига накди бешумори.

Синук бошига бўлмоқ лаълу дуррош,
Кўрунуб баҳр аро ёққон киби тош.

Суруб оллига гардунваш мавокиб,
Бори суръатда андоқким кавокиб

Ки, минмакдин бўлуб ороми онинг,
Даме тингай қоборғон гоми онинг.

Ўпуб ул бодроларнинг аёғин,
Тушуб йўлга тутуб икки қулоғин.

Улус ҳолига онинг зор йиғлаб,
Қилиб дарди кўнгулга кор йиғлаб.

Қўюб ул гому эл кейнича анбух,
Қаю анбух, балким кўх то кўх.

Қаён ул кетти эл кейнича кетти,
Бу ҳолат бирла сув бошига етти.

Замоне тинмоғин қилди баҳона
Ки, етгайму ул ошуби замонағ

Кўзида сув ва лекин жонида ўрт,
Бўлуб ҳар сори бокмоқдин кўзи тўрт.

Кетур, соқий, маю, дафъ эт хуморим
Ки, ўлтурди хумори интизорим.

Хумори ҳажр бас муҳлик балодур,
Анга ё васл ёхуд май даводур.

XXXIV

Фарҳоднинг «Айн ул-ҳаёт» суйин «Баҳр ун-нажот» ҳавзи аригига очиб, кўзидин ул чашма рашаҳотидек ашки рудин сочиб, Армания сори хироми ва халойиқнинг ул ариг атрофида тамошо учун завгойи оми ва Паривашнинг Парикаш девзоди рўядин қолмоқ ва Фарҳод девонавор Парикаш била Паривашин эгнига олмоқ ва Армания тоғи сори барқдек гом солмоқ ва фалаки қадхамдек меҳр остида югурмак ва меҳрни фалак айвониға еткурмоқ ва жунун

Бу кўхсор ичра хоро айлаган чок,
Куяр мундоғ зилоли софию пок

Ки, чун Фарҳод сув очмоққа кетти,

Хабар ҳар соридин Ширинға етти.

Ким, ул қозиб ариғе поку сода,
Неча ишлар доғи айлаб зиёда.

Ясаб ул навъ қасри чархмонанд
Ки, топиб кунгири гардунға райванд.

Бу янглиғ килк ила таҳрири онинг,
Бу янглиғ нақш ила тасвири онинг.

Қилиб ишларки, қилмай одамизод,
Бўлуб кўрмакдин они одами шод.

Қўюб кўнглига юз кўҳи аламни,
Тўкуб кўздин туман минг сели ғамни.

Уруб охидин ўт ҳардам забона,
Сув очмоқ азмиға бўлди равона.

Санам худ тинмайин сўзи ниҳондин,
Тутар эрди хабар ҳар лаҳза ондин.

Ва лекин бу хабарни чун эшитти,
Қарору сабри кетти, ҳуши итти.

Буюрдиким: «Равонроқ келтурунг от»,
Буюрғоч ашҳаби келтурдилар бот.

Ул ашҳаб гирду раст эрдию раҳвор,
Нечукким бўлса ғалтон дурри шаҳвор.

Чу чиқти елга гулбарги таридек,
Фалак раҳшига меҳри ховаридек.

Киши Бонуға¹ чортурди шитобон
Ки, килди сайр азми меҳри тобон.

Куёшдек сайрда бордур шитоби
Ки, бир дам манзил эткай буржи оби.

Ҳамул хопокани рўлод бозу²,
Ариққа мен етишмай қўймасун сув!

Хабар чун билди Бону шод бўлди,
Суруб бедил қошиға узр қўлди:

«Ки, эй биздин санга етган малолат,

Етишмай бизга сандин жуз хижолат.

Даме тинғилки қилдинг кўп тақу рўй,
Ҳамоно азм этибдур сарви гулрўй

Ки, ушбу сарзаминни равшан этгай.
Ариғни сарву гулдек маскан этгай».

Навозишлар қилиб бедилни беҳад,
Буюрди солдилар ул ерда маснад.

Чиқиб маснад юзида тутти ором,
Ҳамул тавсанни айлаб сўз аро ром.

Ирак зайлуча ҳам солдурди филҳол,
Деди: «Ўлтурсун ул шўрида аҳвол!»

Ўпуб туфроғни хопокўби³ хоки
Улусни ўртаб охи дардноки.

Келиб ер тутти Бону хизматида
Малак ул навъким гардун қатида.

Миҳинбону навозиш айлабон соз,
Анга дилжўйлуқлар қилди оғоз.

Дебон ҳар лаҳза шафқат бирла бир сўз,
Ҳаёдин ул тикиб ерга ики кўз.

Шукуху ҳилми айлаб элни бевазн,
Гиёху хасқа тоғ оллида не вазн.

Адаб бирла бериб гоҳи жавоби
Ки, ҳар лафзи анинг дурри хушоби.

Сўзидин фаҳм ўлуб ақлу қаёсат.
Юзидин билгуруб фаҳму фаросат.

Буларға мунда мундоқ расм, қонун
Ки, чиқти бир ғубори тўтиёгун.

Чу речу тоб бирла авж тутти,
Фалак йўқким, қуёш айнин ёрутти.

Дедилар: «Бу ғубори сурмамонанд
Ки, тутти чарх куҳли бирла райванд.

Ҳамоно хўблар султонинингдур,

Жамол авжи маҳи тобонинингдур».

Бу ён гўёки сурмишдур таковар
Ки, гардин кўрунмас меҳри ховар.

Улусни сурдилар ул сув бошидин,
Не сув, Фарҳод ила Бону қошидин.

Яна Фарҳодни титратма тутти,
Исиғ дам жисмида қонин қурутти.

Миҳинбону келиб ранд этти бунёд,
Қасам Ширин бошидин айлабон ёд

Ки, эй фарзанд, бир дам тут ўзунгни,
Даме асра кўнгул бирла кўзунгни!

Бу дам гар торса ҳушунг риштаси реч
Бўлур бу неча йил қилғон ишинг ҳеч.

Сени девоналиғ гар қилса мағлуб,
Пари райкар бўлур эл ичра маҳжуб.

Ўзунгни асра бир дам, бўлма ғойиб
Ки, даҳр аҳли тилаб тормас маойиб.

Ўзунгни ҳам, мени ранжурни ҳам,
Паришон айлама ул ҳурни ҳам.

Бу янглиғ кўп сабақ иршод қилди,
Муассир кўп қасам ҳам ёд қилди.

Ўзин забт эткуча ул зори ғамкаш,
Етишти телба бошиға Париваш.

Узори бирла ўт оламға солиб,
Самандардек улус ўт ичра қолиб.

Дема, юз узра зулфи анбаролуд
Ки, ул ўт зоҳир айлаб анбарин дуд.

Ҳамул ўт шуъласи ўртаб жаҳонни,
Бу дуд айлаб қаро юз хонумонни.

Камоли суръатидин сарви гулрў
Равон айлаб узори ўтидин сув.

Бўлуб фаҳм ул судин айни латофат,

Кўнгул элтурга лекин сели офат.

Юзида хол ўлуб гулбарг уза зоғ,
Ва ё тер остида сув ичраки боғ⁴.

Дема сувким, зилоли зиндағони,
Не Хизру не Сикандар топиб они.

Бўлуб ғалтон латофатдин гул узра,
Сочиб юз қатра ҳар дам сунбул узра.

Сочи зулмотида юз минг Сикандар,
Итиб дуд ичра андоқким самандар.

Таковар узра раъно қадду андом,
Балолар сочиб, офатлар қилиб ом.

Юзи меҳри никоб остида ринҳон.
Нечукким, ой саҳоб остида ринҳон.

Бу янглиғ етти ошуби замона,
Саманди наъли саркўби замона.

Деди бедилға Бонуким: «Равон бўл,
Ишингга ҳам қадам қўй, ҳам узот қўл.

Бу офатким буён солмиш гузарни,
Тушардин ул тараф асра назарни.

Санга гарчи бу талқин бежиҳатдур,
Ва лекин ҳолиё бу маслаҳатдур».

Ситамкаш Бону оллида ер ўрти,
Қўлин Шорур тутти токи қўрти.

Олиб метин сув очмоқ этти бунёд,
Етишти ул сори хури Паризод.

Боқар эрди ариғнинг ичу тошин,
Кулумсуб тебратиб ҳар лаҳза бошин.

Ошиб ҳар ишда ҳайрат нозанинға,
Бўлуб қойил раёрай офаринға.

Пари райкарда сўз йўқ ғайри таҳсин
Уруб девона сув очмоққа метин⁵.

Суға ориғ шикофин очти чун чуст,

Бурун нову мамарни боғлабон руст.

Чу ул йўл бўлди хоро бирла масдуд,
Бу йўлга майл қилди тезрав руд.

Ариғ нови чу бўлди сув мақоми,
Тегирмон новидек бўлди хироми.

Халойиқ ичра ғавғо тушти ҳар ён,
Улус ичра алоло тушти ҳар ён.

Ариғнинг икки ёнидин алоло,
Нишот аҳли тузуб дирно талоло.

Муғаннийлар ики ёндин навосоз,
Тузуб ул рўд лаҳни бирла овоз.

Миҳинбону била Ширин суруб от
Ки, қаср оллиға еткайлар судин бот.

Ва лекин сув бўлуб андоқ сабукрав
Ки, етмай гирдиға хинги сабукдав.

Югурмакка улус баским қилиб майл,
Йиқилиб бир-бири устида ҳар хайл.

Қилиб эл кейнидин ҳам рўя Фарҳод,
Кўзи ул ёнким ул ҳури Паризод.

Суманбар чориб эрди ўн йиғоч йўл,
Демайким туз, тамоми тоғ ила чўл.

Яна қайтиб самандин сурди чун тез
Ети-секкиз йиғоч бўлди сабукхез.

Насимеким юки сийм ўлғай охир
Таҳаррукда анга бийм ўлғай охир⁶.

Анингдек бодройи тутти ором
Ки, босқон ердин ўтмас бўлди бир гом.

Бор эрди сурса чирмошиб аёғи,
Пари райкар йиқилмоқ хавфи доғи.

Чу ошиқ онглади қилғоч тааммул
Ки, елдин тушқудекдур ер уза гул.

Ер ўрмакликка мажнундек ҳам ўлди,

Қуёш остида гардундек ҳам ўлди.

Кўтарди орқасига бодрони,
Нечукким бодро ул дилрабони⁷.

Бир илги икки қўлин қилди маҳкам,
Яна бир илги икки бутларин ҳам.

Анингдек рўяда кўргузди таъжил
Ки, гарди сурма бўлди мил дар мил.

Миҳинбону ани наззора айлаб,
Тора олмай иложин чора айлаб.

Чу икки-уч йиғоч гом урди шайдо,
Бўлуб оллинда қасру ҳавз райдо.

Қадамни қўйди қаср айвони сори,
Саломат рахши бирла шахсувори.

Туруб айвонда солим чун эгиб қад,
Ҳамул турғон су бирла сарви гулҳад.

Бошиға сарвнинг айланди филҳол,
Ўпуб ер, зор йиғлаб, ёнди филҳол.

Чиқиб тоғ узра айлаб ашкборон,
Чекиб ун, ўйлаким абри баҳорон.

Чу ул қилди булутдек тоғ уза майл,
Ариғдин сув етишти ўйлаким сел.

Лаболаб ул судин чун ҳавз тўлди,
Ариғлар доғи молломол бўлди.

Бўлуб сув қаср атрофиға дойир,
Тўкулди дашт уза бўлмокқа сойир.

Арикқа қўйдилар «Наҳр ул-ҳаёт» исм,
Фалакваш ҳавзға «Баҳр ун-нажот» исм.

Кетур, соқий, тағори баҳр тимсол,
Қадаҳ киштисин ул май баҳриға сол!

Ариғ ичмак эрур жоним ҳаёти,
Тугатмак баҳри май умрум нажоти.

Миҳинбону била Шириннинг Фарҳодни фироқ хоро камари этагидин домангир бўлуб висол атласи чархи ҳарамиди тўққуз рарда ичра маҳрам қилиб зиёфат ҳарир ва ҳуллалари узра мажлис тuzатмоқлари ва ўн фанда ўн соҳиб камол қизким, ашараи комила алар таърифидин уири ашир бўла олғай, анинг қошинда изҳори фазл қилиб ўзларининг қонидек, яъни юзидек хижолат бошларин қуйи солмоқлари ва Ширин-нинг фалак қасридин қуёш чиққондек қаср хужрасидин чиқиб меҳри жамоли кавкабаси била анжуманни равшан қилмоқлиги ва Фарҳоди сияҳ ситора оллинди ҳилолий жом аро шафақгун май тутуб, анинг ишқи била ичиб ўз ишқи била анга ичуруб, бир-бирининг бодаи ишқидин маст

Гузориш суйидин бу ҳавзи хоро,
Бу янглиғ мавж қилди ошкоро

Ки, ул сув ҳавз аро қилғоч тамаввуж,
Улуска неча вақт ўлди тафарруж.

Миҳинбону била Ширини ғамкаш,
Бўлуб ул мушкил иш итмомидин хуш.

Буюрдиларки торти қасри зебо,
Аёқдин-бошқа тегру фарши дебо.

Нишоту айш ўлуб имкондин ортуқ,
Суруру шодмонлиғ ондин ортуқ.

Валек ул ой узорин оҳ тоби,
Назарда қилмиш эрди моҳтоби.

Басе дилтанг эди бедил ғамидин,
Бўлуб дилтанглик ҳосил ғамидин.

Миҳинбонуға бас мушкил иш эрди
Ки, маҳвашнинг хаёлин билмиш эрди.

Вале тормас эди бу ишга чора
Ки, ёндошқай булуру санги хора.

Чу кўрди итти бедил телбалиқдин
Пари райкар доғи борур илиқдин.

Деди маҳвашқа: «К-ей жонимға райванд!
Ҳазин жоним жамолинг бирла хурсанд.

Бу шайдоваш йигитким чекти кўп ранж
Ки, музди даст анга бор эрди юз ганж.

Неча кўп бўлса истиғноси онинг
Йўқ эрса ганждин равоси онинг.

Вале биздин доғи хушдур мурувват
Ки, берсак сўз била кўнглига қувват.

Анга таклиф қилсак меҳмонлик,
Икимиз зоҳир этсак мизбонлик.

Ани истарға эл қилсак равона,
Тузатсак базмгоҳи хусравона.

Ясосоқ сандали узра мақомин,
Қилиб дилжўлик этсак эҳтиромин.

Булар бирла гар они айласак ром,
Риоят айласак неким эрур ком.

Вагар қилғонга бўлмас майли зоҳир,
Қилурни қилмиш ўлғойбиз биз охир.

Булар гар кўнглига бўлмас тирози,
Худ ўлғай дафъ элнинг эътирози».

Бу сўздин лоларух гулдек очилди,
Ружуин ҳам анинг райиға қилди.

Миҳинбону равони ҳукм сурди,
Неким матлуб эди, борин буюрди.

Билурлар эрди Бону расму ройин,
Ҳамул дам торти базм асбоби ойин.

Деди Бонуки: «Айвон ичра кундуз,
Қўёли жоми май ичмак сори юз

Ки, хавз ўлсун назар оллиға ўтру,
Бу манзилдин ғараз чун эрди бу сув.

Жаҳонға мушк серса шоми дайжур,
Қилиб равшан фалакдек шамъи кофур,

Туголи бир нафас қаср ичра ором,
Вале ором тутмай тортали жом».

Ики-уч хушманди нуктарардоз
Йибордиким қилиб ҳар ён таку тоз,

Топиб Фарҳоди зори бенавони,
Кетургайлар бу мажлис ичра они.

Бориб тортилар они зору маҳжур,
Балоу дардиға йўқ ҳадду мақдур.

Ғаму андиша ўтининг шарори,
Шарори дарду меҳнат беқарори.

Тоғиб кўрмактин они юз малолат,
Равон қилдилар изхори рисолат.

Аёғлариға қўйди бош йиғлаб,
Нечукким сел тўкти ёш йиғлаб.

Деди: «К-ей нуктангиз жонимға уммид,
Не жон уммиди, балким умри жовид.

Изингиз гарди тожи ифтихорим,
Не қилмоққа менинг не ихтиёрим».

Эшитгач бўлдилар хушдил равона,
Ани эъзоз айлаб хусравона.

Ул ўлди шаҳ, булар хайлу сироҳи,
Анга тегруки эрди базми шоҳи.

Етишгач Бону айлаб беҳад икром,
Дедиким, курси узра тутсун ором.

Бажо келтурди ул бемисл нодир,
Неким Бонуға бўлди ҳукм содир.

Ишорат айлағач Шорури бедил,
Равон курси тубида тутти манзил.

Чу курси узра манзил тутти Фарҳод,
Миҳинбону такаллум қилди бунёд.

Неким имкони бўлғай ҳусни тақир,
Раво кўрмай анинг узрида тақсир.

Бу ҳам ҳар навъким англаб хитобин,
Хижолатлар била айтиб жавобин.

Чу мардумлиқ ҳадиси торти роён,
Равон хон чектилар беҳад намоён.

Чу қолмай иштиҳо хонларға боқи,
Суроҳи келтуруб мажлисқа соқи

Тузулди ўйла базми хусравойин
Ки, кўрмай ўйла чархи кажравойин.

Суруҳилар майидин руҳ олиб қут,
Қадахлар ҳар бири бир рора ёқут.

Бўлуб гулранг май мой маиндек,
Сафоу ранги лаъли оташиндек.

Бу лаълу зарфнинг ёқут жисми,
Ҳисори шира бу маҳзан тилисми.

Тилисми торқан эл ногаҳ очилмоқ,
Ҳавоси телбараб усрук йиқилмоқ.

Миҳинбону ичиб даврон аёғи,
Чекиб Фарҳод ила Шорур доғи.

Не мажлис, боғи ризвондин намудор,
Не бода, оби ҳайвондин намудор.

Аёқчилар шакаргуфтору дилбанд,
Қилиб дилбандлиқ бирла шакарханд.

Муғаннийлар анингдек лаҳнрардоз
Ки, жонлар рардадин рақс айлаб оғоз.

Бу мажлис ичра ҳозир ўн дилором,
Бори ҳам сарв қомат, ҳам гуландом:

Бўлуб Ширин бисотининг надими,
Алардин хуш Миҳинбону ҳарими.

Келиб ҳар қайси бир фазл ичра моҳир,
Маҳорат шеваси ҳар бирда зоҳир.

Бири ашъор баҳри ичра ғаввос,
Бири адвор¹ даври ичра раққос.

Бири мантиқ² русумида рақамқаш,
Бири ҳайъат³ руқумиға қаламқаш.

Бирининг шеваси илми ҳақойиқ⁴,
Балоғатда⁵ бири айтиб дақойиқ.

Бири тарихда сўз айлаб фасона,
Бири ҳикмат⁶ фани ичра яғона.

Ҳисоб ичра бирининг зиҳни бориб
Муаммода⁷ бириси от чиқориб⁸.

Бу фанларда булар бир-бирдин аҳсан
Юз ул фанлик аро ҳар қайси якфан⁹.

Дилорому Дилорою Дилосо,
Гуландому Суманбўю Сумансо.

Паричеҳру Паризоду Париваш,
Парирайкар зиҳи ўн исми дилкаш.

Чу эврулди лаболаб давр аёғи,
Қизиди базм янглиғ эл димоғи.

Михинбону камол изҳори айлаб
Дақойиқдин савол изҳори айлаб,

Аларға айлагач жузви ишорат,
Радидор ўлди юз дилкаш иборат.

Фунун бозори ичра шўр тушти,
Аторудға дегин ғавғо ёвушти.

ғаройиб кўп қила бошлади зоҳир,
Ўзининг фаннида ҳар шўҳи моҳир.

Аларға чун тааммул қилди Фарход,
Унутқон нукталарни айлади ёд.

Далер ўлмиш эди май журъатидин,
Не май, жоми раёрай журъатидин.

Ани чун табъи поку зиҳни олий,
Қилиб эрди замон соҳибкамоли.

Боқиб ул сори табъи равшанидин,
Саволе қилди ҳар бирнинг фанидин.

Жавобида санамлар борча ожиз,
Эшитмай ўйла мушқил нукта ҳаргиз.

Алар чун шубҳасиға тормайин дафъ
Ўзи-ўқ айлабон ул шубҳани рафъ.

Фасоҳатда сўзидин қосир идпок
Ки, ҳар бир лафзи эрди гавҳари пок.

Такаллумни қилиб чун нуктарарвард,
Бўлуб базм аҳли ақлу ҳушидин фард.

Миҳинбону қолиб ҳайрон сўзидин,
Сўзин чун гўш этиб, бориб ўзидин.

Сўзидин зоҳир асрори Илоҳий,
Жамолидин аён анвори шоҳий.

Юзи ойини соғар лола айлаб,
Ул ойға сабзасидан ҳола айлаб.

Миҳинбонуки донишрарвар эрди,
Билик аҳлиға шоҳи сарвар эрди¹⁰.

Муҳаққак билдиким улким йўнар тош,
Қочурмишдур гуҳарлиғ тождин бош.

Шукуҳи оллида торти ўзин раст,
Каломи жанбида кўрди сўзин раст

Киши гавҳарға жола айласа от,
Ҳам онинг гавҳаридин билгурур бот.

Тушуб тахт устидин айлаб тавозуъ,
Қилиб тахт узра ул чиқмоқ таваққуъ.

Ул айлаб кўп тазаллумларки, Бону
Неким дер жонима миннат, магар бу.

Бало тоғини мужгон бирла ёрмоқ,
Ёриб тирноқ ила ердин қўнгормоқ.

Буюрса бўлмағум андин ҳаросон
Ки, бу ишдин эрур юз қатла осон.

Гадоу салтанат тахти йироқдур,
Анга туфроқ уза ер яхшироқдур.

Чу Бону кўрди бериён ибосин,
Яна истаб анинг қўнгли ризосин.

Деди, тахт узра гар тутмассен ором,
Манга ер узра ўлтурмоқ эрур ком.

Буюрди олдилар тахти мурассаъ,
Ер узра солдилар фарши муламмаъ.

Тўшалгач бу бисоти комрони,
Ўзи ўлтурди, лек ўлтуртуб они.

Яна чун жоми май бўлди равона,
Гухаррез ўлди Фарходи ягона

Дема ёлғиз бўлуб сўздин гуҳар пош
Ки, сўзча юз ики кўздин гуҳар пош¹¹.

Ул ой ҳижронидин жонида ошуб,
ғамидин чарх айвонида ошуб.

Пари худ рарданинг кейнида ҳозир,
Бўлуб мажмуи аҳволиға нозир.

Сиришки тинмайин оқиб кўзидин,
Гаҳ ўзида, гаҳи бориб ўзидин.

Пари янглиғ назарлардин ниҳони,
Купуб ул элнию, эл кўрмай они.

Вале Бону тутуб кўз учидин рос
Ки, хопокан нечук юмшатмиш олмос.

Мунунг ашки гаҳи бошидин ошиб,
Гаҳ онинг оҳидин олам тутошиб.

Деди кўнглида Бонуким: бу ғамнок
Ки, мундоқ мумкин эрмас гавҳари пок.

Манга худ барча ҳоли бўлди равшан
Ки, қилмиш ростлиқ — иш, поклик — фан.

Чу йўқтур бир назар қилмоққа тоби,
Чиқорға ёвушур жони хароби.

Малакдур келган инсон суратида,
Малаквашлик мубарҳан ҳайъатида.

Бу ҳолат ичра ҳар навъи Кимондин
Эмас мумкин хаёли фосид ондин.

Буқун қилғай хилофи поклиғ ул,
Эмас бермак раво имконға ҳам йўл.

Анга кўзу кўнгул жуз пок эмасдур,
Назарда пок кўздин бок эмасдур.

Куяр шавқ ўтидин жони асири,
Эрур ерида бўлсам дастгири.

Бу муҳлик ғамда чиқса жони онинг,
Яқин бўйнулга бўлғай қони онинг.

Дедиким: «Хўблар шоҳиға айтинг,
Малоҳат авжининг моҳиға айтинг

Ки, бир дам мизбонлиқ расми тутсун,
Юзидан меҳмон кўзин ёрутсун!

Лабидин жонға қилсун мизбонлиқ,
Юзидин кўзга этсун меҳмонлиқ!»

Суманбар¹² худ эшитур эрди они,
Бўлуб бу нуктадин осуда жони.

Хиромон базм аро бўлди равона
Ки, кўзғолди хиромидин замона.

Юзинда меҳр ўтидин асарлар,
Кўзида ашк селидин хабарлар.

Кўзидин ҳажр апоким ашки бориб,
Бори мужгон синонларин сувориб.

Қилиб Фарход метини киби тез,
Бўлуб ул хорарез, аммо бу хунрез.

Оғиздин оҳиким кам бўлмайин ҳеч,
Бу ел зуннори зулфидин очиб реч

Ки, ҳар тори юз имон айлағай банд
Ки, қилғай куфр зуннориға райванд.

Узори ўтиғаким ашк уруб сув,
Улуснинг куймагин кўррак қилиб бу.

Қошиндаким гириҳ зоҳир қилиб ғам,
Янги ой фитналиқ андоқ келиб кам.

Жамолидин кўюб давронға миннат,
Тутуб даврон бу ишдин жонға миннат.

Узоридин қилиб давронни равшан,
Қошидин тоқ ила айвонни равшан.

Солиб ўт жонға лаъли оташини,
Жаҳонға чехраи бурқаънишини.

Чиқарғач рардаларнинг кейнидин чехр
Нечукким тўрт бурқаъ остидин меҳр¹³.

Купуб базм ичра эл кўзғолдилар бот,
Анингдекким куёш чиққонда заррот.

Бир ўт Фарходи бесомонға тушти
Ки, жисмин пок ўртаб, жонға тушти.

Кўзи тушгач ул ойга, чекти бир оҳ
Ки, дудидин қорорди етти хиргоҳ¹⁴.

Яқин эрдик тарки хуш қилғай,
Яна беҳушлар янглиғ йиқилғай.

Вале май зўри бўлди дастгири
Ки, хушин айлади фармонразири.

Мақомин ёнида кўргузди Бону,
Келиб ўлтурди ул зону-базону.

Куёш чун тутти ой ёнида манзил,
Ҳам ўз ўрнида манзил тутти бедил.

Чу ерлик ўз ерида тутти ором,
Аёқчилар раё-рай туттилар жом.

Лаболаб неча соғардин Париваш,
Чу ўз девонасидек бўлди сархуш.

Ҳижоби бода зўридинки кетти,
Пари изҳори инсоният этти

Ки, эй олам элидин фарду нодир!
Келиб зотинг бори қудратда қодир.

Хунарда зердастинг борча олам,
Хунар йўқким, камолу фазл аро хам.

Кишиким қилса таърифинг хаёли,
Куёш равшан демактур, чарх — олий.

Балодин асрасун даврон танингни,
Не ёлғуз танки, жони рурфанингни.

Йўлунгда ганж агар солғойбиз охир,
Қаю узринг қўла олғойбиз охир.

Тўкуб махваш бу янглиғ дурри шаҳвор,
Қолиб бедил нечукким нақши девор.

Париваш бўлди чун мундоғ гуҳаррош,
Аёқ тутмоқ учун кўрти уруб бош.

Ул ўн қизким ўн ишда эрди моҳир,
Тутуб ҳар қайси бир хони жавоҳир.

Паривашнинг қаён бўлғоч хироми,
Сочиб бир хонни ҳар ён тушса гоми.

Нисори лаълу дур шарҳ айлагонча,
Тўкуб Фарход худ кўздин юз онча.

Пари ул шакл ила бир-бир қўюб гом,
Келиб мажнун қошида тутти ором.

Деди лаълиға олиб лаъли аҳмар¹⁵,
«Сенинг ишқингда нўш эттук бу соғар!»

Сумурди уйла шамшоди қасабрўш
Ки, мундин олди онинг ичкани ҳуш.

Ичиб жоми лабо-лаб тутти ул дам
Ки: «Хўш эткил менинг ишқимда сен ҳам!»

Ики ҳол ул май ичра ҳосил эрди
Ки, ҳам ҳайвон суйи, ҳам қотил эрди.

Чу ошиқ май исидин бор эди маст,
Ажаб соқийға кўрким бўлди ҳамдаст.

Олиб сирқорди андоқ беҳудона
Ки, соғар нақшидин кетти нишона.

Бу соғар бўлса эрди жоми афлок,
Қўюб оғзиға сирқорғай эди пок.

Вужуди нақши кўнглидин ювулди,
Кўнгил нанги вужудидин қутулди.

Қилиб ўзни халос ўзлук ғамидин,
Не ўзлук, балки йўқлук оламидин.

Аёғни торшуруб фарди замона,
Ўзин туфроққа солди беҳудона.

Боши чун ул санамни сажда этти,
Бу оламдин яна оламға кетти.

Кўтармак истади бошин Паризод,
Йиқилди жисми, кетмиш эрди Фарҳод.

Бу ширин ҳол чун наззора қилди,
Анинг ёнида Ширин ҳам йиқилди.

Икисин оғзиға тутқонда миръот,
Нафасдин ҳеч асар йўқ эрди, хайхот.

Кетур соқий, манга миръоти жони
Ки, анда торқамен жонон нишони!

Чу жонон акси кўргузгай бу кўзгу,
Ўзумдин борғамен ул навъким сув.

XXXVI

Фарҳод била Ширин май висолидин, балки висол майидин бирҳол, балки беҳол бўлгонлари ва чархи кабуд, балки даври ҳасуд соқийси аларнинг айш соғари, балки соғари айшиға захри ҳирмон, балки беҳуш доруйи ҳижрон қўшқони ва Хусрави Парвез Шириннинг шакарлаблар шоҳи эрканин билиб, висоли нўшин кўнглига ширин қилиб, ширин мақол элчидин чучук сўзлар айтиб йибориб, Ширин лаби жуллобидин ком орзусин шакаррез қилур муддао қилғони

Рақам қилғон бу сўзу дард розин,
Анингдек чекти бу райкар тирозин

Ки, чун базм ичра ул икки ситамкаш,
Йиқилдилар танаъумдин қилиб ғаш.

Яна базм аҳли тортиб оҳу нола,
Бағир қони бўлуб ичган риёла.

Кўтардилар равон маҳвашни бир ён,
Яна ул бедили ғамкашни бир ён.

Анга бир уйда солиб бистари ноз,
Келиб ётқуздилар ҳузн айлаб оғоз.

Яна бир уйда ер солиб ниҳони,
Йиғиштурдилар ул кўҳи балони.

Висол ичра етишмай ошнолиғ,
Фалак солди аро ерда жудолиғ.

Тонг отқунча иков беҳол эдилар,
Машаққат хайлиға ромол эдилар.

Чу тебранди насими субҳгоҳи,
Сахаргаҳ ўйлаким Фарҳод оҳи.

Фалакни тун ғуборидин сурурди,
Не тун, савдо тутунин доғи сурди.

Ул икки ишқ савдосида мадҳуш,
Ўзига келдилар айлаб мадад ҳуш.

Хижолатдин қўпуб Фарҳоди дилтанг,
Балият тоғи сори қилди оҳанг.

Пари райкарда худ бир саъб ҳолат
Ки, айлаб жонининг қасди малолат.

Миҳинбонуни ожиз айлаб ул ҳол,
Бўла олмай ул ишда фориғулбол.

Не бедил таркини тутмоққа хушнуд,
Не маҳвашқа насихат айлабон суд.

Десаким бермайин бедилға қувват,
Тақозо қилмай инсофу мурувват.

Кўп ўлса меҳрибон худкомлиғдин,
Ел ичра ваҳм этиб бадномлиғдин.

Вале чун билмиш эрди ишқи покин,
Бу янглиғ ишқ аро дарди ҳалокин.

Тилаб ҳар неча кунда бир дам они,
Ичиб бир неча жоми комрони.

Чу маҳваш илгидин айлаб қадаҳ нўш,
Бу ҳам беҳуш ўлуб, ул доғи беҳуш.

Яна ул ҳушиға келгач тутуб тоғ,
Мунинг жониға қолиб юз туман доғ.

Бу янглиғ воқия эрди муддати ҳол,
Етишмай ҳол бўлмоқ эрди беҳол

Ки, ногоҳон сиреҳри бемадоро,
Ажаб мансуба қилди ошкоро.

Бу тарих ичра мағриб ҳукмрони,
Не мағрибким, жаҳон кишварситони.

Ажам бирла Араб мулкида довар,
Араб бирла Ажамга шоҳу сарвар.

Шаҳи эрдикӣ дерлар они Хусрав,
Мутии амри гардуни сабукрав.

Жаҳон мулкин тутуб хайлу сироҳи,
Мадойин¹ мулки онинг тахтгоҳи.

Насабда топибон Кисроға райванд,
Қаю райванд, фарзандиға фарзанд.

Бақо мулкига чун Кисро² қўюб юз,
Бериб зийнат анинг мулкига Хурмуз³.

Чу Хурмузнинг бўлуб ул ён хироми,
Бўлуб Парвез анинг қойим мақоми.

Оти Хусрав, лақаб отиға Парвез⁴,
Бу оту бу лақаб шуҳрат қилиб тез.

Улусқа ирс бирла ҳукмрон ул,
Атодин то ато хусравнишон ул.

Билибким мулк анга етмиш қазодин,
Неким етти ато, етмиш атодин.

Қаю бирким қўюб ойини раъфат,
Халафқа торшуруб тахти хилофат.

Яқин англабки даврони куҳан гард,
Анга ҳам тутқуси бу соғари дард.

Чу ногаҳ холи ўлса умри жоми,
Керактур бир халаф қойим мақоми.

Агарчи ақди завж айлаб муқаррар,
Бўлуб эрди анга гавҳар муяссар.

Ва лекин эрмас эрди лойиқи тож
Ки, бўлғайлар анга тож аҳли муҳтож.

Никоҳ ичра тилар эрди такаррур
Ки, торқай тожға шойиста бир дур.

Тоғиб бу ишда чун айлаб тааммул
Ки, шўра хас қилур зоҳир, чаман гул.

Булулдин оби ҳайвон гар Топар баҳр,
Бўлур албатта пур хармухраға захр.

Вагар худ ичса сув ўрнида захроб,
Чаманда гул бутар, лавнида юз тоб.

Гар ўлса тарбият кам ё зиёда,
Табиат айламас тағйир зода.

Хирад деҳқони мундоғ нуктае дер:
«Ки дона сочқоли яхши керак ер»⁵.

Бу маъни кўнглида чун торти ором,
Бўлуб бу комнинг кейнича ноком.

Мамолик ичра мунҳилар узотиб,
Анингдек бир самин гавҳар сўротиб

Ки, силки издивожи ичра чеккай,
Агар гул экса, гулзор ичра эккай.

Бу авқот ичра бўлмиш эрди машхур
Ки, олам ичра келмиш равзадин хур.

Не хуреким юруб қилғоч такаллум,
Уётдин тубою⁶ кавсар⁷ бўлуб Ким.

Қуёш бўлмиш фалакдин ерга нозил,
Ва лекин тутмиш Арман ичра манзил.

Ул ойдин ёрумиш ул хиттаи пок,
Қуёшдин ўйлаким бу маркази хок.

Кишига ўхшамас гўё Паридур,
Пари йўқ, офтоби ховаридур.

Насабда жадди аъло анга Жамшед,
Ҳасабда сўнгғи мавло анга хуршед.

Бўлуб ошуфтаси нодир мисоли,
Бори фанлар аро соҳибкамоли.

Узуб элдин анинг ишқида райванд,
Не ул элга ва не эл онга монанд.

Хувайдо хайкалида кўхтанлик,
Қилур ашғоли ҳоло кўхканлик.

Демаким теша бирла кўхкан ул
Ки, зарби даст ила хорошикан ул.

Вале тортиб фиғон чекмакдин оҳе,
Бўлуб кўхи тани андоқки коҳе.

Купуб ондин бу янглиғ нотавонлиғ,
Пари райкар ҳам айлаб меҳрибонлиғ.

Агар маъшук эрур фарди замона,
Бу ошиқ ҳам эрур фарди ягона.

Ёйилди элга чун бу амри матбуъ,
Магар Хусравга доғи бўлди масмуъ⁸.

Ул ой авсофини аҳли замондин,
Эшитур эрди бал яхши-ямондин.

Ҳарорат кўнглига солмиш эди жўш,
Тараддуд жонин этмиш эрди мадхуш.

Хаёлида кеча-кундуз ул эрди,
Тилида кеча-кундуз сўз ул эрди.

Вале мавқуф эди мунҳилариға
Ки, не келгай алар инҳилариға⁹.

Алар ҳам ҳар тарафдин онглабон ҳол,
Келибон қилдилар билганни ирсол.

Бириким бор эди Арманға озим,
Бор эрди халқ айтур сўзға жозим

Ки, шаҳ маҳдиға лойиқ ул Паридур
Ки, Арман мулки онинг кишваридур.

Яна ҳар кимки ҳар ён бормиш эрди,
Юз урғон мулкни ахтормиш эрди.

Деди бори онинг овозасидин.
Садойи хусни беандозасидин

Ки, олам ичра жаннат хури улдур,
Қуёш янглиғ жаҳон машҳури улдур.

Эшитган бирла Хусрав мойил эрди,
Булар келмак ғаразға ҳойил эрди.

Чу туш-тушдин бу сўзлар бўлди райдо,
Ҳавас бир йўли кўнглин қилди шайдо.

Бурун қилди муни кўнгли аро жазм
Ки, Арман сори филҳол айлағай азм.

Солиб ул гулситон сори гузарни,
Киюргай кўлға сарви сиймбарни¹⁰.

Яна қилди тааммул салтанатдин
Ки, шахлиғдур мунофи ул сифатдин.

Бузург Уммид эди ёру надими,
Улус доносию олам ҳакими.

Билиб равшан самакдин то само ул,
Анга ҳар мушкил ишда раҳнамо ул.

Ани хилватда чорлаб очти розин,
Суманбар ишқидин сўзу гудозин.

Чу қилди борча сиррин ошкора,
Таваққуъ айлади ул ишга чора.

Ҳаким ул навъ музтар кўргач они,
Тааммул айлабон мумтад замони

Деди: «Бок эрмас, осондур бу тadbир,
Мизожинг тормайн бу ишда тағйир.

Муайян айлагил равшан замире,
Рисолат шевасида беназире.

Ичи дурри маони бирла руржўш,
Садаф янглиғ ва лекин оғзи хомуш.

Садафдек чунки оғзин очқай охир,
Ҳадис ўрниға гавҳар сочқай охир.

Анга ҳам такво ўлсун, ҳам асолат,
Миҳинбонуға еткурсун рисолат.

Саломинг бирла айлаб они эъзоз,
Дебон вуслат сўзин қилсун сарафроз.

Агарчи арзи жоҳу рифъат эткай,
Вале боши бу сўздин кўкка еткай.

Эшитмишменки Бону кордондур,
Пари райкар доғи бисёрдондур.

Чу савдо торсалар бу навъ мавжуд,
Иликдин бермагайлар бу сифат суд.

Яқинким, айлаб ул ишдин мубохот,
Йиборгайлар рисолат ноқилин бот.

Жавобу муддао торсоқ мувофик,
Қилоли фикрин онинг анга лойиқ.

Вагар худ очса узр айтур сари қўл
Ки, асло ақл худ бермас анга йўл.

Сангаким борча ишга дастрасдур
Анинг фикри доғи душвор эмасдур».

Чу арз этти сўзин донойи даврон,
Рисанд этти борин доройи даврон.

Топиб андоқ кишиким бўлди мастур,
Қилиб бу муддаоким бўлди мазкур.

Расули кордон сўзнинг тамомин,
Чу қилди фаҳм, тез этти хиромин¹¹.

Кеча-кундуз демай борур эди йўл,
Қадам қўйгунча Арман мулкига ул.

Кетур соқий, қадахким комим улдур
Ки, оллимда ажаб душвор йўлдур.

Не бир соғарки, соғар тут раёрай
Ки, бу водийни бехуд тай қилай, тай.

XXXVII

*Хусрав элчиси Арман кишварига етгани ва Миҳинбону мунҳийларига муддаосин зоҳир этиб,
Бону ани кўрарга базми салтанат қургони ва Худҳуд Билқис оллинда ўлтургондек расулнинг
Бону қошинда ўлтургони ва Сулаймони замон рисолатин қушлар тили била арз қилгани ва*

товусни Анқо¹ жуфтлуғига сўз солғони ва Бонунинг баҳона домин очқони ва ҳийла донасин сочқони ва ул зийрак қушининг бу дона ва домдин рам қилиб қочқони ва фароғбол ҳосил қилмай қаҳрамонлиғ Қофига кетғони ва ул Қоф Анқоси бу маънидин газаб минқори била

Бу водий қатъида қилғон саёҳат,
Бу янглиғ қилди изҳори фасоҳат

Ки, чун Арманға етти ҳомили роз²,
Бўлуб кўнглида юз турлук фусунсоз.

Хабар еткурдилар Бонуға наввоб
Ки, давлат бу тараф бўлмиш инонтоб.

Расуле қасру токи Кисравийдин,
Не Киспоким, бисоти Хусравийдин.

Келибдур ақлдек боштин-аёқ ҳуш,
Такаллум вақти гўё, йўқса хомуш.

Солиб Бону қулоқ ул можароға,
Тушурмак ҳукм этиб меҳмонсароға.

Кўп айлаб ақлу шурб ичра зарофат,
Буюрди улча имкони зиёфат.

Йиборди нуктадони ҳушманд эл,
Дақиқ идпоклик мушқилрисанд эл

Ки, нозиклик била айлаб қиёсин,
Неким бор онглагайлар муддаосин.

Қилиб маълуми ул хайли ягона,
Бўлуб даргаҳ бисотиға равона.

Қилиб арзида изҳори хижолат
Ким, ул хижлат-ўқ айлаб арзи ҳолат.

Миҳинбону билибким, чархи сойир
Яна не булажаб лаъб этти зоҳир.

Дедиким: «Тонгла асраб бор³ чоғин,
Муҳайё айлангиз кўрмак яроғин.

Кўрай эъзоз илаким меҳмондур,
Улуғ ердин етишган кордондур.

Манга маълуми чун бўлди хитоби,
Дегаймен ҳар неким бўлғай жавоби».

Эшитгач ҳукм, ер ўртилар ул хайл,
Чиқиб ҳукм ўлғон ишга қилдилар майл.

Тушуб Бону тафаккур оламиға,
Тафаккур йўқ, таҳайюр оламиға.

Деса зоҳир қилай ул иш ризосин,
Ғанимат онглабон давлат асосин.

Келиб ёдиға Фарҳоди ситамкаш,
Ҳазин кўнгли бўлур эрди мушавваш.

Бу сўз раддин қилурға бўлса машғул,
Торилмай ҳеч навъи узри маъкул.

Деса Хусравни ўздин кам эмастур,
Ўзин тенгсиз деса, ул ҳам эмастур.

Агар фарзан, ўзи бўлса ризоманд,
Бўлурму рози ул шўхи шакархандғ

Агар куч бирла бўлса ой ризоси,
Не бўлғай бу ризонинг интиҳосиғ

Вагар қилса ибо тарҳини бунёд,
Ғазанфардин етар жайранга бедод⁴.

Ҳариф эрмас ёлинға хулла чандон,
Ушотур шиша юз минг бўлса сандон⁵.

Бу маънида баса айлаб мадоро
Ки, яхши узре эткай ошкоро.

Тахайюл тухмини юз навъ экти,
Ҳам охир ойни ул рой ичра чекти

Ки, гардундин бу иш воқеъ дурур бил,
Ямон гар яхшисин ҳам фикрини қил.

Эшитгач қиссани ҳури Паризод,
Қўюб туфроғ уза юз, қилди фарёд

Ки: «Ей наълайнинг ўрни қиблагоҳим!
Ҳарими назҳатинг ғамдин раноҳим!

Неча еткай санга мендин малолат,
Неча келгай манга ондин хижолат.

Бошимға тиғи ғам сурсанг не бўлғай,
Бу сўз дегунча ўлтурсанг не бўлғай.

Мени ҳиндудек оташгаҳға бошла,
Узорим холидек ўт ичра ташла

Ки, жисмим бўлса ул ўт ичра нобуд,
Сочимдек чиққай ондин чирманиб дуд.

Малолимдин бари олам қутулсин,
Таним юз минг балодин ҳам қутулсин.

Манга Фарҳод ишқи тухмати бас
Ки, чеҳрам кўрмайин ул зору бекас.

Йиқилмоқдур шиори оҳ тортиб,
Кўнгулдин нолаи жонкоҳ тортиб.

Қулоғи мустамиъ бўлмай сўзумга,
Кўзи ойлар ўтуб тушмай юзумга.

Тоғ ичра сел янглиғ оқизиб ёш,
Уруб тош узра ҳардам селдек бош.

Хаёлим бирла кўнглин қонеъ айлаб,
Фироқим ичра умрин зоеъ айлаб.

Юзумдин дидаи гирёни маҳрум,
Висолимдин балокаш жони маҳрум.

Қолиб мен ҳам йироқ ул нотавондин,
Нечуқким мендин ул, мен доғи ондин.

Бу бизга ҳолу юз навъ элда шуҳрат,
Не юз шуҳратки, юз минг навъ тухмат.

Манга не ёру не ошиқ ҳавасдур,
Агар мен одам ўлсам ушбу басдур!⁶

Агар Бону иложи билса қилсун,
Ўзумни ўлтурурмен йўқса билсун!»

Михинбону ани чун бўйла кўрди,
Юзига дарддин ашки югурди.

Кўнгулга чора тарҳин солди филҳол,
Кўнгул бердию, кўнглин олди филҳол.

Деди: «Ей кўрмагингдин кўнглума ком!
Хузурингдин ҳазин жонимға ором.

Не сўзим сен дединг жонимға ёқти.
Ҳадисинг жони ражмонимға ёқти.

Санга бори сўзингда муттафикмен,
Муҳиқ сен-сен доғи, мен ҳам муҳиқмен.

Сен эмди ғам ема, кўнглунгни хуш тут,
Тараб бирла ўзунгни бодакаш тут.

Тузуб мен тонгла жашни хусравона,
Қилай элчини узре деб равона».

Деган миоди бирла они кўрди,
Талаттуф бирла йўл ранжини сўрди.

Яна Хусравға ҳам айтиб дуолар,
Басе сўрди дебон мадху санолар.

Қуйи солиб суханвар фарқи таслим,
Қўпуб айлаб анга шойиста таъзим.

Кўруб ул хусравона тахту авранг,
Анга лойиқ шукуху хушу фарҳанг.

Нихон кўнглида юз минг офарин деб,
Ҳасабда лойиқи тожу нигин деб.

Чу базм ойиниға бўлди ниҳоят,
Анга инъомлар айлаб бағоят.

Ижозат берди таъзим айлабон кўр,
Деди шаҳға дуолар айту ер ўр.

Яна деб зоҳир этгач мунча савлат
Ки, дегайлар жавоб аркони давлат.

Раёмовар чу торти сўзга анжом,
Ер ўрти, доғи қўйди ташқари гом.

Тилаб наввобни Бону равоне,
Аларға шарҳ қилди достоне.

Ки: «Айтинг бу расули кордонға,
Ки, десун Хусрави Кисронишонға

Ки, райғомики бу жониб йибординг,
Ниёз аҳлини туфроғдин кўтординг.

Чекиб туфроғни чархи ахзар узра,
Чиқординг зарра меҳри ховар узра.

Вале толеъга чун йўқ рўйи беҳбуд,
Сен ар юз мунча қилсанг лутф не суд.

Агар юз йил бу ишга есам армон,
Чу бу дардимга дармон йўқ, не дермон.

Бизинг бирлаки сен вуслат қилурсен,
Шарафдур бизга бу, сен ҳам билурсен.

Вале воқиъ дурур бир турфа ҳолат
Ки, бор они демактин ҳам хижолат.

Вале ҳар неки Тенгри қилса тақдир,
Кишига йўқ ризодин ўзга тадбир.

Будур сўз ҳосиликим, бу камарчехр
Ки, онинг сори гарм ўлмиш санга меҳр.

Хунардур гарчи бошдин то аёғи,
Ва лекин бор дурур бир айби доғи

Ки, жуфт отин қошида тутса бўлмас,
Бу сўзнинг гирдига ёвутса бўлмас.

Еранлардек эрур даъбу шиори,
Чориб, ўқ отиб, ўлтурмак шикори.

Кишига йўқ бизинг эл ичра ёро,
Анга қилмоқ бу сўзни ошкоро.

Ким этса қошида бу сўзга мадҳал,
Магарким кечгай ўз жонидин аввал.

Анга бу айб бермиш Кошифи ғайб,
Не Ҳақдин бўлса, бўлмас айламак айб.

Йўқ эрса ул бани одам Париси,
Қуёшедурки, кўртур муштариси⁷.

Ангаким ўлса олам халқи муштоқ,
Нечук ул жуфтдин қолғай эди тоқ.

Жиҳат бу эрдиким бу кунга тегру,
Уй ичра қолди ул гулчеҳра маҳрў.

Чу шаҳни айбимиздин қилдук огоҳ,
Неким ҳукм айласа ҳоким дурур шох».

Тугатгач сўзни Бонуйи замона,
Қўпуб наввоб, эшитгач ул фасона.

Раёмоварға очиб рардаи роз,
Бариси бўлдилар афсонаардоз.

Жавобида ўзин ожиз торуб ул,
Қўпуб, келган сари тутти равон йўл.

Чу етти анда, мундин ҳар не билди,
Равон Хусрав қошида арза қилди.

Эшитгач тунд ўлуб доройи довар,
ғазабдин қилмади ул сўзни бовар.

Яна бир тундроқ элчи йиборди,
Анинг доғи жавоби бўйла борди.

Неча қатла бориб келди расули,
Муяссар бўлмади мақсад хусули.

ғазаб ул навъ гарм этти димоғин
Ки, дуди тийра қилди кун чароғин.

Деди: «Ҳолим менинг ул ерга етти
Ки, бу навъ эл сўзумдин нафрат этти.

Яқиндурким бу бемаъни фасона,
Эрур боштин-аёғ макру баҳона.

Манга бас эрмас эрди бу қадар нанг
Ки, қилғоймен аларға ўзни ҳамсанг.

Эшитмаклик керак бу можаро ҳам,
Ки, қилғайлар алар сўздин ибо ҳам.

Эрур ўз бахтиға бермак нигунлуқ,
Забунларға аён қилмоқ забунлуқ.

Нега худ чикмасун сунғур жаҳондин,
Кўруб шавкат садоси мокиёндинг

Ғазанфар худ нетар чанголу ёлин,
Чекар бўлса тиши ўйнинг маҳолин.

Агар умр ўлса ул айёраларға,
Демай айёраким, маккораларға.

Ситамдин еткурай андоқ сазое,
Солай кишварлари ичра балое

Ки, қайда бор эса бир ҳийларайванд,
Қиёматға декин бўлғай анга ранд».

Бу сўзларни дебон азм айлади бот,
Сираҳлар тортибон ҳайҳот-ҳайҳот!

Керак ишқ аҳли қул бўлмоқ бу сўзга
Ки, «шаҳлик ўзгадур, ошиқлик ўзга»⁸.

Кетур, сокий, қадах огоҳликдин
Ки, андин журъа хушроқ шоҳликдин!

Ичиб май, салтанат илмай кўзумга.
Қилай зулм, элга қилгунча, ўзумга!⁹

XXXVIII

Хусравнинг Ширин соридин келган талх жавобларидин аччиғланиб қалин сироҳ чекиб, Арман вилоятига шўру гавго солғони ва Миҳинбону Армания қўргонинким, ҳар буржи рифъатда секизинчи ҳисорнинг ўн икки буржидин бош ўтқариб, ҳар кунгираси тўққузунчи ҳисн учига хишт еткуруб эрди беркитғони ва Хусрав қалъа теграсин эвруларда Фарҳодни қаё устида купуб тутмоқ хаёли қилиб Фарҳоднинг тил хароши била анинг бағрига ниш сончиб, кўнглига тиг урмоғи ва илик тоши била бошидин худин ва алами бошидин маҳчасин учурмоғи ва Хусравнинг туги бошсиз ва боши худсиз ўрдусига сурмоки ва черигин қўргон сори кўчурмоки

Маони хайлини қилғон мураттаб,
Бу майдон ичра мундоқ сурди маркаб

Ки, чун сурди сираҳ Арманға Рарвез,
Низоу қаҳр тиғин айлабон тез.

Не ўрдусиға бор эрди канора,
Не ул ўрдунинг аҳлиға шумора.

Сираҳ гарди қарортиб кун чароғин,
Мушавваш айлабон гардун димоғин.

Сироҳи чекти кўргузмакка бедод

Ки, бермас олами бедодгар ёд.

Неча кун чун манозил қатъ қилди,
Черик Арман саводиға ёйилди.

Хабар Бону сори еткурди ҳар хайл
Ки, тутти борча Арман мулкини сел.

Қаю бир селиким, дарёйи офат,
Қаю дарёки, тўфони махофат.

Анга худ бу иш эрмас эрди мубҳам,
Бурундин ишни қилмиш эрди маҳкам.

Ҳисорин рою ҳарфи қалъадори,
Қилиб маҳкам нечукким кўк ҳисори.

Не кўрғон, бир ҳасину берк кўрғон,
Фалак ҳиснини аркидек яшурғон.

Самон ошлиғ тошиғон йўл нишони,
Фалак янглиғ ёнида Қаҳқашони.

Тутуб ҳар кунгири кейнида ором,
Муборизшевае андоқки Баҳром.

Чиқиб бору анга гардунға тегру,
Ўтуб хандақ яна гардунға тегру.

Язак қилса тутуб ул авж бора,
Кеча хандақ суйи сори назора,

Қуйи кавкабни кўргузгай сафодин.
Кавокиб акси тушгандек самодин.

Бу маҳкамлик била онча захира
Ки, идпокида қолиб ақл хира.

Суҳоваш донасин дастоси гардун,
Минг йил давр этса бўлмайт тортмоқ ун.

Ҳамалдек кўзи юз мингдин зиёда,
Уй анда сувр янглиғ пода-пода¹.

Яна ҳар жинси киймак ё емақдин,
Бўлуб касратда мустағни демақдин.

Бўлуб Бонуйи корогаҳға реша,

Ҳисор аҳлини забт этмоқ ҳамеша.

Пари райкар била Бонуйи сардор,
Қилиб Фарходни доғи хабардор.

Анга зоҳир этиб ул иш қиёсин,
Қилиб қўрғонга кирмак илтимосин.

Парининг сўзини ул ерга солмай,
Парининг хотиридин кеча олмай,

Қўюб нокомдин қўрғон сори гом,
Вале тошқори тутмиш эрди ором.

Топиб ул қалъанинг тошида бир тош²,
Ким ул кўк қалъасидин ўткариб бош.

Тутуб эрди анинг устида маскан
Ки, бўлғай разм вақти хораафкан.

Келиб Хусрав ҳам айлаб жажду таъжил,
Йирокроқ тушти қўрғондин ярим мил.

Ададдин кўп сироҳин чун тушурди,
Тамошо айлай Арман сори сурди.

Хумоюн мавкибида минг диловар,
Анинг бирла суруб ул ён таковар.

Ҳисор атрофида солиб назар тез,
Бўлуб ҳар лаҳза навъи фикратангез.

Назора айлар эрди ҳар замоне,
Кўрар эрди ер узра осмоне³.

Не топиб олмоғи саъйида беҳбуд,
Не келмакдин рушаймонлиқ этиб суд.

Тутуб Фарход ул тош узра манзил,
Нечукким дур қилур бош узра манзил.

Назар Фарходға чун солди Рарвез,
Дегил кўксига тегди дашнаи тез⁴.

Деди: «Ул булажабваш одамизод
Ки, кўргач они кўнглум бўлди ношод;

Тафаҳхус айлангизким, не кишидур

Ки, хотирни ҳазин қилмоқ ишидур».

Биров фарзона сори сурди отин,
Етиб Хусрав тилидин сўрди отин.

Деди бедилки: «От аҳли эмасмен,
Отим тутмоққа доғи арзимасмен.

Қазодин ўйла туфроқ ўлди зотим,
Ким ул туфроқ аро Ким бўлди отим.

Ичимга ишқ ўтидин тушкали дуд,
Не отим, балки зотим бўлди нобуд.

Мени от англамакдин ишқ этиб ёт,
Мен отдин ёту мендин ёт ўлуб от.

Ва лекин даҳр аро аҳли талаввун,
Адамға айлаб итлоқи таайюн⁵.

Қилурлар чун вужудим туфроғин ёд,
Ҳамоноким атарлар хаста Фарход».

Сўзин Хусрав қилиб бошдин-аёқ гўш,
Яқин эрдик борғай мағзидин ҳуш.

Эшитмиш эрди кўп авсофин онинг,
Эшитгач бу каломи софин онинг.

Агарчи вола этти ҳайрат они,
Вале ишқ ичра ўртаб ғайрат они.

Дедиким: «Нуктасидур чошнийи баҳр,
Манга андин насиб эрмас, магар захр.

Қилур рангин сўзи хотир мушавваш,
Ҳамоноким йилонедур мунаққаш.

Каломи нечаким софу ариғдур,
Манга нуқсондин ўзга не осигдур.

Чу бор ондин ғаму меҳнат насибим,
Эрурмен ошику улдур рақибим.

Эрур кўнглида ширкат орзуси,
Не ширкат, балки мулкият ғулуси.

Бу хоредурки йўлдин олғулуғдур,

Анинг кўси раҳилин чолғулуғдур.

Қўлумға муфт солмиш они иқбол,
Керакдур бўлмоқ андин фориғулбол.

Чаманни чун аритсам бу тикандин,
Тонг эрмас, бар емак сарву сумандин».

Деди: «Беш-ўн мубориз секретиб от,
Менинг оллимға они келтурунг бот».

Алар чун қилдилар ул сори рарвоз,
Чиқиб тош узра Фарход этти овоз:

Ки: «Ей чобук сираҳдори диловар,
Қўлунгда бахт ёру чарх ёвар.

Агар Хусрав эсанг худ бил бу сўзни,
Эмас эрсанг ҳам эшитгил бу сўзни:

Санга мендинки келмак мултамасдур,
Тариқи мултамас мундоқ эмасдур

Ки, чортурдунг ўн-ўн беш раҳлавонни
Ки, қилғайлар талаф бир нотавонни.

Вагар худ қасду қатлим эрди мақсуд,
Манга мундин зиён йўқтур, санга суд.

Бу жамъи бегунаҳ қониға кирдинг,
Сироҳингни ўз илгинг бирла кирдинг.

Десанг бу нукта эрмас, рост хошо,
Боқиб, Ҳақ сунъини қилғил тамошо

Ки, бошдин учкусидур мили худунг,
Бу тош бирлаки еткурдим дурудунг⁶.

Яна бир тош отиб, деди равони:
«Мунгадур маҳчаи туғунг нишонини».

Ики тоши қилиб суръатда таъжил,
Раёрай учти етгач маҳчау мил.

Деди: «Ей ким, бу элга родшаҳсен,
Йўқ эрсанг шох, сархайли сираҳсен.

Бу эрди ишқ хайли дастбурди

Ки, сен кўрдунг, сироҳинг доғи кўрди.

Бу элни қайтарурға амр қилғил,
Йўқ эрса борча бир-бир ўлди билгил.

Бу тошиким учурди худ мили,
Ҳамулдур бош учурмоқнинг далили.

Назар қилким сенингдек бир сираҳдор
Ки, бўлғай хайли ичра минг кулахдор.

Биров жониға қилғай қасди ноҳақ,
Еваз бу навъ еткурғай анга Ҳақ

Ки, бир мажнун қаёдин тош учурғай,
Етиб ул тош, сендин бош учурғай.

Бошингдин кечтим охир бил ғанимат,
Бошинг олиб йўлунгға қил азимат

Ки, мендин бўлмайин ҳеч амр ноши,
Манга бўлди сенинг қасдинг хароши.

Нечаким ишқдин ранжур эрурмен,
Неким қилсам, санга маъзур эрурмен.

Ки, Арман тоғида кин айласам фош,
Яқин билким, эрур ҳар тошу бир бош.

Кимон қилма бор эрсанг ишда доно,
Сироҳу мулк ила бўлмоқ тавоно

Ки, Ҳақ оллинда бутмас минг сираҳдин,
Иш андоқким бир оҳи субҳгахдин.

Сангаким рўзи этти родшаҳлик,
Менинг қилди насибим хокираҳлик.

Кўнгул айлаб сен ул шаҳлик била кенг,
Менинг оллимда ул туфроқ била тенг.

Не ишким шаҳ топиб ондин навое,
Вале юз қатла ор этгай гадое⁷.

Жафо майдониға ҳар дам суруб от,
Киши андин нечук қилғай мубоҳот.

Эрур бу турфарокким тортибон тиғ,

Қарортиб ерни хайлинг ўйлаким миғ.

Қилиб эл мулки ичра қатлу торож,
Олай деб мулк элидин тахт ила тож.

Бировниким бериб мулкени барбод,
Қилурсен нозанин кўнглини ношод.

Шикастиға ситам ёйин қурарсен.
Эшиттим, ишқ лофин ҳам урарсен.

Бу бўлғай дарду ишқ ойини воҳ-воҳ,
Вафоу меҳр шарти Аллоҳ-Аллоҳ!

Киши ишқида зор ўлмоқ бу бўлғай,
ғамидин беқарор ўлмоқ бу бўлғай!»

Илик зўри била андоқ отиб тош,
Қилиб тиғи забон мундоқ яна фош.

Тушуб Хусравға тоши изтироби,
Сўзининг ҳам тора олмай жавоби.

Ёнарда эрта кунни қилмайин кеч,
Ёвуқ бормоққа тормай маслаҳат ҳеч.

Топиб келган сироҳидин малолат,
Юз онча қалъа аҳлидин хижолат.

Бу сайридин анга бўлмай раво ком,
Ёниб ўрдуси сори борди ноком.

ТЭшиб худин анинг Фарҳод тоши,
Ичин тиғи забонининг хароши.

Кетур соқий, маю, ғам хайлини енг
Ки, эрмиш ишқ аро шоҳу гадо тенг!

Неча ишқ ичра шаҳлиғ лаззати бор,
Гадолиғларнинг ўзга ҳолати бор.

XXXIX

Хусрав Фарҳоднинг қаттиғ тошидин ражмурда ва қаттиқ сўзидин озурда келиб, Бузург Умид била улуг чора умидига сўзлашиб, лутфомиз алфозга қаҳр ва шаҳдангиз каломга заҳр қотқони ва бу умид ва бийм мактубин расулдин Миҳинбону сори узотқони ва элчининг шаҳдлиқ заҳри шишаси қалъанинг хорасидин ушолғони, яъни Миҳинбонунинг хорадек маҳкам жавобларидин

*оҷиз қолғони, доғи Хусрав Армания ҳисорин муҳосара қилғони ва қалъа дарвозалари боғланиб,
хусумат эшиклари очилғони*

Фасона айтур устои суханвар,
Бу янглиғ тоқти сўз бикриға зевар

Ки, Хусрав гарчи ул кун бўлди дилтанг,
Ёниб дилтанг, уйиға қилди оҳанг.

Ҳам охир қўйди кўп айлаб мароға,
Бузург Уммид ила сўзни ароға.

Бузург Уммид ани айлаб тарабнок,
Деди: «Қайғурмағилким йўқтурур бок;

Кўҳистон аҳли кўп отқай фалохан,
Жунун аҳли кўп этгай ёва сўз фан.

Йилон нетгай уруб ниш аждаҳони,
Ит урмак бирла ёнмас корвони¹.

Нечук мажнун сўзин оқил эшитгай,
Жунун ўти била кўнглин эритгай.

Эшитган нуктани кўнглунгга олма,
Эшитсанг жуз эшитмасликка солма.

Бу авлоким яна бир нуктарардоз,
Бориб Бону сори ранд этса оғоз.

Каломи ичра бўлғай лутфу таҳдид,
Нечукким бийм бўлғай, бўлғай уммид.

Шак эрмаским аён айлаб мадоро,
Забунлиқ айлағайлар ошкоро.

Бу иш бўлмоқлиқ авло чора бирла,
Ситеза қилса бўлмас хора бирла

Ки, бу кўрғон эрур маҳкам бағоят,
Захира анда доғи бениҳоят.

Сенингдек шаҳки хуршеди жаҳонсен,
Қаю хуршед, Жамшеди замонсен.

Қачон ул ён тиларсен разм солмоқ,
Керактур разм солғон кун-ўк олмоқ.

Бу янглиғ фатҳ агар худ даст бермас,
Ани юз йилда олмоқ мумкин эрмас.

Чу бўлмас разм ила олмоқ муқаррар,
Магар тадбир ила ўлғай муяссар.

Эмас тадбири холо мундин ўзга
Ки, чеккайбиз бир иш нақшини сўзга».

Фусунгар айтибон ёлғону чиндин,
Чекар афъини афсун бирла индин².

Дегач бу сўз топиб шахси сухандон,
Узоттилар ани ғамгину хандон.

Келиб кўрғонга ул фархунда рови,
Бу янглиғ айлади сўз ков-кови

Ки, шахким чархни ром айламишдур,
Қамарға бу сўз эълوم айламишдур

Ки, биз фарзандлик тарҳини солиб,
Буён келдик вафо кўсини чолиб.

Бурунким тушмамиш амре апода,
Қилинг андоқки, қилмишбиз ипода.

Агар аввалғидектур сўз ҳисоби,
Бу сўздур ул Паришон сўз жавоби

Ки, сийминбарки келди меҳри офоқ,
Гар ўлса сиз дегондек жуфтдин тоқ,

Еранлар майлидин фард ўлса зоти,
Аларға йўқса мутлақ илтифоти.

Бор эрмиш телбаи хорошикофе,
Сўзи боштин-аёқ саҳву газофе.

Хирадға юз танаффуру ҳайъатидин,
Хирад аҳлиға доғи суҳбатидин.

Бу шанъат бирла ул нанги замона,
Уруб тун-кун фиғони беҳудона.

Ўзин айлаб анинг ишқиға мансуб,
Қилиб ошиқ ўзин, ул ойни маҳбуб.

Бу иш топиб бори оламда шухрат,
Нечук ул ойға бўлмой ҳеч ғайрат.

Ани истаб яна қошиға доим,
Вафоомиз сўзлар деб мулойим.

Висоли бирла айлаб кўнглини шод,
Ғами ҳажридин айлар эрмиш озод!

Сиз айтур сўз зилоле бўлса софи,
Эрур бу иш анинг бирла мунофи.

Ва гар ёлғонға охир бўлса рожеъ,
Бас ул сўз воқеъ, ўлмиш ғайр воқеъғ!

Агар бу сахвингизға муътарифсиз,
Карам бирла кечурдук ҳам ани биз.

Хатодин холи эрмас одамизод,
Эрур Ҳақ ишда сахв этмоқдин озод.

Чу қилдук мулкунгузға меҳмонлик,
Қилинг сиз ҳам тариқи мизбонлик.

Ародин муртафеъ бўлсун кудурат,
Кудуратсиз сафо бўлғай зарурат.

Тугатти сўзни чун ровийи фаррух,
Миҳинбону бу янглиғ деди росух:

«Ким, улким Хусрав айтибтурки, Фарход
Эмас сийратда мисли одамизод.

Не янглиғ дегабиз бу сўз жавобин
Ки, худ ул деб эшитмиш ўз жавобин.

Бизингдек юз туман васф этса юз йил,
Деёлмас васфининг мингдин бирин тил.

Гадо дебдур, эрур ул шоҳзода,
Шарафда ондину биздин зиёда.

Не илму фанки бор оламда аҳсан,
Бу аҳсандурки, ул бор анда якфан.

Анинг ул гавҳари волоси бордур
Ки, бу ўкмақдин истиғноси бордур.

Яна бир буки дебтур сарви гулчехр,
Еранларға агар бор эрса бемехр.

Недин Фарҳод анга чун бўлди ошиқ,
Эрур кўнгли анинг бирла мувофиқ.

Букун Фарҳод ул озодавашдур
Ки, йўқлуқ бодасидин журъакашдур.

Фано ўти аро андоқки хошок,
Вужуди хирманин пок ўртамиш пок.

Бўлубтур ўйла Ҳақ зотида фоний
Ки, йўқтур анда ўзлукнинг нишони.

Бу ашъё ичра ким бўлғай мазохир,
Кўрар мазҳарни ҳар ён бўлса нозир.

Қаю мазҳарки ажмал келса мавсуф,
Ажаб йўқ анда кўррак бўлса машъуф³.

Ва лекин то эрур Ширинга шайдо,
Иши бўлмайдур андин ўзга райдо

Ки, кўрмиш икки ё уч қатла они,
Тирикликдин анга қолмай нишони.

Анингдек тарки ақлу ҳуш қилмиш
Ки, икки-уч кун ўлгандек йиқилмиш.

Азосидин бўлуб ҳар хайл ранжон,
Яна Ҳақ мавҳибат айлаб янги жон.

Ғараздин пок топиб они гулрух,
Кўруб фархунда рухсорини фаррух,

Қилур жонин анинг васли фидоси,
Ва лекин кўп дурур онинг ибоси

Ки, кўргач ҳуш тарк этмак ҳамондур,
Келиб бу ўзидин кетмак ҳамондур.

Бу маънидин тутуб гаҳ дашту гаҳ кўх,
Заиф эғнига юклаб бори андух.

Эрур онинг хаёли бирла қонёъ,
Ғаму дарду малоли бирла қонёъ.

Вале маҳвашқа онинг васли мақсуд
Ки, йўқ макруҳе табъи анда мавжуд.

Буким дебтур, қариҳ онинг жамолин,
Не тил бирла деб эркин бу мақолинғ

Ани мен айта олмон зишт ё хўб,
Санга кўрмаклиги бор эрса матлуб,

Бориб Тенгри учун кўп они бехост
Ки, Хусрав сўзламиш эгриму ё ростғ

Юзи гулзоридин чун вард тергунг,
Не айтай мен, ўзинг инсоф бергунг.

Буким Хусрав эрур бу ишга мойил
Ки, мен бўлғаймен ўз сахвимға қойил.

Бу эрди сўзки, тақрир ўлди бир-бир,
Бориб оллинда бир-бир айла тақрир.

Десақим, сахвдур, йўқ ҳеч боқим,
Агар чин деса ҳам бор ўзи ҳоқим».

Қулоқ чун элчи ул сўзларга солиб,
Қўпуб ёнди деганлардин уёлиб.

Келиб шоҳ оллида оғоз айлаб,
Неким фаҳм этти шарҳи роз айлаб.

Бу сўзлардин бўлуб ғолиб хижолат,
Тараддуд солди Хусравға малолат.

Бир улқим, ҳар не айлаб эрди мақсуд,
Саросар торти ёр оллинда мардуд.

Бу ҳам озурда кўнглин этти мақтул,
Рақиб ўлмоқ ҳабиб оллинда мақбул.

Чу қилди родшаҳлик эътиборин,
Ғазаб олди иликдин ихтиёрин.

Ғазаб тиғин чиқорса родшаҳлар,
Улуғ мужримча бордур бегунаҳлар.

Қамишлиқ ичра чун ўт тушти ногоҳ,
Қуруғ-ўл кул бўлур бўлғунча огоҳ⁴.

Қаёнким зоҳир этти сели бедод,
Йикорда тенг дурур вайрону обод.

Чу Хусравни ғазаб мағлуб қилди,
Анга ул мулк элин мағзуб қилди.

Кўчуб кўрғон сори сурди самандин,
Солай деб кўк ҳисориға камандин.

Сираҳ азм этти ул ён фавж-барфавж
Ки, чойқатти черик дарёсини мавж.

Анингдек ер юзин тутти сироҳи
Ки, тутқай машқ авроқин сиёҳи.

Қабаб кўрғонни дарқур-дарқур ул хайл,
Тушарға қилдилар тўшлуқ-тўши майл.

Чу кўрғон давриға ёвуштилар бот,
Сурон солиб ёнибон туштилар бот.

Сурон йўқ, сур савтининг сафири,
Қаю бир сурким, маҳшар нафири.

Ихота қилдилар кўрғонни бебок,
Нечукким арз жирмин даври афлок.

Кетур соқий, қадаҳ андоқки гардун,
Шафақдек бода солиб анда гулгун.

Кўрайким бу ҳисори луъбатакбоз,
Яна не навъ то лаъб этгай оғоз!

XL

*Хусрав кўрғонни қабаб тушуб даврида яна бир кўрғон эгиргани ва Армания кўрғони арқдек
Хусрав эгирган қалъанинг даврига кирғони ва черикнинг Фарҳод тоши кўрқунчидин анга ёвуё
олмай минг қари йироқдин тушганлари ва Хусрав анинг гирифторлиги бобида бир ҳийлагар
топиб сўз риштасин тугушганлари ва ул ҳийлагар афсун риштаси домин очиб тазвир ашки
донасин сочиб ул телба қушни¹ гирифтор қилғони, балки гул иси била ул ишқ булбулининг²
ҳушин учурғони ва Шорур сайёдни ҳалок қилиб, каминдагилар сайдни элтиб Хусравга
тортқонлари*

Фалак ҳисни демай, луъбат ҳисори,
Анингдек очти бу луъбат узори

Ки, чун тушти қабаб кўрғонни Парвез,

Адоват ўти бўлди дам-бадам тез.

Улошти мўржалу ерни қилиб шаққ,
Черик атрофиға қоздурди хандақ.

Ясаб хандақ тошида боруву бурж,
Париваш қўрғонининг нақдиға дурж.

Қабаб ул ҳисн даврин тошқи қўрғон,
Нечукким кубба атрофини қолқон.

Ҳисор аҳли доғи воқиғ туну кун,
Чиқармай қалъадин кундуз уну тун.

Кеча лекин фиғони фош бирла,
Юруб то субҳ ҳозир бош бирла³.

Тонг откунча фуруғи шамъу машғал
Ёрутуб қалъани андоқки манқал.

Валек ул ёнки Фарҳод эрди сокин,
Черик келмак ёвуқ йўқ эрди мумкин.

Тийиб аёдо сироҳин минг қоридин,
Дема бир соридинким, ҳар соридин.

Етиб тоши нечукким, раъд тоши,
Учуб гар тегса шери шарза боши.

Тошиға минг қори ерда нишона,
Уруб гар худ эрур хашхош дона.

Бу андин турфароқким тегса ул тош,
Бўлуб Албурз тоғи бўлса хашхош.

Чориб хорони беандоза ҳаддин,
Отар тоши йўнуб кўррак ададдин.

Бу ишлар бор эди мардуди онинг,
Вале изҳоридин мақсуди онинг

Аоди хайлини қўрқутмоқ эрди,
Алардин ўзни солим тутмоқ эрди.

Йўқ эрса йўқ эди мумкинки ул зор,
Тегургай рашшанинг рарриға озор.

Бировга етса эрди чарҳдин ранж.

Бу андин кўп бўлур эрди аламсанж.

Заифе чекса эрди дардлиғ оҳ,
Бу тортар эрди юз минг оҳи жонкоҳ.

Не мумкин эрди ул маҳзун ишига
Ки, андин бир алам еткай кишига.

Вале аъдони кўркутмоқ футури,
Анга жон ваҳмидин эрди зарури

Ки, жонким андадур жонон вафоси,
Нечук қилғай ани душман фидоси.

Шукуҳидин етиб бийм аҳлиға бийм,
Кўруб таслим андин аҳли таслим.

Бориб дармондалар қошиға онинг,
Тўкуб кўз ёши кўз ёшиға онинг.

Топиб андин навозишлар гадолар,
Кўруб ҳар дам наволар бенаволар.

Аёққаким тикан кирса ниҳони,
Тилаб мужғони бирла чекса они.

Анга бу ҳолу, аммо Хусрави аҳд,
Анинг дафъиға айлар саъй ила жаҳд.

Туну кун айлабон онинг сўзин зикр,
Бузург Уммид бирла кўп қилиб фикр

Ки, шояд ишга навъи чора бўлғай
Ки, Фарход ўртадин овора бўлғай

Ки, андин бўлмаса хотир ҳаросон,
Бўлур кўрғонни олмоқ ул дам осон.

Анинг ҳар бир ишин ким эл қилиб фош,
Таажжуб ё ғазабдин ирғотиб бош.

Ҳам охир бўлди райдо нақшбозе,
Не мушқил ҳийла бўлса чорасозе.

Қачонким зоҳир айлаб макру талбис,
Бўлуб бир фаҳми йўқ шогирди иблис.

Анга шаҳ зоҳир этти муддаосин

Ки, истарбиз бу мажнун ибтилосин.

Агар сен айласанг бу ишга чора,
БЭрурмен нақд беҳадду шумора.

Фусунрардоз мундоғ сурди гуфтор
Ки, они макр ила айлай гирифтор.

Анингдекким, димоғидин кетиб хуш,
Ўлук янглиғ йиқилсун ерга мадхуш.

Вале келтурмагига чора билмон,
Бу ажзимдин бу ишга бора билмон.

Деди Хусрав: «Сен этсанг они беҳуш,
Камингаҳда қўяй мен юз зириҳрўш

Ки, чорқойлар каминдин бўлғач огоҳ,
Кетургайлар ани андоқки дилхоҳ».

Чу мундоқ ваъда қилди шоҳи ғаддор,
Ўпуб ер тебради Кимроҳи маккор.

Ясаб ўзни такаллуф бирла маҳзун,
Жунунсиз, лек шакли мисли мажнун.

Ҳамул водида бир гул узди хушбў,
Сериб барги аро беҳушдору.

Равон Фарҳод сори урди гомин,
Ясаб девоналар янглиғ хиромин.

Чекиб ул навъ оҳи ошиқона,
Дегайсен, урди ўт андин забона.

Чу Фарҳод ул суруди дард эшитти,
Қарору хуши кетти, сабри итти.

Бокиб чун кўрди қаддин ўйлаким ёй,
Дегайсен, кўрди девона янги ой.

Етиб жониға кўнгли изтироби,
Уруб кўнглиға ўт жони хароби.

Деди: «К-ей дард ўтидин шуълаангез,
Даминг қилғон ўтумнинг шуъласин тез.

Не ҳолинг бору қайси кўйдинсен,

Бу янглиғ телба, не махрўйдин сенғ

Манга ғам тиғин урди ишқи бебок,
Сенинг кўксунг недин бу навъ эрур чокғ

Манга гардундин ўлди зулму бедод,
Недин сен тортасен афғону фарёдғ

Манга хажр ўтин этмиш бахт рўзи,
Санга мунча нединдур хажр сўзиғ

Менинг жисмим қилиб ишқ ўти нобуд,
Сенинг оҳинг нечун зоҳир қилур дудғ»

Чу торти хийлагар бу навъ бозор,
Яна изҳор айлаб ранжу озор.

Деди: «К-ей ишқ элининг родшоҳи,
Бўлуб бул хайл аёғинг хокироҳи.

Мени маҳзун фалон иқлимдинмен
Ки, фориг ҳар умиду биймдинмен.

Мени юз ранж ила Ҳақнинг ризоси,
Яна гардуни гардон иқтизоси.

Бу кишвар жониби овора қилди,
Биров ишқи била бечора қилди.

Кўрар эрдим гаҳи ул дилрабони,
Йироқтин ошкора, гаҳ ниҳони.

Неча ҳажрида зору ғамкаш эрдим,
Йироқтин кўрмаки бирла хуш эрдим.

Букун Хусравки Ҳақ берсун жазосин,
Бу кишвардин йироқ солсун балосин.

Келиб бу шаҳр бўлди қалъабандон,
Кириб кўрғонға ул гулбарги хандон.

Мени мажнун биёбон ичра қолдим,
Балову дарди ҳижрон ичра қолдим.

Эрурмен чун ғариб, эл тонимаслар,
Манга ҳам ошнову ёр эмаслар.

Чу борсам қалъа сори зулм этиб фош,

Бошимға ёғдурурлар ўқ билан тош.

Эшик очилмади чун ул талабдин,
Яқин эрдикки ўлгаймен таабдин.

Чу дардим саъбу ҳамдардим йўқ эрди,
Жуз охи дардрарвардим йўқ эрди.

Сениким ишқ дашти раҳрависен,
Мазаллат кишварининг хусрависен.

Эшиттим бу қаё узра ватангоҳ,
Тутубсен ул сифатким тахт уза шох.

Келибменким санга ҳолим дегаймен,
Улус фаҳм этмас аҳволим дегаймен.

Чекиб ишқ илгидин ҳар лаҳза фарёд,
Дегаймен ҳажр элидин ҳар нафас дод!

Дегаймен ишқ ўтиға хаслиғимни,
ғарибу ошиқу бекаслиғимни».

Чу Фарход онча оху дарди жонсўз,
Кўрибким, зоҳир этти ул сияҳрўз.

Анга худ мунча ҳожат эрмас эрди,
Деган юз минг фусундин бир бас эрди.

Дамидин шуълалар гардунға борди,
Кўзидин селлари хомунға борди.

Фусунгар шарҳ қилғондек малолин,
Мушобиҳ торти ўз ошуфта ҳолин.

Чекиб хуй онча шўру шайн қилди
Ки, ғамкаш жисми заъф айлаб йиқилди.

Югурди ҳийлагар девоналардек,
Йиқилғон шамъ уза рарвоналардек.

Чу кўрди хастани беҳолу хомуш,
Димоғига анинг келтурғали хуш.

Гулеким сермиш эрди нўшдору,
ғалат шарҳ айладим, беҳушдору.

Димоғиға кўюб қилди тавакқуф

Ки, хуши зойил ўлғай бетахаллуф.

Анга қолмайдур эрди хушидан баҳр,
Қуяр эрди ўлукнинг комиға захр.

Чу хуши хайлин этти бўйла ғорат,
Қўпуб фаръед этиб қилди ишорат.

Уюмуш эрди бир тош узра Шорур,
Ямон туш кўрмагидин эрди ранжур.

Ул ундин сесканиб, бориб қарори,
Саросима боқиб Фарход сори.

Не кўрдиғ Бориб ўздин ул малакваш,
Бўлуб шайтонваше ҳар дам навокаш.

Анга билдики андин бўлмиш ул рев
Ки, етти ҳар тарафдин ул сурук дев.

Чу фаҳм эттики бормиш илгидин иш,
Йиқилмай бағриға маҳкам қилиб тиш.

Тўкуб Фарходнинг ул ҳолиға ёш,
Қўнкорди ул қаёдин бир оғир тош.

Бийикрак ерда тутмиш эрди манзил,
Аёғ остида ҳийлатсоз ғофил.

Анингдек урди ул тош бирла они
Ки, аввал мағзи, сўнгра чиқти жони.

Ушолди тош бирла ул қотик бош,
Масалдурким, «ушотур бошни тош»⁴.

Агар ул хастаға еткурди офот,
Яна офотдин торти мукофот.

Чу етилар сурук хайли жафокеш,
Бўлуб Фарход ҳолиға бадандеш.

Бири деб судроли Хусравға тегру,
Бири деб элтоли бошини айру.

Чу кўрдилар жамоли жонфизойин,
Унуттилар таадди расму ройин.

Кўтардилар ани айлаб юз икром,

Қилиб авд урдилар Хусрав сори гом.

Ўлукдек ўзда йўқ Фарҳоди маҳжур,
Ёвушуб ўзни ўлтурмакка Шорур.

Бўлуб чун тоғ аро ул навҳарардоз,
Садодин тоғ этиб ҳам навҳа оғоз.

Бу янглиғким фалак айлаб ситези,
Тушуб қўрғон элига рустахези.

Ва лекин ёшуруб ул ишни ноком
Ки, ногаҳ билмагай сарви гуландом.

Ки, фаҳм этса юмуб жондин кўзини,
Шаке йўқтурки ўлтургай ўзини.

Алар айлаб асир ул нотавонни,
Машаққат тоғида бехонумонни.

Чориб Хусравнинг ўрдусиға тегру,
Қаю ўрдуки, қаршусиға тегру.

Тутуб жўлду олур ёрмоққа қалқон,
Дегилким айламишлар тоғни талқон.

Кетур соқий, қадаҳким, бенавомен,
Хумори ҳажр элига мубталомен.

Мени ҳолимни онглардин йироқ қил,
Неча беҳуш эсам, беҳушроқ қил.

*Фарҳодни ул хайлнинг Хусрав қошига етқургони ва Хусрав анинг бошидан-аёғига салосил ва
ағлол ҳукми сургони ва Бузург Уммид ҳикмат била ул бандларга муқайяд девона димоғига ҳуш
кетургони ва Хусрав ҳужжат юзидин анга сўз қотқони ва Хусравнинг саволоти шишаларин
жавоблари хоролари била ушотқони ва анинг бу навъ қаттиқ сўзлари сангборонидин
Хусравнинг кўнглидоғи саволлари шишасидек синиб анинг қатлига жозим бўлғони ва ул муҳлик
сўзлари ҳимояти била қатлдин қутулғони*

Бу беҳудлиғ йўлининг хушманди,
Бўлур бу навъ маъни нақшбанди

Ки, чун Фарҳодни ул хайли чолоқ,
Шаҳ оллиға етурдилар тарабнок.

Бўлуб Хусрав ул ишдин шодмона,
Ато айлаб аларға хусравона;

Деди, мажнунга солдилар оғир банд,
Ики илгин қилиб банд узра райванд.

Мажониндек муқайяд қилди ҳосил,
Бори аъзосин ағлолу салосил.

Буюрдиким ҳаким ўлуб ҳамоғуш,
Киюрди нотавоннинг мағзиға хуш.

Кўзин чун очти ул мажнуни беҳуд
Ки, бўлмиш эрди мажнундек муқайяд.

Ўзин кўрди ажойиб ҳол ичинда,
Салосил қайдида, ағлол ичинда.

Бошида хусравойин боргоҳи,
Туруб атрофида хайлу сироҳи.

Тўрида боргахнинг бир бийик тахт,
Анинг устида бир шоҳи жавонбахт.

Аёғи остида тахти Каёний,
Боши устида тожи Хусравоний.

Таажжуб бирла онинг сори боқиб,
Бошини ирғотиб, илгини қоқиб.

Қилиб гаҳ ишқи ойинида ғайрат,
Етиб гаҳ ҳайкалу шаклида ҳайрат.

Якин билди чу бўлди фикратандеш
Ки, не феъл айламиш чархи жафокеш.

Ўзин солмай хидеви ғайратойин,
Қўпуб ўлтурди солиб қошиға чин.

Адаб бирла ҳаё расмин қилиб фош,
Бурун индурди мажлис аҳлиға бош.

Чу даъби йўқ эди сўрмай демак сўз,
Оғиз сўздин тикиб, тикти қуйи кўз.

Шукуҳидин етиб Хусравға тағйир,
Қилиб ишқи ўти кўнглиға таъсир.

Унутти айламакни қатлу бедод,
Анга боқиб такаллум қилди бунёд.

Деди: Қайдинсен, эй мажнуни Кимрахғ

Деди: Мажнун ватандин қайда оғаҳ.

Деди: Недур санга оламда решағ

Деди: Ишқ ичра мажнунлуқ ҳамеша.

Деди: Бу ишдин ўлмас касб рўзи,

Деди: Касб ўлса басдур ишқ сўзи.

Дедиким: Ишқ ўтидин де фасона!

Деди: Куймай киши тормас нишона.

Дедиким: Куймагингни айла маълум!

Деди: Андин эрур жоҳ аҳли маҳрум!

Деди: Қай чоғдин ўлдунг ишқ аро мастғ

Деди: Рух эрмас эрди танға райваст.

Деди: Бу ишқдин инкор қилғил!

Деди: Бу сўздин истиғфор қилғил!

Деди: Ошиққа не иш кўп қилур зўрғ

Деди: Фурқат куни ишқи балошўр.

Деди: Ишқ аҳлининг недур ҳаётиғ

Деди: Васл ичра жонон илтифоти.

Дедиким: Дилбарингнинг де сифотин!

Деди: Тил ғайратидин тутмон отин!

Дедиким: Ишқиға кўнглунг ўрундурғ

Деди: Кўнглумда жондек ёшурундур.

Деди: Васиға борсен орзумандғ

Деди: Бормен хаёли бирла хурсанд.

Деди: Нўши лабидин торқай эл баҳрғ

Деди: Ул нўшдин эл қисмидур захр.

Деди: Жонингни олса лаъли ёдиг

Дедиким: Ушбудур жоним муроди.

Деди: Кўксунгни гар чок этса бебоқғ

Деди: Кўнглум тутай ҳам айла деб чок!

Деди: Кўнглунг фидо қилса жафосиғ

Деди: Жонимни ҳам айлай фидоси.

Дедиким: Ишқдин йўқ жуз зиёнбуд!

Деди: Бу келди савдо аҳлиға суд.

Деди: Бу ишқ тарки яхшироқдур!

Деди: Бу шева ошиқдин йироқдур!

Деди: Ол ганжу қўй меҳрин ниҳони!

Деди: Туфрокқа бермон кимёни!

Деди: Жонингға ҳижрон кинакашдур.

Деди: Чун бор васл уммиди хушдур.

Дедиким: Шаҳға бўлма ширкатандеш!

Деди: Ишқ ичра тенгдур шоҳу дарвеш!

Деди: Жонингға бу ишдин алам бор!

Деди: Ишқ ичра жондин кимга ғам борғ

Деди: Кишвар берай, кеч бу хавасдин!

Деди: Бечора, кеч бу мултамасдин!

Деди: Ишқ ичра қатлинг ҳукм этКим!

Деди: Ишқида мақсудумға етКим.

Деди: Бу ишда йўқ сендин йироқ қатл!

Деди: Бу сўзларингдин яхшироқ қатл.

Нечаким бўлди мушкил сўз хитоби,

Басе осон анга етти жавоби.

Чу Хусрав кўрди бу янглиғ таҳаввур,

Такаллум айламак сочқон киби дур.

Бир ўт тушти ичига беҳудона

Ки, оташгоҳидек чекти забона

Ки, мендек шаҳға мундоқ разл дуни.

Аёғдин-бошқа банд ичра забуни.

Ҳаётининг ниҳолиға синиб шох,

Жавоб айтур не сўрсам бўйла густох.

Сиёсат қилғулукдур бу фидойи

Ки, ҳар бир тоғ ила води гадойи

Яна кўргузмагай беҳавфу даҳшат,

Салотин хизматида сўзга журъат.

Ғазаб бирла буюрди шоҳи ғаддор
Ки, урдилар ҳисор оллинда бир дор.

Кейин боғлаб қадоғлиқ қўллари руст,
Бориб чекмаклик они дорға чуст.

Чекилгач, ўйлаким абри баҳорон,
Улус қилмоғлиғ они тирборон.

Неча кун турмоқ ушбу ҳол бирла,
Кўруб халқ они бу аҳвол бирла.

Анинг ҳолидин олмоқ борча ибрат,
Гадолар қилмасун деб шаҳға ширкат.

Неча кундин сўнг ўт айлаб фурузон,
Тамуғ ўти киби тафсонун сўзон.

Ўт ичра ташламоқлик ўйлаким барқ
Ки, бўлғай шуъла тўфони аро ғарқ.

Бу янглиғ ўтға ёндурмоғлиғ они,
Кул ўлғоч кўкка совурмоғлиғ они.

Бўлуб йўқ даҳр ичидин бори онинг,
Жаҳонда қолмамоқ осори онинг.

Бўлуб Фарход ул сўздин тарабнок,
Кулуб дедиким: «Ей шоҳи ғазабнок!

Тасаввур қилма коме тортадурсен,
Адудин интиқоме тортадурсен.

Ки, не ҳукм айладинг мақсудум улдур,
Не келса ишқ аро беҳбудум улдур.

Муродим ишқида ўлмаклик эрди,
Буқун мундоқ муродим Тенгри берди.

Санга ҳар нечаким жойи ғазабдур,
Манга бу ишда юз айшу тарабдур

Ки, бу хижронки ҳар дам эрди ўлмак,
Не ўлмак, банддин бандимни бўлмак.

Адам йўлиға гарчи бошқарурсен,
Бир ўлмак бирла андин қутқарурсен.

Яна жонким ҳаёт озори бўлмиш,
Сўнгаклар чорчўби дори бўлмиш.

Бийиклик етса ул дори фанодин,
Қутулғай жон бу бир дори анодин.

Янаким ҳукм қилдинг тирборон,
Санга ёғдурмамиш ўқ хайли ҳижрон.

Мангаким ҳажр аро юз ибтилодур,
Ҳамиша тирборони балодур.

Сенинг бу тирборонингки етгай,
Мени қутқарғай андин, ўзга нетгайғ

Буким дедингки, куйдурсунлар они,
Кул айлаб кўкка совурсунлар они.

Фироқ ўтиға куймай сен ҳамоно,
Бу ўт ичра кул ўлмайсен ҳамоно.

Мениким ҳажр ўтиға солди гардун
Ки, бор учқунлари дўзахдин афзун.

Бу дўзахдин халос эткунгдур охир,
Тараб хулдиға хос эткунгдур охир.

Халилосо очиб ўтдин гулумни,
Буким дебсен совурсунлар кулумни.

Бу ҳам хуштурки жисми хокрайванд,
Тараққуб қайдиға бўлғунча робанд.

Кул ўлмоғлиғ била бўлса фаноси,
Совурса ёр ишқининг ҳавоси.

Бу кул мушкин булутдек торса роя,
Солиб дилдор боши узра соя.

Гаҳи ёғдурса ҳажр ашкин ёгиндек,
Гаҳи чекса фироқ оҳин чоқиндек.

Ёгин ҳам кўйи туфроғини тутса,
Чоқин ҳам мулкининг тоғин ёрутса.

Сиёсатларки айлар шоҳи жаббор,
Менинг сори дурур ҳар сирфаким бор.

Вале бу турфадурким нотаवоне,
Ғарибе, ошике, озурда жоне.

Ичинда ишқ ўтидин минг ошуб,
Бошинда чархдин юз минг лагадқўб.

Жафо бирла сирехри тезрафтор,
Ани бир ишқ ила айлаб гирифтор.

Эшитиб халқдин ишқи сўзини,
Анга шоҳе рақиб этгай ўзини.

Бировга кўрмай ўзин ошиқ этгай,
Бу ошиқлиғда отин содиқ этгай.

Йиғиб хайлу сироҳи ваҳшатангез,
Чекиб гардунга юз минг тиғи хунрез.

Анинг мулкига солгай қатлу торож,
Бадандин бош тушургай, бошдин тож.

Бу ғавғойи баланд овоза бирла,
Мунингдек хайли беандоза бирла,

Ҳамул гулчеҳранинг зору ғариби
Ки, бу шаҳ қилмиш они ўз рақиб.

Қилиб қасд ул ғариби бенавоға,
Тумон минг меҳнат ичра мубталоға.

Не ром айлаб ани дархост бирла,
Не айлаб қатл зарби рост бирла.

Ики тошидин ул янглиғ бўлуб раст
Ки, юз минг хайл ила тормай анга даст.

Ҳам охир кўргузуб макри ниҳони,
Қилиб юз реву бехуш айлаб они.

Еси йўқликда айлаб макру тадбир,
Аёғ-бошиға солиб банду занжир.

Чу қўймай банд аро бир узвини бўш,
Димоғиға кетургайлар ани хуш.

Бу ҳолат ичра кўргузмай тараҳхум,
Итобомиз қилгай шаҳ такаллум.

Савол эткай саросар таънаомиз,
Итиклик ичра ҳар бир ханжари тез.

Жавоб ўлғоч саволотиға вофи,
Анга бўлмай муважжаҳ нукта кофи.

Ғариби хастаға қилғай сиёсат.
Зиҳи ойини арбоби раёсат!

Сиёсат йўқки, бир ўлтурмаку бас,
Неча турлукки шиддат андин ўтмас.

Бурунким қатл еткургай малолат,
Мени ёқиндур ўлтургай хижолат

Ки, одил шаҳ қилиб макру фусун ҳам,
Бўлур эрмиш бу ғоятқа забун ҳам.

Адолат ушбу бўлғай, лавҳашаллоҳ!²
Шижоат мунча бўлғай, боракаллоҳ!

Дамеким эрмас эрдим ишқ асири,
Ерим эрди хирад мулки сарири.

Шуур анворидин ҳолимға рартав,
Манга ул кун йўлуқса эрди Хусрав.

Агар юз мунча бўлса эрди хайли,
Борининг кину қон тўкмакка майли.

Борининг тори умрин узгай эрдим,
Йигитликни анга кўргузгай эрдим.

Ғурур ўти ичидин сўнгай эрди,
Шижоат расмини ўргангай эрди.

Бу дам ҳамки заифу нотавонмен,
Ғарибу ошику бехонумонмен.

Мени тутмоққа ул кунким қилиб майл,
Сироҳидин йиборди бир қолин хайл.

Ўзи билгайки, ул тошеки урдум,
Бошидин худининг милин учурдум.

Агар қилсам эди бошин нишона,
Бор эрди бошиға ҳукмум равона.

Кечиб ул қавму хайли қонидин ҳам,
Аларнинг қони, онинг жонидин ҳам.

Омон чун торти мендин боши онинг.
Бошим қасди эрур родоши онинг.

Тириклик расми мендин худ йироқдур,
Ўлум ҳижронда андин яхшироқдур.

Қилибмен марғни ҳижронға таржеҳ,
Бу сўзға ҳожат эрмас асру тавзеҳ.

Вале эсса Хито сори насиме,
Бу ишдин анда еткурса шамиме.

Топиб Хоқон хабар оворасидин,
Қаю овора, бағри рорасидин

Ким, ул не навъ қолиб ғурбат ичра,
Ҳамул ғурбатда юз минг шиддат ичра.

Не бедод айлаб ўлтурдилар они,
Солиб ўт ичра куйдурдилар они.

Етишмай кимса фаръедиға онинг,
Не ишлар келди Фарҳодиға онинг.

Ҳамоно тор ўлуб олам кўзига,
Бу ғамдин бас кела олмой ўзига.

Чекиб бебок тиғи хунфишонни,
Черик бирла қаро айлаб жаҳонни.

Олурға кина бирла интиқомин,
Бу кишварларға кўргузгай хиромин.

Чекиб мағрибда тиғи кини бедод,
Тирик мушқилки қўйгай одамизод.

Мадойин шаҳрин одамдин оритқай,
Хито мулкиға туфроғин тошитқай.

Чу осорини маҳв этқай жаҳондин,
Су қуйгай анда баҳри бекарондин.

Равоқу тоқ бўлғай анда ноёб,
Аён бўлғай минор ўрниға гирдоб.

Тугангай одам авлоди ҳисоби,
Киши ўрнига бўлғай шахси оби.

Ўлуб мен бегунаҳ, Хусрав гунаҳкор,
Бу вайронликқа ул бўлғай табаҳкор.

Манга чарх этса юз минг кину бедод,
Бу сўздин худ не навъ этгай эдим ёд.

Вале Рарвезнинг нодонлиғидин,
Бўлурга даҳрнинг вайронлиғидин,

Таҳаммулсиз бўлуб торти сўзим тул,
Халойиқ қилмасун ваҳмига маҳмул.

Сўзумни ҳар не эрди кўтах эттим,
Жаҳондин дўст ёди бирла кеттим.

Бу сўзларни дебон қўрғонга боқти,
Ўпуб ер, ўт улус жониға ёқти.

Деди: «Емди қилинг неким қилурсиз,
Осарсиз, гар чорарсиз, сиз билурсиз!»

Тугатгач, сўзни бедод айладилар,
Ани Хусрав қошидин судрадилар.

Анга тегруки дор урмишлар эрди,
Ўтун, ўт доғи келтурмишлар эрди.

Тушуб бори улус ичра ғиреви
Ки, ўлгай бегунаҳ андоғ хидеви.

Хабар қўрғонда бўлмиш эрди равшан
Ки, мундоғ лаъб қилди чархи рурфан.

Парирух³ бирла Бонудин ниҳони.
Куярлар эрди эл ёд айлаб они.

Кўруб дор остида жисми харобин,
Ҳамул бўйниға боғлангон танобин.

Ҳисор аҳли аро вайронлиғ эрди,
Етиб ўлмоққа улким жонлиғ эрди.

Буён Хисрав била жамъи хавоси,
Хавоси демайинким, ому хоси.

Қолиб хайрон анинг донолиғидин,
Таҳаввур бирла берарволиғидин.

Халойиқ йиғлабон бекаслигига,
Сиёсат⁴ лойиқи эрмаслигига.

Ебон Хусрав доғи ул ишдин афсус,
Вале қўймои анинг таркига номус.

Бузург Уммид дахл этмак Кўруб фарз,
Тилаб хилват равони айлади арз.

Ки, ўлтурмаклик они бежихатдур,
Жунунға банду зиндон маслахатдур.

Анга ўхшарки озрокдур гуноҳи,
Таҳошисизлиғи басдур гувоҳи.

Агарчи табъида девоналиғ бор,
Тариқи ақлдин бегоналиғ бор.

Ва лекин сўзларидур ростмонанд,
Тааммул фарз эрур қилмоқ, худованд.

Буюк тоғ узра гар торсоқ мақоме,
Анинг ҳабсиға қилсоқ эҳтимоме.

Ики-уч ойча зиндон ичра турса,
Ики-уч юз ниғаҳбон ичра турса.

Сўзида ростлиғ гар бўлса райдо,
Тирик бўлса не ғам ул зор, шайдо.

Сўзи ёлғон экандин бўлсоқ огоҳ,
Қила олурбиз ул дам улча дилхоҳ».

Чу доно нукта сурди ҳикматомиз,
Ризо берди анинг райиға Парвез.

Бор эрди ул яқинда бир бийик тоғ,
Қўюб тиғи қамар рухсориға доғ.

Ҳисоре анда маҳкам чархмонанд,
Қилиб асарар учун журм аҳлини банд.

Ясаб деви ҳамул кўрғонни ҳосил
Ки, бор эрмиш анинг оти Салосил.⁵

Салосил кўргони эл ичра машхур,
Анинг оти билаким қилди маъмур.

Узоттилар ани ул қалъа сори
Ким, ўз дилдоридек бўлғай ҳисори.

Кўшуб ҳушёрваш беш юз ниғаҳбон,
Анингдекким бут атрофида раҳбон.

Кел, эй соқий, мени мажнунни маст эт,
Сочинг занжири бирла ройбаст эт.

Ки, бу қайд ичра бўлса мубталолиғ,
Вужудим қайдидин бўлғай раҳолиғ.

XLII

Фарҳодни жунун аҳлидек Пари силсилаи ишқи била Салосил дев кўргонига йиборганлари ва ниғаҳбонлар анинг малакий сифат ва фаришта зотлигин билиб қайдин итлоққа бадал қилиб дашт юзлари ва тоғ қулларида мутлақулинон қилгонлари ва анинг вухуш галасида рўя қилиб сибобъ ҳалқасида мўя қилмоғи ва туюр қаторида фориғулбол бўлуб риёҳ зуборида Паришон ҳол кезмоки ва шом зиллида гурбати қаро кунин равшан қилиб субҳ оллида ҳажри шоми қаросин савод қилгони ва қуёшда меҳри ўтин ёрутуб булутқа ишқ ҳавосида фарёд била ашки ёмгури кўргузгони

Бу дашт ичра ҳакими ҳушрайванд,
Анингдек олди сўз мажнунидин банд

Ки, чун Фарход ул кўргонға борди,
Ниғаҳбонлар била зиндонға борди.

Ани асрарлар эрди рос бирла,
Йўлида кум тўшаб алмос бирла

Ки, Хусрав ҳукм этиб эрдик ногоҳ,
Қочурса ул эл они бўлмай огоҳ

Еваз баъзисининг бўйнини урғай,
Яна баъзини кўргондин учурғай.

Аларға бу таваҳҳумдин ҳамеша,
Туну-кун воқиф ўлмоқ эрди реша.

Ва лекин оҳу фарёдидин онинг,
Ариғ авқоту авродидин онинг.

Анга бўлмиш эдилар ўйла мафтун
Ки, бўлғай ишқ аро Лайлиға Мажнун.

Улуми хуфяким Сукроти комил
Анинг ҳолиға қилмиш эрди шомил.

Алардин бири бир исм эрди номи,
Бу хосият ани айлаб кироми

Ки, юз минг банд аро гар бўлса қойил,
Қаёнким борса бўлмай банд ҳойил.

Йўлида бўлса юз махбус дарбанд,
Чу ул етгач очилғай сарбасар банд.

Ани чун исм ғамдин фориғ этгай,
Қаёнким истар ўлса кўнгли кетгай.

Қилиб ул исм амриға итоат
Ки, ожиз бўлмағай қилмоққа тоат.

Ярим тунлар очиб ҳар бандким бор.
Яна оллинда ҳар дарбандким бор

Чиқиб айлар эди ул тоғни гашт,
Матофи эрди гоҳи тоғу гаҳ дашт.

Берибон тошқа кўксидин озор
Ки, йиғлаб тоғ анинг аҳволиға зор.

Уруб жониға тиғи лоуболи,
Қилиб дард ўтидин кўнглини холи.

Чекиб тоғ ичра юз афғону фарёд,
Уруб ўз жониға минг тиғи бедод.

Ёниб ул чоғдаким кетмай қаронғу,
Ҳануз эл кўзларида сокин уйқу.

Тутуб ринҳони ул банду кушодин
Ки, эл фаҳм этмағайлар ул ародин.

Чу бўлса эл аро бу нукта машхур,
Ҳамоно Хусрав эткай элни мақхур.

Супуб фаҳм этмай ул ишни камоҳи,
Ул эл аҳволиға етгай табоҳи.

Ва лекин сиррин англаб эрдилар хайл,
Анинг комиға айлаб жон била майл.

Билибким ул ҳумойи чархрарвоз,
Бора олур қаёнким қилса андоз.

Вале еб ул улус фикрини беҳад,
Ўзин банд ичра қилмишдур муқайяд.

Дедилар борча: «К-ей оламда нодир,
Валоят нури рухсорингда зоҳир.

Недин билдук ўзингни банд этибсен,
Салосил қайдида хурсанд этибсен.

Бизингдек халқ жони бенавоси,
Сенинг бир тори мўюнгнинг фидоси.

Қаёнким хотиринг истар, қадам ур,
Бу маҳзун хайлни Тенгрига торшур.

Нечаким етса Хусравдин ғаромат,
Не бўлсоқ биз бўлуб, сен бўл саломат».

Деди Фарҳодким: «Ей нотавонлар,
Фалакдин мен киби озурда жонлар¹.

Қачон келгай бу иш аҳли вафодин,
Хусусан мен заифи мубталодин

Ки, рағбат айлабон коми ҳавоға,
Неча маҳзунни солғаймен балоға».

Аларнинг коми ул шайдо хироми,
Анинг коми алар айши мудоми.

Жавонибдин бу янглиғ эрди ҳолат,
Анинг кўнглиға иш эрди ҳаволат.

Алар озод этиб эрдилар они,
Анинг ул теграда лекин макони.

Кўяр эрди гаҳи кўрғон сори гом,
Тутуб бир дам алар қошида ором.

Бори кўз ёрутуб фаррух юзидин,
Таматгуьлар олиб ширин сўзидин.

Янаким ишқ ўти урди забона,
Чекар эрди фиғони бехудона.

Кўяр эрди ҳамул водий сари юз,
Қилиб қатъ оллида тоғ ўлса, гар туз.

Жунундин ким топиб табъида ором,
Қошида жамъ ўлуб доим даду дом.

Сулаймондек бариға ҳукми жори,
Агар даштию ёхуд кўхсори.²

Сулаймонваш чекиб ул ерга роя
Ки, кушлар тортибон бошиға соя.

Қилиб ишқ ўйла шавкат раҳнамуни
Ки, шери шарзани айлаб забуни.

Бўлуб ул гоҳи шер устига покиб,
Сибоу ваҳш анга хайлу мавокиб.

Замоне бабру қарлондин бўлуб шод,
Қилиб дилдор кўйи итларин ёд.

Бўрига шарҳ этиб гаҳ арзи ҳолин,
Тўкуб ёш, ёд этиб Юсуф³ жамолин.

Бўлуб тулкуға бу янглиғ ниёзи
Ким, ул кўй итлариға берма бози.

Қўлин айлаб қулонлар бўйни банди,
Етиб эркин дебон ул ой каманди.

Қилиб гоҳи кийиклар бирла бозор,
Тилаб мушкин ғазолин йиғлабон зор.

Товушқон уйқуси андин олиб хуш,
Соғиниб дилбаридин хоби харгўш.

Кўруб кабки дарининг сайру гомин,
Қилиб ёд ул бути раъно хиромин.

Хумой оллиға жисми ваҳмтакни
Солибким, элт итига бу сўнтакни.

Қанотларин Ўпуб кўргач ҳамома
Ки, ёр оллиға мендин элт нома.

Тазарв этса хиром оллида ногоҳ,
Чекиб ул қадди раъно ҳажридин оҳ.

Қилиб зоғ оллида афғонға оҳанг
Ки, зулфидин магар касб айладинг ранг.

Етиб тўти қошида хушини Ким
Ки, лаълидин магар олдинг такаллум.

Қучуб қўйни аро бағриқарони,
Анга деб бағри куйган можарони.

Боқиб қумри сори йиғлаб бағоят,
Етиб ўз бўйни тавкидин ҳикоят.

Дебон худхудға соз айлаб фиғонлар,
Бошиға ўт тутошқондин нишонлар.

Қилиб булбулға ул сўз ичра бир-бир,
Ани ишқ ўти кул қилгонни тақрир.

Чу фарёд айлабон мурғи шабовез,
Чекиб ул доғи ўз афсонасин тез.

Бериб юз лаҳн ила қакнусға райғом,
Етиб ҳижрон ўти сўзини эълوم.

Сахарким шарқдин кўргузди анвор,
Яқо чок айлабон субҳи Хўтанвор.

Боқиб машриқ сори бошлаб фасона,
Чекиб тонг қушлари янглиғ тарона.

Дебон: «К-ей субҳ, мен ишқ ичра ғамнок,
Не маънидин сен айлабсен яқо чокғ

Бор ўхшар мен киби меҳри ниҳонинг
Ки, сориг юздадур ашки равонинг.

Менингдек ўртанур ўхшар ичинг ҳам
Ки, совуғ оҳ эрур оғзингда ҳар дам.

Магар жонингға еттинг ҳажр элидин
Ки, мендек оҳ урарсен тонг елидин.

Танимдек куймаса жисми низоринг,
Туну анжум недур дуду шарорингғ

Чу соҳибдардсен, дардимга раҳм эт,
Тарахҳум айлабон фарёдима ет.

Сахарким гулшан ичра гул очилғай,
Гул узра турраи сунбул сочилғай.

Чу гул термакка ул сарви гуландом,
Қўяр гулшанда гулрухлар била гом.

Совуғ оҳимни билгуртуб дамингдин,
Кўзум ёшини англаат шабнамнингдин».

Тулуъ айлаб чу меҳри оламафрўз,
Дебон: «К-ей рартавинг базми ғамафрўз.

Магар меҳр ўтидин мендек ҳазинсен,
Недин, йўқ эрса, мундоғ оташинсенг

Магар мендек муродинг қилди радруд
Ки, тебраб ҳар ён ашкингдин борур руд.

Фалакдиндур магар мендек азобинг
Ки, ўртанмак биладур изтиробинг.

Агар йўқ ҳажр аро ўздин борибсен,
Недин мен нотавондек сорғорибсенг

Жунун мендек ўтунгға қуймаса ёғ,
Мақоминг нега субҳу шом эрур тоғ

Менингдек бўлмасанг қайғу ичинда,
Недин гаҳ ўтдасен, гаҳ су(в) ичиндағ

Бари ҳолатда чун ҳамдардим ўлдунг,
Аниси жони ғамрарвардим ўлдунг.

Чу ўтсанг маҳвашимнинг масканидин,
Тушуб иқбол янглиғ равзанидин.

Тариқи меҳрибонлиғни фан айла,
Қошида куймагимни равшан айла.

Юзум лавнини рангингдин аён қил,
Ғамим хайлини дардингдин баён қил».

Сахардин чикқуча кун бўйла холи,
Гаҳ онинг, гаҳ мунинг бирла мақоли.

Ўйилғоч кун яна ҳар ён уруб гом,
Даме бир ерда елдек тутмай ором.

Дами ўти шафақнинг ҳамнабарди,
Учурғондек сабо шингарф гарди.

Самуми оҳидин оламға ошуб,
Ўтидин нилгун торамға ошуб.

Аёғиға тикилган ҳар итик тош,
Аёғи орқасидин ўтқариб бош.

Етиб кўксига урғон хорарора,
Етин йўқким, сўнғакни рора-рора.

Солиб жисмиға тиғи ишқи бебок,
Шикоф узра шикофу чок уза чок.

Тонгиб дардиға чархи қайдрайванд,
Каманд узра каманду банд уза банд.

Чу ғам даштида мажнунвор йиғлаб,
Унидин мурғу моҳи зор йиғлаб.

Бўлуб райдо урарда тиғи мотам,
Тешуклар тоғ аро, бал рахналар ҳам.

Жароҳатларки солиб ханжари оҳ,
Танида дард хайлиға камингоҳ.

Қаядин тиғи оҳи рора элтиб,
Не рора, юз тароши хора элтиб.

Топиб водий аро ҳар сатҳлиқ марз,
Сиришки хайлидин ҳар сори юз дарз.

Дами дуди шарори кўҳ то кўҳ,
Ясаб абри балоу барқи андуҳ.

ғиреви тошни ражмурда айлаб,
Ғиғони тоғни озурда айлаб.

Кўнгулдинким фиғон тинмай чиқориб,
Салодин ун чекарға тоғ хориб.

Ичарга қон қилибон лолани жом,
Вале кўк жомиким бўлғай шафақфом.

Тилаб ул жом аро ҳам бода то лаб,
Дема бир, ҳам дамодам, ҳам лаболаб.

Анинг бу бодаси хуноби андуҳ,
Дема хуноб, лаъли ноби андуҳ.

Кетур соқий, қадаҳ гардунни айлаб.
Анга мамлу майи гулгунни айлаб.

Йўқ эрса бода, куй захри ҳалоҳил,
Ҳаёту ҳажр мушкил келди, мушкил.

XLIII

*Фарҳод рӯзгорининг қаролиги, яъни ҳажр шомига мубталолиги ва ул шом тули
ниҳоятсизлигиким адами иборат анинг қуёшининг айни ва субҳининг дамидин бўлгай ва
саводининг зоятсизлигиким мавти киноят анинг ҳумумининг қалби ва зулматининг этагидин
бўла олгай ва мундоқ тийра тунда анинг хасдек танининг куймагиким, тутун ичра аҳгардин
афсона айтур эрди ва бу янглиз қаттиг кечада тешуклук бағрининг қонга бўялмогиким, хора
ичинда ёқути аҳмардин нишона кўргузур эрди ва мундоқ тунни шамъдек гудоз била саҳарга
еткургани ва чархдек таку тоз била кундузга келтургани*

Бу базми ғусса ичра бодараймой,
Бўлур ҳар лаҳза мундоқ мажлисорой

Ким, ул андуҳ баҳрининг наҳанги,
Балоу дард тоғининг паланги.

Жунун водийсининг Мажнунниҳоди,
Не Мажнунким, бу води девбоди.

Маломат бодасининг баҳрнўши,
Мазаллат тоғининг мажнунхуруши.

Машаққат ғори ичра аждаҳоваш,
Малолат жомидин захри балокаш.

Фироғ ўтиға оташгоҳ кўнгли,
Юз оташгаҳча чеккон оҳ кўнгли.

Жаҳонни дуди оҳи тийра қилғон,
Муроди субҳиға ул тун ёрилғон.

Фалак баҳриға бўлғон ашки ҳамдаст,
Умиди қасрин ул сел айлаган раст.

Тош отконда бало кўргач, ани ур,
Қилиб ул тош максуди кўзин кўр.

Балои ҳажр шои дардноки,
Бу тунда яъс заҳрининг ҳалоки.

Еган жони фалакдин тиғи бедод,
Бало афлоки, фурқат тоғи Фарҳод.

Чу андоқ ҳажри бериёнға қолди,
Не ҳижрон, дарди бедармонға қолди.

Ўғуб кундуз бу янглиғ рўзгори,
Саҳардин тунғача афғону зори.

Чу бўлди шом то субҳи дилафрўз,
Иши кундузгача юз дард ила сўз.

Кишининг бўлса ҳар кун минг балоси,
Қатик ул навъ эмаским тун балоси².

Анга бу ҳажр айёмида бир шом,
Саводе ёйди меҳнат зулфидин дом.

Не шом андуҳ мулкининг саводи,
Вале қилмай Хўтан иқлими ёди.

Саводи дуди оламға ёриб қийр,
Вале ул қийр ҳажр аҳлиға дамгир.

Бўлуб офоқ аро зулмат саботи,
Итиб кўкдин куёш оби ҳаёти.

Зиё Искандари холи табаҳдин,
Кўруб навмид ўзин бир Хизри раҳдин.

Сиреҳр ўртаб жаҳони бенавони,
Кули бирла қаро айлаб ҳавони.

Дема кул, ғам туни шамъиға дуда,
Қарориб олам айлаб они суда.

Қаронғу меҳр оташгоҳидин дуд
Валек ул дуд қийри зулматандуд.

Кавокиб сайр қилмоқдин муарро,
Савобитдек таҳаррукдин мубарро.

Фалак ётиб аёғ илгин узотиб,
Ешак янглиғ қаро балчиққа ботиб.

Ўзин аъмо Кўруб арбоби биниш,
Қаро боскон кишидек офариниш.

Еру сув қаърин истаб мурғу моҳи,
Қалин мўру малахдек тун сироҳи.

Ҳаётин тарк этиб меҳри ҳумоюн,
Қилиб даврон ани туфроққа мадфун.

Азо тутмоқ учун айлаб баҳона,
Узорин чун қаро айлаб замона.

Фироқ аҳлиға ҳар кавкаб қилиб тез,
Шуои хатти нўгин тиғи хунрез.

Кўзига субҳ шўхи сурма тортиб
Ки, онинг оқини доғи қарортиб.

Муаззин халқиким³ чиқмай навоси,
Бўлуб бу сурмадин онинг ғизоси.

Анингдек сурмадин кўзлар келиб танг,
Кўрунуб кўзга олам сурмаиранг.

Қаронғудин кўрунмай кўзга олам,
Кўрунуб кўзга олам ўзга олам.

Фалакда йўқ таҳаррукдин намуна,
Агар фаҳм ўлса доғи бозгуна.

Кетурмай субҳ ул оқшомға айём.
Қиёмат субҳига ул навъким шом.

Қанот рарвозидин хуффош ёрмай,
Тилаб кўк гунбази дарзини тормай.

Бўлуб зулматдин андоғ рардалар фош
Ки, истаб пардасин тошларни хуффош.

Кўнуб кўк сабзасида юз туман бум,
Нима йўқ кўзларидин ўзга маълум.

Борининг жисми тун дуди аро Ким,
Очуқ кўзлар қолиб андоқки анжум.

Йўқ эркандур бу янглиғ зоғ ҳаргиз
Ки, бўлғай чангида минг бум ожиз.

Демон тун ониким, зиндони андух,
Бу зиндонға қолиб ул кони андух.

Ани ҳижрон ғами ражмурда айлаб,
Не тунким, жонидин озурда айлаб.

Ямон ҳолиға золим чархи бебок,
Яқосин Қаҳқашондин айлабон чок.

Қилиб ҳар лаҳза қасди жони ул тун,
Кишига келмай андоқ бир қаро кун.

Бўлуб боши машаққат тошидин реш,
Машаққат тоши, балким бошидин реш.

Қонаб андух тоғидин аёғи,
Аёғидин доғи андух тоғи.

Ушолиб илги ҳижрон ранжасидин,
Аёғдин боши ғам ишканжасидин.

Тани заъфики йўл бермай демакни,
Аён айлаб тери узра сўнгатни.

Ичинда шамъ ўтлуқ жони маъюс,
Тери бирла сўнгоқ андоқки фонус.

Фалак тошу ўти айлаб ситеза,
Қилиб тешук-тешук, бал реза-реза.

Солиб ғам тоғи ичра речу тоби,
Ўзин ерларга урмоқ изтироби.

Ўларда жон талошур нотавондек,
Камарда боши ёнчилғон йилондек.

Ажал ханжарлари жисмини даррон,
Ўтуб андин ажал ғавғоси раррон.

Урубон лаҳза-лаҳза тош уза бош,
Бошин паргола-паргола қилиб тош.

Ҳарорат андоғ айлаб жисмиға кин
Ки, топиб ўтдин онинг сўзи таскин.

Тани туфрокқа тушгач бетааммул,
Ҳамул дам жисмидин туфроғ ўлуб кул.

Ани ҳар дам бу навъ айлаб баҳона,
Қаро туфроққа ўлтуртуб замона.

Топиб ул табда чун табхоладин баҳр,
Суйидин оғзиға ҳар дам оқиб заҳр⁴.

Замона заҳр солиб ҳар замони.
Оғизда талхком этмокка они.

Бу янглиғ ҳол ила ул шоми андух,
Анга андух юклаб кўҳ то кўҳ.

Ўтуб ҳижрон сироҳи хайл бар хайл,
Дамо-дам боши узра ўйлаким сел.

Кўрунуб минг бало ҳар дам кўзига
Ки, бир соат кела олмай ўзига.

Чу бўлди тоқатию сабри барбод,
Чекиб фарёд қилди навҳа бунёд

Ки: «Ей золим сирехри кинарарвард!
Чиқординг ушбу хоки жисмдин гард⁵.

Тариқи зулм ё кин мунча бўлғай,
Жафо қилмокқа ойин мунча бўлғай!

Ажал тиғин чекиб сурсанг не бўлди,
Мени бир қатла ўлтурсанг не бўлдиғ!

Ғарибу хастау маҳзун эмонму,
Бало водийсида мажнун эмонмуғ!

Аниким Тенгри айлабтур забардаст,
Бировни кўрса ғурбат кожидин раст,

Керак лутфу карам бўлғай шиори,
Йўқ эрса қилмағай минг зулм бори.

Қаён борди сенинг озарминг охир,
Қаро туфроққа меҳри гарминг охирғ!

Неча жонимға мундоқ кеча бўлғай,
Кеча жонимға мундоқ неча бўлғайғ

Бошимға кўрки не тун келтурубсен,
Демон тун, не қаро кун келтурубсенғ

Қаю тун, қийргун минг деви хунхор,
Мени қилдинг буларға қатл учун хор.

Неча минг йил қилиб сайр эмди толдинг,
Ва ё бахтим киби уйкуға қолдинг

Дегил ҳар кунги гоминг қони охир,
Ҳар окшомғи хироминг қони охир

Магар мен оҳ ўқин отконда кори,
Аёгинг бўлди ул ўқлар фигурори.

Агар афгор эмассен, бир қадам ур,
Гар ўлмайсен, чиқорғил субҳ, дам ур.

Ул ой ҳижронида ҳолимға раҳм эт,
Қаро шом ичра аҳволимға раҳм эт!»

Анга бу ҳолким ой бўлди толеъ,
Ёрутти ерни чун хуршеди ломеъ.

Басе саъй айлабон бечора кўрти,
Янги ойдек хам айлаб қад, ер ўрти.

Деди: «Ей тийра шомим равшан этган,
Ўлар ҳолатда фарёдимға етган.

Не бўлғай раҳм этиб жонимни олсанг,
Ул ойнинг кўйи туфроғиға солсанг.

Бўлурдектур адам сори хиромим,
Анга еткурсанг охир дам саломим».

Солур эрди назар кўкларга бир-бир
Ки, ногаҳ кўзларига учради Тир⁶.

Деди: «К-ей дўстлар ҳолин рақамзан,
Сиреҳр авроқида доим қаламзан.

Қароғим айласанг нетгай сиёҳи,
Битисанг ҳолатим шарҳин камоҳи.

Қачон нур ул қуёш тобидин олсанг,
Қошиға чирмабон номамни солсанг».

Кўрунғоч Зухра, ун тортиб дамо-дам,
Қадин афғондин айлаб чангдек хам.

Дебон: «К-ей ер уза кўкдин тарабрез,
Унунг жонбахшу нағманг ишратангез.

Замоне тори хунёгарлиғинг уз,
Ўлармен навҳагарлик созини туз⁷.

Ул ой базмида бўлсанг нағмарардоз,
Ҳалоким навҳасин ҳам айлагил соз».

Купуб тўртунчи манзарни чу холи,
Дебон: «К-ей меҳрсиз гардуни оли.

Қуёшингни куёшимдек ёшурдунг,
Манга хижрон тунин ҳаддин ошурдунг.

Ёрут оламини, меҳринг зоҳир айла,
Менинг бу шоми ҳажрим охир айла».

Купуб бешинчи кўргон қаҳрамонин,
Дебон ул тунда ҳолининг ямонин.

Анга деб: «К-ей шиоринг кину новард,
Қилурда қатл тиғингдек жавонмард.

Қиличинг айлабон қонимға рангин,
Тирикликдин етур жонимға таскин.

Таним ул кўйнинг бошиға ташла
Бошимни итлари қошиға ташла.

Боқиб олтинчи кўкта Муштариға.
Қилиб арз ул саодат ахтариға⁸.

Ки: «Ей буржи шараф маснаднишини,
Саодат тахту тожининг амини.

Дуое қилки, Ҳақ берсун муродим,
Бу меҳнат шомидин бўлсун кушодим.

Бошимдин ҳажр шоми дуди кетсун,
Кўзумга васл субҳи нури етсун».

Еттинчи қуллаға айлаб гузора
Зухалға дер эди айлаб назора

Ки: «Ей баҳри виқору кўҳи тамкин,
Шиору шеванг ўлғай ҳилму таскин.

Вужудунг ҳажр тоғидек гаронсанг,
Аёғинг сабр шахсидек куҳанланг.

Бу дардим ичра бер сабру саботе
Ки, йўқ жонимда ҳижрондин ҳаёте».

Яна бир ҳуққа бўлғоч дурриға дурж,
Кезиб ул торам ичра бурж бар бурж.

Тилаб ҳар бурж аро маҳрайкарини,
Шараф меҳри, саодат ахтарини.

Бўлуб чун тўкқузунчи кўкка собит,
Назора айлабон хайли савобит.

Добон ҳар бирга дарди ҳолидин роз.
Фироқ ичра қатик аҳволидин роз.

Қилиб анжумни охи дудидин Ким,
Бу дуду ашкин айлаб чарху анжум.

Добон: «К-ей дурри ашкимдин нишон сиз,
Бўлунг ашким дури янглиғ равон сиз.

Ҳазин кўнглумки юз минг рора бўлмиш,
Ҳавосида анинг овора бўлмиш.

Демонким, ҳар бири бир рора қондур,
Гули андуҳ баргидин нишондур.

Олинг ҳар бирингиз бир рорасини,
Йиғиб онинг туман оворасини.

Азимат кўйига тез айланг охир,
Анинг бошиға гулрез айланг охир.

Демон гулбарг сочинг осмондин
Ки, ёғдуртунг ёғин устига қондин.

Чу ҳижрони гунаҳсиз олди жоним,
Анинг кўйини тутсун бори қоним».

Бу янглиғ то саҳар айлаб мароға⁹,
Қилиб юз можаро ҳар можароға.

Ўлардин бенадоматликлар айлаб,
Ўзи бирла қиёматликлар айлаб.

Чу борди қуввати афғон қилурдин,
Ўзи ўзига қасди жон қилурдин.

Яна тушти ўлукдек тарк этиб ҳуш,
Азосиға бўлуб олам сияҳрўш.

Яқосин мотамида субҳ этиб чок,
Тўкуб анжум дурин сўгида афлок.

Чу они ғам туни ўлтурди не суд,
Дам урмоқ меҳридин субҳ оташолуд.

Бу эрмиш расм бермак золи офок,
Чу масмум ўлди, андин сўнгра тарёқ¹⁰.

Кетур, соқий, манга тарёқи жони,
Демон тарёқ, оби зиндағони.

Ёнгилдим чун топиб мен ҳажрдин баҳр,
Тўкуб тарёқни, қуй жомима захр.

XLIV

Фарҳоднинг банди очилгонин ва зиндондин канора қилгонин Хусрав билиб нигоҳбонларга сиёсат фикри қилиб, яна Фарҳод ишқи тоғининг тигидин ҳисоб олғони ва ул ишни билмасга солғони ва Шириннинг ишқ аҳли суруд ва симоидин анинг марсияси навҳасин истимоъ қилғони ва симоъда ваяжд аҳлидек беҳудона йиқилғони ва Шорурнинг Фарҳод тириклиги хабарин Ширинга ҳаёт муждаси етқургани ва жонбахш дамидин жонсиз жисмига руҳ киюргани ва Ширин киррикдин хома мураттаб қилиб ҳажр дудаси била ашқидин қаро мураккаб қилиб нома рақам уруб Шопур Фарҳод сори қадам урмоғи

Бу авроқ узра сурган хомаи дард,
Рақам бу навъ қилди номаи дард.

Ким, ул фурсатдаким Фарҳоди беҳуд,
Бало кўрғониға бўлди муқайяд.

Бўлуб асрор улус сирриға воқиф
Ким, улдур ғайб асрориға кошиф.

Фано буржида рахшон ахтар улдур,
Вафо дуржида равшан гавҳар улдур.

Вилоят машъалидин жонида нур,
Каромат нури бирла кўнгли маъмур.

Қачонким кўнгли истар очилур банд,

Алар кўнгли учун ўзин қилур банд.

Алар жон бирла они айлаб озод,
Ҳамул озодлиғ бирла бўлуб шод.

Валек ул теграда онинг матофи,
Йироқ тушмас эди ҳаргиз тавофи.

Ки, ул ҳолатни маълум этса Рарвез,
ғазабдин бўлмағай ул элга хунрез.

Валек ул қайддин онинг халоси,
Алар бирла тариқи ихтисоси.

Бори Хусравға зоҳир бўлди бир-бир
Ки, ҳукмиға не янглиғ этти тағйир.

Бурун қиндин чекиб тиғи сиёсат,
Аларға айлади биғи сиёсат.

Чу иш кайфиятиға бўлди толиб,
Яна кўнглига бўлди ваҳм ғолиб.

Ким, ул бедилдин ўлмас бўлса ғофил,
Афоллоҳ¹, балки соҳибдил, не бедил.

Бори ҳолиға чун қилди назора,
ғаробат фаҳм бўлди бешумора.

Чу эл ҳифзиға ул шайдои айём,
Йироқ қўймас эмиш ул марздин гом.

Деди: «Аvloки билмасликка солсам,
Эшитсам ҳам эшитмасликка солсам».

Топиб Фарҳодни ул риштада банд,
Бу банди бирла Хусрав бўлди хурсанд.

Валек ул вақтиким Фарҳоди бедил,
Тутулди чора айлаб «шоҳи одил».

Ўзин кўрғонға солмиш эрди Шорур,
Ани айлаб ул иш андуҳи ранжур.

Дема ул ранж ила бистарға тушти
Ки, гулхан ичра хокистарға тушти.

Иши эрди фиғону нола қилмоқ,

Танин тош бирла юз раргола қилмоқ.

Улус онглабки Рарвези жафокеш,
Бўлуб юз макр бирла хийлаандеш.

Тутуб Фарходни ғадр айлаб оғоз,
Тикиб дор ўлди аввал кинарардоз.

Яна не хийла кўргузди хаёли
Ки, бедилдин қилиб майдонни холи.

Ани то қай тараф овора қилди,
Бу янглиғ бори дафъин чора қилди.

Ҳамул ҳолатда Фарходи ягона,
Не сўзлар бирлаким айтиб тарона.

Не сўзким бўлди Хусравдин хитоби,
Саволотиға не бўлди жавоби.

Яна чун қатл ҳукмин қилди Рарвез,
Дегон сўзлар нечукким дашнаи тез.

Анинг ҳукмиға рарво қилмағони,
Асосин кўзга мутлақ илмағони.

Сўз ичра фаҳм ўлуб султонлиғ андин,
Хитоу Чин элига хонлиғ андин.

Нажоди фаҳм бўлмоқ гавҳари ҳам,
Булардин фаҳри йўқлуқ бир сари ҳам.

Бўлуб эрди халойиқ ичра машҳур,
Ямон, яхши демактин эрди маъзур.

Ки, эл Рарвездин мағбун эдилар,
Доғи онинг учун мафтун эдилар.

Деб ул маънида табъ аҳли ғазал кўр,
Муғаннийлар ясаб савту амал кўр.

Чекиб дард аҳли оҳин ошиқона,
Тузуб ул савтлар бирла тарона.

Аёлгу борчаға Фарход холи,
Суруд ул хастаи ношод холи

Ки, Хусравға не навъ ўлди гирифтор,

Ароларида не навъ ўтти гуфтор.

Бу дам ҳоли дағи мафҳум эмас, лек
Ўлук ёхуд тирик маълум эмас лек.

Бу янглиғ омнинг савти симои,
Бўлуб ҳам эрди Бону истимои.

Анга бўлмай бу ғамда ақлу ҳис ёр,
Таҳайюр бирла йиғлар эрди бисёр.

Бўлуб кўп ғусса ул ғамкашға зоҳир
Ки, бу иш бўлмасун маҳвашға зоҳир²

Ки, бу навъ англаса онинг сўзини,
Шак эрмастурки ўлтургай ўзини.

Вале гулчехра ғамгин эрди беҳад,
Ўзинда эрди гоҳи, гоҳи беҳуд.

Сезиб эрдик ул ғурбат асири,
Ҳамоно бўлди душман дастгири.

Ёшуруб рарда ичра ҳоли зорин,
Нечукким ҳуллада жисми низорин.

Бу ўтдин сув бўлуб хороси онинг,
Вале йўқ сўрғоли ёроси онинг.

Чекиб ҳижрон аро оҳи ниҳони,
Қарориб дуди оҳидин жаҳони.

Магарким бир кун ул ғамноки мискин,
Фироқ ичра бағоят эрди ғамгин.

Чу кўнгли ҳажр тошидин синиқти,
Замоне қаср томи узра чикти.

Ки, бир соат ҳавои касб қилғай,
Ҳаводин ғунчадек кўнгли очилғай.

Қулоғиға етушти бир ҳазин ун
Ки, лаҳн айлар эди бир зори маҳзун.

Ани ул нағма лаҳни зор қилди,
Бузуқ кўнглига беҳад қор қилди.

Қулоқ солдики абётин эшитгай,

Суруд ичра мақолотин эшитгай.

Анга ҳар байт бир ғамхона эрди,
Бори Фарҳоддин афсона эрди.

Не келтурган бошиға чархи кажрав,
Неларким айлади жониға Хусрав.

Баён айлаб анинг фавтин чекиб ҳўй,
Демакда фавт қилмай бир сари мўй.

Эшитгач маҳваш ул лаҳни ғамангез,
Дегил бағриға тегди дашнаи тез.

Анингдек чекти бир охи жигарсўз
Ки, ўчти шамъи меҳри оламафрўз.

Юзига бошлади урмоқ таронча,
Бошин доғи уруб ерга юз онча.

Секиз гул барги бирла бетааммул,
Сариғ гул узра оқизди қизил гул³.

Бўлуб бармоқлари қондин ҳино ранг,
Вале лаъли қурурдин каҳрабо ранг.

Сиришки қони юз қонида оққон,
Ҳамоноким юр эрди қон била қон.

Бўлуб гулгун ҳарири чок элидин,
Нечукким гул яқоси тонг елидин.

Келиб гулгун ҳариру рарниёни
Қолоғай чун оқиб ҳар ерда қони.

Уруб гулгун яқо чок айлагунча,
Бўлуб зоҳир гул ичра икки ғунча.

Дема ғунча, ики райкон де они,
Ғам ўқи кўксидин ўткан нишони.

Ики наргис аро юз қатра лола,
Совуқ охи била гулранг жола.

Очиб сунбулни гулбарги тар узра,
Саводи шом меҳри ховар узра.

Сочи шоминки айлаб меҳру маҳ рўш,

Юзин ул сўгиндин айлаб сияхрўш.

Юзи ўтида зулфи анбаролуд,
Ул ўтқа чун ёғиб ашки, чиқиб дуд.

Урунуб онча шўру шайн қилди
Ки, заъф айлаб, эси озиб йиқилди.

Боши устида Бону ашкрезон,
Қарору сабри кўнглидин гурезон.

Бу ҳолат ичра етти хаста Шорур,
Замона зарбасидин жисми ранжур.

Ер ўрти Бону оллинда қўюб бош,
Сўз айтиб, шодмонлиғдин тўкуб ёш

Ки: «Гардунмаснадо, анжумсироҳо,
Хумоюн торазо, исмат паноҳо⁴.

Ҳамул кундинки шоҳи кишвари ишқ,
Бало авжида рахшон ахтари ишқ.

Десам шаҳ — шаҳ, десам дарвеш — дарвеш,
Ғарибу хаста Фарҳоди жигарреш.

Адувнинг доми макриға бўлуб сайд,
Анинг қайдиға зоҳир бўлди юз қайд.

Бихамдиллаҳ, анга қайд айлагонни,
Ўкуш талбис ила сайд айлагонни.

Олиб бир девкуш хопоки оттим,
Жаҳаннам хитгаси сори узоттим.

Кўзум чун оразидин бўлди маҳжур,
Ётардим гўшаларда зору ранжур.

Не суд онинг сори бўлмоққа озим,
Не юзким сизга бўлғоймен мулозим.

Туно кунгача эрдим зору ғамкаш,
Йиқилғон бир бузуғ ичра мушавваш.

Чу кўрғон ичра бўлдум асру дилтанг,
Қўпуб ташқари чиқмоқ қилдим оҳанг.

Қадам бору уза ҳар сори солдим

Ки, ўзни қалъадин ташқори солдим.

Ки, ул хайл ичра кезиб эртау кеч,
Тора олғайму мен андин хабар ҳечғ!

Кириб Рарвез ўрдусиға бу шом,
Тутуб ҳар анжуман ёнида ором.

Етиб ишратгаҳу ғамхоналарға,
Қулоқ солур эдим афсоналарға.

Ҳамоно қатъ ўлуб гардун нифоқи,
Ажаб мансуба тушти иттифоқи.

Ки, ҳам ушбу кун ул фарди замондин,
ғарибу хастау бехонумондин.

Улус ичра ҳадиси тоза эрди,
Бағоят булажаб овоза эрди».

Нечукким англамиш эрди яко-як,
Борин сайроди андоғким чаковак.

Мунга тегруки ҳоло соғ эмиштук,
Ери гаҳ дашту гоҳи тоғ эмиштук.

Аоди хавфидин ҳосил фароғи,
Бўлуб аъдосининг чашму чароғи.

Валоятдин Кўруб ҳолида рартав,
Ани ваҳм айлаб ўлтурмакка Хусрав.

Вале айтибки, ул бемисли айём,
Агар ул марздин қўйса йироқ гом:

Ани асрар улусни ўлтурурмен,
Не ўлтурмакки, борин куйдурурмен.

Бу ваҳму бимдин ул бедили зор
Ки, Хусравдин бировға еткай озор.

Ким, ул бўлғай бу озориға боис.
Жафоу қатлу тимориға боис.

Ҳамул тоғ теграсидин кому ноком,
Тута олмас йироқроқ ерда ором.

Чу мен онинг бу аҳволин эшиттим,

Анга бормай равоне сизга еттим.

Ким элнинг чину ёлгон сўзларидин
Ки, кўрракни ясарлар ўзларидин.

Билур эрдимки Бону қайғулуғдур,
Ғами Фарҳод тоғидин улуғдур.

Яна ҳам хўблар шохини андух
Билур эрдимки тутмиш кўх то кўх.

Дедимким, сизга дей аввал хабарни,
Қилай хандон бурун гулбарги тарни.

Яна сиздин анга ҳам кўз тутай сўз,
Бориб онинг юзидин ёрутай кўз.

Таваккуф сўзгаким дерсиз этайму,
Йўқ эрса сўз, анга ботроқ кетаймуғ

Михинбону бу янглиғ сўрди росух
Ки: «Ей алфози хуш, дийдори фаррух.

Такаллумларки лафзинг сурди дарҳам,
Жароҳатлиқ кўнгулга эрди марҳам.

Сенинг ҳажрингда эрдук асру ношод,
Яна Фарҳод ҳажрин қилма худ ёд.

Ўзунгни ҳажридин озод қилдинг,
Анинг ҳажри ғамидин шод қилдинг.

Недур икки қадах тутқон замон нўш,
Яна захри ҳалоҳил тутмоғинг кўш.

Борур бўлсанг анга эъломимиз кўр,
Сўзумиз беҳаду райғомимиз кўр.

Суманбар⁷ ҳолатин ҳам шарҳ қилди
Ки, не сўз англаб ушбу дам йиқилди.

Бихамдиллаҳки, кўрдук сени бори,
Ани кўргонча бўлди эътибори».

Дебон йиғлаштилар кўп ул, дағи бу,
Ҳазин Шорур ила дилхаста Бону.

Икавлон мунглашиб, сўзлар қилиб ёд,

Етишганни фалакдин зулму бедод.

Дебон Шорур ул дилхаста ҳолин,
Миҳинбону дебон маҳваш малолин.

Бу янглиғ қиссалар ўткунча лахте,
Ўтиб Ширин нечукким шўрбахте.

Димоғиға тутуб хар дам бухурот,
Ани ўз ҳолиға келтурдилар бот.

Кўз очқоч кўрди Шорури ҳазинни,
Яна ёд этти Фарходи гузинни.

Бийик ун чекти андоғ беҳудона
Ки, афғонидин ўт чекти забона

Ки: «Ей Шорур, қайдин бўйла еттинг,
Келибсен фард, Фарҳодингни неттинг»

Ҳамул кун меҳр кўсин урмиш эрдим,
Борур чоғда санга торшурмиш эрдим.

Рафику ёрлиқ мундоқ бўлурму,
Амонатдорлиқ мундоқ бўлурмуғ

Манга ўз ғойибимдин бир нишон айт,
Десангким, ҳажридин ўлмай, равон айт.

Гар этсанг максу, ногаҳ чиқса жоним,
Яқин билким эрур бўйнингға қоним».

Деди Бонуки: «Ей жонимға райванд,
Лабинг лаъли келиб бағримға рарканд.

Замоне изтиробинг торса таскин,
Басе сўз арз этар Шорури мискин

Ки, хар бирдин етиб юз кому роҳат,
Бутар ҳам янги ҳам эски жароҳат».

Эшитгач бўйла сўз шамъи Тироzi,
Куюб, зоҳир бўлуб ашки ниёзи.

Деди: «К-ей мисли йўқ устоди наққош,
Демай наққошким, ёру қариндош.

Не дер бўлсанг ўзунгни тутма маъзур».

Равон бунёд қилди хаста Шорур.

Ишин Фарҳоднинг андоқки билди,
Борин Ширин қошида арз қилди.

Анга тегруки ҳоли ул тирикдур,
Вале ҳажрингда ҳоли бас ирикдур.

Борур эрдим анга зору жигархор,
Дедим аввал сени айлай хабардор.

Агар маҳвашқа йўл тормай малоли,
Ики-уч нукта ёзса шарҳи ҳоли.

Бориб оллинда мўжиз кўргузурмен
Ки, ўлган бўлса доғи тиргузурмен.

Пари райкар деди, жонимға миннат,
Равон кўртию қилди азми хилват.

Битиди дард ила бир турфа мактуб,
Демай ҳар сатриким, ҳар лафзи марғуб.

Чиқиб Шорурға торшурди филҳол,
Ул олиб йўл сори гом урди филҳол.

Қилиб йўл қатъини элдин ниҳони,
Ангачаким эшитмиш эрди они.

Етишти ул саҳарким, шоми Фарҳод
Тонг отқунча қилиб жониға бедод.

Бориб эрди ўзидин зору маҳжур
Ки, етти қошиға фарзона Шорур.

Қилиб рам теграсидин ваҳш ила тайр,
Бориб қошиға ул райки сабуксайр.

Кўруб андоқки они кўрмасун кўз,
Не жисми ичра жон, не оғзида сўз.

Чекиб афғон олиб қўйниға бошин,
Юзига ул сифат ёғдурди ёшин

Ки, ул янглиғ гулоб урғоч юзига,
Очиб бедил кўзин, келди ўзига.

Чу ул кўрди муни, бу кўрди они,

Иковлон тортибон муҳлик навони.

Солибон бир-бирининг бўйнига қўл,
Анга гаҳ бу, мунга гаҳ йиғлади ул.

Чекиб андоқ бу ошуб имтидоди
Ки, қон йиғлаб аларға тоғу води.

Аёғин ўрти Шорури ғамандуд,
Чикорди қўйнидин мактуби мақсуд.

Олиб Фарҳод чунким очти нома,
Тани заъф айлади андоқки хома.

Ўқумоқ бошлағоч ул зори маҳзун,
Бу эрди нома алфозиға мазмун.

XLV

Шириннинг найи килки шакаррезлик, балки саҳифаи кофурига мушкбезлик қилғони ва ҳажр қаро шомии мушкидин рўзгори тийра бўлуб ул ройиҳа ябусатидин¹ димоғи заъфи қувватин ва судои шиддатин ва номус рардалари нофасида ишқ ғаммоз мушки исин ниҳон асрамоқ суубатин рақам ургони ва Фарҳод ўқуб анинг сунбули мушкинидек речу тобдин эси озғони

«Анинг ҳамди била бу номаи дард
Ки, солди даҳр аро ҳангомаи дард.

Вафо аҳлини қилғон мазҳари қаҳр,
Солиб комиға ҳижрон жомидин заҳр.

Кўруб ишқ аҳлиға куймоқлик авло,
Жалолият била айлаб тажалло.

Уруб чун ишқ барқин бетааммул,
Агар сарву агар хаским қилиб кул.

Муҳаббат селиға берганда бедод,
Йикарда демайин вайрону обод.

Етургач ғам елининг турктози,
Ўчуб тенг машъалу шамъи Тирози.

Қилиб чун меҳнат ўти дудини фош,
Агар кўру агар бино тўқуб ёш.

Синиб ғам тошидин еткурса кина,
Агар ёқут агар худ обгина.

Сомонға гар бериб ранжи ниҳони,
Ҳамул коҳиваш айлаб қаҳрабони.

Агар булбул фиғон қилмоғи ондин,
Бўлуб гул жайби чоки доғи ондин.

Ҳам ондин зарра тобу изтироби,
Ҳам ондин меҳри рахшон сўзу тоби.

Битиб чунким бериб иншо кушоди
Ким, ушбу нома йўқ, меҳнат саводи.

Демон бир шамъдин рарвона сори,
Самандардин бир оташхона сори²

Ки, яъни мен заифи хастажондин,
Малолат қалъасига посбондин³.

Сангаким қалъанг ўлмиш кўҳи андуҳ,
Ғаму дарду фироқинг кўҳ то кўҳ.

Недур аҳволинг, эй зори ғарибим,
Висолим давлатидин бенасибимғ

Чекардин ғам тоғин ҳолинг нечукдур,
Бу юкдин жисми чун нолинг нечукдур.

Қатик ғурбат аро ҳолинг не эркин,
Ачиқ фурқатда аҳволинг не эркинғ

Фироқ ичра нечукдур жисми зоринг,
Не янглиғ тўлғонур ўт ичра торингғ

Сочим фикрида тунлар айласанг реч,
Қарорурму жаҳонинг тун киби ҳечғ

Қошим меҳробини ёд айлаган дам,
Янги ойдек бўлурму қоматинг хамғ

Кўзум фикри ичингга солса қайғу,
Бало ҳар гўшадин туғён қилурмуғ

Чу мужгоним ғамидин чикса хўюнг,
Бўлурму бир тикон ҳар тора мўюнгғ

Қароғимни тахайюл айлаган чоғ,
Хаёлинг шахси ўртарму янги доғғ

Енгим гулбаргидин бўлғонда маҳзун,
Юзунг гул-гул қилурму ашки гулгунг

Қилиб холим ғами кўнглунгга кинлар,
Қўнарму ул яранг узра чибинларг

Юзум ҳажрида тўкса кўзларинг сув,
Қуёш рухсориға боккунг келурмуғ

Кўзунг лаълим ғамидин тўкса қон ёш,
Бўлурму лаъл ул қон бирла ҳар тошг

Тилинг қилса ҳадисимдин ривоят,
Ўзунг бирла қилурсенму ҳикоятг

Тишим ёдида кўнглунг чекса нола,
Ёшингни совуқ оҳ айларму жолағ
Замиринг қилса оғзимни тавахҳум,
Адам йўлида айларму ўзин Кимг

Занахдоним била зулфи гириҳгир,
Ҳазин кўнглунгга эркин чоҳу занжирг

Қароғим дурри ашкинг қилса кавкаб,
Бўлурму кўзларинг дурдин лабо-лабг

Қадим ҳижрони бўлса кинахоҳинг,
Чиқорму сарв янглиғ дуди оҳингг

Хаёл этсанг хиромимдин шамойил,
Равонинг чиққали бўлурму мойилг

Белимдин заъф бўлса кўнглунга ҳол,
Бўлурму мўядин мў, ноладин нолг

Таним сийми ичингни қилса маҳзун,
Бўлур эркин юзунг ул ғамдин олтунг

Мақоминг тоғ ё саҳрому эркин,
Ёнингда бистаринг хорому эркинг

Хумойи ишратинг маъдум экинму,
Бошингга соя солғон бум экинмуғ

Кийик эркин юрурда раҳнамойинг,
Кулон эркин саманди бодройингг

Шарафдин бўлғон эрмишсен Сулаймон,

Менинг бирла унутма аҳду паймон!⁴

Вухуш эрмиш сенинг оллингда ходим,
Сибоъ эрмиш тобуғингда мулозим.

Баҳойим тобии фармонинг эрмиш,
Жаноҳи тайр шодурвонинг эрмиш.

Чу сен тортинг Сулаймонлиқ мақомин,
Демон қил манга Билқис эхтиромин⁵.

Агар Билқисдек ёру азизинг
Бўла олмон, ҳам ўлғаймен канизинг.

Бир иш Билқислиққа бўлса монеъ,
Сулаймонга Пари ҳам келди тобеъ.

Агар Билқис бўлмоқ йўкса ҳаддим,
Париликдин худ ўлмас қилса раддим.

Не бўлғай эрди чархи зулмреша,
Мени сендин жудо қилмай ҳамеша.

Хироминг чоғи йўлдош ўлсам эрди,
Суқунинг вақти қўлдош ўлсам эрди.

Қуёш янглиғ бўлуб кундуз қарининг,
Бўлуб тун соя янглиғ ҳамнишининг.

Тикон кирса кафингга кинасидин,
Чикорсам эрди киррик игнасидин.

Аёғ сунсанг бўлуб ғамдин харошинг,
Мудом ўлса эди қўйнумда бошинг.

Кўруб хору хас ўрнунгда ниҳони,
Сочим бирла сурурсам эрди они.

Чу билсам гарддин кўнглунгда қайғу,
Ер узра ашкдин серсам эди сув.

Бошингга тушса меҳнат шоми жовид,
Юз очиб зоҳир этсам эрди хуршид.

Агар жонингга қасд этса узун кун,
Сочим еткурса эрди анбарин тун.

Юзунгни олмасам эрди энгимдин,

Аритсам эрди ашкингни енгимдин.

Жунун таъвизиға кўрганда мойил,
Кўл этсам эрди бўйнунгга ҳамойил.

Тилар бўлсанг юзунг кўрмакка кўзгу,
Юзум юзунгга тутсам эрди ўтру.

Сув истаб тушса ўтлуғ кўнглунга жўш,
Лабимдин тутсам эрди чашмаи нўш.

Дамо-дам айлабон ҳамдамлиғингни,
Кеча-кундуз қилиб маҳрамлиғингни.

Тунунгда шамъи мажлис бўлсам эрди,
Кун ўлса ёру мунис бўлсам эрди.

Чу айлабтур сирехри тезрафтор,
Сени бир ён, мени бир ён гирифтор.

Киши гар кўксини юз рора қилсун,
Фалак бедодиға не чора қилсунг!

Анинг бедодидин ким бўлса ношод,
Қилур жониға бедод узра бедод.

Неча сен бастаи банду балосен,
Балолар банди ичра мубталосен.

ғаму дардингча дард имкони йўқтур,
Балоу меҳнатинг роёни йўқтур.

Вале бўлмиш жаҳон аҳлиға маълум
Ки, илгингда қотик хоро эрур мум.

Чекарга дарду андуҳ журъатинг бор,
Бало тортарға сабру тоқатинг бор.

Агарчи фурқатимдин нотавонсен,
Вале ҳам эрсену ҳам раҳлавонсен.

Агар туғён қилур ҳижрон малоли,
Қилурсен оҳ ила кўнглунгни холи.

Машаққат ўти қилса жисминга кин,
БЭрурсен ашк сели бирла таскин.

Етишгач дард чун ҳар ён кетарсен,

Фигону рўя бирла дафъ этарсен.

Агар кўксунгга урсанг ғусса тоши,
Вагар жонингга меҳнат дурбоши⁶.

Неким қилсанг сўзи сиғмас кишининг
Ки, бу таври бўлур ошиқ ишининг.

Мени зору заифу рошикаста,
Бошимдин то аёқ аъзо шикаста.

Фироқинг тиғидин юз рора жоним,
Не жоним, балки жисми нотавоним.

Куюб ҳажр ўтидин жону кўнгул ҳам,
Не куймакким, бўлуб юз қатла кул ҳам.

Ичимга шуълаи ишқинг тутошиб,
Туттошиб демаким, бошимдин ошиб.

Ичимда бўлса юз ўт ошкоро,
Нафас дудин урарга қайда ёроғ!

Гар ўлса лаъл бирла кўзларим кон,
Оқизмоқ қатрае андин не имкон.

Неча хотун киши бор эрса тавсан,
Бўлуб озодалиғда сарву савсан.

Жамол ичра маҳи тобондин афзун,
Маҳи тобонни қўйким, ондин афзун.

Анга яхшики айлаб дилраболик,
Вафо аҳлиға қилғай бевафолик.

Ҳақ андин асрасунким ул забунваш,
Бировнинг ишқидин бўлғай мушавваш.

Гириҳлар ҳажрдин қошиға тушгай,
Гириҳлик ишқ иши бошиға тушгай.

Не ишқ ўтиға куймакликка тоби,
Не андин қуртулиб жони хароби.

Аёғ остиға қолса нотавон мўр,
Кетурса қатлиға юз аждахо зўр.

Чу ул бўлмиш халойиқ роймоли,

Юз аждар чангида бўлғай не холи.

Чақилса барқ олам ичра бебок,
Тура олғайму ўтрусида хошок

Бу мушкилроқки мундоқ зору бедил
Ки, бедиллик эрур жониға мушкил.

Анга бир ён эрур юз мунча афсус,
Яна бир ён ҳижоби нангу номус.

Ниҳони урса тун-кун юз туман реч,
Агар номуси борди борчаси ҳеч.

Бағоят мушкул иш эрмиш, бағоят
Ки, ошиқ нангу ном этгай риоят.

Учурса охи етти кўк⁷ ниқобин,
Юзидин очмағай бурқаъ ҳижобин.

Демон мендин сенинг дардинг эрур кам,
Сенинг ҳам кўртурур дардинг, менинг ҳам.

Вале юз мунча дарди тоза бирла,
Ғаму андуҳи беандоза бирла,

Чу дарду ғурбатингни ёд этармен,
Ҳазин жонимға юз бедод этармен.

Агарчи бўлғоли ишқинг асири,
Ўтар афлокдин оҳим нафири.

Даме хуш урмадим афғон ичинда,
Даме хуш бўлмадим ҳижрон ичинда.

Олиб душман сироҳу афсаримни,
Қилиб торож мулку кишваримни.

Мену хайлим нечукким буми манҳус,
Бўлуб бир ғор аро тоғ ичра маҳбус.

Мунунгдек мулкнинг шоҳу фақирини,
Бўлуб бошдин-аёқ душман асири.

Тутулғонлар қилиб жонини таслим,
Қутулғонларни ҳар дам ўлтуруб бим.

Булар элга менинг ишқим ишидин,

Қулоғим ёлқибон эл қарғишидин.

Қилиб жонимға қасд элдин уётим,
Ўчуб Бону уётидин ҳаётим.

Вале юз мунча меҳнат бўлса эрди,
Не юз, минг мунча шиддат бўлса эрди,

Сени кўрсам эди ногоҳ-ногоҳ,
ғамим йўқ эрди биллоҳ, сумма биллоҳ⁸.

Бу дам ҳамким фироқингдин ўлубмен,
Юз ўлгандин ҳам ортуқроқ бўлубмен.

Ҳаётим васлинга уммид иландур,
Умид ул раҳмати жовид иландур.

Агар ҳажрингда юз йил ғуссакашмен,
Агар васлинг умиди бўлса хушмен.

Таваққуъ улки бу ошуфта нома
Ки, бу ошуфта қилди нақши хома.

Ўқуб мазмунидин олсанг ҳисобин,
Карам айлаб йиборгайсен жавобин

Ким, ул ҳар ғамда бўлғай ҳирзи жоним,
Балоу ғуссадин хатти амоним.

Чу бўлсанг ҳолима огоҳу аълам,
Жавобин ҳам йибор, валлоҳу аълам».

Ўқуб бу номани ул зори бадҳол,
Кўп урди тоб жисми ўйлаким нол.

Гаҳи беҳуд чекар эрди фиғони,
Қўпуб юз чарх урар эрди замони.

Жунун осорини кўп зоҳир этти,
Ўзига келди гоҳи, гоҳ кетти.

Жунундин гарчи кўп бўлди нафири,
Йўқ эрди нома ёзмокдин гузири.

Чикорди нома асбобини Шорур,
Мураккаб айламакка мушку кофур⁹.

Ўзин девона бир дам забт қилди

Ким, ул дарду бало шарҳи ёзилди.

Бериб Шорурни қилди равона,
Ўзи дард ўти ичра қолди ёна.

Югурди номабар чун нома олиб,
Не навъ ўлса ўзин кўрғонга солиб¹⁰,

Етиб махвашнинг оллинда ер ўрти,
Битикни ерга кўйди, доғи кўрти.

Суманбар йиғлаю хилватқа кирди,
Сародин хужраи меҳнатқа кирди.

Очиб чунким ўқуй бошлоди они,
Бу янглиғ эрди ул ғам достони.

XLVI

Фарҳоднинг Ширин номаси муқобаласида хома учин метини нўғидек тез этиб, ул хома била варақ тахтасин метин хоро тахтасига теккондек оташангез қилгонини ва Пари афсунидин ажз зоҳир қилиб, телбалардек ўзин итлар силсиласига тортиб лоба кўргузгонини Пари райкар ўқуб, Паризадалардек изтиробқа тушуб, кўнгли қуши мажнуни сори рарвоз қилиб, ани кўрарга кўзи учқони, балки мажнуни уйқу хайлидек анинг

Анинг оти била бу ғам саводи
Ки, нақши килкидур олам саводи.

Ёрурға хусн шамъи шоми дайжур,
Чиқориб ишқ барқи норидин нур.

Чекиб чун ишқ норининг духонин,
Қарортиб дард элининг хонумонин.

Қуёшдек кимнинг айлаб хуснин офот,
Улусни кўзғабон андоқки заррот.

Аниким ошиқ айлаб зарра монанд,
Қилиб саргашталиклар бирла хурсанд.

Ангаким бермайин ўз мулкидин баҳр,
Қилиб ғурбат майин талх ўйлаким заҳр.

Диёру ёр дардин қаттиғ этган,
Фироку ҳажр жомин аччиғ этган.

Бировгаким бериб ғурбатда маскан,
Жаҳон аҳлин қилиб жониға душман.

Аниким дўстдин айлаб тарабнок,
Улус душманлиғидин бермайин бок.

Чиқорур элни ғам хангомасидин,
Қилиб масрур дилбар номасидин.

Бало тоғин саросар хора қилғон,
Анга ишқ аҳлини овора қилғон.

Муҳаббат даштини қилғон балое,
Етиб ҳар мўрин онинг аждаҳое.

Суруб чун нуктани ҳамд ичра лахте,
Деб андин сўнг нечукким шўрбахте

Ки: «Бу меҳнат ўтининг достони,
Саводи ғусса дудидин нишони.

Тикондин йўқки сарву ёсаминға,
Томуғдин балки фирдавси баринға.

Томуғни қўйки, оҳин тортқон кун,
Бўлуб бир дўзах оҳидин ҳар учқун

Ки, яъни мен ғариби нотавондин,
Тутулғон зор кўнгли хаста жондин.

Кўнгул бўлғон балойи жони онинг,
Бориб жондек кўнгул олғони онинг.

Ангаким йўқ ҳадим жонон демакка,
Қаю жонон демакким, жон демакка.

Ва лекин чун жунун маъзуридурмен,
Жунун бирла жаҳон машхуридурмен.

Нединким офатим бўлғон Паридур,
Пари йўқ, одамилар сарваридур.

Ишим чун телбаликка торти райванд,
Ажаб йўқ, сўз десам девонамонанд.

Жунун аҳли ҳадиси борса ҳар ён,
Бўлур зоҳир хирад аҳлиға ҳазён.

Паридин ноқили афсонадурмен,
Не тонг сахв ўлсаким, девонадурмен.

Ва лекин келди чун Лайли мисоли,
Қилай Мажнун киби кўнглумни холи.

Нигоро, маҳвашо, иффатраноҳо,
Жаҳон маҳвашлариға родшоҳо!

Санга ҳаддим йўқ ўлмоқ нуктарардоз,
Тилармен итларингға айтмоқ роз.

Недур кўюнг аро итларға ҳолат,
Фароғат бирладурлар, ё малолатғ

Кеча ул кўй аро қилғонда фарёд.
Қилурларму бу итган итни ҳам ёдғ

Йиғилиб ҳалқа урғон можапода,
Мени йўқларму эркинлар аподағ

Сўнгах чайнарда айлаб қаҳру кинлар,
Қуруғ жисмим соғинурму экинларғ

Қилурда туъма тошдин ёнчқон бош,
Билурлармукин ер бошим нелар тошғ

Су сори тиллари қилғон замон майл,
Соғинурларму ашким суйини селғ

Бўйинлариға сағбон чекса занжир,
Соғинурларму занжиримни бир-бирғ

Қилоданг тавқидин ҳар дам топиб завқ,
Соғинурларму тушкан бўйнума тавқ?¹

Ётиб бош қўйсалар ул остонға,
Қолур эркинму ер бу нотавонғағ

Билибким манга не етмиш қазодин,
Улурларму экин ҳар тун азодинғ

Ҳинодин кўлларин кўрганда рангин,
Кўзум конин соғинурларму эркинғ

Расан торса бўюнлариға райванд,
Билурларму экин бўйнузда юз бандғ

Булар ичра бор эрди бир заиф ит,
Менингдек зору мажруҳу наҳиф ит.

Тани зору сўнғак бирла бўғунлар,
Машаққат ториға солиб тугунлар.

Қулоқдин икки юзга рарда солиб,
Юзин очмоққа итлардин уёлиб.

Қилибон куйруғин судрарни реша,
Ҳориб ул юкни торттордин ҳамиша.

Чибинлар жисмини мажруҳ этар чоғ,
Ўлукса узра андоққим сурук зоғ.

Ичимдек хаста жисмининг хароши,
Бошимдек, дард туфроғида боши.

Ичимда ҳажр ўқи солғонча ёра,
Қўтурдин онча захми ошкора.

Менинг захмимдағи қонлар ниҳони,
Ниҳон айлаб анинг захмини қони.

Менингдек заъф ўтидин жонида ўрт,
Юзунг кўрмак хаёлидин кўзи тўрт.

Вафо бобида иккимизда даъво,
Муҳаббат шартида ҳам бизда даъво.

Топиб ўз ҳолатин бу нотавонда,
Манга улфат тутуб ул остонда.

Менинг ҳолимға ул айлаб тараҳҳум,
Анга ул навъким аҳли танаъум.

Кўрубмен анда мардумлиғ нишони,
Кўзумда индабон мардумдек они².

Кўзум қонининг оқмоғин чу боқиб,
Анинг доғи кўзумдек қони оқиб.

Рафиқ эрди манга мен ҳам рафиқи,
Менинг ҳолимға рифқ онинг тариқи.

Не эркин заъф ичинда ҳоли, ё Раб,
Бу итдекму экин аҳволи, ё Рабғ!

Торорда остонингда раноҳи,
Мени кўзларму эркин гоҳ-гоҳиғ!

Кўнгулда ўйлаким дарди ниҳонинг
Кирарменму экин кўнглига онинг

Ялар вақти жароҳатларни дарҳам,
Билурму, йўқ менинг захмимға марҳам

Аёғи кўюнга гаҳ-гаҳ етармуғ
Агар етса бу итни ёд этармуғ

Санга жонни фидо қилмоқ ҳавоси,
Не ҳаддимким бўлай ул ит фидосиғ

Сенинг ҳолинг сўрарға қайда ёро,
Бас онинг ҳолин этсам ошкоро.

Буким мактуб аро дурлар қилиб дарж,
Латойиф нақди кўп айлаб эдинг харж.

Анинг узрида ожиздур баёним
Ки, ҳар ҳарфиға бўлсун садқа жоним.

Деб эрдинг менда ҳам кўртур ғаму дард,
Бу сўздин куйди жони дардрарвард.

Менингдек юз туман минг ўлса ҳар дам,
Муборақ хотирингға бўлмасун ғам!

Битиб эрдингки, сен гар нотавонсен,
Ва лекин ғам чекарга раҳлавонсен.

Агар тоғ ўлса, тешангдин нигундур,
Ва гар шер ўлса, ранжангдин забундур.

Манга ул зўру шавкат қайда қолмиш,
Нафас урғунча қувват қайда қолмиш

Мен ул мўре дурурмен зору ожиз
Ки, андоқ азж аро йўқ мўр ҳаргиз.

Илайимда кесак кўҳи балодур,
Кўзумга реса ришта аждаҳодур.

ғамингдиндур манга тобу тавон ҳам,
Эрур дардинг чекардин қути жон ҳам.

Неча ишқингдин ўлса жисмима зўр,
Ва лекин аждаҳони ишқ этар мўр.

Ва гар худ мўр эрур ромоли онинг,
Хаёл этким, не бўлғай ҳоли онинг

Рақам айлаб эдингким, тахту жоҳим,
Диёру кишвару хайлу сироҳим.

Мену Бону бўлубтурбиз ҳисори,
Ҳисори меҳнат ичра кўҳсори.

Бу сўзнинг гар жавобин айта олмон,
Вале айтурда ожиз доғи қолмон.

Битилган сўз эрур боштин-аёқ рост,
Бу навъ эрмиш азалда Тенгрига хост.

Кишига ҳар неким келгай қазодин,
Давое яхшироқ йўқтур ризодин.

Билурменким не келмиш кишварингға,
Не бир кишварки хайлу чокарингға.

Вале улким эрур хайлу сироҳинг,
Мутеу банда, балким хоки роҳинг.

Алардин гар бири тутсанг мени ҳам,
Бири ҳам йўқки, тутсанг барчадин кам.

Агар инсофни тортиб ароға,
Тааммул айласанг бу можароға.

Манга етган балият кўру ози,
Бори бирла бўла олур мувози.

Десанг меҳнатқа сен эрдинг сазовор,
Аларға зулм қилди чархи даввор.

Фидо бориға жони нотавоним,
Не қилсанг ҳам турубдур хаста жоним.

Гар эрмас мунча бирла ҳам кифоят,
Менинг бўйнулмға юкларсен жиноят.

Йўлингда бор эсам туфроғдин кам
Ва лекин чиқмадим туфроғдин ҳам.

Манга ҳам бор эди эркин диёре,
Диёрим хайли ичра иқтидоре.

Атом шоядки хоқон эрди эркин.
Неча иқлим уза хон эрди эркин.

Етиб эрди экин бошимға тожи,
Аёғим остиға ҳам тахти ожи.

Хитоу Чин аро ўн икки минг шаҳр,
Топар эрди экин ҳукмум била баҳр.

Мунга лойиқ сироҳу хайлу жоҳим,
Тариқи салтанатда дастгоҳим.

Етиб чун ишқ хайли турктози,
Ҳақиқий ишқ, йўқ ишқи мажози.

Бало хайли аро бечора бўлмоқ,
Диёру мулкдин овора бўлмоқ.

Туман минг одами гар банда, гар хайл,
Тўкуб бу сўг аро ашқ ўйлаким сел.

Ато бирла ано қолиб азоға,
Неча минг шаҳр эли ранжу аноға.

Аларни даври чарх айлаб адамвор,
Менинг жисмимни худ туфроққа ҳамвор.

Яна кўрким, ҳаводис тошидин дард,
Чиқориб ҳар дам ул туфроқдин гард.

Азалдин ишқ экан бўлса сириштим,
Қазодин дарду меҳнат сарнавиштим³.

Бу ишда кимга тиғи таън уройин,
Ўзумни йўқса кимни ёзғуройин

Ки, юз мендек, туман андоқки Хусрав,
Ҳабо бўлса, қазо оллинда бир жав.

Неким бўлса қазои осмони,
Кишига бўлмас иснод этмак они.

Қаён эрдим, қаён чекти жунунум,
Жунундин ёва сўз бўлди фунунум.

Ёзарда номани хушумдин оздим,
Жунундин ҳеч билмонким, не ёздим.

Чу мен девона ўздин эрман огоҳ,
Не саҳв эттим рақам, астағфуруллоҳ.

Хато, афв эт қаламға бу рақамдин
Ки, мажнунлар бўлур маъфу қаламдин.

Қаламға чун тугонди сафҳада сайр,
Сўз итмоми эдиким «тамма билхайр!»⁴

Пари райкар ўқуғунча бу мактуб,
Ниҳодидин чиқиб юз қатла ошуб.

Танида нома чирмар ир киби тоб,
Вале ул ирга тоб ул жисми бетоб.

Қўюб ерга шағабдин ҳар замон юз,
Қади ғамдин даме хам, бир замон туз.

Чекиб гардунға оҳининг шарорин
Ки, ўртаб ул шарар сабру қарорин.

Бўлуб бир лаҳза кўнгли ишратандуз,
Тирик эрконга Фарҳоди жигарсўз.

Замоне нола тортиб фурқатидин,
Чекиб во ҳасратолар ҳасратидин.

Қилиб Бонуға арз ул турфа мактуб
Ки, боштин то аёғи эрди марғуб.

Қилиб Бону доғи кўп номадек реч,
Давое тормайин ул дардиға ҳеч.

Билиб ул хаста ҳолотин камоҳи
Ки, бор эрмиш дури дарёи шоҳи.

Икиси кўз ёшидин кўп сочиб дур,
Анинг ҳолиға еб ҳар дам таҳассур.

Қилиб Шорур иззу эҳтиромин,
Бурунғидин бийик айлаб мақомин.

Сўпуб Фарҳоднинг ҳолини бир-бир,
Иков йиғлаб бу қилғон сойи тақрир.

Не хуштур торса бир маҳжури жовид,
Бировдин ноумид ўлғонда уммид.

Навоийға талаб, ё Раб, шиор эт,
Неча навмид эса, уммидвор эт!

Кетур, соқий, маю бир дам ойилма!
Мени ҳам дарддин навмид қилма.

Умидимға мени хурсанд этгил,
Умидим буки, уммидингға етгил!

XLVII

Фарҳод кўнгли жароҳатлари Ширин номаси навардидаги каломи Масиҳи¹ Марям², балки ул когазга чирмаб йиборган марҳамларидин ўнгалмоққа юз қўйғони ва Ширин бағри ҳароратлари Фарҳод битиги мазмунидин, балки Марям ришасига чирмаб йиборган иситма таъвизи афсунидин таскин торқони ва бу силсилаи муҳаббатни Шорур мутаҳаррик қилгонин Хусрав англаб ани салосили меҳнатқа тортқони ва Фарҳод ҳалокига чарх золидек тадбир қилғони ва анинг умри заволи тадбири топилғони

Бу махфий нуктанинг мушкилкушойи,
Бу янглиғ бўлди маъни раҳнамойи

Ки, чун Шорур ул икки нотавондин
Шикаста жисм ила озурда жондин

Етурди бир-бирига номаи шавқ,
Қизик бўлди яна ҳангомаи шавқ.

Хабар Хусравға еттиким расуле,
Расуле йўқки, жосуси фузуле.

Ҳам элтур телбадин ул ойға райғом,
Ҳамул ойдин б'Эрур мажнунға эълوم.

Анингдек ишқ бозори эрур тез
Ки, бўлғудек дурур юз фитна ангез.

Ҳамоно даштдин девона Фарҳод,
Ҳисори фитнадан ҳури Паризод.

Добон бир-бирга юз афсуну найранг,
Анингдек айлағайлар бир ён оҳанг.

Ки, Хусрав тормағай гардин аларнинг,
Не суд ул дам емак дардин аларнинг.

Агар ҳам торса тортиб кўп укубат,
Саранжомида бордур кўп суубат

Ки, чу девона минса девзоде,
Ёнида ул сифат ҳурунажоде.

Ҳарифи эрмас онинг юз минг одам
Ки, бўлғай ҳар бири иш вақти Рустам.

Чу эрди маскани бу қалъа тоғи,
Яланг мажнун киби боштин-аёғи.

Вужуди ҳажрдин зору забун ҳам,
Қади ғам тоши тортардан нигун ҳам.

Олиб бир тошким аъдоға отти,
Не Хусрав, бир черик кўнглин ушотти.

Қачонким минса гардунрайкари тез,
Қўлида чеккан ўлса тиғи хунрез.

Эрур Хусравға бас андишаи хом,
Қаён ул борса қўймоқ ул тараф гом.

Чу бу афсонани фаҳм этти Рарвез,
Тафаккур ўти тушти кўнглига тез.

Ҳамул ердинки эрди хаста Фарҳод,
Бу ерга тегруким ул сарви озод³.

Не йўлким бор эди айлаб каминлар,
Камингаҳларда қўйди аҳли кинлар

Ки, тергаб борғану келган кишини,
Тафаҳхус айлабон ҳар ким ишини.

Анингдек кимса учраб йўллариға
Ки, тақрир ўлди кирса қўллариға.

Кетургайлар ани Рарвез учун тез,
Ўзи билгай нечукким қилса Рарвез.

Қазодин ул ики-уч кунда Шорур
Топиб Фарҳод робўсиға дастур⁴.

Паривашдин яна бир нома олиб,
Борур эрди сабодек рўя солиб.

Чу тортилар ул эл, қилғонни матлуб,
Тафаҳхус қилғоч они, чиқти мактуб.

Битик бирла ўзин Хусравға филҳол,
Таваққуълар била қилдилар ирсол.

Чу бу навъ иш аён қилди замона,
Бўлуб Хусрав бағоят шодмона.

Қилиб ул элга улким шарти эҳсон
Ки, бу мушкил алардин бўлди осон.

Ўқуди чун очиб ул турфа нома,
Қуйи солиб бошин андоқки хома.

Чикорди ул саводи анбаролуд,
Саводи хома янглиғ бошидин дуд.

Саводи эрди меҳнат дудасидин,
Бало бозори мушки судасидин.

Ғам аҳлининг саводи мотамаи ул.
Ғалат қилдим, саводи аъзамаи ул.

Аёқдин-бошқа дарду ғам нишони,
Бори меҳру муҳаббат достони.

Хазони ҳажр кетмакнинг навиди,
Баҳори васл етмакнинг умиди.

Мидоди мушки дилжўйи муҳаббат,
Келиб ҳар ҳарфидин бўйи муҳаббат.

Ҳикоятлар саросар махрамона,
Бўлуб ҳар бирда зоҳир юз нишона.

Вафодинким бўлуб ҳар сўз адоси,
Бўлуб ҳар сўзда бир-бирнинг фидоси.

Бурунги номалардин кўп суруб роз.
Вафоу меҳр анга анжому оғоз.

Вафодин ваъдау паймонлар айлаб,
Бу паймонлар уза аймонлар айлаб.

Бўлуб кўп зикр мактуб ичра Парвез,
Ани деб гоҳи золим, гоҳи хунрез.

Битиб Арманни вайрон қилғонини,
Улусқа ғорати жон қилғонини.

Қилиб ишқида юз минг таъна оғоз
Ки, улким, ишқ сирридин демак роз

Ки, чеккай тигу ургай ишқ лофин,
Мусаллам ким тутар мундоқ газофинг!

Қулоқ ишқ аҳли солмас бўйла сўзга
Ки, шаҳлиқ ўзгадур, ошиқлиқ ўзга.

Керак ошиққа жон — жонон фидоси.
Тилар ул қилса жонон — жон фидоси.

Агар ошиқ будур, маъдум хушроқ,
Висол иқболидин маҳрум хушроқ.

Ҳақ андин асрасунким, бўйла ошиқ
Ўзин кўргай мурод авжида фойиқ.

Чу ул мақсуд билмиш ишқдин ком,
Менинг васлим хаёлидур анга хом.

Эрур бу ишда саъю эҳтимоми,
Тамоми ҳарзау зое тамоми.

Менинг жисмимда то жондин рамақдур,
Ишим кўргонда ўзни асрамақдур.

Қазо қилса мени онинг асири,
Ўлумдин чун кишининг йўқ гузири.

Танимни айлабон ханжар била чок,
Ани қилмай висолимдин тарабнок.

Бу янглиғ кўп ҳадиси оташангез
Ки, бир-бир ўкуди борини Рарвез.

Балоу дард ўти жониға тушти,
Тазалзул жисми вайрониға тушти.

Агар инсоф ила айлаб тааммул,
Билибким, ҳар неким ёзмишдур ул гул.

Савоб иш мутлақ онинг жонибидур,
Бори ишда Ҳақ онинг жонибидур.

Ва лекин салтанат номусу номи,
Яна сурмак ҳавойи нафс коми.

Ани инсоф сори қўймайин ҳеч,
Солиб кўнглига фикри реч-дарреч.

Ишорат айлабон Шорурға банд,
Ўзи ғам бандида Шорур монанд.

Бузург Уммидни чорлаб ниҳони,
Ароға кўйди ринҳон можарони

Ки, бу иш андуҳидин чиқти жоним,
Кўнгилдин кўз сори майл этти қоним.

Манга бу дард аро бир чора қилғил,
Ҳалок ўлғумдурур йўқ эрса, билғил.

Ким ул девона сори деврайванд,
Ўзи деуу сўзи девона монанд.

Бу раънони анингдек айламиш сайд
Ки, дев этгай кишини озғуруб қайд.

Сингурсам ғуссадин ўлмак керакдур,
Ишимга борча эл кулмак керакдур.

Киши кўргайму мундоқ турфа ўлмак,
Улусдин йиғламоқ ўрниға кулмак

Агар худ айласам ошубу бедод,
Мунинг бирла ҳам ўлмас хотирим шод

Ки, мажнунни билурмен бегунаҳдур,
Гунаҳсиз қонға майл этмак табаҳдур.

Каманди риштаи фикрим уз охир,
Манга бу ишда бир йўл кўргуз охир.

Иковлон айтибон афсона беҳад,
Кўп айлаб бир-бирининг раъйини рад.

Ҳам охир бўйла бўлди ишга тадбир,
Қаю тадбирғ Макру реву тазвир

Ки, торқайлар наҳусат интисоби
Ки, бўлғай қатл анга раъйи савоби.

Дегайларким бориб девона сори,
Нухусат ўтидин урғай шарори.

Дегайким, Хусрав Арман шаҳрин олди,
Бори комин сиреҳр илгига солди.

Иши Ширин била сурмак дурур ком,
Миҳинбону била ичмак дурур жом.

Қилиб Бону анга Ширинни ҳаммаҳд,
Иковдурлар нечукким шаккару шахд.

Чу ул кўрди санга Хусравни фойиқ,
Анга ошиқлиғинг эмди не лойиқғ

Чу сендин кетти ул, сен ҳам қўру кет,
Ерига етти, сен ҳам мулкинга ет.

Шак эрмас чун бу янглиғ нағма тутқай,
Анинг кўнглини Шириндин совутқай.

Бу сўз бирла совуб майл этса бир ён,
Қурубон бошин олиб кетса бир ён.

Булар андин қачонким бўлса навмид,
Апода қолмағай бу ранжи жовид.

Бўлур кўргузмак онча нотавонлик
Ки, зоҳир қилғай ул ой меҳрибонлик.

Бу ўқ гар тушмаса кўнглига кори,
Қилоли ўзга тадбир ихтиёри.

Бу янглиғ риштаға чун сўз тугулди,
Май истаб шаҳ қадаҳ монанд кулди.

Кетур, соқий қадаҳким, бир ғамим бор
Ким, ул ғамдин ажойиб мотамим бор.

Малолат хайли қасди жоним этмиш,
Қадаҳ тутким, қўлумдин чора кетмиш.

XLVIII

*Золи маккора, балки Фарҳодкуши хунхоранинг тиги забонин тез этиб, Фарҳод қатлини ангез
этгони, доғи ул тоғ сори азимат этиб, Фарҳод бошига ажалдек этгони ва анинг ҳаёт қуши*

*қасдига макр риштаси домин очиб, тазвир ашки донасин сочқони ва жисми қафасин марг
сангборони била синдурғони ва умри булбулин ул пора-пора қафасдин учурғон*

Бу мотам навҳасози ўртабон доғ,
Анингдек сўз юзига урди тирноғ

Ки, чун ул навъ тадбир этти Рарвез,
Топиб келтурдилар бир ҳийлатангез.

Қади икки букулган рир золе,
Фалак золи киби ҳийлат сиголе¹.

Хутути макрдин юзинда юз чин,
Тилига ўтмайин умрида сўз чин.

Чу соз айлаб фусуну ҳийлаи шум,
Қўлида хора юмшаб, ўйлаким мум.

Бериб сургач фусунлиқ можарони,
Атоға қизни, ўгулға анони.

Қўюб кўнглин чу афсуну ҳиялға,
Қуёшни айлабон ошиқ Зухалға.

Атаб кўк рир золи хола они,
Ано деб Даллат ул-муҳтола они².

Етиб тадбир ила ул холани бикр,
Ҳар оқшом Даллат ул-муҳтолани бикр.

Куёвга ақдидин собит қилиб суд,
Арасту бўлса айлаб они хушнуд.

Қачон носозлиқ айлаб ипода,
Бузуб бир сўз била юз хонвода.

Нахуд фолидин аҳкоми яко-як,
Жаве йўқ элга ул аҳком аро шак³.

Қилиб ҳукм ичра юз Букротни Ким.
Бисотида нахудар мисли анжум.

Урарға зулм тиғин тезхуш ул,
Демайким тезхуш, Фарходкуш ул.

Чу ҳозир қилдилар мажлисқа они,
Дедилар борча аҳволи ниҳони.

Қилиб кўп ваъда бирла кўнглини гарм,
Қўпуб ул йўлга тушти, қилмай озарм

Ки, гар Фарҳод бўлсун кўҳи рўлод,
Берай афсун била бир дамда барбод.

Неча кун қатъи дашт айлаб раёрай,
Гаҳи дашту гаҳи води қилиб тай.

Ҳам охир ешти ул тоғ узра маҳмил
Ки, тутмиш эрди Фарҳод анда манзил.

Равон онинг сори бўлди равона,
Ясаб кўнглида юз муҳлик фасона.

Ҳисоби макрини қилмоққа тавзих,
Осиб синдурғудек бўйниға тасбих.

Таҳармуз тор-рудии бирла микнаъ,
Талаввун жинси жинсидин мураққаъ⁴.

Дегил Марям ҳарамда тормайин ком,
Келибдур Тур уза тутмоққа ором.

Кўруб Фарҳод ердин кўрти филҳол,
Саломиға, алифдек қад қилиб дол.

Савол этти келур кайфиятини,
Бу келмактин не эркан ниятини.

Деди қалб ояти холис намуна,
Уруб ҳолиға наъли бозгуна

Ки, бордурмен заифи хастажоне,
Улусдин ришта узган нотаवоне.

Ўн-ўн беш йил мақомим хилват эрди,
Ишим хилватда Ҳаққа тоат эрди.

Жаҳон ичра киши бирла ишим йўк,
Ишим бу — Тенгридан ўзга кишим йўк.

Чу Арман мулкида амният эрди,
Менинг ҳолимға бу кайфият эрди.

Бу шохежим, келибтур оти Рарвез,
Анингдек фитна ўтин айлади тез

Ки, элдин борди завқи хонумони,
Эшитмиш бўлғасен сен доғи они.

Чу ул мулк аҳли бўлди мунқалиб ҳол,
Манга ҳам мунқалибваш бўлди аҳвол.

Хузури тоат анда қолмади ҳеч,
Дедимким, эрта кунни қилмайин кеч.

Халойиқдин йироқроқ тийра ғоре,
Торай ёнида онинг чашмасоре.

ғизоу қут олиб зикри ниҳондин,
Кирай андоқки, ҳаргиз чиқмай ондин.

Ажалдин етса умрум хайлиға зўр,
Ҳамул тийра мағок ўлғай манга гўр.

Кезар эрдим бу савдодин мушавваш
Ки, келди кўнглума бу сарзамин хуш.

Юмишмен умрдин гарчи илик мен,
Вале бу тоғ аро мен то тирикмен.

Вафосиздур чу хайли одамизод,
Вафосизни не қилсун одами ёд.

Қаро тошдин вафоу меҳр умидин
Тамаъ қилмоқ бўлур, йўқ одамидин!

Эшитти чун бу афсунларни Фарход,
Бағоят бўлди андин хоотири шод.

Табаррук истабон туфроғин ўрти,
Ниёз айлаб, оёғин доғин ўрти.

Деди: «К-ей оразингда нури тавфиқ,
Замиринг махзани асрори таҳқиқ.

Буким даҳр аҳлиға номуттафиқсен,
Муҳиқсен, биллаҳу валлаҳ муҳиқсен!⁵

Вафосизлиқ жаҳон аҳлиға хўдур,
Вафо элдин аларға жустужўдур.

Бўлур маълумким бир амри нохуш,
Замиринг бу сифат қилмиш мушавваш.

Магар Арманда амре бўлди тори
Ки, юкти кўнглунга онинг ғубори».

Дедиким: «Ей ўғул, чиндур каломинг,
Жавобин доғи чин айлай раёминг.

Видоъ этмиш бу кишвардин амонлиғ,
Амонлиғ ўрниға келмиш ямонлиғ.

Ниҳоятдин эрур кўп анда офот,
Вале буким аён бўлди бу авқот.

Миҳинбону била Хусрав ярошти,
Хусусият апода ҳаддин ошти.

Солиб райванд ишин Хусрав ароға,
Бу ҳам берди ризо ул можароға.

Ики ёндин ёйиб вуслат бисотин,
ганимат билди эл айшу нишотин.

Анингдек фисқ ила лаҳв ўлди ойин
Ки, бўлди бартараф ислом ила дин.

Қолиб май селиға ул кишвару тахт,
Салоҳ аҳли ародин чектилар рахт.

Чу ҳар ким борди бир ён зору ғамнок,
Бу сори солди мен ғамгинни афлок.

Вале бу турфароқким, ул жамоат,
Унуттилар чу ойини саломат.

Худо солди апода ранжи жовид,
Муродидин борини қилди навмид».

Танаъум шоми шамъидин бориб нур,
Мубаддал бўлди мотам бирла ул сур.

Ҳамул гулруҳки, дерлар они Ширин,
Бу маънидин экандур асру ғамгин.

Чу бўлди ақд амри ошкоро,
Чекиб гардунға афғон бемадоро.

Ўзига қатл тиғин урди филҳол,
Ўзин бу ғуссадин ўлтурди филҳол.

Деди баъзики: «Нўш этган дурур захр
Ки, бўлғай нўшидин Рарвез бебахр».

Бори тақдир ила ул сарви навхез,
Бақо мулкига солди гомини тез.

Анга ошиқ эмиш бир зори ношод,
ғарибе, дардманде оти Фарход.

Фироқи ичра юб илкини жондин,
Анинг ишқи била борди жаҳондин.

ғамидин оху афғон бирла борди,
Анинг васлидин армон бирла борди.

Ише қилдики, келмас ул кишидин
Ки, юз шаюллаҳ онинг ул ишидин.

Не руҳи пок эди ул сарви чолок
Ки, келди пок, охир борди ҳам пок.

Чекиб Фарход учун оҳи ҳалокин,
Анинг ёдида берди жони покин.

Борур дам оғзида Фарход зикри,
Ичинда доғи ул ношод зикри.

Бори Рарвез ранжин зойиъ этти,
Вале Фарход ёди бирла кетти.

Тилидин тортибон фартут⁷ тиге,
Дер эрди ҳар нафас оху дариге.

Қилиб фартут бу афсонани биғ,
Тушуб Фарход ичига юз туман тиг.

Узун тортиб ҳалок афсонасин бу,
Тушуб онинг кўзиға сўнгғи уйку.

Совуғ дамлар била ул золи дамсард,
Чикорди кўкка ул туфроғдин гард.

Дебон ҳар дам дариғи оташолуд,
Фалакка чекти ул хошокдин дуд.

ғиреви тортибон Фарходи мазлум,
Деди: «Бас қилки, бўлди қисса маълум.

Ғараз гар жон эди, олдинг ана ҳой!
Ўлук тандин не истарсен яна, вой!

Кўнгул қонин ичардин тўйғил эмди,
Мени ўз меҳнатимға қўйғил эмди!

Добон кўрти жаҳондин силкибон қўл,
Адам даштиға ҳанжор айлабон йўл».

Ёшидин тоғда солиб селрези,
Демаким селрези, рустахези.

Бу сели жисмининг қасрин қўнгориб,
Ҳаёти хайли ҳам ул сувға бориб.

Кетур, соқий, қадах ул навъким сел
Ки, қилғай ранги онинг қон сари майл.

Анингдек май ичардин мўя тортай,
Тутуб Фарход сўгин, рўя тортай.

XLIX

Фарҳоднинг умри хайли вужуд мулкидин жало бўлғони ва ул жало Паршонлигидин ажал хайлига мубтало бўлғони ва ҳаёти юз ёшуруб, яъни анинг ёти бўлуб умри қуёши ботиб, яъни ул умр анга талх кўрунуб қаё тизги била кўксин ёриб, кўнгли чокидин йиллар ёшургон дарду андуҳ тиконларин чиқариб бехудона афсоналар била кўнглин холи этғони ва марг жомин паймона қилиб навмидлиг ашқи майи равон бўлғони ва ул фано бодасидин паймонасининг тўлғони ва ул паймонани ажал соқийлари илгидин сирқора ичғони ва соғолмас майдин жонон ёди била маст бўлуб жонидин кечғони

Бу мотамнома ёзғон килки чолок,
Қаро мундоқ кийиб, айлар ёқо чок

Ки, чун ул ҳажр даштининг шикори,
Еди бағриға андоқ захми кори

Ки, ул итик қиличдин саъб ёра,
Айирди бағрин айлаб икки рора.

Фигон тортиб, кўрорға майл қилди,
Вале ҳар нечаким кўрти, йиқилди.

Ажал яғмоси олди жисмидин зўр,
Ёруғ оламини кўрди ўйлаким гўр.

Қатик тош узра талринмоққа тушти,

Сўнгаклар жисмида синмоққа тушти.

Уруб тош узра маҳкам ҳар замон бош
Ки, бориб бош, онсиз қолғуси тош.

Етиб ҳар неки бор ашкин равона
Ки, йиғлардин қутулдунг жовидона.

Кўнгулдин ташлади ҳар сори марҳам,
Ушотиб анда новакларни дарҳам

Ки, ўтти андин ишким, ёра бутгай,
Ажал райкони этган рора бутгай.

Момуғлар ташлади ҳар ён тугандин,
Очиб юз чашма қон мажруҳ тандин.

Туганлар момуғидин ҳар ён ул тоғ,
Очиб юз лола, лекин борча бедоғ.

Чекиб захмини тиккон ришта ҳар ён,
Солиб ул тори хуноғушта ҳар ён.

Бу янглиғ рахналар бирла очиб ул,
Ажал кирмакка, жон чиқмоққа ҳам йўл.

Ажал кўксини рора-рора айлаб,
Чиқорға хайли умри чора айлаб.

Чиқиб кўнгли ўтидин дуди андух,
Тутуб меҳнат саҳоби водию кўх.

Боши устида онинг зор йиғлаб,
Ёмон ҳолиға мажнунвор йиғлаб.

Яродин жисми сарто-сар очиб гул,
Бу гуллар катра қонлардин сочиб гул.

Сочилғон гул била атрофи гулрез,
Дема гулларки, ўтлар сочилиб тез.

Гули зоҳир қилиб ҳар ён гули дард
Топиб даврон ўтидин оташин вард.

Дебон бошимни ёнч, эй чархи заркор
Ким, ул эрмас букундин нори даркор¹.

Кўзум ўй, эй балият қаҳрамони
Ким, ул кўрмас бу кундин сўнгра они.

Тилим, эй тиғи ғам, кес бетавахҳум
Ки, эмди истамон ондин такаллум.

Дамим йўлини тут, эй чархи кинхоҳ
Ки, борди эмди чекмак нолау оҳ.

Оёғим синдур, эй андуҳ тоши
Ки, кетти рўядин эмди хороши.

Танимни ғайр куйдургил демасмен
Ки, бу дард ўтидин рози эмасмен!

Ажал, кўксумни сарто-сар шигоф эт,
Борурда ранждин кўнглумни соф эт!

Тааб, кўнглумни юз минг рора айла,
Адам сори борин овора айла!

Фалак, бағримни қил рарканд-рарканд
Ки, эмди борди ондин бизга райванд!

Манга, эй ишқ, ҳамдардона бординг,
Қусуре қилмадинг, мардона бординг.

Бошимдин эмди, эй ҳижрон ғами, кеч,
Худо ёрингки, таксир этмадинг ҳеч!

Таним туфроққа, эй ғам, муттасил қил,
Неким мендин санга етмиш, биҳил қил.

Тилаб қатлим бошимдин ошқил, эй ёш,
Юзумга ҳар не сендин келди, шобош.

Азимат айла моҳим сори, эй оҳ,
Қўшай жонимни, қил ўзунгга ҳамроҳ!

Боқиб саҳроға тўкти ашки софи
Ки, эй дарду ғам аҳлининг матофи!

Рафиқи хокию ҳамвору сода,
Неким васф айласам андин зиёда.

Басе кўрдунг аёғим зарбидин ранж,
Басе рўям била бўлдунг аламсанж.

Ёшим сели била бағрингни ёрдим,
Югурмак бирла гардингни чикордим.

Бу соат меҳнатимдин фориғ ўлдунг,
Бихил қилғилки, ранжимдин кутулдунг.

Бўлуб бу мотамидин дашт ғамнок
Ки, водийдин яқосин айлабон чок.

Боқиб қилди васият тоғ сори,
Деди: «К-ей, офариниш бурдбори.

Улувви кадлинг айлаб кўкка оҳанг,
Шукуҳи ҳилмдин зотинг гаронсанг.

Етакдин нотавонларға ранаҳсен,
Ҳажардин хасталарға такъягаҳсен.

Санга мендин етибдур онча ётлик
Ки, юзунгдин уётликмен, уётлик.

Гаҳе бағринг бўлуб тешам ғилофи,
Гаҳе жисмингда метиним шикофи.

Юзунг ёшимға хунолуд гоҳе,
Дамимдин бошинг узра дуд гоҳе.

Бори журмумға тиғи афв сургил,
Борур чоғимда афв айлаб кечургил».

Фиғони бирла тоғ афғони ортиб,
Садодин ҳар замон юз нола тортиб.

ғамидин бағрин айлаб онча рора
Ки, кондин лаъл ўлуб ҳар рора хора.

Боқиб гардунға деди: «К-ей, ситамкор,
Жафода кавкаби бахтимға ҳамкор.

Шиоринг ҳар неча жавру жафодур,
Бихилмен, чун менинг даъбим вафодур.

Агарчи сендин ўлди жонима ранж,
Вале мендин ҳам ўлдунг сен аламсанж.

Ҳам афғоним била ражмурда бўлдунг,
Ҳам оҳим ўтидин озурда бўлдунг.

Юзунгга рўядин гардим ёйилди,
Куёшинг дуди оҳим тийра қилди.

Эмастур анжумунгнинг зарфишони
Ки, оҳим ўқларидиндур нишони.

Буқун не оҳ қолди, не фиғоним,
Не оҳу не фиғон, ному нишоним.

Чу туфроғ ўлғуси жисми жаҳонгард,
Замиринг ичра ондин қолмасун гард.

Чу бўлдим йўқ, мени йўқ эрди тутқил,
Агар бор эрди тутсанг ҳам, унутқил».

Фалакнинг бу сўзидин дарди ошиб,
Шафақдин жони ичра ўт тутошиб.

Бўлуб саргашта тормай истиқомат,
Анга қилгондин айлаб юз надомат.

Боқиб метинга деди: «Ей асирим,
Машаққат кунларида дастгирим.

Етиб мендин санга кўп сарзанишлар,
Вале сендин манга кўп рарваришлар.

Уруб мен куч ила бошингни тошқа,
Бошингни бошқаю нўгунгни бошқа.

Сен айлаб саҳтжонлиқ меҳнатимда,
Қадам айлаб бошингдин хизматимда.

Манга бу навъ зулму жавр реша,
Чекиб бу меҳнатим сен доғи, теша.

Буқун махлас Топарсиз меҳнатимдин,
Иков озод ўлурсиз шиддатимдин.

Қилинг раҳмим Кўруб бу навъ ҳолим,
Борур чоғда раво кўрманг малолим.

Кечинг ҳар неки қилмишмен жафодин,
Кўюнғ жонимга миннатлар вафодин».

Уруб метину теша тош уза бош,
Фиғонлар мотаами элдек қилиб фош.

Белидин осилиб андоқки атфол,
Забони ҳол ила шарҳ айлабон ҳол

Ки, гар тоғу вагар ердур юрарбиз,
Қаро туфрокқа кирсанг ҳам кирарбиз.

Кўруб атрофида даррандаларни,
Яна чаррандау раррандаларни.

Деди: «К-ей борчангиз кўнглумга мунис,
Кеча-кундуз ҳарифу ёри мажлис.

Вафо бирла мухаммар хилқатингиз,
Мураккаб меҳр бирла тийнатингиз.

Нифоқу ғадрдин табъингиз озод,
Йўқ ул янглиғки хайли одамизод.

Бўлуб маънус ранжи ғурбатимда,
Келиб маълуф дарди фурқатимда.

Бўлуб баъзи ичимга қуту моя,
Учуб баъзи қилиб бошимға соя.

Бўлуб ёлғузлуғумда қавму хайлим,
Еришиб ҳар қаёнким бўлса майлим.

Манга билгуртмай бекаслигимни,
Диёримға қарин эрмаслигимни.

Фиғонимдин Кўруб кўп саъб ҳолат,
Бирингиз қилмай изҳори малолат.

Манга сиздин эрур беҳад хижиллик,
Не тил бирла тилай охир бихиллик».

Ул айтиб бу ҳадису йиғлабон зор,
Алар фаҳм айлаб анда ўзга озор.

Саросар унларини тез тортиб,
Не ун, ғавғойи рустохез тортиб.

Хуруш айлаб нечукким мотамийлар,
Йўқ андоқким вафосиз одамийлар.

Алар бирла чу фасле нукта сурди,
Ажал дард ўқини жониға урди.

Бу сўзлардин ўзини торти маъзул,
Замоне бўлди ўз ҳолиға машғул.

Туганган фаҳм этиб умри бақосин,
Совуғ оҳ урди ёд айлаб атосин.

Аноси ҳам кўзи оллиға келди,
Кўзидин икки қонлиғ руд очилди.

Фалак бошиға урди бир катора
Ки, то кўксига бўлди икки рора.

Деди: «Не ҳол эрур хайҳот-хайҳот;
Нетар жонимни олсанг, эй ажал, ботғ!

Ўлардин бурна юз ўлмак недур бу,
Бошим юз тиг ила бўлмак недур буғ

Куюк танға ёлин урмоқ не эрди.
Момуғ узра чоқин урмоқ не эрдиғ

Булар фикри ичимдин урмайин бош,
Бошим туфроқ аро киргай эди кош.

Бузуғлуқ, эй фалак, кўргуздунг охир.
Бузулғон хотиримни буздунг охир.

Бу не инсоф эди, эй соқийи даҳр,
Ўлар чоғда қадах тутмоқ тўла захр.

Ўлук бошиға тиг урмоқ не яъни,
Бир-ўқ бас, бедариғ урмоқ не яъниғ!»

Чу бу шўробаға етти ниҳоят,
Деди аччиғ-аччиғ йиғлаб бағоят

Ки: Эй боди сабо, тенгри учун кўр,
Етиб Чину Хито мулкига ер ўр!

Демон, хоқон қошида бу ўғулдин
Ки, ғурбат ичра ўлган хаста қулдин.

Қуюндек садқа қил аввал ўзунгни,
Чу бўлдинг садқа, мундоқ де сўзунгни.

Ким, ул овораи бехонумонинг,
Бағир хунобидин бир қатра қонинг

Итиб, оламда ҳирмон бирла ўлди,
Юзунгни кўрмай армон бирла ўлди.

Не қонлар юкти бағридин ёшиға,
Не ишлар тушти гардундин бошиға.

Бўлуб афсуну макру, ҳийлатангез,
Анга не зулмларким қилди Рарвез.

Агар тузлук била торса ҳисобин,
БЭрур эрди минг андоқнинг жавобин.

Ва лекин эгриликни айлаб оин,
Ясаб юз навъ ёлғон, ўйлаким чин.

Бировким хилқатин қилди қазо рост,
Қилур бовар, неча сўз бўлса норост.

Манга не дейки ул кофир, не қилди,
Қазодин эрди қилди, ҳар не қилди.

Будур комимким, Бахроми диловар
Ки, бор эрди манга ул ёру ёвар.

Чериклар жамъ айлаб бемадоро,
Бу ён қилса азимат ошкоро.

Қиличи тўйғариб Хусравни жондин,
Тиласа бегунаҳ қонимни ондин!

Эшитгач шоҳ бу ўтлуғ фасона,
Агар бошидин урса ўт забона.

Ёмон аҳволима айлаб яқо чок,
Ўзин туфроғларға урса бебок.

Қўшуб йиғласа бу оворасини,
Қаю овора, бағри рорасини.

Бўтам деб гоҳ бўзлаб, гоҳ ўкурса,
Жафо тошин синук кўксига урса,

Ер узра тожини урмоққа қўйма,
Териб тахтини синдурмоққа қўйма.

Дегил мендинки, эй шоҳи жаҳонгир,
Торилмас Тенгри тақдириға тадбир.

Менинг ишқ эрмиш аввалдин сириштим,
Яна ғурбатда ўлмак сарнавиштим.

Не Ҳақ ёзғонни кўрмай чора борму,
Давойи бўлмаин овора бормуғ!

Бу ишга оллинг ҳукми қазо бер,
Не иш Ҳақдин қазо бўлмиш, ризо бер!

Мени гар умрдин чарх этти навмид,
Жаҳон мулкида бўлсун шоҳ жовид.

Йиқилса хужра, бўлсун қаср обод.
Қурса сабза, бўлсун сарв озод.

Аномға бу хабардин тушса ошуб,
ғамимдин хора узра бўлса саркўб.

Жаҳонга ўт солиб ғавғоси ҳар ён,
Етардек бўлса вовайлоси ҳар ён.

Бу ваҳшига хитоб этса «қўзум» деб,
Бу бекасни соғинса «ёлғузум» деб.

Анингдек бўлса шўру изтироби
Ки, бўлса баргараф бурқаъ ҳижоби.

Қилибон ёд ғамрарвардасидин,
Югурса чикса тўкқуз рардасидин.

Добон «Ей риштаи жонимға райванд»,
Узорин айласа рарканд-рарканд.

Сочидин бўлса юлмоқ бирла маҳжур
Ки, Чинда бўлса мушк ўрнида кофур.

Дамимдин дуд олиб кетгайсен охир,
Халойиққа ҳижоб этгайсен охир.

Дегайсен: «Ей, юзунг руҳум ғизоси,
Изинг гарди кўзумнинг тўтиёси.

Манга бас эрди бу дарди ғамандуд
Ки, то Тенгри вужудум қилди мавжуд.

Буким сен беҳад эрдинг орзуманд
Ки, бўлғай мунисинг бир турфа фарзанд.

Ғамимдин бўлмадинг бир лаҳза дилхуш,
Ҳамиша бор эдинг зору мушавваш.

Гар атфол этса майли сабзау боғ,
Кичикдин эрди қисмим дард ила доғ.

Менинг дардимға қолиб жисми зоринг,
Менинг доғимдин ўртанмак шиоринг.

Тилаб ёқут, лахти хора тортинг,
Тилаб хуршед, оташрора тортинг.

Улуғ бўлгон сойи бечора бўлдум,
Диёру мулкдин овора бўлдум.

Манга оворалиғ то чарх берди,
Фироқимдин ишинг ўртанмак эрди.

Бас эрмас эрди умре куймакинг бас,
Кууб-кууб, кул ўлдунг ўйлаким хас.

Бу хусрон баски, чун ғам руди туздум,
Сиришким селидин каъбамни буздум.

Буким мен-мен, манга ўлмак дағи ҳайф,
Улус аҳволима кулмак дағи ҳайф.

Сен ар дардимдин ўлсанг ранжфарсой,
Манга ул ранжу ғамдин вою юз вой!

Мени розилиғингдин қилма навмид,
Манга дўзах ўтини солма жовид.

Вагар фаҳм этса Мулқороу Баҳром
Ки, ҳолим қайда бош чекти саранжом.

Қарортиб юз, чекиб қон ёш ила ҳарф,
Рақам айлаб сиёҳи узра шингарф.

Қаро кизлар бўюнлориға солиб
Ки, юздин кизу киздин юз бўёлиб.

Анингдекким кияр йиртиб либосин,
Қуёш сўгида олам тун ралосин.

Уруб гаҳ дашту гаҳ тоғларға ўзни,
Не дашту тоғки, туфроғларға ўзни.

Бер аввал қатла Мулкороға таскин,
Дегил, оқил қазоға айламас кин.

Манга бўлғон қазойи осмоний,
Не қилғой эрдим, оё кўрмай ониғ!

Яна Баҳромға еткур саломим,
Чу еткурдунг саломим, де раёмим

Ки, эй жоним топиб жонингға райванд,
Кўкалтошу ини, шогирду фарзанд.

Гар оҳингдин чикорсанг чарх уза дуд,
Не суд ондин сангау не манга суд

Ки, истарсенки, теккай ерга ёним,
Бўлуб хушнуд сендин хаста жоним.

Не бир дам тин, не бир соат таёнғил,
Не ҳарбу кина сурмакдин ўсонғил.

Бу ён азм айламак жазм айла филҳол,
Черик жамъ айлабон азм айла филҳол.

Бу ишдин роҳати жонимни иста,
Топибон қотилим, қонимни иста!

Анинг бирла келур хайлимға бир-бир,
Ҳадисим дафъа-дафъа айла тақрир.

Дегилким, ошкороу ниҳони,
Менинг ўрнумға кўрдик борча они.

Неким ҳукм этса таъхир этмасунлар,
Буюрғон ишда тақсир этмасунлар!

Хўтан мулкики, жаннатдин нишондур
Саводи узра жаннат жонфишондур.

Гар анда сайр бўлса ихтиёринг,
Ҳадоийк жониби тушса гузоринг.

Ҳамоно тўрт боғи равза ойин,
Ичинда тўрт қасри хулд тазйин²

Ки, бўлмиш эрди ҳукмимдин муҳайё,
Гулу асмори андоқким Сурайё.

Ўтарда жилвагоҳинг бўлғусидур,
Эсарда хоки роҳинг бўлғусидур.

Баҳорий равза сори қилсанг оҳанг,
Менинг сўгум учун тўк ашки гулранг.

Чу сайфий равзаға³ майл айласанг шод,
Ҳалоким нахли шоҳу баргин эт ёд.

Хазоний равзаға⁴ қилсанг хироме,
Де анда бу сариғ юздин саломе.

Шитойи равзани⁵ қилсанг гузаргоҳ,
Дамим ёд айлаб, анда чек совуғ оҳ.

Яна Монийғаким наққоши Чиндур,
Анга килки қазодин офариндур.

Дегайсен ул маҳалким, килки таҳрир,
Чекиб ул тўрт қасрим қилди тасвир;

Бири Юнонға маркаб сурганимни,
Қилиб разм, аждаҳо ўлтурганимни.

Икинчи Аҳраманға айлабон кин,
Жаҳонни қилғоним қон бирла рангин.

Учунч Искандари Румий тилисмин
Ки, очтим тенг қилиб ер бирла жисмин.

Бўлуб тўртунч Сукротга рақамкаш
Ки, ғори ичра кирдим аждаҳоваш

Ки, то олам биноси бўлди бунёд,
Бу янглиғ қилмади иш одамизод.

Чекибтур саъй этиб бисёр-бисёр,
Юдик боштин-аёқ зинҳор-зинҳор.

Юғондин сўнг сўюб айвондин олдик,
Ҳаририн сувға ёхуд ўтға солдик.

Нечукким, фоний ўлди жисму жоним,
Жаҳондин бўлди Ким ному нишоним.

Ишим гардун куҳан тоқидин итсун,
Мисолим чарх авроқидин итсун.

Кўра олмасни билдик яхши гар дун,
Менинг нақшимни девор узра гардун.

Яна Қоранға ҳам мендин салом айт,
Неким райғом қилғумдур, тамом айт!

Дегил, ҳар тошким, тешам ушотти,
Йиғиб гардун борин бошимға отти.

Қачон ёғдурса гардун юз туман тош,
Булар остида нетгай бир синуқ бошғ!

Фалакваш тоғларким, ерга солдим,
Қазодин борчанинг остиға қолдим.

Манга бўлди фалак қатл айлаган чоғ,
Узолғон турбатимнинг тоши бир тоғ.

Ул ўттиким, дегаймен кўҳи ғаммен
Ки, кўҳи ғамнинг остида адаммен.

Қаю нақшимки хоро узра қоздинг,
Бошида исму алқобимни ёздинг.

Чекиб метин хароши хора қилғил,
Отимни мен киби овора қилғил.

Чу қолди тошнинг остида зотим,
Бўлур гар бўлмаса тош узра отим.

Яна оламда шаҳру тоғу водий,
Кезиб ишқ аҳлиға қилғил муноди

Ки, Фарход ўлди ошиқлик аро зор,
Вале етти анга Хусравдин озор.

Буким, дер эрдингиз султонимиздур,
Раият биз-бизу ул хонимиздур.

Букун султонингизға зулм етти,
Жаҳондин нотавонлиғ бирла кетти.

Керакким жамъ ўлуб тортиб сираҳлар,
Тутуб сўг ўйлаким, ўлганда шаҳлар.

Бурун Хусравға чун абри баҳорон,
Қилиб оҳ ўқларидин тирборон.

Фигон ўтидин ўртаб кишварини,
Кул айлаб тожу тахту афсарини.

Бўлуб гирён бу зори бенавоға,
Беринг бору йўқин сели фаноға.

Вафо қасрин бу янглиғ айлаб обод,
Равонимни ўзунгиздин қилинг шод.

Яна Шорурға деб хайрбодим,
Дегайсен: «К-ей рафиқи номуродим.

Не қонким, ютмадинг ҳамдамлиғимдин,
Не ғамким, чекмадинг маҳрамлиғимдин.

Манга ул вақтдинким ҳамдам ўлдунг,
Гирифтори балоу мотам ўлдунг.

Вафо ойину шарти мунча бўлғай,
Магарким Тенгри-ўқ узрунгни қўлғай.

Ҳамиша воқиф ўл қабрим тошидин,
Аёғинг чекма туфроғим бошидин».

Чу бу ерларга еткурди навони,
Етишти оғзиға озурда жони.

Бўлуб мундоқ мақолотидан огоҳ,
Деди: «лоҳавл», этиб «астағфируллоҳ».

Бузулғон жони жонониға тушти,
Бало ўти бузуқ жониға тушти.

Ул ўт бир навъ куйдурди вужудин
Ки, кул қилди вужуди тору рудин.

Қилиб жонони отин тилга таълим,
Тутуб жонон отин, жон этти таслим.

ғаму дарду балоға тушти ғавғо
Ки, гардун аҳлиға ёвушти ғавғо.

Бу мотам ичра ишқи оташангез,
Солиб бўйниға айнидин қаро киз.

Қолиб дарду бало беёру мунис,
Бўлуб ҳижрон туни бешамъи мажлис.

Фалак мунг бирла онинг жонин олиб,
Буларни доғи онсиз мунгга солиб.

Сибоъ ул ҳолни айлаб назора,
Қилиб Фарходкушни рора-рора.

Кўзидин ашки ғалтонин оқузмай,
Ер узра қатраи қонин томузмай.

Тишу чангол ила йиртиб дамо-дам,
Дема Фарходкушким, ўзларин ҳам.

Кўруб ул зору бекас мотамидин
Ки, ҳайвон беҳ вафосиз одамидин.

Кетур, соқий, менга бир жоми қотил,
Лаболаб айлабон захри ҳалоҳил.

Чу тортим ишқ аро Фарходвашлик,
Қилай ул жом ила Фарходкушлик!

L

*Даҳр эви бунёдсизлигидаким, бир тўда туфроғдурур сув ичинда ва чарх гунбади
бақосизлигидаким, бир мутаҳаррик ҳубобдурур сув устида ва бу обо ва уммаҳот зодасидинки,
инсон бўлғай — вафо имкони йўқ муқтазосидин Хусрав била Миҳинбону ярашқони ва қўрғонда
қабалгонларнинг тоғ ва даштқа бутрашқони ва Ширин мизожи Фарход ўлумидин ўлум ҳолига
етган учун ани Армания тоғининг равоносо фасоси ва руҳафзо ҳавосига йиборганлари*

Жаҳондин раҳрав эрсанг боғла маҳмил
Ки, осойиш ери эрмас бу манзил.

Недин дерлар жаҳонни рубъи маскун
Ки, уч рубъидур онинг сувға мадфун.

Киши ноком қайғу узра бўлғай
Ки, тушган манзили сув узра бўлғай.

Ҳаводис тундбоди солса бир мавж
Не тонг, сув тутса ул рубъ узра ҳам авжғ!

Муни маъман дема, дегил харобе,
Муни маскан дема, дегил ҳубобе.

Хубоб ар сув уза гунбазнишондур,
Руф эткач ул ҳамондур, сув ҳамондур.

Уекиm бир нафасдин бўлса барбод,
Не кўйсун оқил андоғ уйга бунёдғ!

Бу янглиғ уйда яъни турса бўлмас
Ки, фориг анда бир дам урса бўлмас.

Хубоб эрмас эрур бир тўда туфроқ,
Не бўлғай сув аро туфроқ иши боқ!

Бу туфроқ теграсида чархи дойир,
Нечукким ошён даврида тойир.

Ажаб тойирдурур чархи мутаббақ,
Иши урмоқ кабутардек муаллақ¹.

Кабутар гар тутар ором ўлуб ром,
Анга не ром бўлмоғлиқ, не ором.

Ҳамоноким эрур сахройи оҳанг,
Бу маънининг далилидур анга ранг.

Кабутар йўқ, кабутархонадур ул,
Дема анжумки, сочқон донадур ул.

Кабутарбозин устоди қазо бил,
Неким ул айласа авло, ризо бил!

Кабутар сайд ўлур, сайёд эрур бу,
Дема сайёдким, жаллод эрур бу.

Ҳилолу меҳр онинг ташту тиғи,
Қилурға қатл йўқ ҳайфу дариғи.

Елидин моҳвашлар бағри рора,
Нечукким зарра, беҳадду шумора.

Эрур машҳурким жаллоди мағбун,
Чу минг қон тўкса айлар тиғ мадфун.

Букиm минг кимса ҳар кундур қатили,
Қуёш тиғини кўммақдур далили.

Бу янглиғ минг киши қатли ишидур
Ким, они деса бўлғойким кишидур

Ки, борча шоҳ ё шаҳзода бўлғай,
Ва ёхуд муфраду озода бўлғай.

Анинг бу навъ мактулида сўздур,
Мену сендекка худ не бошу кўздур.

Кишининг неча кўррак гавҳари пок,
Анинг бедодидин кўррак аламноқ.

Чу асли пок гавҳар келди ёқут,
ТЭшиб бағрини қон айлар анга қут.

Қуёшким коинот андин олур нур,
Қилур ҳар тун қаро туфроққа мастур.

Басе соғарнинг андин қони тўлғай
Ки, бир дам фосиқе хушҳол бўлғай.

Етиб юз жавҳари покизани хок
Ки, андин бангие бўлғай фараҳноқ.

Бериб бир нахлға ҳар дам шикасте,
Ки, тинғай тобидин оташрарасте.

Тўкуб Фарход қонин бемадоро
Ки, Хусрав майдин ўлғай мажлисоро.

Маалқисса: чу Фарходи жигарсўз,
Фано базмида бўлди мажлисафрўз;

Ўзин кўп дому дад ўлтурди ғамдин,
Яна кўп хастаҳол ўлди аламдин.

Уруб ҳалқа анинг даврида бори,
Азосидин қилиб афғону зори.

Бўлуб ул навъ атрофида сокин
Ки, бўлмай эл ёвумоқ анда мумкин.

Ўлар ҳолида гўё нотавоне,
Ҳамул марз аҳлидин бехонумоне².

Ани кўрмакка бормиш эрди ранжур
Ки, бўлғай хизматидин шоду масрур.

Етишгач фаҳм этиб ул навъи ҳолот
Ки, ўтти шарҳ ила бори мақолот.

Ўзин бир тош дарзи ичра солиб,
Кўруб ҳолин анинг хайратқа қолиб.

Ишин то Ҳаққа восил бўлди жони,
Қилиб фаҳм, ошкорову ниҳони.

Тилабким, айлабон қабрини зоҳир,
Анинг боши уза бўлғай мужовир.

Вале қайтиб, қилиб ашкини хунрез
Ки, шеру бабр чанголин Кўруб тез.

Кириб халқ ичрау овоза солиб,
Хабар ҳар анжуманға тоза солиб.

Чу деб бу сўзни ул афгор йиғлаб,
Эшитган халқ борча зор йиғлаб.

Чу бу мудҳиш хабар ҳар сори етти,
Не Хусрав, балки Ширин ҳам эшитти.

Мақолотин қилиб Хусрав тааққул,
Тафаккур бирла кўп айлаб тааммул.

Неча кун қайғудин кулгуси келмай,
Неча тун ваҳмидин уйқуси келмай.

Агарчи бу умид айлаб ани шод
Ки, Шириндур анинг, чун борди Фарход.

Вале бу ваҳмдин ҳар лаҳза ғамгин
Ки, нетгай киниға, чарх айласа кинғ

Келиб чун жаҳл ғолиб, нафс толиб,
Бўлуб ул нафс жўёйи матолиб.

Муни билмайки, тутқон захрлик жом,
Қилур ҳам захр ошомин саранжом.

Фатила доғ учун ўт солса ҳар дам,
Агарчи куйдурур, лекин куяр ҳам.

Йилондин кимга захми бўлса ҳодис,
Ҳамул захм-ўқ бўлур қатлиға боис.

Деди: «Бу иш керакмас эрди мундоқ,
Чу бўлди, бўлмас ишда суст бўлмоқ».

Йиборди кордонлар қалъа сори,
Бериб ҳар бирга сўзнинг ихтиёри

Ки, арз айлаб ситам, таслим доғи,
Умид эткайлар ифшо, бийм доғи.

Кўп афсунлар била бўлуб мулозим,
Ики тавсанни қилғайлар мулойим.

Фусунгарлар чу бу гуфтор топиб,
Бориб кўрғон ичинда бор топиб;

Дебон Бонуға жондин кўп санолар,
Яна махвашқа андин кўп дуолар.

Дебон Хусравдин онча меҳрибонлик,
Ниёзу ажз бирла нотавонлик.

Фусундин кўргузуб онча далоил
Ки, Бонуни қилиб ул ишка мойил.

Кириб аркони давлат ҳам ароға,
Бўлуб ҳамдостон ул можароға.

Дебон хилватда кўп рози ниҳони
Ки, Хусравдур жаҳоннинг ҳукмрони.

Насабда борча султонлар шаҳидур,
Ҳасаб ичра ниҳонлар огаҳидур.

Бизинг бирлаки қилмиш майли райванд,
Не дербиз бўлмайин бу ишга хурсанд

Тирик бўлса эди Фарҳоди ғамгин,
Қилур эрди кирой қилмоқ мунга кин.

Чу ул борди, хусумат бежиҳатдур,
Бу шах раъйиға кирмак маслаҳатдур.

Нечук қилғай бир иш аҳли маони
Ки, суди озу кўп бўлғай зиёниғ!

Керак Рарвез паймониға кирмак,
Эрур беважҳ эл қониға кирмак.

Бу кишварники зулми қилди барбод,
Магар ҳам қилғай онинг адли обод!

Ҳариф эрмас дурур хороға шиша,
Чу тушти ўт, куяр хирмон ҳамиша.

Миҳинбону бу сўзлар айлагач гўш,
Кўруб маъкул, бир дам бўлди хомуш.

Бу ишни доғиким Фарходи мазлум,
Не янглиғ ўлди қилмиш эрди маълум.

Анинг дардиға кўп қон ютмиш эрди,
Анолардек азосин тутмиш эрди.

Йўқ ул ёлғузки сарви лоларухсор,
Қилиб сўгида юз раргола рухсор.

Етиб минг захм жисми дарднокин,
Тилаб албатта қилмоқ ўз ҳалокин.

Неча қатла тилаб захри ниҳони,
Ича олмай чу эл фаҳм айлаб они.

Куярга айлаб оташгаҳ сори майл,
Муяссар бўлмайин чун англабон хайл.

Кўюб Бону кеча-кундуз ниғаҳбон,
Анингдекким, бут атрофида раҳбон.

Бўлуб ожиз ул ойни асрамоқдин,
Хаёлин лаҳза-лаҳза англамоқдин.

Пари андоқ бўлуб девона райванд
Ки, жисминин узуб тиш бирла рарканд.

Дамо-дам нолау ғавғоси тинмай,
Раёрай оху вовайлоси тинмай.

Дабон «Фарходу» тортиб ўйла фарёд
Ки, тортиб ҳажридин фарёд, Фарход.

Гаҳе ғурбатда холи зорин айтиб,
Аоди макридин озорин айтиб.

Гаҳе таъриф этиб ҳусну жамолин,
Викору ҳушу фархангу камолин.

Гаҳи деб зору навмид ўлмагидин,
Чекиб хижрони жовид ўлмагидин.

Гаҳи қўшмоқта мазлумум деб они,
Асиру зору маҳрумум деб они.

Хаёли бирла туну кун мақоли,
Мақоли бирла ою йил хаёли.

Қолиб Бону бу иш фикрида хайрон,
Бўлуб ҳолиға ҳар дам кўнгли вайрон.

Қила олмай даме бир ишга машғул
Ки, муҳлик ғамдин ўлғой жони маъзул.

Яна кўрғонда ҳам қолмай захира,
Бўлуб эл доғи Бону бирла тийра.

Кичиклар айлабон оху тазаллум,
Улуғлар таън ила айлаб такаллум

Ки, бу иш гарчи элга дилкаш эрди,
Ва лекин филҳақиқат нохуш эрди.

Улуска меҳнату нокомлиғ ҳам,
Жаҳон халқи аро бадномлиғ ҳам.

Ямон гар яхши, ҳар не бўлди ҳодис,
Анга бир турфа барно эрди боис

Ки, арзир эрди гар юз мунча қилсоқ,
Қаю юз мунча, гар ўлгунча қилсоқ.

Чу боис бартараф бўлди ародин,
Не очилғай сабабсиз можародинғ

Бизинг кишварни бу шоҳеки олмиш,
Басе ажзу ниёз ўртоға солмиш.

Тараб бу навъким, қилмак керактур,
Бу ишни муғтанам билмак керактур.

Бўлуб Рарвез райванди била шод,
Бу зиндондин улусни қилмоқ озод.

Йўқ эрса бўлмиш элнинг тоқати тоқ,
Яқиндурким бўлуб Бону била оқ³.

Бериб татвил мундоқ гуфту гўға,
Очиб кўрғонни бергайлар адувға.

Эшитгач бўйла ҳар ёндин такаллум,
Тушуб кўнглига ҳаддин кўп таваҳҳум.

Кириб Ширин қошиға очти розин,
Фалакдин ошуруб сўзу гудозин

Ки: «Ей жисмимға, бал жонимға райванд,
Юзунгга жисму жоним орзуманд.

Бир ишдурким такаллум сурса бўлмас,
Нетайким они ҳам ёшурса бўлмас».

Улус бу навъ дейдурлар ҳикоят,
Тамомин айлади бир-бир ривоят.

Деди Ширинки: «Ей кути ҳаётим,
ДеКимдур, гарчи монёдур уётим.

Манга жуфт ул, улуснинг фарди эрди
Ки, кўнглум кути, онинг дарди эрди.

Чу кечти жуфтдин ул тоқи офок,
Нечук мен жуфт кўзлай, ул бориб тоқғ

Вафо аҳли иши мундоқ бўлурмуғ
Вафо айлар киши мундоқ бўлурмуғ

Фироқида букунлук-тонглаликмен,
ғамидин ўйлаким, сувсиз балиқмен.

Балиқ ҳоли бу бўлғай сувдин айру
Ки, толринмоқдин ўлғай истабон сув.

Анинг ҳажрида толринмоқ ишимдур,
Чу толриндим, ўлуб тинмоқ ишимдур.

Манга чун йўқ тирикликнинг фалоҳи,
Сиз айланг улча бўлғай эл салоҳи.

Улусға кўп шиканжу ранж бердим,
Мен арчи бермадим, боис мен эрдим.

Тирикликда худ этгим элни ношод,
Ўларда бори этмай зулму бедод».

Миҳинбону чу торти бўйла рухсат,
Чиқиб хушдил, ғанимат кўрди фурсат.

Салоҳ амрида боғлаб чувт белни,
Тилаб Хусрав қошидин келган элни,

Деди: «Шоҳ оллиға айтинг саломим,
Яна бу навъ арз айланг раёмим

Ким, ул кундинки доройи замона
Ки, бўлсун тожу таhti жовидона,

Қилиб райванд эълонин сароғоз,
Мени бу сўз била қилди сарафроз.

Ўпуб мактубни қошимға қўйдум,
Судоъ афсунидек бошимға қўйдум.

Қилиб қосидға ойини мурут,
Чикордим чарх уза кўси мубоҳот.

Ва лекин кўргузуб дилрешлик ҳам,
Қилиб ойини дурандешлик ҳам.

Ўзум-ўқ қилдим ўз айбимни изҳор,
Шикасти гавҳари жайбимни изҳор.

Не билдимким бу сўзда райб экандур,
Демак ўз айбини худ, айб экандур.

Бу дам ҳамким етубтур ҳукми шоҳий,
Эрурмен улча мумкиндур мубоҳи.

Агар шаҳ кўнглида йўктур кудурат,
Қилурбиз хизматин жондин зарурат.

Вале воқеъ бўлубтур бир ажаб иш
Ки, андиндур манга ранжу тааб иш

Ки, бу муддатки дарбандонлик эрди,
Фалакдин бизга саргардонлик эрди.

Ҳароратдин ҳаво эрди шараррез,
Юбусатдин ел эрди оташангез.

Халойиқ касратиға йўқ таайюн,
Тушуб кўрғон аро андин тааффон.

Латофат жўйборининг тазарви,
Малоҳат гулшанининг зод сарви.

Жамол айвонида моҳи дилором
Ки, бўлсун шаҳға онинг васлидин ком.

Бўлуб озурда ул нохуш ҳаводин,
Нишоти булбули қолмиш наводин.

Ҳароратдин тушубтур бистар узра,
Нечукким ахгаре хокистар узра.

Қавидур ул сифат ранжу малоли
Ки, бордур ҳар замон бир ўзга ҳоли.

Магар шаҳ лутфи-ўқ ёварлиқ этгай,
Менинг журмумға узрварлиқ этгай.

Йиборгай лутф бирла номаи афв,
Хато хаттиға сурғай хомаи афв

Ки, эл озод ўлуб маҳбуслиқдин,
Қутулгай қалъа ҳам мадруслиқдин».

Уфунатдин қутулса сарви гулрух,
Бўлуб хуррам ҳаводин шоду фаррух.

Атиббо неча кун айлаб тараддуд,
Кам ўлса дарду ранжидин ташаддуд.

Шаҳ ар кўрса, азиз ўлғай азизи,
Вагар худ қилса хор ўлғай канизи.

Эшитганлар бу ҳарфи жонфизони,
Бориб Хусравдин олиб муждағони.

Нишоту айш фартидин деолмай,
Эшитгач Хусрав ўз ҳолида қолмай.

Башорат фартидин айлаб ишорат
Ки, чолғайлар равон кўси башорат.

Тарабдин хўю ғавғо бўлди ҳар ён,
Қиёмат ошкоро бўлди ҳар ён.

Яраш бирла солиб овозаларни,
Очиб, руст айлаган дарвозаларни.

Қаболғон эл кезиб ҳар ён ҳавасдин,
Тамом андоқки куш чиққай қафасдин.

Тузуб онча нишот асбоби Рарвез
Ки, ҳайрат айлабон чархи сабукхез.

Ясаб бир маҳди олий хусравона,
Қилиб аркони давлатни равона

Ки, Бону маҳд ичинда маскан этгай,
Анинг олий бисотин равшан этгай.

Бўлуб Бону доғи амрига маъмур,
Қилиб Хусравнинг айвонини рурнур.

Ародин рафъ ўлуб кину кудурат,
Нишоту айш ер топиб зарурат.

Чу суҳбат бўлди гарм андоқки дилхоҳ,
Санам ҳолин тафаҳхус айлади шох.

Тўкуб кўз ёши Бонуйи аламсанж,
Деди: «Табъида бордур заъфдин ранж.

Атиббо айлабон ташхиси ҳолин,
Келиб худ арз қилғайлар малолин.

Вале кўрғон уфун, ул нотавондур,
Бурун вожиб анга нақли макондур

Ки, толибдур ҳавойи жонфизоға
Ки, муътод эрди жонрарвар ҳавоға».

Деди Хусравки: «Ҳар ернинг ҳавоси
Ки, анфаъдур сен-ўқ сен раҳшуноси.

Ишорат қилки тортиб анда маҳмил,
Қуёшқа қилғил ул маъвони манзил».

Деди, Арман шимоли сори тоғе
Ки, авжидадур онинг қасру боғе.

Басе захмат чекиб сув келтурубтур,
Ҳамоно шах доғи они Кўрубтур.

Агар худ шахдин ўлса ҳукму фармон,
Ҳамул ердур анинг кўнглига армон.

Эшитгач Хусрав ўлди кўнгли ношод
Ким, ул сувни кетурмиш эрди Фарҳод

Ки, минг Хусрав киби юз йил чекиб ранж,
Ул иш бўлмас эди гар тўкса юз ганж.

Ризо, лекин зарурат бирла берди
Ки, бермакда ризо бечора эрди.

Равон Бону равон этти амори
Ки, ойни элтибон ул равза сори.

Фалакни ойға маҳмил айладилар,
Чаманни гулга манзил айладилар.

Қуёш ул жонфизо айвонға борди,
Пари сарчашмаи ҳайвонға борди.

Кетур, соқий, майиким жонфизодур
Ки, бу рангин чаман бас бевафодур.

Бўлай усрукки, бор оллида бир жав,
Демай Фарҳоду Ширин, балки Хусрав.

II

*Қуёшни шафақгун аморийга солиб фалак қўрғонидин чиқорғонда саҳоб монанд аморий зайли
очилмоғи ва Шеруяни бир кўрмоки заррадек саргашта қилмоғи ва Шеруяга Ширин она бўлур
ваҳмидин отасин ўлтурғони ва раҳиши таманно анинг шабистониға сургони ва Ширин
чарбзабонлиғ била анга таскин бериб, Фарҳод сўнгагин Арманиядан келтургани ва ўз
ҳамоғушлиғи била ул жисмға руҳ кюргани, йўқ-йўқки, жисмин анинг жисмиға тегурганидек
руҳин доғи анинг руҳиға еткургани*

Бу сўзда ифтитоҳ этган каломин,
Бу янглиғ айлади сўз ихтитомин

Ки, чиққоч қалъасидин сарви гулчехр,
Анингдекким фалак қўрғонидин меҳр.

Мақоми бўлди гулнори амори,
ғазоли теграсида лолазори.

ғазоле демаким, заррин ғазола,
Шафақдин ҳар ён атрофида лола.

Ҳарорат бирла титратмак нишони,
Қуёшдек рангин айлаб заъфарони.

Сурарда Армания сори маҳмил
Ки, қилғай сиҳҳат айвонида манзил.

Чиқиб Хусрав сироҳининг тамоми,

Тамошо сори борининг хироми.

Аморисиға ул ойнинг қолиб мот,
Қуёш атрофида андоқки заррот.

Магар ходис қилиб эрди ҳаводис,
Ажаб шаҳзода шаҳ мулкига ворис.

Шарар андоқки, бўлғай ўтқа фарзанд
Башоқдекким, эрур темурга рарканд.

Анинг бирла атоси табъи нохуш,
Ато таври доғи келмай анга хуш.

Ато ҳаргиз ўғул кўнглига боқмай,
Ўғулға ҳам ато афъоли ёқмай.

Бу кунким халқ чиқти бешумора,
Чиқиб ул ҳам қилур эрди назора.

Қуёш маҳдиға боққач тунд боде,
Амори зайлиға берди кушоде.

Булут чун кетти, зоҳир бўлди ул ой,
Дема ой, офтоби оламорой.

Кўруб Шеруя ул ҳусни жаҳонтоб,
Ичига ишқ ўти солди ниҳон тоб.

Бориб манзилға чун тушти дилором,
Мунунг кўнглидин итти ҳосил ором.

Туну кун зойил ўлди хўрду хоби,
Бўлуб афзун дамодам изтироби.

Чу билдиким ўлар бу ғамда бешак,
Деди кўнглида «ўлмақдин тирилмақ».

Керак тадбир ила қилмоқ хаёли
Ки, мумкин бўлғай уммиди висоли.

Ато қатлиға бу иш мунҳасирдур,
Бу ишга ишқ ғавғоси мусирдур.

Чу ошиқ бордур ўз қатлиға бебок,
Яналар қатлидин кўнглида не бок.

Деди: «Хусрав агар чиқса ародин,

Бўлур комим раво ул дилрабодин.

Ани дафъ айласам олам менингдур,
Бу меҳри оламо ро ҳам менингдур.

Эмас уммид ялғуз родшаҳлик
Ким, онинг васлию юз родшаҳлик».

Чу фикр этти бу тадбири хатони,
Улусқа ваъдалар айлаб ниҳони.

Ўзига чекти Хусрав қавму хайлин,
Ўзи сори борининг торти майлин

Ки, Хусрав зулми ҳаддин ошмиш эрди,
Жафоси тунд сели тошмиш эрди.

Фалак чун зоҳир этти бўйла санъат,
Қилиб Шеруя бирла борча байъат

Тутуб Хусравни маҳбус айладилар,
Юзига раҳна мадрус айладилар.

Чу ул бўлди муқайяд қилдилар жаҳд
Ки, қилғайлар ани туфроққа ҳаммаҳд

Ки, ногаҳ узмагай ул қуш бу домин,
Аларға зоҳир айлаб интиқомин.

Наёмидин чиқорғай тиғи бебок,
Алардин ер юзини айлагай пок.

Ўғул қатл этгали оҳанг қилди,
Ато қониға тиғин ранг қилди¹.

Ўғул қилмади онинг қасди жони
Ки, даврон истади Фарҳод қони.

Агар Фарҳодқа зулм этти Хусрав,
Еваз бот айлади чархи сабукрав.

Анга гар бу етурди тиғи бедод,
Мунга даврон кетурди тиғи рўлод.

Тўкуб қон халқ бағри ёрасидин,
Ҳам оқти қони бағри рорасидин.

Агар қотил гадо, гар комрондур

Ки, шаръи ишқ аро ҳам қонға-қондур.

Фалак чолок эрур гар зулм чоғи,
Эрур чобук мукофотида доғи.

Бировғаким, бировдин етти офот,
Ҳамоноким қатиғроқдур мукофот.

Бировким риштае узди жафодин,
Еваз тутмоқ керак кўз аждаҳодин.

Ким этти кул бир учқунни ниҳони
Ки, барқи қилмади кул охир ониғ!

Қасос амрида даврон келди чолок,
Дема давронки, сойир тўққуз афлок.

Ситамдин бас иликни чекмак авло,
Вафоу меҳр тухмин эмак авло.

Чу мазраъ ичра сочтинг ҳар не дона,
Ҳамул дона, кўтаргунг жовидона.

Чу маҳсулидин ўлмас кимса қочмоқ,
Керактур яхшилиқ тухмини сочмоқ

Ки, Хусрав зулм тиғин урди чун тез,
Ҳам урди зулм тиғи чархи хунрез.

Агар Шеруя доғи этти бедод,
Анга доғи фалакдин етти бедод.

Чу ул бу ишни қилди бемадоро,
Хилофат кўсин урди ошкоро.

Чиқиб тахт узра қўйди бошиға тож,
Қошида тожварлар бўлди муҳтож.

Чекиб Бонуни ўткан можароға.
Санам ақдида сўз солди ароға.

Деди Бонуки: «Махваш нотавондур,
Мизожида тақассурдин нишондур.

Агар зотиға сихҳат қилса ёри,
Эрур ўз илгида ўз ихтиёри.

Неча ул ойдин айру кишим йўқ,

Вале ҳар ишки ул қилса, ишим йўқ.

Ўзи бирла ҳикоят қилмоқ авло,
Таманнони ривоят қилмоқ авло.

Чу ошиқ жоҳил эрди, ишқ-қаттол,
Санам оллиға ҳолин қилди ирсол

Ки, бир кўрмак била ҳуснингни, эй хур,
Ул ўтдин кўнглум андоғ бўлди маҳрур

Ки, андин шуъла чун жонимға тушти,
Қурушмоқ тандағи қонимға тушти.

Манга андоқки ул ўт солди рартав,
Не Фарход ул сифат куйди, не Хусрав.

Далил истар эсанг, даъво сурубмен
Ки, ишқингда атомни ўлтурубмен.

Қазодин бўлғоли олам биноти,
Анга тегруки бўлғай интиҳоти.

Бу янглиғ ишқ жавру зулмидин реч,
Манга тушган кишига тушмамиш ҳеч.

Сирехр авроқини ахтарса бир-бир,
Не ўткан иш райиға борса бир-бир.

Манга арзир агарчи комронмен,
Демак ишқингда расвои жаҳонмен.

Ишим расволик ичра бебадалдур,
Улусқа то жаҳон бўлғай масалдур.

Вафо қилмоқ била комим раво қил,
Висолинг ваъдаси айлаб вафо қил.

Ибо қилмоқлиғинг ҳам гар билурмен,
Яқин бил, не қила олсам, қилурмен.

Манга бу ишқ аро йўқ онча ёро
Ки, ваъданг бирла қилғаймен мадуро».

Раёмовар чу еткурди бу райғом,
Бориб ўз ҳолидин сарви гуландом.

Ўзига зулфи янглиғ урди кўп реч,

Вале онглатмай они озғидек ҳеч.

Тааммул бирла торти иш юзин пок
Ки, бордур ул фидойи асру бобок.

Тилаб жоҳ улки ўлтургай атони,
Ажаб йўқ, ком учун не қилса ониғ!

Деди: «Кўрмак ани мендин йирокдур,
Ани кўрмакдин, ўлмак яхшироқдур.

Агар торсам ўлумни кўрмай они,
Бу ўлмакдур ҳаёти жовидоний».

Тааммул бирла рое торти шофи
Ки, бор эрди анинг фикрига вофи.

Деди сўз ҳомилиға лутф этиб кўр
Ки, ҳар сўзким дединг бори эрур жўб.

Дегил шаҳға дуо бирла ниёзим,
Дуодин сўнгра шарҳ эт ушбу розим

Ки, ҳар амрики ул бўлгай қазодин,
Ул ишдин ўтмамак авло ризодин.

Бу эркондур қазойи осмоний
Ки, Хусрав санга бергай мулки фоний.

Сенинг илгингда қилса, Кирдигоринг
Анинг қатлин, сенинг не ихтиёрингғ!

Хирад ҳар кимгаким, Ҳақдин атодур,
Бу ишда эътироз этмак хатодур.

Санга бўлғон киби ишқим балоси,
Манга ҳам тушмиш эрди ибтилоси.

Қатиликим атонгдин кўрди бедод,
Бори ишқ аҳлининг сархайли Фарход,

Бўлуб ишқим камандининг асири,
Мен онинг ишқи бандининг асири.

Бу икки ишқдек ҳар лавсдин пок,
Керак кўрмайдур эркин даври афлок.

Менинг ишқимда этти тарки жон ул,

Адам сарманзилин қилди макон ул.

Анинг ҳажрида мен бемори бедил,
Қушеменким, қилурлар ним бисмил².

Эрур заъфим доғи онинг ғамидин,
Ҳалоким доғи онинг мотамидин

Ки, ишқимда анингдек фарди олам,
Вафо бобида ғамрарварди олам.

Ўлуб мен қилмасам зоҳир вафое,
ғамидин тутмасам сўгу азое.

Кўнгулнинг айтким, не холи ўлғай,
Нечук онинг ғамидин холи ўлғайғ!

Ишорат қилса шаҳ айлаб мени шод
Ки, Шорур ўлса ғам қайдидин озод.

Ани бир хайл ила қилсам равона,
Анга тегруки ўлмиш ул ягона.

Қаро кийсам, доғи тутсам азосин,
Ким этсам жон аро ишқи балосин,

Халос айлаб баданни меҳнатидин,
Кўнгулни холи этсам фурқатидин.

Бу иш бўлғоч, не шаҳ қилса ишорат,
Манга худ бўлғусидур ул башорат.

Туну кун соядек ёнида бўлсам,
Не қилса, хукму фармонида бўлсам.

Агар бу ишга рози бўлмаса шоҳ,
Ўлук торқай мени, бўлгунча огоҳ.

Бориб Шеруяға фархунда қосид,
Чу қилди арз бу янглиғ мақосид.

Бўлуб кўнгли бағоят шоду хуррам,
Кўюб Шорурни хукм этти ул дам

Ки, сарви лоларух қилсун дегандек,
Муборак хотири не истагандек.

Кўруб Шорурни моҳи Паричехр,

Аторуд бирла қилғондек қирон меҳр.

Тушуб туфроққа Шорури жигархун;
Қилиб қон ёши мужгонин табархун.

Чекиб девоналардек ун Паризод,
Ани кўрганда Фарҳодин қилиб ёд.

Замоне туттилар бир навъи мотам
Ки, бўлди қийргун феруза хотам³.

Жазаъ тўфониға чун бўлди таскин,
Деда Шорури меҳнаткашға Ширин.

Неким Шеруядин келган мақолот,
Ўзи маъруз қилғон ҳам хаёлот.

Чу ул бу кайфиятдин бўлди огоҳ,
Анга ўз тахти маҳдин қилди ҳамроҳ.

Ики-уч юз киши айлаб мулозим,
Ҳамул мақсуди сори қилди озим⁴.

Бухуру уду сўзу, нофаи тийб,
Ниҳоятсиз қилиб шоҳона тартиб

Ки, кўҳсор ичра топиб кўҳканни,
Бало тоғи киби жонсиз баданни,

Амори ичра солиб шоҳ монанд,
Фалак маҳди ичинда моҳ монанд.

Кетургайлар баданни жон қошиға,
Бадан йўқ, жонни бал жонон қошиға.

Бориб Шоруру ул хайли ситамкаш,
Анга тегруки ул мақтули ғамкаш.

Кўрубким ҳалқа урмишлар даду дом,
Тутуб ул нуқтадек давр ичра ором.

Булардин кўҳию даштий қилиб рам,
Алар ўрнин тутуб бир дам булар ҳам.

Муборак жисмини нур ичра топиб,
Ҳариру хулла бирла они ёриб.

Қилиб шоҳона бори эҳтиромин,

Париваш маҳдида айлаб мақомин.

Қилиб Шорури мискин нолалар кўр,
Узуб ўз жисмидин рарголалар кўр.

Аморини кўюб бўйнига бори,
Кишидин роялар топиб амори.

Фигон бирла видоъ айлаб даду дом,
Ҳамул ер теграсида топиб ором.

Алар келтурдилар Арманга они,
Кўюб қаср ичра маҳвашдин ниҳони.

Чу бори ишни тайёр айладилар,
Паривашни хабардор айладилар.

Чу маҳваш билдиким не иш очилмиш,
Нечук меҳмон шабистониға келмиш.

Юзи ул муждадин гулдек очилди,
Қўпуб меҳмонсароға азм қилди

Ки, меҳмониға қилгай мизбонлиқ,
Демайким мизбонлиқ, жонфишонлиқ.

Бакуллий рафъ ўлуб ранжу малоли,
Симоъ айлаб суруд айтиб висоли.

Деди Бонуға: «Будур илтимосим
Ки, бир дам тутмағайлар халқ росим

Ки, ул ёреки маҳрум эрдим ондин,
Тўюб эрдим ғамида хаста жондин.

Эшитган бирлаким Ширин ўлубтур,
Менинг дардимдин ул мискин ўлубтур.

Вафодин қилмамиш ишқимда тақсир,
Бу дам навбат манга етмиш, не тадбир.

Гар ул ишқимда ҳирмон бирла кетти,
Вале ишқи камолин собит этти.

Манга ҳам бор эди ишқида лофе,
Тилармен бўлмағай лофим газофе.

Вафода ул ўз инсофини олмиш,

Ул айлаб ўз ишин, иш бизга қолмиш.

Умидим улки, етгай ўйла ҳолат
Ки, меҳмондин манга етмай хижолат,

Вафосин жонда ринҳон айлагаймен,
Нисори мақдами жон айлагаймен.

Агарчи бор эдим Бонуға ётлик,
Ўлар дамда уётликмен-уётлик.

Бихиллик истабон ер ўрти филҳол,
Қилурға азми хилват қўрти филҳол».

Юруб уй сори, жондин юб иликни,
Кириб руст этти ичкардин эшикни.

Малолат қолмайин кўнглида чандон,
Хиром этти амори сори хандон.

Чу ул маҳд ичра кирди сарви гулрў,
Кўрарким, элтмиш меҳмонни уйку.

Мунунгдек уйқуни ким кўрди жовид.
Ки, уйғонмай етиб бошиға хуршед.

Бу янглиғ уйку кўргач сарви чолок,
Анга ҳамхобалиқ қилди ҳаваснок.

Кўюбон рўй-баррў, дўш-бардўш,
Бўлуб ўз бедили бирла ҳамоғуш.

Кўнгулдин шуълалиқ оҳе чиқорди,
Кўзи ҳамхобадек уйкуға борди.

Не уйку, кимса андин қонмас уйку,
Қиёматқа дегин уйғонмас уйку.

Бу бўлса уйку, уйғонмоқ не яъниғ!
Мунунгдек уйкудин қонмоқ не яъниғ!

Кетур соқий, қадаҳ туткил манга қўш
Ки, бўлдум гулрухум бирла ҳамоғуш.

Бир уйку бўлсун ул майдин радидор
Ки, бўлгайбиз қиёмат субҳи бедор.

LI

Шириннинг Фарҳод ишқида жон берганин билиб, Миҳинбону доғи жони ширин таркин қилиб, бу ҳолатда Баҳроми диловарнинг Чин мулкидин келгани ва бу вақойиъ ваҳшатидин ёруғ жаҳонга қаронгу гўрни таржиҳ қилгани ва Шеруяи золим амволидин Фарҳод учун радди мазолим қилиб, Арманда родшоҳи одил тайин этгани ва Чин била Мағрибзамин черикларига ижозат бериб қайтариб, ўзи зоҳир салтанати таркин этгани ва маънавий салтанатқа етгани

Бу мотамхона ичра навҳарардоз,
Бу янглиғ этти лаҳни навҳа оғоз

Ки, чун маҳваш ул уй ичра кириб чуст,
Эшикларни кийирдин боғлади руст.

Миҳинбону била хайлу табори,
Неча чектилар онинг интизори.

Санам қўймоди уйдин ташқари гом,
Ёрилгунча жаҳонга рардаи шом.

Таҳаммулсиз бўлуб уй сори бориб,
Эшик очилмоғондин сўнг қўнгориб.

Амори сори қўйдилар қадамни,
Очибон рарда, кўрдилар санамни

Ки, Фарҳоди била ётиб ҳамоғуш,
Қўюбон рўй-баррў, дўш-бардўш.

Кўзию қоши узра, кўзу қоши,
Сари мў бўлмайин зоҳир таҳоши.

Кетиб ул фурқати беҳадду ғоят,
Бўлуб рўзи висоли бениҳоят.

Ўлук ошиқ била маъшуқи бежон,
Нечукким сарв бирла ишкречон.

Қучуб ўз ошиқин маъшуқи маҳкам,
Нечукким, ошиқ ўз маъшуқини ҳам.

ғалат қилдим, бўлуб Фарҳоду Ширин,
Риёзи жаннат ичра ишратойин.

Фалакда иккисининг руҳи поки,
Қолиб туфрокқа икки жисми хоки.

Чу Бону кўрди мундоқ турфа ҳолат,
Анга худ бор эди жондин малолат.

Чиқиб гардун сори афғони онинг,
Фигони бирла чиқти жони онинг.

Чу Ширин жони эрди, онсиз ўлди,
Дамеким ўлди онсиз, жонсиз ўлди.

Магар жон кейнича чиқти фигони
Ва ё чиқти фигони бирла жони.

Анинг нахли ҳаёти доғи синди,
Замона кўнгли андин доғи тинди.

Ажаб навъ ўлдилар ул нотавонлар,
Фидо бу навъ ўлмакликка жонлар.

Эшиттимким, ҳамул ақшом гурухе,
Риёзат бирла қозғолгон шукухе.

Ададда қирқ ул хайли кироми,
Бу янглиғ туш Кўрубтурлар тамоми

Ки, жаннат ичра боғе осмонча,
Мунунгтак боғ аро қасре жаҳонча.

Ҳамул дилкаш чамандин рух олиб қут,
Ҳам ушбу қаср ўлуб бир дона ёқут.

Сафову зийнати имкондин ортуқ,
Неким васф айлагайлар ондин ортуқ.

Анинг таърифида кетмак не ҳожат,
Киши учмоқни васф этмак не ҳожат.

Бу қаср айвони ичра нурдин тахт,
Бу тахт узра ҳариру хулладин рахт.

Чиқиб ул тахт уза Фарҳоду Ширин,
Нечукким гулшан ичра сарву насрин.

Жамолу зийнату зебу сафода,
Бўлуб юз ончаким, дори фанода.

Анинг сори ато бирла ано ҳам,
Келиб Бону мунунг сори яно ҳам.

Жамолу мулку жоҳи ҳар бирининг,
Бўлуб оламда бўлгоннинг бири минг.

Алар сўргон эмишким бу жамоат,
Не қилмишлар экин тақвию тоат

Ки, бу қаср ичра манзил айламишлар,
Мунингдек роя ҳосил айламишлар,

Деб эрмиш хозини жаннатки, Фарҳод
Жаҳонда ишқ тарҳин солди бунёд.

Анингдекким кечиб султонлиғидин,
Жаҳон мулки ичида хонлиғидин,

Муроду орзудин тортибон қўл,
Ҳавойи нафс сори тутмайин йўл,

Бўлуб маъшуқидин ҳирмон била хуш,
Балову меҳнати ҳижрон била хуш,

Вужудин ўртаб оташнок ишқи,
Солиб ўт олам ичра пок ишқи.

Кечиб аввал диёру хонумондин,
Вале сўнгра жаҳондин, балки жондин.

Ўтар дам ўйла фоний бўлди мутлақ
Ким, ул ишқини боқий айлади Ҳақ.

Вужудин ўртаб ул сўзу гудози,
Ҳақиқатқа бадал бўлди мажози.

Тутуб соқийи ваҳдат жоми тавфиқ,
Насиби айлади Ҳақ роҳи таҳқиқ.

Бақо шаҳрида султонлиққа етти,
Ҳақиқат мулкида хонлиққа етти.

Анинг дардида кўрганлар вақоеъ
Ки, қилдилар муроду ком зоеъ.

Кечиб иқболи бериёнларидин,
Илик бори юдилар жонларидин.

Алар ранжини ҳам Ҳақ зоеъ этмай,
Мунга хижлатларини шоеъ этмай.

Ато бирла ано ўлмишлар эрди,
Фироқинда фано бўлмишлар эрди.

Яна Ширин киби маъшуқи чолок,
Анинг ҳижронида Бонуйи ғамнок.

Буларнинг ҳам анинг коми учун Ҳақ,
Қилиб бори гуноҳин маҳв мутлақ.

Бориға баҳри раҳмат рўзи этти,
Бу янглиғ боғи жаннат рўзи этти.

Бериб бу қасри давлатни муаббад,
Риёзи хулдни тутти мухаллад.

Булар айлаб анга жонларни райванд,
Анинг васли била жаннатқа хурсанд.

Вале ваҳдатда жони поки онинг.
Бўлуб Ҳақ бирла истихлоки онинг.

Бу туш кўрганлар уйғонғоч ҳамул дам,
Бўлуб воқиф бу ишдин аҳли олам.

Чу даҳр авроқин ахтардим бағоят,
Бу янглиғ доғи тортим бир ривоят

Ки, ошиқлик аро Фарходи маҳжур,
Чу бўлди борча олам ичра машхур.

Етишти аҳли қуфру динға доғи,
Хабар борди Хитоу Чинға доғи.

Вале ул хитта авзоиға тақдир,
Солиб эрди баса табдилу тайғир.

Анинг ҳажрида Хоқон ўлмиш эрди,
Кичик қардоши хоқон бўлмиш эрди.

Ано доғи ани истарга жозим
Бўлуб эрди фано мулкига озим.

Вале ул вақт Бахроми диловар,
Наҳанге эрди қон ичра шиновар.

Қиличи суйи дарёйи махофат,
Бўлуб жавҳарлар анда мавжи офат.

Фалак баҳромиға гар кўргузуб кин,
Кўрунуб оллида Баҳроми чўбин¹.

Фалак рахшин забун айлаб саманди,
Зуҳал қаддин нигун айлаб каманди.

Қаронғу кеча чиққач ўқи ёдин,
Ўтуб етти фалакдин, йўқ Суҳодин.

Тутуб Чину Хито аҳли мусаллам
Ки, иш вақти эмас Фарҳоддин кам.

Валек ул сойир элдин жовидона,
Сўпуб Фарҳод холидин нишона;

Чу ул иш тутти шуҳрат Ҳинд то Рум,
Хито аҳлиға доғи бўлди маълум.

Бу сўз етган замон Баҳроми бихрад,
Хито хониға бор эрди сираҳбад.

Вале Фарҳодсиз бор эрди ранжур,
Нечукким ёрсиз Фарҳоди маҳжур.

Чу хон ҳам бор эди Фарҳодға аъм,
Анинг соридин эрмас эрди беғам.

Келиб хон оллида арз этти Баҳром
Ки, бу янглиғ хабар бўлмиш дурур ом.

Ки: «Мағриб сори мулки Арман отлиғ,
Бор эрмиш юз Эрам андин уётлиғ.

Бу мулк ичра бор эрмиш бир Паризод
Ки, бўлмиш ишқидин девона Фарҳод.

Агар ҳукм этса хон лутфу атодин,
Чериклар жамъ этиб Чину Хитодин

Азимат айлабон Мағриб заминға,
Етурсам ўзни Фарҳоди гузинға.

Торилса, қилсам ул ҳолиға тадбир,
Йўқ эрса, кўрсам улким бўлса тақдир».

Ижозат берди хон, ройин Кўруб хўб
Ки, ваҳми бор эди Баҳромдин кўр.

Деди: «Ул худ ўлубтур, бу ҳам итсун.
Қаёнким, хогири майл этса, кетсун!»

Ижозат торти чун фархунда Баҳром,
Черик тортиб замоне тутмай ором,

Келиб Мағриб заминға кўч-баркўч,
Қилиб элнинг ики кўчича бир кўч.

Чу Арман сори солди зилли иқбол,
Тилаб ул элни таҳқиқ айлади ҳол.

Мукаррар кўп қилиб сўрмакда тадқиқ,
Анингдекким, бор эрди қилди таҳқиқ.

Уруб дард ўти кўнглидин забона,
Ҳамул мадфан сори бўлди равона.

Қилиб таъжил, етти хогири реш,
Ҳамул дам гўйиё чархи жафокеш.

Улус Фарход сўгин қилмай охир,
Бу икки мотам этмиш эрди зоҳир.

Чекиб воҳасрато ул кишвар аҳли,
Фазаъ ичра нечукким маҳшар аҳли.

Бировни истади Баҳроми ранжур
Ки, ҳолат фаҳм қилғай келди Шорур.

Эшитмиш эрди онинг васфини ҳам,
Гузин Фарходға эрканни ҳамдам.

Ҳам эшитмиш эди Шорури мискин,
Ани Фарходнинг дардиға таскин.

Ториштилар чу бир-бирни сўрушуб,
Басе йиғлаштилар кеб-кеб кўрушуб.

Билиб Баҳром чун сўрмоқ қилиб фан
Ки, ул гунбаз дурур ёриға мадфан.

Кириб, гунбазға кўкдин войи ошиб
Ки, кўк гунбазлариға ўт тутошиб.

Қилиб бир навъ шеванларки ул бум
Ериб охи ўтидин ўйлаким мум.

Жаҳонға ўт солиб бир кеча-кундуз,
Дебон Фарҳод аёғиға қўюб юз

Ки: «Ей жондин мени навмид қилғон,
Балоу меҳнатим жовид қилғон.

Кўзум чиксун, сени кўргунча мундоқ,
Кесилсун тил, сўзунг сўргунча мундоқ.

Нелар келмиш бошингға ғурбат ичра,
Не ғурбатлар чекибсен шиддат ичрағ!

Насибинг сўзу оҳе бўлғон эрмиш,
Танинг кўҳи чу қоҳе бўлғон эрмиш.

Қани ул аждаҳоға сурмак охирғ
Қани ул Аҳраман ўлтурмак охирғ

Қани улким, чу бўлғоч кинға мойил,
Булутни чарх этиб оллиға ҳойилғ

Қани тиғингдин ўлмоқ тоғ аро дарзғ
Қани гурзингдин ўлмоқ дашт аро ларзғ

Фироқ айёми товшолғон эмишсен,
Бас оғир уйқуға қолғон эмишсен.

Кўзунг очиб, кўтаргил бошинг охир
Ки, келмиш бир ҳазин қўлдошинг охир!

Не уйқудурки етти кўкка ҳўюм,
Жаҳонға ўрт солди гуфту гўюм.

Етиб гардунға ун сесканмагинг йўқ,
Тушуб оламға ўт тебранмагинг йўқ.

Кўз очмассен, дебон: «келган қулумдур»,
Масал чин бўлдиким: «Уйқу – ўлумдур!

Менингдек қул санга оламда мавжуд,
Сен аёдо зулмидин бу навъ нобуд.

Бу ишнинг тоқати мендин йироқдур,
Муни кўргунча ўлсам яхшироқдур.

Сенинг қонингға тортиб тиғи кинни,
Тенг этсам ер била Мағриб заминни.

Қазиб тоғини дарёсиға солсам,
Тенгиз суйини сахросиға солсам.

Билоди баҳр ичинда бўлса ноёб,
Миноридин нишонлар бўлса гирдоб.

Туман минг қоннинг ўлсам размсози,
Сенинг қонингга бўлғайму мувозиғ!

Булардин тормасам рухунгни хушнуд,
Бу қонлардин манга не бўлғуси судғ

Нетай мундин нари тиғу камарни,
Бошимға тож янглиғ дардисарниғ

Зирихни не қилай, хафтонни найлай,
Ўқу ёни нетай, қалқонни найлайғ

Не деб ўзни хаёл айлай диловар,
Недин айлай ҳавас минмак таковарғ

Не деб эмди қилай майдонга оҳанг,
Бошимғаму урай гурзи гаронсангғ

Не навъ эмди тутай базм ичра ором,
Не кўнглум бирла тортай лаългун жомғ

Манга ҳажрингда май захр ўлди, биллаҳ,
Тарабдан умр бебахр ўлди, биллаҳ!

Насибим ғуссау дард айладингло,
Вужудум туфроғин гард айладингло!»

Анга бу навҳалар бирла ўкурмак,
Иш элга ашкидин хуноба сурмак.

Бўлуб ул дард бирла навҳарардоз,
ғамин Шорур ёнида ҳамовоз.

Чу бу ошуби бир дам торти ором,
Ўпуб ер, қўйди уйдин ташқари гом.

Йиборди кимсаким, Шеруя келсун,
Неким сўрсам, жавобин арз қилсун!

Агар торсам они ҳар журмдин пок,
Қилай лутфу карам бирла тарабнок.

Вагар худ бегунаҳлиғинда шакдур,
Билай ул дамки, не қилмоқ керакдур.

Бўлуб Шеруя ул маънидин огоҳ,
Таваҳхумдинки, сургай кина ногоҳ.

Шаҳ оллиндаки қохирлик ишидур,
Гунаҳсизроқ, гунаҳликроқ кишидур.

Агарчи ул доғи шоҳ эрдию тунд,
Темур тиғин қаё тиғи қилур кунд.

Қилиб Шорур ихзорин таваккуъ,
Анинг оллинда кўп қилди тазарруъ.

Деди: «Бу сўз аро сенсен гувоҳим
Ки, Фарҳод амрида йўқтур гуноҳим.

Анга ҳар кимниким қотил билибмен,
Атом ҳам бўлсаким, қатлин қилибмен.

Муни Баҳром шоҳ оллинда қил арз,
Вале билким қилибмен хизматин фарз.

Агар тутса мени келмакда маъзур,
Не ҳукм этса бўлай жон бирла маъмур.

Ани кўрмакда ғолибдур ҳаросим,
Сенинг оллингда будур илтимосим

Ки, бу маънидин ўткоргайсен они,
Карам йўлиға бошқоргайсен они.

Эрурмен гар бу навъ этсанг мурувват,
Қиёматқа дегин мамнуни миннат».

Чу они кўрди Шорур асру мазлум,
Келиб аҳволин этти шаҳға маълум

Ки: «Мен йўқ, балки Тенгридур гувоҳи
Ки, бу ишларда йўқ онинг гуноҳи.

Вале келмакда ожиздур бағоят,
Манга қилсанг бу келмакни иноят.

Неким холи десанг, жон бирла қилсун,
Не сўнгра аҳду паймон бирла қилсун».

Кўруб Шорурға ул қиссани ком,
Анинг келмоклигидин кечти Баҳром.

Деди: «Лекин бу кишвар аҳли таъйин
Қила олмоса неким қилса тахмин

Ки, то Хусрав черик чекмиш бу сори,
Не нуқсон бўлмиш андин элга тори.

Ҳам онча важҳ андин элга етсун,
Ани еткурғач ўз мулкига кетсун.

Вале аҳд айласунким, етса филҳол,
Яна бир онча андин қилсун ирсол».

Дегач Шорур ҳукм ул нотавонға,
Эшитгач ҳукм, миннат қўйди жонға.

Неким эл истади тўкти хизона,
Хизона сарф этиб бўлди равона.

Яна онча йибормакка қилиб аҳд,
Ани ҳам еткуруб кўп айлабон жаҳд.

Йиғиб Арман элин фархунда ҳоким,
Қилиб Фарҳод учун радди мазолим

Ки: «Хусравдин не ишким бўлди ҳодис,
Кишиким деса Фарҳод эрди боис;

Неким арз этса нобуду зиёндин,
Олиб заъфини, хушнуд ўлсун ондин».

Бу сўздин шўру ғавғо тушти ҳар ён,
Фигон бирла алоло тушти ҳар ён

Ки: «Ҳақдин боримизнинг илтимоси
Бу эрдиким, анинг бўлсоқ фидоси.

Чу биз йўлида сўз жондин дегайбиз,
Не бўлғай молким, ондин дегайбиз.

Эмас эл ройи бирла ҳукми тақдир,
Неким тақдир анга бўлмиш не тадбир.

Дуосиға ҳамиша муштағилбиз,
Не қилмиш ҳар не қилмиш ҳам биҳилбиз».

Муҳосибларға таъйин этти филҳол
Ки, ул эл ичра қисмат торти амвол.

Тузарга мулк аро ҳашмат асосин,
Тилаб эл ичра Бону ақрабосин.

Бировниким, топиб бориға фойик
Ки, бўлғай салтанат амриға лойик.

Қилиб Арман элининг родшоҳи
Ки, бўлғай кишвар аҳлининг раноҳи.

Қилиб ул адл ойинини бунёд
Ки, адлидин бўлуб вайронлар обод.

Не ерким бузди беандоза Хусрав,
Ани айлаб иморат тоза хусрав.

Бериб Баҳром анга ҳашмат асосин,
Ливоу тожу ганжи бекиёсин.

Топиб ҳам мақдамидин тахт роя,
Солиб ҳам боши узра чатр соя.

Анинг султонлигин чун шоҳи Баҳром,
Нечукким истабон айлаб саранжом,

Тўкуб Чин аҳлиға кўп нақд ила ганж,
Қўлуб кўп узрларким, кўрдунгуз ранж.

Етинг аҳлу аёлингизга ёниб,
Диёру мулку молингизға ёниб.

Алар ҳам чун Кўруб бу навъ сурат,
Басе йиғлаб, вале ёниб зарурат.

Деди: «Хоқонға элтинг бўйла эълom
Ки, торти бир-бирин Фарҳоду Баҳром».

Алар чун туттилар хушлуқ сори йўл,
«Қаёнким бор эсанг сен доғи хуш бўл».

Сираҳни чун бу сўз бирла узотти
Таайюн банд ила қайдин ушотти.

Етиб Фарҳоднинг қабрини зохир,
Улу Шорур бўлдилар мужовир.

Фано туфроғиға чун бўлдилар раст,
Бақо файзи ета бошлоди райваст.

Қўюб шаҳлик, чу қилди хоки раҳлик,
Чу яхши боқти, худ ул эрди шаҳлик.

Навоий фоний ўл, истар эсанг ком,
Нечукким бўлдилар Фарҳоду Баҳром!

Кетур соқий, манга жоми фано бер,
Нечаким они сирқорсам, яно бер!

Магар қилғай мени бу жом райваст,
Алар янглиғ фано туфроғиға раст!

LIII

*Салтанат шажарасининг самараси ва хилофат богининг шажараси, ҳидоят авжида манзил
этган, тамаллуқнинг ниҳоятига етган, риё қасри бунёдин қўнқоргон, балогат айвонида от
чиқоргон, яъни султонзодаи олам Абулфаворис Шоҳғариб¹ Баҳодир халлада давлатуху² мадҳида
бир неча сўз сурмак ва насиҳатомиз нукталар арзга тегурмак, умид улким бу шоҳвор дурларни
туфроғдин олғай ва адосида қулоқ солғай, балки ул гаронмоя гавҳарларни қулоққа солғай*

Жаҳон боғики, рашки нақши Чиндур,
Қаю Чин, ғайрати хулди бариндур.

Бу боғ ичра киши қилса тааммул,
Топар ҳар бир чаман саҳнида юз гул

Ки, бўлғай ҳар бирида рангу бўйи
Вале йўқ рангу бўдек гуфту-гўйи.

Гули хандонда гар бўлса табассум,
Вале булбул киби йўқтур тараннум.

Гулеким бўлса рангу бўйи онинг,
Ҳам ўлса нуктаи дилжўйи онинг.

Намудор ичра гулқирдор бўлса,
Такаллум ичра булбулвор бўлса.

ғариб ўлғай ниҳоятдин зиёда,
Бу янглиғ гулким ўлғай шоҳзода.

Қаю шаҳзода ул кони малоҳат,
Такаллум вақти дарёйи фасоҳат.

Фасоҳат бобида шаҳға қариб ул,
Бори шаҳлар фасиҳи Шохғариб ул.

Зиҳи нутқунг такаллум вақти жонбахш,
Масиҳо янглиғ анфосинг равонбахш.

Не маъни бўлса диққатдин ниҳонинг,
Ҳал айлаб они таъби хурдадонинг.

Кичик ёшда қилиб таъбинг шумора,
Хирад ририни тифли ширхора.

Сенинг зотинггадур бу сўз фуруғи,
Кичик ёшдин улуғларнинг улуғи.

Эрурда кавкаби бахтинг янги ой,
Эрурсен бадр янглиғ оламорой.

Қачонким бадрлиғ торса ҳилолинг,
Қуёшдин бўлғай ортуқроғ камолинг.

Янги ой бадрлиқдин келди маҳжур,
Қуёшдин ҳар кеча касб этмаса нур.

Қуёшлиқ истасанг касби камол эт,
Камол ар касб этарсен, бемалол эт.

Киши таълимдин торса малолат,
Топар илм аҳли оллинда хижолат.

Киши фарзан авону золим ўлса,
Ва лекин нуктадону олим ўлса.

Басо зоҳид кишиким ом ичинда,
Анга муҳтож ўлур ислом ичинда.

Бировким қилса олимларға таъзим,
Қилур гўёки райғамбарға таъзим.

Ҳадис ўлмиш набийдин бўйла ҳодис
Ки, олим келди райғамбарға ворис,

Кишиким бўлса олам родшоҳи,
Анинг умматлиғидиндур мубоҳи.

Бировким илм ила бўлди баруманд,
Ангаким ворис ўлди – бўлди фарзанд.

Эрусен шоҳ — агар огоҳсен сен,
Агар огоҳсен сен — шоҳсен сен.

Чу бўлди нуктадин огоҳ тўти,
Ани дерлар халойиқ шоҳ тўти.

Вале товуским, минг зевари бор,
Не зеварким, бошида афсари бор.

Бу афсар бирла шаҳ д'Эмаслар они
Ки, бор асли ямон Ҳиндустони.

Билик шоҳ айласа хайвоннинг отин,
Не тонг, гар шоҳ қилса кимса зотинг

Шаҳеким, илм нурун торти зоти,
Анинг то ҳашр қолди яхши оти.

Сикандар торти чун илму хунарни,
Не янглиғ олди кўргил баҳру барни.

Анингдек салтанат аҳли кўп эрди,
Қаю бирга бу навъ иш даст бердиғ

Ики минг йил ўтуб юз минг хирадманд,
Бўлуб ҳикматлари бирла баруманд.

Темурхон³ наслидин султон Улуғбек⁴
Ки, олам кўрмади султон анингдек.

Анинг абнойи жинси бўлди барбод
Ки, давр аҳли биридин айламас ёд.

Валек ул илм сори торти чун даст,
Кўзи оллинда бўлди осмон раст.

Расадким боғламиш — зеби жаҳондур,
Жаҳон ичра яна бир осмондур.

Билиб бу навъ илми осмоний
Ки, андин ёзди «Зижи Кўрагоний»⁵.

Қиёматга дегинча аҳли айём,
Ёзорлар онинг аҳкомидин аҳком.

Билик гарчи кўрунур кўзга зийнат,
Вале шаҳларға бордур ўзга зийнат.

Вагар илм ичра бўлмай бирга қонеъ,
Баридин баҳравар бўлсанг не монеъ.

Гузар қил ҳар неча илм ўлса ҳосил,
Чу дин илмиға етсанг айла манзил.

Шаҳ улдурким, шиори илми диндур,
Нединким илми дин илм ул-яқиндур⁶.

Улум ичра ўқусунг юз туман фасл,
Тамоми фаръу, дин илми эрур асл.

Бу дин илмики хомам қилди таҳрир,
Эрур фикҳу ҳадису сўнгра тафсир.

Чу такмил ўлди бу уч илм сен бил,
Яна ҳар илм майлин қилма, ё қил.

Ва лекин тиббу ҳикмат ҳам эрур хўб
Ки, сихҳатдур киши жисмида матлуб.

Қаю жисмеки онинг сихҳати йўқ,
Қилурға Тенгри амрин қуввати йўқ.

Бировким рахта бирла сувни ютқай,
Ўзунг деким, не янглиғ рўза тутқай.

Нетиб қилғай сафодин саждае фош,
Тўшакдин улки олмас лаҳзае бош.

Ул уч дин илмию бу бир бадандур,
Булар муҳтожи яхши, гар ёмондур.

Кўрардин бу улум ўлғач калоли,
Муборак табъинга етса малоли.

Равон тарих сори рағбат айла,
Салотин бирла азми суҳбат айла.

Жаҳондин кўрки кимлар ком олибдур,
Бу эски дайр кимлардин қолибдур.

Қани Таҳмурасу⁷ Жамшиду, Заҳҳок⁸
Ки, ҳар бир олди олам мулкани покф

Назар қилким, олиб неттилар охир,
Неким борин солиб кеттилар охир.

Алар худ кеттилар гар кеч, агар бот,
Вале қолди алардин даҳр аро от.

Бу от гар яхшидур, ёхуд ёмондур,
Қилурға они боис кўр, не фандур.

Қаю фанким шуруъ этмаклик онда,
Кишидин яхши от қолғай жаҳонда.

Қила олғонча ул бўлсун шиоринг
Ки, яхши от қолғай ёдгоринг.

Чу дин илмиға комил бўлди ройинг,
Ҳал этти хотири мушкилкушойинг.

Эмас ҳожат не қил деб кимсадин ранд
Ки, ҳам олимсен ул дам ҳам хирадманд.

Назар қилким не амру наҳй этар Ҳақ,
Ҳақ амру наҳйидин бош чекма мутлак.

Не ким қил деб турар фавт этмагил ҳеч,
Неларким қилма дебутур борчадин кеч.

Вагар ҳикматқа бўлса илтифотинг
Ки, бўлсун Нух умрича ҳаётинг.

Бурун қил ўз мизожингға тааммул,
Не ҳоли бор эконни англа билкул.

Чу таҳқиқ англадинг ҳикмат мусирдур,
Мунгаким не муфиду не музирдур⁹.

Муфид ашёға дойим иштиғол эт,
Вале бор ишда майли эътидол эт.

Неким бўлса музир, бўлғил ҳаросон
Ки, бўлғай табъинга мушкиллар осон.

Неким бўлса мизожингға гуворо,
Анга кўп майл қилма ошкоро.

Бу сўзни аҳли ҳикмат деб дурур хўб,
«Ямондин оз беҳким, яхшидин кўр»¹⁰.

ғизо бўлса муфиду табъ роғиб,
Бас эт табъинг ҳануз ўлғонда толиб.

Бу доғи тормағунча ҳазми комил,
Баданни қилма ортуқ юкка ҳомил.

Агар ҳайвон суйидур ғайри мақдур,
Эрур гар меъда қилмас ҳазм, маъзур.

Бу янглиғ ҳикмат ойинида чуст ўл
Ки, дойим комрону тандуруст ўл.

Вагар тарих сори айлагунг майл,
Муни билгачки не иш қилди ҳар хайл.

Салотинеки бўлдилар жаҳонгир,
Не янглиғ қилдилар ҳар ишда тадбир.

Қаю зулм айлади, қай бир адолат,
Не ишга айлади ҳар бир далолат.

Не ишдин мамлакат обод бўлди,
Қаю ишдин улус барбод бўлди.

Недин торти мамолик истиқомат,
Не ишдин элга юзланди саломат.

Черик ойини не ишдин тузулди,
Адувнинг хайли не ишдин бузулди.

Не навъ иш бирла торти дин иши суд,
Не ишдин охират торти зиёнбуд.

Не иш ҳар шоҳнинг бўлди сифоти
Ки, қолди олам ичра яхши оти.

Топибдур дафъа-дафъа борча таҳрир,
Чу солғунгдур назар бориға бир-бир.

Шак эрмас англабон равшан замиринг,
Анга майл айлагай ройи муниринг

Ки, бу оламда борча судунг ўлғай,
Яна оламда ҳам беҳбудунг ўлғай.

Нечукким, шоҳ тормиш дину дунё,
Санга ҳам етгай ушбу икки маъно.

Бу икки ишни гар қилсанг таваккуъ,
Не ишким шаҳ қилур, қилғил татаббуъ.

Бу маъниларки хомамдур рақамкаш,
Агар худ келмайин табъингға нохуш.

Шак эрмастурки, хангоми ҳавойиж,
Амалға келтуруб, торқунг натойиж.

Етурса нафъи куллий ҳар бир иршод,
Менинг руҳум дуодин қилғасен шод.

Санга бу ранд ҳар дам нафъ бергай,
Дуо қилсанг манга ҳам нафъ бергай.

Кетур соқий, маю кўнглумни шод эт.
Қадимий куллуғум ҳаққини ёд эт!

Ишим чун ранд бермактур раёрай,
Эшит ранду манга тут бир қадах май.

LIV

Бу нома итмомига хома тузмакдин таронасозлиг ва бу ҳангома ихтитомида саъй кўргузмакдин фасонарардозлиг ва башарият иқтисоси била ҳадсиз лоф зоҳир қилмоқдинким ўз нафъига «Ло»¹ дурур — уёлмоқ ва яримчуқ даъво кўргузмакдинким ўз манъига «даъ»² дурур — хиёлатқа қолмоқ ва бедилон аҳзза тушмакдин зоятсиз иззат кўрмоқ ва дилсўхтавор фақр кўргазмак била ниҳоятсиз фараҳ тормоқ, «Алҳамдуллиллоҳил-лази ваффақани мин ифтитоҳиҳи ило ихтитомиҳи; ва саллалоҳу алайҳи ва олиҳи ва асҳоби киромиҳи»³

Манга чун фикрати хуршедся,
Бу олий торам узра берди роя

Ки, гардун қалъасиға рахш сурдум,
Қуёшни гарди маркабдин ёшурдум.

Кумайтим⁴ рўя чун гардунға солди,
Аторуд килку сандуқи ушолди.

Анингдек чирмадим Биржисдин⁵ тож
Ки, боши тайласонға⁶ бўлди мухтож.

Фалакдин ерга сочдим онча анжум
Ки, офоқ ўлди ул анжум аро Ким.

Қолиб анжум аро бу дори шеван,
Дирам остида ул янглиғки, махзан.

Не ахтар, ҳар бири Биржису Ноҳид⁷,
Не Биржису қаю Ноҳиду хуршид.

Сиреҳр авжи уза чун роя тортим,
Қуёш жирми била оламни ёртим.

Бори оламни тутқоч меҳр нури,
Ёруди эл кўзи андин зарури.

Басорат аҳли неким туттилар кўз,
Нечукким ком эди, ёруттилар кўз.

Вале чун кўри модарзод етти,
Бу бериён зиёнинг нафийн этти.

Кўзиким анга кундуз, кеча бўлғай,
Муайяндур жаҳонда неча бўлғай⁸.

Қуёшким солди олам ичра ёғду,
Етишти рашшадин анқоға тегру.

Вале юз мунча гар нур ўлса маълум,
Не маълум айлағай хуффош ила бумғ

Даниларға бировким зарфишондур,
Ешак оллиға тўкмак заъфарондур.

Не торқай кўралак шамъ ўтидин завқ,
Керак рарвона куйгай кўргузуб шавқ.

Гуликим даҳр боғин гулшан айлар,
Насими кўз чароғин равшан айлар.

Нечаким рангу бўйи жонфизодур,
Жуал хайлиға атридин вабодур.

Жуал кўнгли учун боғ ичра булбул,
Деёлғаймуки, руҳафзо эмас гулғ

Жуал андоқки, лўлийи сияҳрўй,
Ясар райваста саҳро даштида гўй.

Ани элтурда нақди жон масаллик,
Нигун айлар бошин чавгон масаллик.

Бу гўй ўлмиш дури ғалтони гўё,
Дема дур, балки нақди жони гўё.

Анинг табъи аро бўлғонни марғуб,
Десунму сору булбулким эрур хўбғ

Жуалға хирмани гул рангу бўйи,
Бил андоқким, анинг булбулға гўйи.

Вале ҳар кимсаким табъи мудикдур,
Билур бу иккидин қай бир муҳикдур⁹.

Ҳамул булбул букун менменки, афлок
Қуше фаҳм айламас мендек шағабнок¹⁰.

Ғами ишқ ичра минг афғони онинг,
Ҳар афғонида минг достони онинг.

Бу гулшан булбули бўстонсаройи,
Дема бўстонсаро, дастонсаройи.

Навоий, ҳаддин ошти сўзда лофинг,
Билинди айни воқеъдин газофинг.

Бу даъви дастгоҳин бир замон йиғ,
Чу даъви ичра маъни йўқ, не осигғ

Қўяй бир лаҳза шоирлиқ шиорин,
Чин айтай ўз шиорим йўку борин.

Мен ул туфроғменким, чархи бебок,
Натижа бермас ондин ғайри хошок.

Йўқ улким гарддек эл фарқин олмиш
Ки, хас янглиғ аёғ остиға қолмиш.

Лагадқўби замондин юз малоли,
Бўлуб олам элининг роймоли.

Нечаким эл аёғидин топиб қўб,
Қуондек тушмайин ҳолиға ошуб¹¹.

Машаққат хайлидин бўлғон сойи раст,
Етиб ул хайл-хайли даст-бардаст.

Гаҳиким сарсари меҳнат етиб тез,
Қилиб ажзосин онинг ваҳшатангез.

Ҳаводис тундбоди қўзғолони
Қазиб бир дамда бунёдидин они.

Айириб бир-биридин узв-узвин,
Демаким узв-узвин, жузв-жузвин.

Ҳавойилар киби бечора айлаб,
Мақоми аслидин овора айлаб.

Уруб гаҳ тоғу гаҳ ҳомунға они,
Чекиб хасдек гаҳи гардунға они.

Қилиб ел хайлидек бир дам жаҳонгард,
Бухор ажзоси янглиғ осмонгард¹².

Чекиб ел ҳўйидин афғонин онинг,
Олиб саргашталиғдин жонин онинг.

Ҳаводис тундбоди чун бўлуб сушт,
Қаро туфроққа они ташлабон руст.

Чу элтиб осмон узра жаҳондин,
Яна туфроққа отиб осмондин.

Ҳамоно кўкка чекмактин хаёли,
Буким, ургай яна туфроққа ҳоли.

Туганмай чархдин бу ранжу ошуб,
Яна етиб ҳаводисдин лагадкўб.

Бало даштида мундоғ бир овуч хок
Ки, мунча кин анга еткургай афлок.

Аёғ остида коҳи дардрарвард,
Яна бир лаҳза бош узра бўлуб гард.

Чу таскин давлатидин топибон баҳр,
Қаро туфроққа ўлтуртуб ани даҳр.

Бу туфроқ торса ҳам бир ерда ором,
Не торқай хасдин ўзга андин айём.

Бу хас ҳам йўқки, андин зода бўлғай,
Сукуну сайр аро балким қўшулғай.

Натижа берса бу туфроқ ила гард,
Хасу хошок ўлур, йўқ сабзау вард.

Бўлур ул навъ туфроқ ҳамки деҳқон,
Ичи фикрида боғлаб юз гиреҳ қон.

Бериб сурмак била жисмиға хориш,
Юзига бал хутутидин нигориш.

Чекиб ҳифзи учун даврида девор,
Қилиб дойин ҳисори оҳанивор.

Сочиб ҳар навъ гулдин дона анда,
Чу сочти гом қўймай ёна анда.

Етишмай анда ёт элнинг аёғи,
Не ёт элким, узуб ёт ўтни доғи.

Ўтурмай¹³ вақтидин бир лаҳза суйин,
Тамаъ айлаб бу сувдин обрўйин.

Топиб мунча навозиш қил тааммул
Ким, ул туфроқ невчун бермасун гул.

Муқаррардур очилмоқ қилса оханг,
БЭрур бир ранг гул йўк, балки юз ранг.

Бўлуб оламға зийнат рангу бўйи,
Чиқиб булбуллариинг ҳою ҳўйи.

Мени хокига ҳам чархи сабукгом,
Сукун манзилғаҳида берса ором.

Тараддуд меҳнатидин шод қилса,
Улус бедодидин озод қилса.

Маҳол уммид ила ҳар бир жафокеш,
Дамо-дам урмаса бағримға юз ниш.

Бўлуб минг ғусса ўқиға нишона,
Замирим бўлмаса занбурхона.

Топиб таскин жафогарлар ҳужуми,
Терукдин тинса кўнглум марзу буми.

Чу кўрмай ком шаҳдин ҳар табаҳкор,
Мени қилмоса оллинда гунаҳкор.

Биров бўлса шаҳ оллинда муотаб,
Мени қилмоса ул ишда мухотаб.

Бўлуб мундоқ ғаму ранжимдин огоҳ,
Тараҳҳум айласа аҳволима шох.

Нишотим боғида бир фикр қилса
Ки, гоҳе ғунчадек кўнглум очилса.

Йигирми тўрт соат кеча-кундуз,
Йигирми тўрт дам урсам нафас туз

Ки, андин вақтима етса хузуре,
Бировдин тормага кўнглум футуре.

Рақам қилгон Паришон номалардин,
Ёзилгон рабти йўқ хангомалардин.

Ҳамоно тезтак айлаб қаламни,
Равонроқ торта олғаймен рақамни.

Ҳам ўлғай бу рақамдин санъати кўр,
Ҳам ўлғай санъатида диққати кўр.

Вагар толеъ бўлуб куллий мададгор
Ки, бўлмай ахтари бахтим ҳасадгор.

Фароғат кунжида бир гўша тутсам,
Мени эл, мен доғи элни унутсам.

Бори ашғолдин шаҳ тутса маъзур
Ки, бўлсам сўз демок шуғлиға маъмур.

Яна шоҳ илтифоти бўлса гоҳ-гоҳ
Ки, бўлса назм ё нозимдин огоҳ.

Сўзумга гаҳ бериб ислоҳдин зеб,
Гаҳи инъоми этса сўзга тарғиб¹⁴.

Деёлмасменки, Хусрав ё Низомий,
Ва ё назм аҳлининг сархайли Жомий

Нечукким чектилар тил ханжарини,
Саросар олдилар сўз кишварини.

Алар ўтрусида мен ҳам чекиб тиғ,
Чекарга сўз синонин қилғамен биғ.

Вале Ҳақ лутфиға элтиб раноҳи,
Шаҳ иқболидин истаб такягоҳи.

Деёлғайменки, кўп айлаб тазарруъ,
Буларға айлай олғаймен татаббуъ

Ки, арз этсам манга етмай малолат,
Ҳаводоримға юзланмай хижолат.

Бўлуб аҳсанта лафзи элга ойин,
Етишгай шахдин эҳсон, доғи таҳсин.

Низомий олса Бардаъ¹⁵ бирла Ганжа,
Қадам Рум аҳлиға ҳам қилса ранжа.

Чекиб Хусрав дағи тиғи забонни,
Юруб фатҳ айласа Ҳиндустонни.

Яна Жомий ажамда урса навбат¹⁶,
Арабда доғи чолса кўси шавкат.

Агар бир қавм, гар юз, йўкса мингдур,
Муайян турк улуси худ менингдур¹⁷.

Олибмен таҳти фармонимға осон,
Черик чекмай Хитодин то Хуросон.

Хуросон демаким, Шерозу¹⁸ Табрез¹⁹
Ки, қилмишдур найи қилким шакаррез.

Кўнгул бермиш сўзумга турк жон ҳам,
Не ёлғуз турк, балким туркмон ҳам.

Не мулк ичраки бир фармон йибордим,
Анинг забтиға бир девон йибордим²⁰.

Бу девон тутти ул кишварни андоқ
Ки, девон тузмагай дафтарни андоқ.

Неча дафтар қаро қилғаймен охир,
Жиҳатсиз можаро қилғаймен охир.

Навоий неча дегунг сўзни ҳазён,
Бу ҳазёнларни қўй, бир Генгрига ён.

Сўзинг ҳазён, магар уйкудадурсен
Ки, маъни қасдидин осудадурсен.

Бу ғафлат уйкусидин бир кўз очқил,
Юзунгга ашк – уйқу дафъи сочқил.

Уруб юзга надомат ашкидин сув,
Магар кетгай кўзунгдин бўйла уйқу.

Бу сув йўқ кўзни қилғай уйқудин пок,
Кўнгулни доғи қилғай қайғудин пок.

Демон кўзу кўнгул хангомасин ҳам
Ки, пок этгай амалнинг номасин ҳам.

Надомат ашкидин ҳар зори ғамнок,
Юб этса номаи аъмолини пок.

Ул ашкин абри раҳмат ёмғури бил,
Не ёмғур, фазл баҳрининг дури бил.

Илоҳий, сўзни чектим реч дарреч,
Ҳижо тумори янглиғ сарбасар ҳеч.

Кимон қилмон хатокоре ўзумча,
Хато ҳам сарбасар тормон сўзумча.

Ўтуб умр этмайин бир сафҳа оро
Ки, бўлмай юз варақ журм ошкоро.

Чу мушкафшон бўлуб хомам қароси,
Бўлуб ул мушқлар номам қароси.

Ва лекин мен неча бўлсам хатокор,
Бихамдиллаҳ, сен эрмассен жафокор.

Манга гарчи хато сондин фузундур,
Санга баҳри ато ондин фузундур.

Чу тушса баҳри афвунгга талотум,
Ажаб йўқ юз жаҳон журм ўлмоғи Ким.

Киши ўз журмидин не узр қўлғай
Ким, ул дарё аро бир қатра бўлғай.

Агарчи қатра бўлди эрса нопок,
Бўлур ул дамки, тушти баҳр аро пок.

Чу баҳри афвунг ўлса узрхоҳим,
Недур мен-менки, не бўлғай гуноҳим.

Карамдин айласанг журмумни нобуд,
Санга йўқтур зиён, кўртур манга суд.

Сўзум хўб эрса раҳмат айла ҳамроҳ,
Вагар дедим ёмон: астағфируллоҳ.

Бихамдиллаҳки, бу ғам достони,
Фироқ аҳлиға мотам достони.

Тугатмай номаи умрумни айём,
Висол айёми янглиғ торти итмом.

Чу тарихи йилин онглай дедим туз²¹,
Секиз юз сексон эрди доғи тўкқуз.

Навоий сайр этиб сўз бўстонин,
Рақамзад қилди чун бир достонин.

Чу қолмай достондин нукта боқий,
Тутуб соғар тўла бер турфа соқий.

Лаболаб чун етиб ул жом райваст,
Дамо-дам сўз демакда ул бўлуб маст.

Вале бу достон қилгунча мастур,
Кўп айтиб сўз, бағоят бўлди махмур.

Кетур соқий, анга бир дўстгоний
Ки, туткай дўстларға дўст они!

Манга тутқилки, сўзни кўтах эттим,
Тинай бир лаҳза чун манзилға еттим.

ШАРҲ ВА ИЗОҲЛАР

I

Муқаддима ўрнидаги бу боб адабий анъанага кўра, «хамд» – Аллоҳ таолонинг мақтовига бағишланган бўлиб, Навоий яратувчининг кудратини таърифлаб, унинг иродаси билан қаламга олмоқчи бўлган ғоявий нияти ҳақида сўз юритади.

1. Байтнинг биринчи мисраси арабча: Маънолар эшикларининг очилиши сенинг (яъни Оллоҳнинг) мақтовинг билан, деган мазмуни билдиради. Кейинги мисрада эса, шоир сўз ўйини санъатини ишлатади – «фатҳ» сўзининг икки маъносидан фойдаланади: маънолар эшикларининг кўнглимга «очиб» бер ва уларни «забт» этишни насиб қил, мазмунида қўллади.

Кейинги байтларда шоир маънолар хазинаси кулфига кўлининг калит бўлишини, шу восита билан барча умидларига етишишни тилайди, ана шу маънолар хазинасидан оламини, олам аҳлини манфаатдор этишни умид қилади. Бу байтларда «махзан», «дурафшон», «гавҳартош», «дур», каби сўзлар мажозий, яъни кўчма маънода ишлатилади. Улар мазмун, маъно билан алоқадор бўлиб, буни бадиият ҳақидаги илмда «истиора» санъати деб юритилади.

II

1. Навоийнинг «Фарход ва Ширин»и боблари сарлавҳалари бошқа дostonлааридаги каби маълум ғоявий ва бадиий функцияларни бажаради. Шоир уларда асос-эътибори билан ҳар бир бобдаги етакчи ғояни изоҳлаб беради. Шунингдек, улар бадиий жиҳатдан ҳам муайян вазифани ўтаб, ўқувчининг бобда баён этиладиган воқеаларга муносабатини белгилашга хизмат қилади.

Бу боб сарлавҳасида шоир араб ёзувидаги ҳарфлар ифодасига ишора қилиб, шавқ достони бўлмиш «Фарход ва Ширин»да сарвақдлар бўйига ўхшаш «алиф», бинафша сочлар жингалагига ўхшаш «лом»ларда «Оллоҳ» сўзи назарда тутилишини ёзади. Бинобарин, бу ерда Навоий худо таърифи берилишини баён қилади.

Бу бобда шоир ёзишга киришаётган «Фарход ва Ширин» достонининг умумий талқини, ундаги қаҳрамонлар, персонажларнинг мухтасар тавсифини беради, «дард боғи» дея таърифланган ишқ билан алоқадор барча ҳаяжон ва изтироблар ҳақида ёзади. Шоир холиқ – яратувчи худо саноси – мақтовига киришар экан, энг аввало, у инсон кўнглини ишқ гулшани, бу гулшанда эса ишқни хазинага айлантирганлигини мадҳ этади. Ишққа «жаҳонни куйдирувчи» кудрат бахш этадиган яратувчи хусни, гўзаллик таърифн эса Навоий давридаги кенг тарқалган тасаввуфдаги пантеизм таълимоти тушунчаларита алоқадордир. Бу таълимот «илғор фикрли мутафаккирлар учун ҳаёт ва инсонни куйлашга кенг имконият туғдирар ва ўз даври учун тараққийпарвар йўналиш эди. Демак, Навоийнинг яратувчи гўзаллигини куйловчи илҳомли мисраларини дунё ва коинот гўзаллигининг тавсифи деса бўлади» (Қаюмов А. «Фарход ва Ширин» сирлари. Тошкент. 1979. 6-бет). Бобнинг аввалги етти байтида шоир яна мажозий маънодаги «дард боғи», «лола», «гул барги», «сунбул», «оқар сув», «ғунча», «оташин вард» (Кизил гул) каби сўзлар орқали ишқ, унинг аламлари, изтироблари ҳақида сўз юритади. Буни шоир илми бадеъдаги уйғунлаштириш санъати воситасида амалга оширади. Шунингдек, бобдаги «қазо Фарходи амри раҳнамуни» мисрасидан то «Келиб кам зарралардин доғи Хусрав» мисрасигача бўлган қисмда «Навоий қазони Фарходга, осмонни Фарходга алоқадор Бесутун тоғига, ақлни Чин ҳоконининг вазири Мулқорога ва Суқротга, тунни Хусрав Парвезнинг оти Шабдезга, қадарни Фарходнинг дўсти Шопурга, ажални отасини ўлдирган Парвезнинг ўғли Шеруяга, замонни Парвезнинг созандаси Нигисога ўхшатган ҳолда «ширин», «тилисм» сўзлари Бесутун, Хусрав ва унинг хонандаси Борбад номларини тилга олиб, муқаддимани достонининг мундарижасига уйғунлаштирган» (Рустамов А. Навоийнинг бадиий маҳорати, 149-бет). Айни

чокда, бу ўхшатишлар замирида шоир дoston мундарижасида қаҳрамон ва персонажлар фаолиятни қайси кўламда кечиши, улар дostonда ижобий, салбий роль ўйнайдими ёки ўткинчимидеган масалаларга ҳам эътиборни жалб этади.

2. Фафхам – арабча (ундов сўз). Тушун! Англа! Дикқат қил! демақдир.

3. Валлоҳу аълам – арабча: худо билувчандир демақдир.

Бу байтда шоир яна ўша пантеистик таълимотларга кўра яратувчи билан яратилганлар бири-бирига ошиқ, буни идрок этиш керак, демоқчи бўлади.

4. Моарафнок – арабча: сени керагича билмаганмиз, маъносини билдиради.

5. Навоий ёзишга киришаётган дostonнинг персонажлари таърифини бош қаҳрамон Фарҳоддан бошлади. Маълумки, ўз манмаларини фольклордан олган Фарҳод образи Фирдавсий «Шоҳнома»сида Афросиёбнинг жанговар сипоҳсолори сифатида тилга олинади. Даставвал бу образ Низомийнинг «Хусрав ва Ширин» дostonида асосий персонажлардан бири сифатида киритилади. Низомий Фарҳоди халқ намояндаси, тошйўнар уста. У оқил ва инсонпарвар, ғоят саводли ва паҳлавон. Фарҳод гарчи дoston сюжети ривожидида асосий роль ўйнамаси-да, муаллифнинг етакчи ғоясини тушунишда аҳамияти каттадир.

Хусрав Дехлавийнинг «Ширин ва Хусрав» дostonида эса Фарҳод олий насаб шаҳзода, тақдирга тан берувчи бахтсиз ошиқ қилиб тасвирланади. Фарҳод образини илк дафъа биринчи ўринга кўчириб талқин қилган шоир озарбайжон адабиёти тарихида Низомий анъаналарини давом эттирган, форс тилида ижод қилган Ориф Ардабилий (XIV аср) эди. Лекин Орифнинг Фарҳодида қатор манфий жиҳатлар, жиддий қусурлар мавжуд. Фарҳод ўз хунар ва муҳаббати ила Хусравдан жуда устун кўтарилса-да, муҳаббатга муносабати ва шахсий маънавияти жиҳатдан ундан фарқланмайдн. «Фарҳод ўзининг севгилиси Гулистонни тезда ёдидан чиқаради». «Муаллиф ўз қаҳрамони (яъни Фарҳод) ўлимини унинг Рум Қайсари ўғли Гаройни ўлдирганлиги билан алоқадор қилиб талқин қилади... Бу эса образ қимматини озайтиради» (Арасли Н. Ариф Ардабили ва онун «Фэрҳаднамэ» поемаси. Баки, 88–89-бетлар).

Алишер Навоий ўз дostonида Фарҳодни асосий, марказий қаҳрамон қилиб олди. Уни том маънода ижобий қаҳрамон сифатидаги янгича талқинини берди. «Фарҳод образида ўз даврининг илғор ғояларини куйлайди, халқ оmmasига хос қатор олижаноб хусусиятларни идеаллаштиради» (Ҳайитметов А. Навоийнинг ижодий методи масалалари. 93-бет).

6. Хито – Чин (Хитой) мамлакатининг шимолидаги вилоят номи (Синцзян ёки Кошғар кўзда тутилади) (Фарҳанги забони тоҷик, 471-бет).

7. Мулкоро – Навоий асарларида Чин хоқони вазирининг номи. У ғоят донишманд ва тадбиркор қилиб тасвирланади.

8. Моний – Ибн Фатак (216–276) – монийлик таълимотининг асосчиси. Шарқ ривоятларида уни машҳур наққош ва рассом деб таърифлайдилар. Унинг муқаддас китоблари ниҳоятда гўзал миниатюралар билан безатилган эмиш, монувийсоз–монийча қилиб ишлаш; Дostonда Фарҳод учун Хоқон йил фаслларида мослаб курдирган тўрт қасрни беаган наққош устанинг номи.

Бу байтда эса шоир Фарҳоднинг кўнгли қасри Моний коргоҳидек гўзал ва нақшпардоз қилиб яратилган, демоқчи.

9. Сукрот – Сократ (мил. ав. 470, 469–399) қадимги юнон файласуфи. Навоий дostonда Сукротни ақл ва ҳикматда беназир бир хирадманд сифатида талқин қилади.

10. Ширин – бу ерда шоир сўз ўйини ишлатган: Навоий ўз салафлари Низомий ва Хусрав Дехлавий Ширинни жаҳон аҳлига ёқимли, тотли образ қилиб яратдилар, демоқчи. Айтиш керакки, Ширин баъзи маъхазлар, афсона ва дostonларда гоҳ эронлик, гоҳ оромийнасаб, ё румли, ёки армани деб берилади. Низомийда у озарбайжонлик, Навоийда эса арманияликдир.

Низомий Ширини ғоят гўзал ва ақлли, иродали ва мақсад йўлида изчил бўлиб, сосонийлар подшоҳи Хурмуз ўғли Хусрав Парвезни севади. У ҳатто Хусрав Парвез Византия қайсарининг кизи Марямга, Исфаҳон гўзали Шакарга уйланганида ҳам нечоғлик ғам-алам чекмасин ўз

севгисига содиқ қолади. Уни канал қазувчилар орасидаги тошкесар Фарход севиб қолганида ҳам Хусравдан воз кечмайди. Охири унинг қонуний хотини бўлиб қолади. Шириннинг халқи фаровонлиги йўлида Хусравни кайфу-сафо, ҳашамдор маишатлардан қайтариш, мамлакат ва халқ тақдири билан машғул бўлишга даъват этиш каби олижаноб интилишларини Низомий мадҳ этади. Марямнинг ўғли Шеруя тожу-тахтга, Ширинга эга бўлиш мақсадида ўз отаси Хусравни ўлдирганида, Ширин эрининг жасади устида ўзини ҳалок қилади.

Хусрав Дехлавийда Ширин анча сушт, севгида ҳам барқарор бўлмаган (Хусрав Парвез ва Фарход севгиларига жавобда иккиланади), ҳатто Фарход ўлимидан кейин Хусравдан ўч олиш мақсадида унинг хотинини заҳарлаб ўлдиришгача етиб боради. Бинобарин, Хусрав Дехлавий талқинида Ширин ватани ва халқи қайғусини чеккани ўз аксини топмайди.

Навоий эса Ширинни ҳар жиҳатдан мукамал, Фарходнинг муҳаббатига лойиқ, унга вафодор бўлган қаҳрамон қилиб яратади. «Навоий тасвирида у ниҳоятда гўзал ва бу гўзаллик эса унинг руҳий дунёсининг асосини ҳам ташкил қилади. Навоий Ширинни элнинг бахту саодати, юртнинг ободонлиги тажассуми сифатида ҳам тасвирлайди». (Эркинов С. Фарход ва Ширин // Ўзбек адабиёти тарихи. II. 242-бет).

11. Хусрав – Шарқ халқлари оғзаки ижоди ва ёзма адабиётида кенг тарқалган образ. Унинг тарихий илдизи сосоний подшоҳларидан Хусрав II Парвез (VI аср охири) фаолиятига қадалади. Бадиий адабиётда, чунончи, Фирдавсийнинг “Шоҳнома»си, Низомийнинг «Хусрав ва Ширин»ида идеал шоҳ. Алишер Навоийда эса Хусрав мутлақо салбий қаҳрамон сифатида талқин этилади.

12. Шабдез – қора тусли от. Хусрав отининг номи. Бу байтда шу сўз орқали ҳам кеча қоронғулигига, ҳам отга ишора қилинмоқда.

13. Шопур – Эроний машҳур рассом (қ. XXXIV боб. 2-изоҳ).

14. Шеруя – Хусрав Парвезнинг ўғли.

15. Никисо – Хусрав Парвезнинг хос машҳур машшоқларидан.

16. Зухра – Венера, Шарқда эрта тонгда, Ғарбда кечкурун порлаб кўринадиган ёрқин юлдуз. Қадим юнонларда муҳаббат маъбудаси сифатида тасвирланган. Зухра баъзан Ноҳид номи билан ҳам аталади. Зухра гўзаллик, муҳаббат ҳамда мусиқа ҳомийси ҳисобланади.

17. Борбад – Борбуд – Хусрав Парвезнинг машҳур ҳофизи. Бадиий адабиётда умуман яхши хонандани англатади.

18. Баҳром – Миррих– Марс сайёраси. Илми нужумча Баҳром ҳарбий ишлар ҳомийси саналган.

19. Бесутун – Биҳистун (Биҳиштун)–Шимолий Эронда, Ҳамадон шаҳридан 100 км. ғарбда тоғ оралиғидаги қоя. Бу қоя ривоят ва афсоналарда кўпинча Фарход номи билан алоқали ҳолда тилга олинади. Фарход шу тоғ этакларида канал қазиган, шу тоғни кесиб йўл очган қаҳрамон сифатида тасвирланади.

Шоир ўз достони «Фарход ва Ширин»ни минглаб машҳур Бесутун ёдномаларидан юксак деб таърифлайди. Бу билан адабиётдаги муболаға санъатини қўллайди, айтиш чокда “фахрия” санъатидан ҳам фойдаланади.

III

1. Бу боб «Муножот» деб аталса-да, унда Навоий инсонни йўқликдаги ҳолати, сўнгра, вужудга келиши, гўдаклиги, ҳаёти тўғрисидаги фикрларни баён этади. Шоирнинг инсон яратилгач, илоҳ ихтиёрида бўлади, у тақдир белгилаган ишларнигина бажаради, биннобарин, инсон йўл қўйган хато, гуноҳлар учун айбдор эмас, унга шуларни аввалдан раво кўрган ўша яратувчи айбдордир, – дея билдирган фикрлари унинг инсон ҳимоясида нечоғлик қатъий турганлигини кўрсатади (Қаюмов А. «Фарход ва Ширин» сирлари, 10-бет).

2. Мустафо – арабча танланган, сараланган, сайланган демақдир. Муҳаммад пайғамбарнинг лақаби. Бу ва олдинги мисраларда Навоий илоҳга мурожаат қилиб, шу асарни яратишда мададкор бўлишни илтижо қилади, бу йўлда Муҳаммад пайғамбардан ҳам шафоат етишишини истади.

IV

Бу боб анъанавий наът, яъни Муҳаммад пайғамбар таърифига бағишлангандир.

1. «Вашшамс била Валлайл» – Қуръон сураси.
2. “Ва саллаллоҳу ало шамси жамолиҳи ва зилли камолиҳи” – арабча: ва Оллоҳнинг раҳмати унинг жамолининг қуёши ва камолининг соясича бўлсин.
3. “Кофу”, “нун” – ва ҳарфларининг номи бўлиб, улар қўшилса, «кун» сўзи юзага келади. Диний таълимотга кўра, худо азалда мавжудотни пайдо қилишда шу сўз билан буйруқ берган дейилади.
4. Қурратул-айн – арабча: кўз равшанлиғи; кўз қорачиғи. маж. фарзанд.
5. «Кавн» – мавжудлик, борлик, дунё; кавнайн – икки дунё (у дунё ва бу дунё).
6. Арш – осмоннинг энг юқори жойи.
7. Курсий – бу ерда осмон маъносида.
8. Мусҳаф – Қуръон.
9. Батҳо – Макка атрофидаги тоғ оралиғида бир дара номи; маж. Макка кўзда тугилади.

V

Бу боб анъанавий «Меърож» (пайғамбарнинг кўкка чиқишига бағишланади.

1. Миназ-зулумоти илан-нур – арабча: зулматдан нур билан маъносини билдиради.
2. Нуран ало нур – арабча: нур устига нур, демақдир.
3. Ноҳид – қ. Зухра.
4. Аторуд – Уторид – Меркурий сайёраси. Форсча Дабир ҳам дейилади. У ёзувчиларнинг, санъаткорларнинг, умуман донишмандликнинг ҳомийси ҳисобланади.
5. Муштарий – Юпитер – форсча Биржис ҳам дейилади. Илми нужумда Муштарийни «Саъди акбар» (юксакликдаги жой) ва «Фалак қозиси» деб ҳам юритилган жойи, олтинчи фалакда эмиш.
6. Рафраф – қанот қоқиб.
7. «Мотағо» – Муҳаммад пайғамбар мадҳ қилинган оятдан бир сўз.
8. «Мозоғ» – Муҳаммад пайғамбарнинг кўзи ва ўзи мадҳ қилинган оятнинг бош сўзи.
9. Қоба қавсайн – икки ёй оралиғи, икки ёй оралиғича масофа. Бу ерда шоир ора яқинлигига киноя қилади.

VI

Бу боб сарлавҳасида Навоий ижодкор қалами таърифини ва ўз салафлари «Панж ганж» («Беш хазина») муаллифи Низомий ва «Хамса» яратувчиси Хусрав Дехлавийларга ўз муносабатини баён қилади.

1. «Панж ганж» – буюк озарбайжон шоири Низомий Ганжавий (1141–1203)нинг 5 достондан иборат туркуми кўзда тугилади. Низомийнинг ўзи 5 достонини «Хамса» деб атамаган, ундан кейин бу соҳада қалам тебратган шоирлар, жумладан, Хусрав Дехлавий уни биринчи «Хамса» муаллифи деб атаганлар.
2. Байязаллоҳу таоло авроқа жаройимиҳо – арабча: Оллоҳ таоло унинг гуноҳлари (битилган)

варақларни оқласин (яъни, унинг гуноҳларндан ўтсин) демакдир.

3. Бу ерда шоир қаламни таърифлаб, унинг тез юрарлиги ва қора из қолдиришини учқур қора отга ўхшатади.

4. Байтнинг мазмуни: чопганида куйруғини байроқ каби кўтаради. Унинг бошдан оёғи қулоғидек тилингандир. Бу ўринда шоир қамиш қаламнинг хат ёзиш жараёнидаги ҳолатини тасвирламоқда. Айни чоқда, «қалам» сўзининг луғавий маъноси (кесилган, кесик)дан киноя ишлатиб сўз ўйинидан фойдаланади.

5. Бу байтда қора сиёҳда битилган ҳарфлар қимматбаҳо қора мунчоқ тошга ўхшатилади.

6. Жавф – луғ. маъноси қорин, бўшлиқ. Бу ерда қамиш қаламнинг ичидаги бўш ковак кўзда тутилади.

7. Сўз Низомий Ганжавий ҳақида боради. «Ганжа ором» иборалари орқали бу буюк шоир Ганжада дафн этилганлиги англатилади. Кейинги байтларда Навоий Низомийни ҳазинадорга, унинг маъноларга тўла асарларини ҳазиналарга ўхшатиб таърифлайди. Кимки бу ҳазинага ўғирлик қилмоқчи бўлса, фалак унинг бошига тошлар ёғдиради. Улар орасидан дўстлар гавҳар, душманлар эса чақиртош топадилар. Ана шу гавҳар, дурлар кўнгилга ўрнашса; уни ҳазинага айлантиради, дейди шоир.

8. Ҳиндуйи зод – Навоий Ҳиндистонда яшаб ижод этган, Низомийдан сўнг «Хамса» яратган Хусрав Дехлавий (1253–1325)ни кўзда тутди.

9. Хизр – афсоналарга кўра, «Оби ҳайвон» (тириклик суви)ни топган ва ундан ичиб, ҳамиша тирик юрадиган сирли кароматлар соҳиби. Адабиётда Хизр ғойибдан пайдо бўлиб, йўлдан адашган мусофирларга кўмак этувчи ҳам деб тасвирланади. Хизр яшиллик ва идрок тимсоли ҳисобланади. Бу ерда бир неча ташбих ишлатилган. Шоир Хусрав Дехлавийни ана шу Хизр пайғамбарга, Ҳиндистонни қора тунга ўхшатади. Бунда халқининг ранги қора бўлганига ҳамда Хизр зулмат ичида ҳаёт булоғини топганлигига ишора қилинади. Хусрав Дехлавийнинг равон шеърятини ана шу афсонавий ҳаёт булоғига нисбат берилади.

10. Чашмаи ҳайвон – тириклик суви чиқадиган афсонавий булоқ. Уни қора зулмат мамлакатидан Хизр қидириб топган, дейдилар.

11. Қақнус – афсонавий қуш. Унинг тумшугида кўп тешиқлар бор бўлиб, улардан таралган ҳазин овозлардан мусиқа яралар эмиш. Навоий «Лисон ут-тайр» достонида Қақнуснинг гўзал тасивирини беради. Унга кўра, Қақнус Ҳиндистонда бўлар, баланд дарахтлар бошига ин солар экан. Бу қуш умри бўйи хас-хашак, чўп, териб, катта хирмон йиғар, ҳаётининг охирида шу хирмон устида ҳазин оҳанг билан сайрар экан. Унинг дилкаш навосини эшитган бутун ўрмондаги қуш ва ҳайвонлар йиғилар экан. Охири Қақнус шундай аламли бир нола қилар эканки, ундан хирмонга ўт туташиб кетар ва шу ўтда ўзи ҳам ёниб кетар экан. Хирмон кули остидан янги бир Қақнус боласи пар ёзиб чиқар секин-секин парвоз қилиб, яна ўша отаси шуғулланган иши – хас-чўп теришга уннаб кетар экан. Навоий бу ерда Хусрав Дехлавийни Қақнусга, унинг шеърятдаги мусиқийликни, дил ўртовчи ҳазинликни Қақнуснинг сайрашига ўхшатади.

12. «Маҳ то ба моҳи» – айнан: «балиғдан ойгача» деган мазмуни билдиради. Бу ибора «ердан кўккача» маъносида ишлатилади.

13. Бу ўринда Навоий Низомий Ганжавийдек улуғ шоир достонларига жавобан «Хамса» ёзишлик осон иш эмас, демоқчи бўлади. Кейинги байтларда шоир Низомийни филга, Хусрав Дехлавийни ҳам гарчи кичикроқ эса-да, филга ўхшатади. Уларнинг шавкат ва қувватидан мадад тилайди. Узини эса ҳайқирувчи филга ўхшатади, у сўз ўрмонини эгаллаб олишни орзу қилади.

14. Бу бобдан бошлаб, деярли ҳар бир боб шоирнинг соқийга мурожаат тарзида ёзилган асосан 2 байтли (баъзан 3 байт), агар таъбир жоиз бўлса, миниатюр «соқийнома»лар бериб боради. «Бундай парчалар шоирнинг ҳар бир бобда тасвирланган воқеа ёки муаммога муносабати, хулосаси ҳамда ички кечинмаларини ифода қилувчи бир восита – лирик

лавҳалардир» (Исоқов Ё. Навоий лирикасининг асосий жанрлари. Ўзбек адабиёти тарихи, II том, 101-бет). Баъзан эса шоир бу хилдаги лирик чекинишларда кейинги бобда қаламга олинадиган воқеа ёхуд масалаларга ишора ҳам қилади. Бу ерда соқийга мурожаат қилиб шоир: ҳар икки шоир (Низомий ва Хусрав Дехлавий) ёди учун кўш жом – икки пиёла қадах келтир. Уни ичиб Жомий майининг мадҳига киришай,– дейди.

15. Жомий (1414–1492) – форс-тожик адабнётининг улуғ му-тафаккир намояндаси Абдурахмон Жомийнинг нисбаси ва таҳал-лўси. Жомий Навоийнинг яқин дўст, ҳамкори эди. Навоий ундан фақат адабий ва илмий жиҳатдангина маслаҳат олмай, балки ва-зирлик лавозими тақозоси билан давлат ишларида, сиёсий ва иж-тимойй фаолиятида ҳам маслаҳатлар олиб туради. «1476– 1477 йиллар орасида у Жомийни ўзига пир сифатида танлагаа эди. Бу уларнинг дунёқарашидаги яқинлиқни кўрсатувчи энг ха-рактерли моментдир» (Ҳайитметов А., Мирзааҳмедов а М. Алишер Навоийнинг ҳаёт йўли. Қ. Ўзбек адабнёт тарихи. II том. 63-бет). Жомий ўлимидан кейин Навоий унинг хотирасига бағишлаб махсус «Ҳамсат ул-мутаҳаййирин» (Ҳайратланганлар бешлиги) асарини ёзган.

VII

1. Бу боб сарлавҳасидан унинг Абдурахмон Жомий мадҳига бағишлангани маълум бўлади.

2. Зиндапили Жоми (XI–XII) – Жомда туғилган машҳур-мутасаввуф шоир Абу Наср Аҳмад бинни Абдулҳасаннинг лақаби. Унинг таҳаллуси «Аҳмади Жомий» бўлган. Навоий у билан Абдурахмон Жомийни таққослаб, Низомий ва Хусрав Дехлавийларнинг шеърятдаги иқтидори икки филча бўлса, Жомийнинг кучи юз филча, тасаввуф бобида эса Зиндапилнинг ўзига тенг, дея муболағали таърифлайди.

3. Нафъи вужуд – тасаввуф истилоҳи – «ўзликни йўқотиш» демакдир.

4. Икки жаҳон – бу дунё ва охираат маъносида.

5. Олами кубро – айнан: улуғ олам, бутун коинотни англатади. Тасаввуфда эса инсон, инсон қалби демакдир. Шоир Жомий камолотини назарда тутмоқда.

6. Мақсади ақсо – айнан: энг олис, қарийб етиб бўлмас мақсад; бу ерда инсон ва унинг юраги, қалби мазмунига эга.

7. Олами суғро – айнан: кичик олам, тасаввуфда эса бу дунё кўзда тутилади.

8. Бу ва кейинги байтларда Навоий Жомийни денгизга, унинг асарларини денгиздаги дурларга, қаламини гавҳар сочувчи, ичи шакар билан тўла найшакарга ўхшатади. Сўнгра уни дуо қилиб, мадҳиялар ўқийди.

VIII

Бу бобда Навоий дostonни ёзишга нималар сабаб бўлганини баён этади. Унинг эътирофича, бу дostonни яратиш орзуси – таманноси пайдо бўлгач, бепоён дурру гавҳарлар денгизига чўмади, яъни кўп мутолаа қилади, ўйлайди.

1. Қоқум хори ила нақб келтурмак – айнан: қоқум (яъни майин жунли) ҳайвоннинг туки билан чуқур қазимок. Шоир бу иборани қийин машаққат билан амалга ошади, деган маънода ишлатади.

2. Зарурий бўлди авзоиға тағйир – айнан: унинг авзоини ўзгартиш зарур бўлди. Навоий бу мисрада ўз асарини салафлар дostonидан бошқача, фарқли қилиб яратиш фикри зарур туғилганини билдиради.

3. Навоий «Фарҳод ва Ширин» дostonини ёзишга ундаган сабаблардан бири – ўзининг муҳаббат севгиси бўлиб, бу ишқнинг алам ва изтироблари эди. Шоир кейинги байтларда ўз маҳбубаси, у туйфайли ўзига етишган азобу укубатлар баёнини беради.

4. Байтнинг мазмуни – шоир кўнги қўйган маҳбубасининг овозаси Фаранг (Европа), Хито (Кошғар) ва Чин (Хитой)га ҳам етиб борган эди, яъни Фарбада ҳам Шарқда ҳам маълум эди, демокчи бўлади.

5. Байтнинг мазмуни – менда бу ғамдан ақлу ҳуш қолмаган бир пайтда ғойибдан нидо (ориг.– суриш) келди, дейди. Кейинги байтларда ана шу нидони шарҳлаб шоир: Ахир сен бу ғамларга гирифторм бўлишдан аввал қаламинг ўткирлашиб қолган, Хизрга ўхшаб, қоронғи зулматдан тириклик сувини халққа сочган эдинг яъни яхши асарлар билан халқни баҳраманд қилган эдинг, деб ёзади.

6. Бу байтда «Ҳайрат ул-аброр» режаланиб, ёзиб тугатилгани айтилади. Кейинги байтларда Навоийнинг машаққат билан меҳнат қилиб, дур ва жавоҳирларга тўла хазинага эришгани, яъни тер тўкиб ижод қилиб, бебаҳо асарлар яратгани таърифланади.

7. Байтнинг мазмуни: ғойибдан келган нидо шоирни телбаликни вайроналарда қолдириб, яна бир ганж сори қўл сунишга, яна бир кон қазилшга, яъни янги бир асар ёзишга киришишга даъват этади. Кейинги байтларда кон қазилш учун Фарход билан ҳамсуҳбат бўлиш, унинг қайроқ тошида тешани тезлаб олиб, иш бошлаш лозимлиги маслаҳат кўрилади.

8. Бу байтда сўз «Хамса» дostonларидан бири («Ҳайрат ул-аброр») ёзилгани, энди иккинчисига («Фарход ва Ширин») киришиши ҳақида бормоқда. 9. Хотиф– ғойибдан овоз берувчи.

10. Пир – айнан: Қари, кекса; маж. бирор диний – руҳоний гуруҳнинг бошлиғи, раҳбари, сўфийлар бошлиғи. Бу ерда шоир Жомийни кўзда тутди.

11. Бу ва кейинги байтлардан Жомий ҳам биринчи хотиф айтгакларини таъкидлагани, уларни шоир қабул қилгани ва дуо олиб ўз ҳужрасига равона бўлгани англашилади.

IX

1. Бу боб сарлавҳасида Навоий дostonини ёзишга киришар экан, асарнинг режасини тузиб олгани, турли афсоналар, тарихий манбаларни кўриб чиққани, шу мавзуда ёзилган дostonларда йўл қўйилган хатоларни тузатиб, ўз ғояларини қай тарзда ифода этимоқни ният қилганини ёзади. Бунда у ғоят образли қилиб: «Маъно нафосатлари матоъини ғойибдан келган савдогарлардан ҳаётим нақдини бериб, латофат уйининг келинчаклари учун сотиб олмоқ ва жон ипи ва киприк игнаси билан намойиш ва оро либосини тикиб, бу бокиралар қадларига солиб жилвалантирмоқ»,– дея баён қилади (Навоий. Фарход ва Ширин. Насрий баён муаллифи Ғафур Гулом, матнни айрим тўлдиришлар билан қайта нашрга тайёрловчи Ҳайитметов А. 13-бет).

2. Бу байтнинг мазмуни: менга юлдуздек кулиб турган толеим юқори манзил – «Хамса»чилик яратишдек юксакликдан жой тайёрлади. Кейинги байтларда бу жойни фаришталар келиб ўз парлари билан супургани, осмон юлдузларидан кўз ёши тўкиб, у ерга сув сепгани ҳақида сўз юритар экан, шоир Шарқ шеъриятидаги ёпиқ истиора санъатидан фойдаланади.

3. Шарқда маҳсус мажмар (мижмар) деб аталган манқалга қора рангли дарахт чўплари – удни ташлаб, ёқимли хид таратиш одати қадимдан мавжуд. Ҳиндистоннинг Кумор деган шаҳарида эса энг яхши уд бўлар экан. Бу байтда шоир ана шунга ишора қилмоқда. Кейинги байтларда Навоий қаламини йўниб, ёзишга киришар экан, саодат ва иқбол кириб келиб уни муборакбод этганлари таърифланади.

4. Бу байтда шоир «тупроқ кўтарсанг, катта тепадан кўтар», кейинги байтда эса «тупроқ олсанг олтин бўлсин» каби халқ мақолларини ишлатиб, шеъриятдаги «ирсоли масал» санъатини қўллаган.

5. Насри тойир–айнан: бургут; маж. бургутга ўхшаб кўринувчи. юлдузлар туркумининг номи. Уни «Уқоб» ҳам деб юритилади. Бу ерда шоир дoston ёзишга киришар экан, хатто

осмондаги юлдузлар туркуми – насри тойир ҳам ҳиммат қанотини қоқиб гардун қоронғулигида сайр қила бошлади, дейди.

6. Бу ва кейинги байтларда Навоий ёзилажак асари янги бўлиши лозимлигини, аввал шу мавзуда яратилган дostonларни такрорламаслик кераклигини таъкидлайди. Бошқача қилиб айтганда, шоир ўзига асос мақсад қилиб, адабиётга янгилик беришни ният қилиб олганлигини билдиради. Бу соҳада қалам тебратганлар назм денгизидан ажойиб дурлар қўлга киритганини, лекин анча олий қиммат дурлар ҳамон қолиб ётганини баён этиб, уларни олиб чиқиш ва ўз дилрабо асаримга безак қилиш менга муяссар бўлди, – дейди.

7. Бу байт мазмунида Навоий ўз дostonининг рангларга бой, ундаги воқеалар ҳам, қаҳрамонлар ҳам ғоят оташин бир тарзда, таъсирчан қилиб яратилганлигини билдиради.

8. Бу ва кейинги байтларда шоир ушбу жомдан май ичганлар, яъни шу мавзуда дoston ёзганларнинг барчаси Хусравнинг маддоҳи бўлиб қолдилар. Улар унинг мулкига, расм-русмлари, қўшинию имкониятларини Шабдез отининг учқурлигию Борбад исмли хонандасининг сайраши, Шопур деган яқинининг узлуксиз хийла-фириблари, Бузург Уммид номли вазирининг хушомадгўйлиги унинг (яъни Хусравнинг) гоҳ Марям (Рум қайсарининг қизи), гоҳо Шакар (Исфаҳон гўзали) исмли хотинларн хузурида ором олишию Ширинга шоҳона ошиқлик изҳор қилишини мадҳ этдилар. Уни ҳақиқий муҳаббат ойини бўлган дарду бало, азобу изтироблардан бегона бўлган эрка бир шоҳ сифатида талкин қилдилар. Тўғри, улар ора-сира Фарҳод ҳақида ҳам сўз юритдилар. Уни шунчаки тоғлардаги бир тошйўнар қилиб, Ширин васлида елиб-югургани учун Хусрав томонидан ўлдирилганини баён қилдилар, – дейди. Кўринадики, уларда Фарҳод образи эпизодик характерга эга.

9. Бу байтда Навоий ўз салафларидан бошқача йўл тутганини, асос эътибори билан меҳнатнома (меҳнат – машаққат, ранж, алам маъносида) мазмунини шарҳ этганлигини уқдиради.

10. Навоий Фарҳод ҳақида ҳазин бир дoston яратиб, унда Фарҳод ва Ширинни тараннум этишни муносиб кўргани бу ва кейинги байтдан англашилади. Бинобарин, Навоий ўз салафларидан бутунлай бошқача йўл тутди. «Хусрав образини тамомил салбий қилиб беради ва ҳаёт логикасига мос деб топади. Навоий эксплуататор табақаларнинг кирдикорларини, уларнинг ижтимоий башарасинн фош этишда ўз салафларига нисбатан жуда олдинга кетди, адабиётда халқчилликни ҳар томонлама чуқурлаштириб, гуманизм байроғини жуда баланд кўтарди» (Ҳайитметов А. Навоийнинг ижодий методи масалалари. 68-бет).

11. Ашраф – шу мавзуда қалам тебратган шоир. Навоий у ҳақда ўзининг «Мажолис ун-нафоис» асарида қуйидагиларни. ёзади: «Дарвешваш ва номуродшева киши эрди. Ва кийиз бўрк устига курчуқ чирмар эрди. Ва эл била дағи омизиши оз эрди. Кўпрак авқот «Хамса» татаббуъига сарф қилур эрди, то ул китобни тугатур тавфиқи топти. Воқиан ўз хурди ҳолига кўра ямон бормайдур...» (Навоий. Мажолис ун-нафоис. Илмий-танқидий матн. 1961. 13-бет).

12. Навоий бу мавзуда яна бир номаълум шоир қалам тебратганини ёзади.

Адабиётшуносликда Навоий кўзда тутаетган шоир XIV аср ярмилирида Шимолий Озарбайжоннинг Ардабил вилоятида яшаб ижод қилган Ориф Ардабили бўлиши эҳтимол, деган (Орасли Н. Мухтэсэр Азэрбайчан эдэбийати тарихи. I. 118 с.) масалани биринчи бўлиб Ҳ.Орасли кўтариб чиққан эди. Кейинчалик Ориф Ардабили ва унинг «Фарҳоднома» асарини махсус тадқиқ этган Ҳ. Орасли бу тўғридаги фаразияни тасдиқловчи ва баъзи шубҳа уйғотувчи фактларни келтиради (Орасли Н. Ариф Ардэбили ва онун «Фэрҳаднамэ» поемаси, 157–159-бетлар).

X

Бу боб Султон Хусайн Бойқаро мадҳига бағишланади.

1. Шоҳ Ғозий – бу ерда Султон Ҳусайн Бойқаро (1438–1506)нинг лақаби, бошқа ҳукмдорларга нисбатан ҳам қўлланилади. 1469 й.дан умри охирига қадар Хуросонда ҳукмронлик қилган Ҳусайн Бойқаро Алишер Навоийнинг мактабдош дўсти эди. У «Ҳусайний» таҳаллуси билан шеърлар ёзган, соҳиби девон шоир ҳам бўлган. Ҳусайн Бойқаро қаламига насрий «Рисолаи Ҳусайн Бойқаро» ҳам мансуб. Унда Ҳусайн Бойқаро Навоийнинг лирик шеърлятига ва «Хамса»сига юксак баҳо беради, шундай улкан санъаткор, улуғ инсон билан бир давр, бир давлатда яшаш бахтига мушаррафлигидан, айниқса у билан дўст бўлганлигидан шукроналар айтади. Навоий ҳам ўзининг «Мажолис ун-нафоис», «Муҳокамат ул-луғатайн» ва девонлари дебочаларида Ҳусайн Бойқаро ижодини, унинг ўзбек тили ва шеърляти равнакига қаратилган фаолиятини алоҳида таъкидлаб ўтади.

2. Ҳайдар – айн. шер демакдир; пайғамбарнинг куёви Алининг лақаби. Шоир бу ерда жанг майдонида Ҳусайн Бойқаронн шерга ўхшатмоқда.

3. Жамшид – Эроннинг афсонавий шоҳларидан. У қурол-аслаҳа, ипак ва ранглар ихтиро қилган, улкан бинолар қурдирган экан. Унинг даврида одамлар фаровон яшаган, хасталик нима, ўлим нима билмаган эмиш. Бунда кибр-хавога берилиб кетган Жамшидни жазолаш учун худо истилочи Заҳҳокни юборган, у Жамшиднн арра билаи икки бўлиб ташлаган эмиш. Бадиий адабиётда кўпинча Жамшиднинг сеҳрли жоми қаламга олинади. Гўё унда Жамшид ўз замонида истаган одам ва жойларни кўра билар экан. Навоий Ҳусайн Бойқарони ана шу Жамшид тахтига ўтирган деб таърифламоқда.

4. Каён – қадим афсонавий Эрон шоҳлари сулоласининг умумий номи. Фирдавсий «Шоҳнома»да қаламга олинган Каюмарс, Кайқубод, Кайковус, Кайхусрав каби шоҳлар шу сулолага мансубдир. Шоир Ҳусайн Бойқарони ана шундаги олий насаб шоҳларнииг жомидан май ичган, – дейиш билан унинг олий насабига ишора қилмоқда.

XI

Боб Ҳусайн Бойқаронинг ўғли Бадиуззамон Мирзо мадҳига бағишланади.

1. «Халладаллоҳу мулкаҳу ва аббада давлатаҳу» – «Худо мулкини ва давлатини абадий қилсин» (Шоҳ исмидан кейин айтиладиган ёки ёзиладиган ибора).

Бадиуззамон Мирзо – Ҳусайн Бойқаронинг катта ўғли. Отаси ўлгандан кейин (1506) Хуросон тахтига ўтиради ва Шайбонийхон келганда унга қарши урушда мағлубиятга учраб (1507 й. 20 май), Шоҳ Исмоил сафавий ҳузурига қочади. Усмонли турк султони Султон Салим Шоҳ Исмоил билан урушиб Табризни ишғол қилгач (1514), Бадиуззамонни Истанбулга олиб кетади, У ерда кўп ўтмай Бадиуззамон вабо касалидан вафот этади. Қабри Айюб Ансорий қабристониди.

Алишер Навоий бу шаҳзодага катта умидлар боғлаган эди. У билан Султон орасида низолар пайдо бўлганида Навоий уларни мурсага келтириш учун, ўғилнинг ота измида бўлиши учун тинмай ҳаракатлар қилган эди. Навоийнинг «Муншаот» таркибидаги қатор мактублари, дostonларидаги бағишловлар бу фикрга далилдир.

2. “Насрун миналлоҳ” – арабча: ёрдам Оллоҳдандир.

3. Биржис (Буржис) – Муштарий – Юпитер сайёраси. Бу байтда шоир шаҳзодани таърифлаб, унинг юзини куёшга, юзидаги терларни Зухра ва Муштарийларга нисбат беради.

4. Боғи нав – Ҳирот атрофидаги гўзал боғлардан бири.

XII

Бу боб сарлавҳасида Чин хоқонининг таърифи берилади, унинг бефарзанд экани ва Фарходнинг туғилиши ҳақида сўз кетиши баён этилади.

1. Адам шабистонидин вужуд гулшанига келгани – айнан: йўқлик қоронғи кечасидан борлик гулшанига келиши, яъни дунёга келиши, туғилиши.

2. Афридун – Фаридун – қадимги Эрондаги пешдодийлар сулоласига мансуб подшоҳ. Навоийнинг «Тарихи мулуки Ажамда ёзишича, баъзи манбаларда уни Жамшид набираси, бошқаларида эса Тахмурас (Жамшиднинг ака ёки укаси) авлодидан деб қайд қилинади. Фаридун золим ва одамхўр шоҳ Заҳҳокка қарши темирчи Кова – Коваи оҳангар исёнига қўшилиб Заҳҳокни ўлдиради. Навоий Фаридунни «яхши ахлоқли ва одил» эди деб таърифлайди. Фаридун ўзининг хазина – бойлиги билан машҳур. Бу ерда шоир Фарходнинг отаси Чин хоқони фазилатларини Фаридунга ўхшатади.

3. Қорун – ниҳоятда катта бойликка эга афсонавий шахс, лекин у ўта хасис бўлган эмиш. Диний ривоятларга кўра, у Мусо пайғамбар айтганларига амал қилмаган, бунинг учун худо бутун бойлиги, хазина, саройлари билан ер қаърига киритиб юборган эмиш. Бадиий адабиётда Қорун давлатмандлик ва хасислик рамзи каби ишлатилади. Бу ерда Чин хоқони хазинаси Қорунниқидан юз минг марта ортиқ эди, деб таърифланади.

4. Кишвардих – айнан: мамлакат берувчи. Бу байт мазмунида «қарам», «тобе» маъносида келади.

5. Кишварситон – айнан: мамлакат олувчи. Бу ерда «ҳукмдор» маъносини англатади.

6. Бу ва кейинги байтда шоир образли қилиб: – даврон хоқон бармоғига шундай бир узук такдики, бу узукнинг кўзида оташин лаъл парчаси ёниб тургандек эди. Унинг юзида ишқ сирлари ёзилган, ичида эса дард, аламлар тумори ўйиб битилган эди, – дейди. Навоий шундай қилиб, Фарходнинг дунёга келишидаёқ уни ишқ нури ва оташи билан йўғрилган, ана шу ишқ изтиробларига маҳкум этилган эди, дея ўқувчиларини огоҳлантириб ўтади.

7. Сиёвуш – қадимги афсонавий қаҳрамон, Эрон шоҳи Кайковуснинг ўғли. Фирдавсийнинг «Шоҳнома»сида ёзилишича, уни паҳлавон Рустам тарбиялаган. Сиёвушга ўғай онаси Судоба ошиқ бўлиб қолади. Сиёвуш уни рад этганда Судоба тухмат қилади. Оташпараст (ўтга, оловга толпинувчилар) одатига кўра, Сиёвушнинг отаси унинг поклигини исботлаш учун оти билан гулхандан ўтказади. Шу ондаёқ аланга гулшанга айланади. Сиёвуш Туронга, унинг подшоҳи Афросиёб паноҳига қочади. Афросиёб кизи Фарангизни бериб, Сиёвушни ўзига куёв қилиб олади, лекин кейичалик саройдаги фитналар натижасида ундан бадгумон бўлиб, бошини кестиради. Шарқ поэзиясида «Сиёвуш қони» тушунчаси жуда кўп учраб туради. Бу байтда шоир Фарходнинг поклиги, дард элининг шоҳи эканлигини таъкидлаш учун гўё уни Сиёвушнинг ўт ичида сайр қилиб юрганида туғган фарзандидек, деб таърифлайди.

XIII

Бу боб сарлавҳасида Фарходнинг дунёга келгач, чеҳрасида муҳаббат излари намоёнлиги, кўнгли эса ғаму дардларга тўла эканлиги, у шижоат билан йигитлик машқларини ўрганганлиги баён этилади.

1. «Ал-асмоу танзилу мин ас-само» – арабча: исмлар осмондан тушади, демакдир.

2. Хуш, худ, бехуд, дархўрд, сархуш, нохуш каби «вов» ёки «замма» билан ёзиладиган сўзлардаги «вов»ни «вови маъдула», яъни «ўзгартирилган вов» дейилади. Шу сўзлардаги бу ҳарфни «алиф» (а)га айлантириб, «хаш», «хад», «бехад», «дарард», «сархаш», «нохаш» қабилда талаффуз қилиш мумкин. Лекин ёзувда «вов» сақланади.

3. Бу ва юқоридаги уч байтнинг мазмуни: унинг, яъни Янги туғилган гўзалнинг (юзида шоҳлик ёғдуси, нури) фар кўзга ташланиб тургани сабабли бу нурдан еру кўк ёришиб кетди.. «Ҳиммат», «Иқбол» ва «Давлат» (бу сўзларнинг аввалидаги ҳарфлар « » « »«») юз кўрсатиб, шу ёғдудан зийнат топдилар.

Бу жавҳарлар, яъни қимматбаҳо маънолар гўдакка тааллуқли деб тушунилгач, уларни бир-

бирига қўшилса, «Фарход» () исми -келиб чиқади. Бу санъат Шарқ поэзиясида муаммо деб аталади. Кейинги мисрада яна шу муаммо йўли билан «ёғду» () ни байт ҳодийси (яъни) тўғри йўлга солди (улар бириктирилиб ном чиқарилди) ва шахзодага дарҳол «Фарход» номи қўйилгани айтилади.

4. Бу ва аввалги уч байтда Навоий дейдики, ишқ гўдакнинг покиза зотини кўргач, «Фирок», «Ҳажр», «Оҳ» билан «Дард» (араб ёзувида «Фарход» исмидаги қисқа «а» харфи ифода этилмайди, у «фатха» орқали талаффуз қилинади) сўзларидан биринчи харфларини бириктиради ва «Фарход» исмини чиқаради. Бу билан шоир бу номнинг яна бир тузилиш таркиби ва унинг зимнидаги маънони баён этади.

5. Мофиззамир – арабча, айнан: замиридаги; бу ерда «кўнглидаги» маъносида келган.

6. Абжад – қадимги араб алифбосининг сирасини кўрсатувчи саккизта шартли сўзнинг биринчиси ва шу уйдирма сўзлар бирикмасининг номи. Бундаги ҳар бир ҳарф маълум бир сон қийматига ҳам эга бўлгани учун ҳарфлар тартибида алифбо эмас, балки рақамларнинг ўсиб бориши назарга олинган. Ўша даврда, кейинлар ҳам мактабларда «абжад»ни махсус тахтага ёзиб, болаларга ҳарф танитилган ва ҳарфларнинг сон миқдори ёдлатилган. Шоир шунга ишора қилмоқда.

7. Сухо – Ҳулқар туркумидаги хира кўринадиган юлдузнинг «оми. Бу ерда шоир Фарходнинг мерганлигини таърифлаб, шундай хира Юлдузни ҳам нишонга ола олар эди, – дейди.

8. Турки фалак – маж. Миррих – Марс сайёраси. Миррих Шарқ адабиётида уруш, жангчилик ҳомийси маъносида Баҳром ҳам дейлади. Шоир Фарходнинг жанговарлик яроғларини мохирлик билан эгаллаганини мактаб, у ўқ отганда Миррих ҳам офарин ўқийди, демоқчи.

9. Албурз – Эльбурс тоғи. Шоир бу ўринда ҳам иғроқ санъатини ишлатиб Фарход ўз гурзиси билан унинг чангини чиқариб юборади, дейди.

10. Баҳром – қ. Миррих.

11. Ҳут – айнан: катта балиқ; маж. ўн иккинчи офтоб буржи (зодиак)нинг номи, февраль–март ойларига тўғри келади.

12. Асад – айнан: арслон; маж. офтоб буржларидан бешинчисининг номи, июль–август ойларига тўғри келади.

Бу ва олдинги байтларда Навоий яна ўша иғроқ санъатини, ақлга номувофик, ҳаётда мумкин бўлмаган муболағани ишлатади. Фарход ханжарининг зарбидан Ҳутнинг бағри эзилиб сувга айланиб кетиши, панжаси билан Асаднинг бўйинини узиб олиши мумкин, деб таърифланади.

13. Рўйинтан – айнан: бронза танали; Фирдавсийнинг «Шоҳнома»сига кўра, Эрон шоҳларидан Асфандиёрнинг лақаби. Унинг танасига зарба етказиб бўлмас экан. Шоир Фарходнинг танасини, унинг кучини Асфандиёрдан ортиқ деб таърифламоқда.

XIV

Бу боб сарлавҳасидан Фарходнинг йигитлик чоғларида ўйнаб-кулиш ўрнига ғам-андух чекиб, булбулдек фиғон қилиши, бундан дилтанг бўлган хоқон ўғлини овутиш учун тўрт қаср бино қилиш режасини тузгани маълум бўлади.

1. Бу ва аввалги уч байтнинг мазмуни: найрангбоз ўйинчилар бевафо осмонга ўхшаб кўкнинг айлана муҳра (бу ерда «муҳра» найрангбозларнинг жомчалар остида яширадиган соққалари маъносида ишлатилган) ўғирлаган эдилар. Улар ўз найранглари кўрсатар эканлар, фалак ҳар лаҳзада ўн марта панд ер (яъни ғайратланар) эди. Улар тунни ёритиб, кундузни қоронғилатар, сувдан ўт ёндириб, ўтдан сув чиқариб сепар эдилар. Шуълали ўтдан исирик кўкартириб, ўргимчакнинг торига темирчининг сандонини осиб кўяр эдилар. Шоир бу ўйинчилар санъатини куй-қўшиқлар шод эта олмаган, аксинча, уни янада дарду ғам гирдобига

солган Фарҳодни бироз бўлса-да, кўнглини очиш учун намоиш қилинганлигини ғоят маҳорат билан таърифлайди.

2. Байтнинг мазмуни: яна бир ёзлик қаср қурилса, у нозу неъматларнинг бўстон саройи бўлса.

3. Байтнинг мазмуни: яна бир куз фаслига мослаб қаср қурилса, унинг бўёқлари хазон рангидек сариғ бўлса.

4. Байтнинг мазмуни: яна бир қишлик қаср қурилса, унга оқ рангли Хитой матолари тўшасалар.

XV

Бу бобда Навоий Хоқоннинг вазири Мулкоро афсонавий Эрам боғига монанд 4 қаср қурилишига саркор ва меъморлар тайин қилиб, иш бошлаб юборгани, Фарҳоднинг эса хунармандлар санъатини томоша қилиб, тоштарош Қоран ишидан хайратга тушиб, унинг санъатини ўрганиш иштиёқида ёнгани баён этилади.

1. Эрам – Эрам, жаннатга ўхшаш гўзал ва хушҳаво боғнинг номи. Уни Од қабиласидан афсонавий золим Шаддод барпо қилган, дейилади.

2. Қоран – дostonдаги тоштарош устанинг номи.

3. “Кан-нақши фил-ҳажар» – арабча: «тошга ўйилган нақшдек» маъносини англатади.

4. Боний – дostonдаги меъморнинг номи.

5. Бу байтда шоир баланд ҳавоза устидаги роза – бинокор устани фалакдаги Зухал юлдузига ўхшатмоқда. Навоий бу тўрт қаср қурилишини шундай маҳорат билан тасвирлайдики, ишнинг режаланишидан то бинолар қад кўтаргунга қадар бўлган меҳнат жараёнини ҳаётий, реал тарзда тасаввур қилиш мумкин. Муҳандису меъмор, наққошу тошкесар, пахсачилару гиштчилар, темирчилару рассомлар, ишбошилару пардозчиларни, уларнинг мўъжизакор меҳнатини шоир алоҳида таърифлайди. Айниқса, ишнинг қизгинлиги, ҳамма ўз ўрнида муайян иш билан ёниши, елиб-югуриши, меҳнат жараёни ҳақида катта, қайноқ меҳр билан сўз юритилади.

6. Кўҳи-Қофи – бутун ер юзини ўраб турадиган афсонавий тоғнинг номи.

7. Шоир бу ва кейинги байтларда Фарҳоднинг Қораннинг санъатига қойил қолиб, унинг теша ва тошга пардоз берувчи метини нима сабабдан ҳеч бир зарар топмай осонликча тошларни йўниб, ўйиб гул ва нақшлар солаётгани ҳақидаги саволига Қораннинг берган жавобини баён этади. Ҳамма гап уларни яшашда сув беришга боғлиқ экан, бу сирни эса доно уста ҳеч кимга ошкор қилмас экан. Фарҳод катта иштиёқ ва завқ билан Қоран санъатини кузатиб туриб ўрганиб олади ҳамда ўзи унинг ёнида астойдил ишга тушиб кетади.

XVI

Бу боб сарлавҳасида Фарҳоднинг Қорандан тошйўнарлик, Монийдан наққошликни, бошқа хунар ва санъатларни бутун нозикликлари билан ўргангани, тўрт қаср қурилиши тугалланиб, уларда Хоқон Фарҳод учун базмлар тузгани ҳақида сўз кетади.

1. Бу ва аввалги байтнинг мазмуни зилзила пайтида тоғ остин-устун бўлиб кетганидек, тун қоронғулиги чекинганида, қизил куёш тоғ устида тахт қурди. Субҳ – тонг фалакни мраммаранг қилди. Куёш осмон чўққисига кўтарилганда томоша қилгани Жамшид (шоир Фарҳодни кўзда тутди) отланди, яъни эрталаб тонг отгач, Фарҳод (яна Қоран санъатини кўргани) қурилишга отланди.

2. Бу байт мазмунидан: Фарҳод тош йўниш санъатини шу қадар эгаллаб оладики, юзта Қоран унинг қошида шогирддек туйиларди, – деган маъно англашилади.

3. Қаламзан – наққош Моний кўзда тутилади.

4. Корфармо – айнан: иш буюрувчи; бу ерда Фарҳод кўзда тутилади.
5. Навоий ҳар бир қаср боғида бир ҳавз (ҳовуз) бунёд этилгани, улар ҳар фаслга монанд қилиб безакланганини ёзади.
6. Байт ул-ҳарам – айнан: хос уй, ўз аҳли бўлмаган кишилар киритилмайдиган ичкари ҳовли; маж. Каъба. Бу ерда қаср Каъбадек покиза ва гўзал демоқчи шоир.
7. Маъкулу машруб – арабча: ейладиган, ичиладиган (яъни емиш ва ичмиш) маъносида.

XVII

Бу бобда Фарҳоднинг тўрт фаслда тўрт қасрда тузилган базмларда асло кўнгли очилмагани, Хоқоннинг унга илож қила олмагани баён этилади.

1. Бу байтда образли қилиб кундуз ва кечанинг баробар келиши, Наврўз байрами кунларига ишора қилинади.

2. Шоир бу байтда унинг мазмунини тўлароқ ва латофатлироқ очиш учун «гулнор» сўзининг икки мазмуни, яъни анор гул ва арабча «нор» – ўт, олов сўзи бирикмасидаги «ўтли гул» маъносидан ғоят ўринли фойдаланган. Бу санъатни Шарқ шеърлятида «ийҳом» деб аталади.

3. Бу ва кейинги байтда шоир дарахтни товусга, япроқларни эса тўтининг патига ўхшатади, баъзи япроқлар қушнинг қовурсун деган майда патчалари обкаш – энг ингичка томирлардан сув шимса, бошқаси Хизрга ўхшаш яшил рангли шохлик тожини боши узра қўйганлигини таърифлайди.

4. Байтнинг мазмуни: норанж дарахти (яъни апельсин дарахти) олтиндан хазина яратиб (яъни олтин ранг мевалар солиб), баргидан сариқ либос кийган эди.

5. Байт мазмуни: шамол сув ичида олтин сочувчилик қилди, (яъни) сув юзига сарғайган хазон тўкди.

6. Бу байт мазмуни: хазон наққоши боғ саҳнини олтин билан қоплаш (зарҳал қилиш) учун боғдаги (дарахтларнинг) барглари зарга айлантлар (яъни хазон қилар) эди.

7. Бу ва кейинги 5 байтда Навоий қиш фаслининг ғоят гўзал тасвирини беради. Байтлар мазмуни: ел дарахтлар баргшш совурғач, совуқ сув симобини мрамарга айлантларди. Ҳаво ҳам булутдан кулранг пўстин кийди, булут ҳам ҳавога симоб сочди. Қаҳратон қишнинг заргаридек, тиниқ сув болаларига кумуш лавҳалар тайёрлаб берди. Булутдан томган ҳар қатра сув совуқнинг зўридан оламга марварид доналари бўлиб ёғилар эди. Ариқнинг сув олинадиган жойи ҳалқумдай бўлиб, совуқ унинг оғзидан тўкилган сўлақайини ханжарга айлантларди. Осмон тундан кўмир қилиб, кечқурунлари унга шафақдан ўт ёкиб турларди.

7. Бу ва кейинги байтнинг мазмуни: совуқ иссиқликнинг ҳароратини камайтларди, оловдан учқун учирмай қўйди. Ўтдан қолган қизиқ кўрнинг синжобчалик (яъни силовсин, мўйи ўсиқ, олмахон терисидан тикилган пўстин) ҳам иссиғи йўқ, ёниб турган шуъла эса олтойича (яъни, олтой қизил тулкисининг терисидан ишланган пўстин) ҳам илиқлик бермас эди.

8. Бу ва кейинги байтларда Навоий Фарҳоднинг яна ўша куйдирувчи дардли оҳлар тортиб, ано – ғам-аламларга тўла жонни ўртовчи нолалар қилгани, биров йиғласа у ҳам зор-зор йиғлагани, эл озоридан кўнгли ортиғроқ озор топгани..., биров ишқдан ҳикоя бошласа, у такрор-такрор эшитишни истагани, ҳажрдан сўз бошланса, икки кўзидан қонли ёшлар оққани ҳақида ёзади. Хуллас, Хоқон ўғлини кўнгли учун нимаики қилган бўлса, хато эканини тушунади ва бундан ҳайрон қолиб саросимага тушади.

XVIII

Бу боб сарлавҳасида шоир Хоқоннинг подшоҳлик тожини Фарҳодга бермоқчи бўлгани, унинг эса отасидан узр сўраб рад этгани баён қилинади.

1. Бу байтнинг мазмуни: бу мамлакат устида шоҳлик ноғорасини чалган зот сўз сипоҳига шундай тартиб беради. Бу ерда ушбу дostonни куйлаётган шоир шундай хикоя қилади, демоқчи.

2. Бу ва кейинги байтнинг мазмуни: Бургут ва Куйканак (Илвасин – майда парранда овлайдиган кушларнинг бир тури)ни тутиб, овга солсалар унинг ишини буниси қила олармиди. Агар арса – шахмат тахтаси бўм-бўш қолса ҳам ундаги шоҳ донаси ўрнини байдақ – пиёда эгаллай олармиди?! Бу сўзларни Фарход Хоқоннинг тож таклифига жавобан айтади.

3. Бу ва кейинги 10 байтда Фарход узрхоҳлик билан: – мен ҳали ёшман, вазифа эса улуғ. Шу чоққача барча ишлардан ғофил, ёлғиз айшу-ишрат билан банд эдим. Энди шоҳ иноят қилса-ю мен бирор кичик хизматга жиддийроқ машғул бўлсам, унинг ривожи ва касодини тушуниб етсам, хатоларимни тузатиб турилса, маълум тажриба орттиргач, ҳар қандай ҳукм бўлса, бажонидил бажарсам, – дейди.

XIX

1. Ойнаи Искандарий – Искандар ойнаси. Афсонага кўра, Искандар томонидан темирга сайқал бериб яратилган ойна. Гўё унда Жамшиднинг жомидагидек, шу аснода бўлаётган нарсаларни кўрса бўлар экан. Искандар (356–323) эрамиздан аввал яшаган македониялик Филиппнинг ўғли. Жуда ёшлигиданоқ ҳарбий салоҳият пайдо қилиб, Эрон, Арабистон, Ҳиндистон ва бошқа мамлакатларни ишғол қилган. Бадиий адабиётда Искандарга бағишланган асарлар жуда кўп. Жумладан, Низомий, Хусрав Дехлавий, Жомий ва Навоийларнинг махсус дostonлари шулар жумласидандир. Уларда Искандар қудратли ҳукмдор, идеал шоҳ тимсолига айланган.

2. Бадиий адабиётда «Искандар ойнаси» тушунчаси кўп ишлатилади. Бу боб сарлавҳасида шоир Хоқоннинг Фарходни ўз хазинасига олиб киргани, унинг эса олтину жавоҳирларга назар солмай Искандар ойнаси билан қизиққани ва ойнада ажойиб нарсалар кўрингани ҳақида ёзади. Бу байтда Навоий инсон тафаккурига юксак баҳо беради. Фарход тилидан айтилган мисраларда инсон ниманики бунёд этишга қодир бўлса, унга фикрлаш замирида эришади, деган фалсафий тушунча ифодаланади.

3. Афлотун – Платон – асл номи Аристотель (мил. ав. 428/427. Афина – 348/347) – қадимги юнон файласуфи, антик фалсафадаги объектив-идеалистик оқимнинг асосчиси. 407 йилларда Сократ (Сукрот) билан танишиб, унинг энг яқин шогирди бўлиб қолган. Афинада машҳур файласуфлар мактаби – «Платон академияси»ни яратган. Хамсанавис шоирлар Ивкандар атрофидаги олим, мутафаккирлар орасида Афлотунга айрича ўрин ажратган-лар, уни донишмандлар раҳбари сифатида таърифлаганлар. Бу ерда Навоий Искандар ойнасини ҳар бири Афлотунга тенг келадиган 400 нафар доно олимлар яратган, дейди.

4. Байт мазмуни: Хоқоннинг ҳикмати бўлган бу кўзгуда ажиб бир тилсим яширингандир.

5. Бу ва кейинги байтларда кўзгуда яширинган тилсимни очиш учун уч манзилни ўтиш лозим: биринчисида аждаҳо, иккинчисида Аҳраман, учинчисида янада мушкулроқ сир бор. Уларни енгиб ўтилса, тўртинчи манзил келади, унда тоғ ва ичида ғор бор. Ғорда Сукрот яшайди. Агар у тирик бўлса, барча мушкулларни очиб беради, агар оламдан ўтган бўлса унинг руҳига сиғинилса, мақсад ҳосил бўлади, деган мазмун баён этилади.

6. Букрот – Гиппократ (мил. ав. 460–375)–машҳур юнон ҳаками, илмий тиббиётнинг асосчиларидан бири. Унинг «Китоб ал-фусун» («Афоризмлар») номли китоби жуда машҳур. «Гиппократ қасамёди» – шифокор бурчи ва хулқ-атворининг қисқача таърифи шу олим қаламига мансуб деб ҳисобланади. Бу ерда Навоий Сукрот ҳакимни билимдон, донишмандликда замонасининг Букроти деса бўлади, – дея таърифламоқда.

XX

Бу боб сорлавҳасида Фарходнинг Юнон мамлакатига боришга азм этгани, Хоқон Мулкоро билан кенгашиб, Фарходни олиб Юнонга қўшин тортмоққа қарор қилгани баён этилади.

1. Байтнинг мазмуни: Бугун шоҳ (яъни Хоқон) замоннинг энг ақлли кишисидир, унинг порлоқ кўнгли давлат машъалидир.

2. Дастур – бу ўринда «вазир», маъносида ишлатилган.

3. Байтнинг мазмуни: қўшин тўплакадиган вақтни ва жойни тайин қилиб, тавочи ҳар гарафга бу ҳақда жар солдирди.

XXI

Бу сарлавҳада Фарходнинг мақсадларига йўл топиш учун Хоқоннинг Юнонга қўшин сургани ва у ерда мамлакат донишмандлари билан биргаликда Сухайло ҳаким ғорига ва барчалари Сукрот ғорига етишганларини маълум қилади.

1. Сухайло – бу исм Сухайл номли ёруғ юлдуз номидан олинган (аст. Конопус). Ўрта аср мунажжимлари бу юлдуз яхши таъсир кўрсатади, деб биладилар. Бу ерда Юнондаги машҳур донишманд ҳакимнинг номи. У ҳам Сукрот каби ғорда яшайди.

2. Жомосп – қадимги Эроннинг афсонавий донишманди ва мунажжими. Уни Лукмоннинг шогирди деб биладилар. Келажак воқеаларидан хабар қилувчи «Жомоспнома» номли китобни шу донишмандга нисбат берадилар. Навоий Сукрот ғорига кетаётганларга Сухайло «Жомосп»дан Фарходга юлдузи баланд деган хушxabар етказганини баён қилади.

3. Байтнинг мазмуни: мақсадим мамлакатларни фатҳ этиш эмас, балки таҳликали жойларни енгиш эди.

4. Байтнинг мазмуни: абадий саодат ҳамроҳлик қилиб Аторид ёнига ой билан қуёш келдилар. Бу ерда Навоий истиора санъатини ишлатади. У Сухайло ҳакимни Аторид, Фарходни ой, Хоқонни эса қуёш деб атамоқда.

5. Бу ва кейинги байтларда Сухайло тилидан – Жомоспнинг ўлиmidан кейин ҳакимлар унинг айтганларини ёзиб қолдиришларидан менга аёнки, минг йилдан сўнг Чиндан Юнонга бир Фарход деган йигит келади. У анча қийинчиликлардан сўнг Искандар тилсимини очади. Аммо унча Фарход аждарни ўлдириши керак, шунда бебаҳо хазина чиқади. Сўнгра девни (яъни Ахраманни) қатл этиши керак, буни бажарганда Сулаймон пайғамбарнинг узугини қўлга кпритади. Тилсимни очганида Жамшид жомига эга бўлади. Буларни Фарход Хоқонга бағишласин, унга эса Сукротни кўриши ва Искандар ойнаси кифоядир, – дейди.

6. Сулаймон ҳолами – Сулаймон – Таврот бўйича Соломон подшоҳ, исломда Сулаймон пайғамбар. Диний ривоятларга қараганда, унга худонинг муқаддас, яширин ва сирли исми маълум бўлган ва бу сўз (исми аъзам) унинг хотамига – узугига нақшланган – ўйиб ёзилган экан. Бу узук воситасида Сулаймон фақат одамларга эмас, балки ҳайвонлар, ҳашаротлар, инсу жинсларга ҳам ўз ҳукмини ўтказа олар экан. Шарқ адабиётида унинг Сабо (Навоийда Саибо) диёри маликаси Билқис билан ошиқ-маъшуклиги ҳамда сеҳрли узуги қаламга олинади. Навоий ўзининг «Тарихи анбиё ва ҳукамо» асарида Сулаймон ҳақидаги ривоятларга кенг ўрин ажратади (қ. Алишер Навоий. Асарлар. 15-том, 224–231-бетлар).

7. Самандар – майда бир жонивор. Афсоналарга кўра, у оловда туғилиб, олов ичида яшар эмиш. Бу ерда Сухайло ҳаким Фарходга аждар билан олишув пайтида ўт-оловдан сақланиш учун бир идишда самандар ёғини беради. Ундан бадан ва қўлларга суркалса, ўт таъсир қилмаслиги баён этилган.

8. Бу ва кейинги 5 байтнинг мазмуни: тилсимни қандай очиш ҳақидаги барча азиз чин сўзлар бир кумуш тахта устига ёзилган бўлиб, у дев бўйнига осиглик туради. Ундаги тилсимдан

Жамшид жомини топасан. Жом атрофидаги Искандари Румий нақшлаб кетган ёзувларни ўқисанг Сукрот ҳақим ҳақидаги маълумотларни билиб оласан.

9. Байтнинг мазмуни: Унга (яъни Фарҳодга) бу хил ишларни тушунтиргач, Суҳайло жонини Тангрига топширди.

XXII

Бу боб сарлавҳасидан Фарҳоднинг аждаҳо водийсига боргани, уни тор-мор қилиб, аждаҳо ғоридан Афридун хазинасини топгани ва барча бойликни отаси ва қўшинига совға қилган маълум бўлади.

1. Бу ва кейинги байт мазмуни: Қараганда унинг (яъни аждаҳонинг) икки кўзи худди нефтнинг ўтли булоғидек эди. Бурун тешиклари ваҳшат тандирига, балки нефть мўрисига ўхшарди. Шоир бу ерда муболаға санъатини қўллаб, аждаҳонинг даҳшатли қиёфасини тасвирламоқда.

2. Бу ва кейинги байт мазмуни: Фарҳод чаққонлик билан осмон камалагидек ёйига найзадек ўткир ўқни жойлади ва аждар оғзига шундай отдики, ҳатто гурди анжум – юлдузлар паҳлавони Миррих ҳайратланиб унинг қўлини ўпди.

3. Бу ва кейинги икки байт мазмуни: бу ғор осмон каби юмалоқ, агар унинг марказ нуқтасини аниқ топа олсанг, у ерда қора тош кўмилган, тошнинг вазни минг ботмондан оғирдир. Қиличнинг учи билан атрофини очиб, қўлларинг билан уни ўрнидан кўзғат.

4. Зулфиқор – ҳазрат Алининг икки дамли, ғоят кескир афсонавий қиличи. Шоир бу ерда Фарҳоднинг аждаҳо ғори ичида топган хазинасидаги бир қилични Зулфиқорга ўхшатмоқда.

5. Байт мазмуни: унинг (яъни қиличнинг) ёнида куббаси фалак қуёшидек порлоқ бўлган бир қалқон бор эди.

Кейинги байтларда шоир қалқон куббасида Сулаймон ўз узугидаги каби исми аъзам ўйдиргани, қиличда ҳам бир исм ёзилган бўлиб, қиличнинг ўткирлиги ўшандан эканлиги ва қилич гуноҳсизларга зарба етказмаслиги, ёмонларни, ёвузларни эса аёвсиз иккига бўлиб ташлаши ҳақида фикр юритади.

XXIII

Бу боб сарлавҳаси Фарҳоднинг Аҳраман номли дев яшайдиган ўрмонга от сургани ва уни ўлдириб, Сулаймон узугини қўлга киритганидан дарак беради.

1. Рустам – Фирдавсий «Шоҳнома»сидаги бош қаҳрамонлардан. У Золнинг ўғлидир. Рустамнинг дунёга келиши ва унга исм қўйилиши ҳақида Фирдавсий шундай ҳикоя қилади: Золнинг хотини Рудоба оғир ҳомила кўтаради. Ой-куни яқинлашганида дард бошланиши билан ҳушидан кетади. Саросимага тушган Зол афсонавий қуш Симуруғ воситасида жарроҳ топиб келади. Жарроҳ онанинг ёнини кесиб, болани олади. Ҳушига келган Рудоба фарзандини кўриб хурсанд бўлади ва оҳ тортиб (яъни азобу дардлардан халос бўлдим маъносида) «Рустам» – дейди. Онанинг оғзидан биринчи чиққан ана шу сўзни болага исм қилиб қўядилар. Ўзининг баҳодирлиги, адолатпарварлиги ва тўғрилиги билан Шарқ адабиётида анъанавий образга ҳамда мардлик рамзига айланиб кетган. Бу ерда Навоий Фарҳоднинг Аҳраманни ўлдирганини Рустамнинг Мозандаронда Аржанг девни тор-мор қилганига ўхшатмоқда (Бу ҳақда қаранг: Фирдавсий. Шоҳнома. 1 китоб. Олтинчи саргузашт, Ш. Шомухамедов таржимаси, 353–357-б.).

2. Мозандарон – Эрондаги тарихий вилоят. IX–XII асрлар манбаларида Табаристон номи билан юритилган.

3. Байтнинг мазмуни: Рустамдек қаср томон юрди. Эшиқда раҳшини маҳкам боғлади. Байтдаги раҳш сўзи Рустамнинг афсонавий отининг номига ишора бўлиб, бу ерда шоир истиора

санъатидан истифода этади.

4. Бу байтда Навоий Ахраманни ўлдиргач, унинг қасрига кириб бориши, қаср ичида тоза, ҳали инсон боласи кўрмаган бир уйга юзланиши ҳақида ёзиб, ғоят гўзал ташбих ишлатади – уйнинг ораста, тозалигини гинасиз одамларнинг кўнглига ўхшатади.

Кейинги байтларда Навоий уйда Фарходнинг ёқутдан ишланган қандил кўрганини, унинг ичига яширилган Сулаймон узугини топганини ва қандилга «кимгаки бу узук муяссар бўлса, унда ёзилган исми ўқиганида ғойибдан овоз келиб Искандар тилсими сирларидан хабардор этади», – деб ҳикоя қилади.

5. Бу байтда Навоий ташбих санъатини ишлатиб қандил шуъласини Муштарийга, ёруғини эса шамъи ховарий – шарқ шамъи, яъни куёшга ўхшатади.

6. Бу ва кейинги байтнинг мазмуни: осмон Рустами куёш қиличини кўтарди ва замон Оқ девининг бўйнига солди. Уни мушкул ҳолга солиб, ҳалок этди, девнинг охи – фарёди эса жаҳонни қоронғи қилди. Шоир бу байтда: худо куёшнинг нурлари билан кундузни тугатди, ғира-шира тушди ва ҳамма ёқни тунга чўқтирди, деган оддий фикрни истиора санъати воситасида жуда образли қилиб билдиради.

XXIV

Бу боб сарлавҳаси Фарходнинг Сукрот тоғи тилсимини очишга отлангани, бир булоқ бошида Хизр билан учрашгани ва унинг таълими натижасида дунёни кўрсатадиган жомни қўлга киритгани ҳақида маълумот беради.

1. Бу ва кейинги икки байтнинг мазмуни: (Фарходнинг) қаршисида осмондек кенг кўкаламзор кўринди, унинг ўртасида куёш янглиғ булоқ оби ҳаёт чиқариб турар, бу сувнинг ҳар қатраси жондек (ёқимли) эди. Қирғоғида кўк билан тенг бир дарахт бор эди. (Булоқ) сувинн тириклик суви, (дарахтни) Хизр пайғамбар деса бўлар эди. Шоир бу ерда Хизрнинг оби ҳайвон – тириклик суви топгани ҳақидаги ривоятга ишора қилади.

2. Навоий халқ китоблари, саргузашт адабиёт анъанасига кўра Хизр тилидан Фарходга тилсимни очиш учун қаерга, қандай қилиб неча минг қадам йўл босиш, йўлда нималарни енгиб ўтиш лозимлигини баён этиб келиб, бу байтдан бошлаб темир жисмли пайкар – ҳайкални тасвирлайди. Навоий ёзади: у одамга жуда ҳам ўхшар, қўлида ўткир ўқ тортилган темир ёйни ушлаб турар эди. Бошидан оёқ совутга ўралган бу темир одам ич-ичидан ёниб турарди.

Кўринадик, қанчалик ҳайратланарли бўлмасин XV аср Навоийси ҳозирги давр тушунчасидаги робот тасвирини яратган.

3. Бу ва кейинги байтнинг мазмуни: эшик очилган замониёқ, садо ўчди (Фарход кўрган дарвозасинн очиш учун Хизр ўргатганидек белгиланган бир тошни қаттиқ тепганида баланд садо чиққан эди) ҳалиги совутли ҳайкал ёйига ўқ тортиб чиқиб кела бошлади. Бунинг устига яна юзта совут кийган (ҳайкаллар) ўқ отмоққа тайёр эди.

4. Шид – хуршед, куёш демақдир.

5. Бу ва кейинги тўрт байтнинг мазмуни: (Фарход) эшик очиб-ичкарига қадам кўйган эди, уйнинг тоқида порлаб турган бир жом кўринди. Ёркинликда куёшдек, балки Жамшид жомидек эди. У гўё жаҳон ичидаги куёшдек порлаб, жаҳонни ўзида акс эттириб турган кўзгу эди. Унда сирли ҳаёт ва дунёнинг ҳолати равшан кўриниб турарди. Ташқари томонида ернинг маркази, ичида эса тўққиз фалак айланаси жилва этарди.

Навоий тасвирлаган бу «Жоми Жам»нинг тасвири баъзи белгилари билан «маълум даражада ўша глобус ва карталарни эслатади» (Ҳайитметов А. Табаррук излар изидан. 63-бет).

XXV

Бу боб сарлавҳасида Фарҳоднинг Хоқон ва Мулкоро билан бирга Сукрот ҳаким билан учрашганлари ва уни топишда жаҳонни кўрсатувчи жомидан фойдаланганлари маълум қилинади.

1. “Кониян минкон” – арабча: кон бойлиги кондан, деган маънони билдради.

2. Сайрафий – арабча: «сарроф» сўзидан, заршунос, қимматбаҳо тошларни баҳоловчи.

3. Бу ва кейинги байтда, тонгни Сукротга, нур унинг жамолига, қуёш устурлобга, осмон қоғоз варағига ўхшатилиб, шу бобнинг ўзига мувофиқ ва бошқа боблардагидан тамоман фарқ қиладиган тонг тасвирини беради (Рустамов А. Навоийнинг бадиий маҳорати. 131).

4. Бу ва кейинги байтларда Навоий Сукрот яшайдиган жойнинг манзарасини беради. У ғоят куюқ бўёқларда образли қилиб жуда баланд маҳобатли, ўрқачли тоғ, унда ўсиб ётган улкан дарахтлар, тоғ чўққиларидаги қорлару, унинг бағрида юрган ҳайвонлар, чашмалару ғорлар, дарёларни таърифлайди. Бу шоирнинг пейзаж тасвиридаги романтик услубига ёрқин мисолдир.

5. Сидра – сггинчи осмондаги афсонавий дарахт.

6. Пайғора – ғор.

7. Устурлаб (астролябия) – Шарқ астрономиясида қуёш ва юлдузларнинг юксаклигини ўлчайдиган асбоб. Бу ерда шоир Сукрот ғоридаги ўргимчакларни шу асбобга ўхшатмоқда.

8. Бу ва кейинги байтлардан маълум бўлишича, Сукрот Хоқонга икки жавҳар иноят қилади: бири – унинг умри узун бўлиши, кўп ўлкаларни фатҳ этиши, беҳад бойликларга эга бўлиши ҳақидаги башорат; иккинчиси – бир муҳра (соққага ўхшаган нарса) бўлиб, хасталик юзланганда оғизга олиб айлантиргач, сувини ютилса, дард чекинади, куч-қувват пайдо бўлади, одам яшариб кетади.

9. Бу байт мазмунида Сукрот Мулкорога: – олдингизда бир хатар бор, у аносирнинг (арабча: тўрт унсур бўлиб, сув, ўт, шамол ва тупроқ) иккитаси – шамол ва сув туфайли юз беради, дейилади.

10. Нуҳ – диний ақидаларга кўра, жуда узоқ умр кўрган пайғамбар, уни баъзи манбаларда Одами Соний (яъни иккинчи Одам Ато) ҳам дейилади. Ривоятларда келтирилишича, Нуҳ даврида 40 кеча ва 40 кундуз сел ёғади ва бутун дунёни тутиб кетади. Шунда у ўз яқинларини, тарафдорларини ва ҳар ҳайвондан бир жуфтдан кемага солиб олади. Дунё сувга ғарқ бўлади, ёлғиз Нуҳ кемаси омон қолади. Тошқин чекилганда Нуҳ кемаси Арарат тоғининг бир чўққисидан қолади. Гўё Нуҳнинг ўғиллари дунёдаги асосий қабилаларни яратган эмишлар. Шоир бу ўринда Сукрот тилидан Фарҳодга қарата гарчи ҳаётинг Нуҳ умрича бўлса ҳам ўлим барҳақ, дейди.

11. Мажозий ишқ – зоҳирий инсоний ишқ.

12. Ҳақиқий ишқ – тасаввуфда Худога бўлган муҳаббат назарда тутилади.

13. Байтнинг мазмуни: Фарҳод ундан айрилиб фарёд чекди, у эса Сулайҳо каби узун йўлга тушди. Яъни Сукрот ҳам Сухайлодек ҳаётдан кўз юмди.

14. Бу мисра икки маънони англатади: биринчиси – қуёшдек порлоқ Сукрот дафн этилди; иккинчиси – қуёш ботди, кун қайтди.

15. Лукмон – баъзи тарихий манбаларда пайғамбарлар, баъзиларида эса ҳакимлар сирасида келтирилади. Ривоятларга қараганда, ранги қора хабаш бўлган. У кимнингдир қули бўлиб, озод бўлиши ҳақида бир қанча ривоятлар бор экан. Жумладан, Лукмоннинг хожаси – қўй сўйиб яхшироқ аъзосини пишириб кел деб буюрибди. Лукмон қўйнинг юрак ва тилини келтирибди. Бошқа сафар хожаси – қўй сўйиб ёмонроқ аъзосини пишириб кел, – дебди. Лукмон яна юрак ва тилни келтирибди. Хожа бунинг маъносини сўраганда Лукмон дебди: кўнгул нолойиқ феъл-атвордан, тил кераксиз сўзлардан бери бўлса улардан яхшироқ аъзо йўқдир, агар бўлмаса, улардан ёмонроғи йўқдир. Лукмон ҳикматларидан 4000 таси йиғилган экан. Шундан иккитасини доим ёдда сақлаб иккитасини унутиш керак эмиш. Чунки аввалги иккиси – ўзи қилган яхшиликлар, кейинги иккитаси бошқалар қилган ёмонликлар ҳақида эмиш. Қадимги манбалар Лукмон билан боғлиқ баъзи ривоятларни мил. ав. VI асрда яшаган юнон масалчиси

Эзопга нисбат берадилар.

Шоир бу ерда Лукмоннинг хабашлигига ишора қилиб, мажоз яратади ва тун қоронғилиги ҳақида фикр юритади.

XXVI

Бу боб сарлавҳасида Фарходнинг ўз мамлакатига қайтгани ва ойнада Арман водийси ва Ширин жамолини кўриб ҳушидан кетгани баён этилади.

1. Бу байтда шоир от устидаги гўзал Ширин хатти-ҳаракатини шатранж доналари (шахмат) ва уларнинг юришларига ўхшатиб гўзал образ яратади: У гўё қуёш билан шатранж ўйнаётгандек руҳ ва от билан юриб, уни – қуёшни ҳар соатда юз марта мот қилар эди.

2. Баҳром – дostonда вазир Мулқоронинг ўғли, Фарходнинг эмикдоши ва яқин сирдош дўсти.

3. Бу ва кейинги икки байт мазмуни: (қайта ҳушига келган Фарход яна кўзгуга қараса) унинг юзи аввалгидек қоронғи эди. Уни ясаган донишманд шундай тилсим ишлатган эдики, кўзгуга қараган одам қандай шакл кўрса, кейин бошқа кўринмас, тилсими бузилиб қолар эди.

4. Бу ва кейинги байт мазмуни: (Фарход) ҳамма нарсани ўйлаб кўргач, ақл қонуни билан ишга киришмоқча бўлди; лекин у билмадики, ишқ бедодлик қилса, юзлаб ақл ва билимнинг қонун-қоидалари барбод бўлиб кетади.

XXVII

Бу боб сарлавҳасида Фарходнинг ишқ ўтинн яшира олмагани, ранги сарғайиб кетганидан ҳақимлар денгиз саёҳатини маслаҳат кўрганлари баён этилади.

1. Байтнинг мазмуни: ҳар қандай одам кўрса, маълум қилар эдики, бу хоро – тошни, ўт – олов мум қилиб юборибди. Шоир бу ерда истиора санъатини ишлатган, «хоро» сўзидан Фарход кўзда тутилади.

2. Бу ва кейинги байт мазмуни: (Фарходга) шундай ҳолатлар юз берган экан (яъни унинг ранги сарғайгани, ҳарорати кўтарилгани ва ҳ. к.), улар димоғининг юбсиъа – қуришига сабаб бўлган. Энди мизожини ҳарорат ва қуришлик забт этибдими, унинг иложи денгиз (яъни тесқари, зид – димоғни юмшатиш, ҳароратни тушириш) – муолажадир.

3. Шаръий – узунлик ўлчови, бир шаръий – 2–3 км.

Бу ва кейинги байт мазмуни: (Фарход денгиз саёҳати таклифини эшитгач) денгиздек қалби жўшиб кетди, оғзи кема оғзидек очилди, лекин сўзсиз эди. Хаёли денгиз мавжларига занжирдек уланиб, уларга яна юз минг хаёллар уланди.

XXVIII

Бу боб сарлавҳасида Хоқон ва Фарходнинг катта кемага тушиб, денгизда сузишлари, қаттиқ шамол кўтарилиб кемани чўктириб юборгани, Хоқон ва Мулқорони тўлқинлар Чинга ташлагани, Фарходнинг эса денгизда бир тахта устида қолиб кетгани баён этилади.

1. “Ва изал-бихору фужжират” – арабча, (агар) денгизлар тўлиб-тошса маъносида.

2. «Ва изал – жиболу суййират» – арабча, (агар) тоғлар силжиса маъносида.

3. Байтнинг мазмуни: (Кемаларнинг) учи осмондаги Хут (балиқ) ва Савр (хўкиз) санчигудек, туби ҳам ер остидаги хўкиз ва балиғни янчигудек эди. Шоир бу ерда илми нужумга кўра Хут (Балиқ) ва Савр (Хўкиз) деб аталувчи қуёш буржларига ҳамда қадимги диний эътиқодга биноан ер гўё катта хўкизнинг, хўкиз эса балиқнинг устида туради, деган ақидага ишора қилмоқда. Кеманинг учи ва тубини баланд ва чуқурлигини бу хилда таърифлаш шеърятдаги «ғулув»

санъатига яққол мисолдир.

4. Жирми хок – ер курраси. Шоир денгиздаги кемалар ва одамларни қораси ер куррасидек туйиларди, дейди.

5. Далв – илми нужумда ўн икки бурждан ўн биринчиси. Бу ерда шоир денгиздаги балиқларнинг сув ичишини осмондаги Ҳутнинг фалак буржидан сув ичганига ўхшатади.

6. Байтнинг мазмуни: сувнинг мавжи гўё симдан тўкилган совуту уни (балиқ) омбурдек оғзида тутиб кетаётгандек эди.

7. Байтнинг мазмуни: қоронғилик тушди, денгизнинг ҳам даҳшатли тўлқинлари майда мавжларга айланди. Шоир бу оддий фикрни шундай ўхшатишларда беради: Тун қора пўстини (киш) остида оқ рангли майин мўйна пўстин кийган (қоқум) кунни-яширганида, долғалар (талотум)ни денгиз силовсин (синжоб), (яъни майин мўйи ўсиқ олмахон) қилди қўйди. Байтдаги «киш», «қоқум», «синжоб» сўзлари «истиора» санъатига биноан «қора пўстин», «оқ мўйна пўстин», «майин» («майда») сўзлари ўрнида-ишлатилган.

8. Шоир бу икки мисрада «моҳият» ва «камоҳи» сўзларида сўз ўйини қилган. Моҳият арабчада «ҳақиқат» маъносида келганидек, тожикча балиқ маъносида бўлган «моҳи» сўзига нисбат берилганда. ««балиқлиғи» маъносини ифода қилади, шунингдек: «камоҳи» сўзи арабчада «ўзича» ва «таги тубигача» демак бўлганидай, арабча ўхшатиш ҳарфи «к» билан тожикча балиқ маъносида бўлган «моҳи»дан қўшма сўз қилиб олганда ҳам «балиқдай» деган маънони беради. Шоир мана шу икки сўзни, шу иккала маънода ишлатган ва ҳар иккала маънода шеърнинг мазмуни тўла чиққан» (изоҳ С. Айнийники. Қ. Алишер Навоий. Хамса, Тошкент, 1941, 111-бет).

9. Шоир бу мисрада Сукротнинг ел ва сув хатари ҳақида айтганларига ишора қилмоқда.

XXIX

Бу боб сарлавҳасида Фарходнинг тахта устида Яман мамлакати томон сузиб бориб, савдогарлар кемасидагиларни халос қилгани, кема қароқчилар ҳужумига учрагани, Фарход уларни енггани ва Шопур билан дўстлашгани баён этилади.

1. Яман – Арабистон ярим оролининг жанубидаги мамлакат.

2. Шопур – Низомийда бу образ Хусравнинг қиссахони, Ширин билан Хусрав муносабатларида воситачи, кўмакчи сифатида талқин қилинган. Хусрав Дехлавийда ҳам Шопур Хусрав билан бирга юрувчи, унга турли ажойиб-ғаройиботлар ҳикоя қилиб юпатиб юрувчи шахс. Хусравга Шириннинг расмини кўрсатиб, Армания ўлкасига бирга кетган ҳам Шопурдир. Навоийда эса Шопур Фарход билан тасодифан учрашиб содиқ дўстига айланиб қолган, моҳир наққош ва инсонпарвар шахс сифатида талқин этилади.

3. Тойиф– Ҳижоздаги бир шаҳар номи.

4. Қорураи нафт– нефть солинган шиша идиш.

5. Фурза– арабча: кўрфаз, қўлтиқ.

6. Яман ўзининг табиий бойлиги ақиқ (қимматбаҳо қизғиш тош, ҳақиқ ҳам дейилади) билан машҳур бўлган. Шоир бу байтда Яманда денгиз қароқчиларидан қутулганлари шарафига савдогарлар уюштирган бир базмда шу қадар тоза май (майи ноб)лар тортилдики, Яманда ҳатто ақиқлар ҳам бунчалик сероб эмас, демоқчи бўлади.

7. Наъли бозгуна урди – мақол тарзидаги ибора бўлиб, айнан: наъл (тақа шаклидаги тамға)ни тескари қоқмоқ; маж. чалғитиш, алаҳситиш демақдир. Шоир эл қатори ўз кори ҳоли билан машғул юрган Фарходнинг ишини тақдир тескарилаб, чапалаштириб юборди, дейди.

XXX

Бу боб сарлавҳаси Фарҳоднинг Шопур раҳнамолигида Ямандан Арман мамлакатига жўнагани, Арманияда тоғ қазийтганларнинг оғир меҳнатини кўриб, уларга кўмаклашиб ишга тушиб кетгани ва бу ҳақда Меҳинбону ва Ширинга хабар етгачи ҳақида дарак берилади.

1. Бу ва аввалги байт мазмуни: лекин тош шу қадар қаттиқ эдики, юз марта теша урилса ҳам фойдасиз, бир нўхатчалик, нўхат у ёқда турсин, кўкнори уруғичалик ҳам тош учмас, кесилмас эди.

2. Қори – узунлик ўлчови, қулоч.

3. Рухул-амин – арабча: ишонч руҳи. Шоир бу ерда тоғ қазувчиларнинг Фарҳодга унда олий сифатлар кўриб мурожаат қилишларини таърифлайди. Бу ва кейинги байтда шоир қатор сифатлаш санъатини ишлатади: (шеър илмида буни «сифатчини» деб аталади) руҳ ул-аминдек пок гавҳар, малак, олий гуҳар ва ҳ. к.

4. Ҳисн – қадимги яҳудийлар яшаган Мадинага яқин қишлоқнинг номи. Бу сўз асосан паноҳгоҳ кўрғон, истехком, қалъа маъносида ишлатилади. Шоир бу ерда Меҳинбону саройини кўзда тутмоқда.

5. Баъзн тадқиқотчилар Меҳинбону Ширининг аммаси, деб ёзадилар. Бу байтда у Ширинга хола (хоҳарзода – опа ёки сингилнинг фарзанди) эканлиги аниқ айтилади.

6. Айн ул-хаёт – айн. ҳаёт булоғи. Бу ерда шоир таърифича, Ширин келиб, кўнгил очиб кетадиган булоқнинг номи.

7. Йиғоч– ёғоч, бу ерда узунлик ўлчови маъносида бўлиб, бир йиғоч – тахминан саккиз км.дан ортиқроқ.

8. Байтнинг мазмуни: машаққат зўрлигадан йигитларни кўрганлар чол (қори–қари), дейди, лекин қазилган ер эса икки-уч юз қулоч (қори) келади. Шоир бу ерда «тажнис санъатидан истифода этади.

9. Байтнинг кейинги мисрасида шоир фойдасиз ва имконсиз иш учун уринишнинг беҳудалиги ҳақида сўз юритади. У «Оҳани сард куфтан» (совуқ темирни ўйиш) деган халқ мақолидан фойдаланиб, «ирсоли масал» санъатини ишлатади.

10. Байтнинг мазмуни: темирчидан дам билан кўра олди, белига чарм партуғ (танура) боғлади.

11. Бу ва аввалги байт мазмуни: тоғ камарини қазийш учун керак бўлган бир неча гурзи ва бир неча асбоб чархлайдиган тош (сунбода) тайёрлади. Уларнинг барчасига Қорандан яширинча ўрганиб олганидек, яхшилаб сув берди.

12. Байтнинг мазмуни: у қўлининг зарби билан теша урганда, овози (ориг. фаррасти) ўн ёғоч масофага етар эди. Шоир бу ерда «ғулув» санъатини қўллаган.

13. Бу ва кейинги байт мазмуни: тоғ қазувчилар ҳам, бу ишларни бошқарувчилар (ориг. кор фармов) ҳам Меҳинбону қошига бориб, кўрмаган одамнинг бу ишларга ақли инонмайди дея ха бар қилмоқчи бўлдилар.

XXXI

Боб сарлавҳасида Фарҳоднинг тоғни пора-пора қилаётган тешаси овозини эшитган Шириннинг унинг қошига келиши, Фарҳод Ширинни кўриши билан ҳушидан кетгани, Шопурнинг бундан беҳад куйиб ёнгани ва Фарҳодни саронга олиб кетишгани баён этилади.

1. Ҳавво – диний ривоятларга кўра, инсониятнинг онаси – Момо Ҳаво. Шоир бу ерда Меҳинбонуга Ҳавога ўхшатади. Унинг Ширин хонасига келишини Момо Ҳавонинг жаннатда макон тутганига нисбат беради.

2. Жанибат – подшоҳлар бирор ерга дабдаба билан чиққанда эҳтиёт учун бирга олиб юриладиган от. Бу ерда шоир умуман от суришни, отда боришликни кўзда тутмоқда.

3. Байтнинг мазмуни: ариғни қазийш учун юз ганж сарфлаган эдим, суви келмасдан бурун

қўл ювиб эдим. Шоир бу ерда «истиора» санъатини ишлатиб, «қўл ювмоқ»ни «воз кечмоқ», «қўл тортмоқ» маъносида келтиради. Айни чоқда шоир суви йўқ ариқдан қўл ювиш тушунчаси билан эса «мумтанеъ» санъатини вужудга келтиради.

4. Бу байтда шоир Ширинни – париваш, унинг отини девпайкар – дев гавдали деб таърифлайди. Бу от унга Ширин мингач, парикаш – парини олиб борувчи бўлди, дейди, Натижада байтнинг икки мисрасида шоир «талозум» санъатини яратади.

5. Гулгун – Ширин отининг номи. Бу байтда шоир «от» сўзини икки маънода (ном ва от) ишлатиб, «иҳом» санъатини қўллайди. От сўзининг ҳар иккала маъноси ҳам байт мазмунини яхши очишга хизмат қилади.

6. Бу байт мазмуни: жаҳон боғида унингдек (яъни Гулгун дек) тез юрар от йўқ эди. У гулбаргини элтувчи сабодек елар эди. Шоир бу ерда Ширинни гулбаргга, отини эса сабога ўхшатиб, «ташбих» санъатининг ажойиб намунасини яратади.

7. Хинг – бўз от. Хинги бодпой – елдек тезюрар от. Шоир Шириннинг оти Гулгунни назарда тутмоқда.

8. Шу ердан бошлаб, 44 байтда Навоий Шириннинг гўзаллигини таърифлайди. Бунда шоир турли бадий воситалардан ғоят кенг фойдаланади. Бу шеърий парча шоирнинг портрет яратиш маҳоратига ёрқин далилдир.

9. Тунг – идиш маъносини билдиради. Бу ерда шоир Шарқда машҳур бўлган Ҳиндистон новвати солинган шаккар идиш деб

Шириннинг оғзини таърифламоқда.

10. Зод – озод сўзининг қисқартирилгани. Шоир бу ерда Фарҳодни таърифлаб, уни бу барно йигитгина эмас, тақдир хазон бўлиш аламини раво кўрган бўстондаги озод сарвдир, дейди.

XXXII

Бу боб сарлавҳасида Фарҳод хушига келгач, тоққа чиқиб ариқ қазиш ишларини давом эттиргани, Ширин кўнглида Фарҳодга нисбатан ишқ пайдо бўлгани ифодаланади.

1. Байтнинг мазмуни: Фаросат билан Фарҳод билдиким, дил безатувчи (яъни, Ширин)нинг меҳри унинг ҳолига қараб иш тутибди.

2. Бу ва кейинги 4 байтнинг мазмуни: (Фарҳод) тошга метин урганида фалак тоқига қиёмат солгандек бўларди. Унинг ёниқ нафаси ва метини кўтарган гард зангори осмонни кўздан яшириб юборарди. Гард ва дудгина эмас, балки дард ва андуҳнинг қора булут тоғ-тоғ бўлиб Арман атрофини тутиб кетган эди. Уни қора булут ҳам демай, баҳор булут деб, ёғин билан кўтарилган дўл тош бўрони десак ҳам бўлади. Тошга урилаётган метиннинг ялтираши бамисоли чакмоқ эди. Шоир Фарҳоднинг тоғда ариғ қазиш меҳнати тасвирини ташбих ва муболаға санъатлари воситасида беради.

3. Хорокан – тош йўнувчи – бу ерда Фарҳод кўзда тутилади.

4. Камингоҳ – хилват жой; байт мазмунича, Ширин бир хилват жой топиб Фарҳодни яширинча кўргиси келади.

XXXIII

Бу боб сарлавҳасида Фарҳоднинг ариқ қазиб, қаср бунёд этгани, «Баҳр ун-нажот» ҳовузини қовлаб, атрофида боғ барпо қилгани ва буларни кўргани Меҳинбону ва Ширинларни келгани баён этилади.

1. «Баҳр ун-нажот» – айнан: нажот денгизи. Ширин учун Фарҳод қазиган катта ҳовузнинг номи.

2. Сарви гуландом – айнан: гул юзли сарв. Ширин кўзда тутилади.

3. Бу ва аввалги бир байтнинг мазмунн: муҳандислик қилиб у аввал ариқнинг икки ёнига икки чизик тортди, уни қирғокдан қирғокқа уч қулоч, чуқурлигини эса икки қулоч (қилиб режалади).

4. Байтнинг мазмуни: (Фарҳод) ариғни ғадир-будир жойларини текислашда тешасининг тош тарошлаш санъатини намоиш қиларди.

5. Байтнинг мазмуни: (Фарҳод) икки томондан тошларни бир-бирига улаб, унинг фаршннн (ётқизилишини) дандонага ўхшатиб, кунгурали териб борар эди.

6. Бу ва аввалги икки байтнинг мазмуни: лекин (Фарҳод) толиқиш ва хориқишга берилмай, тошни тахта-тахта қилиб текис йўниб, ҳалиги режа тортилган чизикдан, қоидадан чиқмай (ишлар эди), у йўнилган тошларнн илдам олар, тахта-тахта қилиб тайёрланганларини тўшаб, маҳкамлаб борар эди.

7. Бу ва аввалги байт мазмуни: (Фарҳоднинг) тошни майдалайдиган метинидан сачраган тошлар ойгача етарди. Бу учар тошлардан ой атрофидаги гардиши қалқондек бўлган эди.

8. Байтнинг мазмуни: ариқ ўтказиш ишига киришган (Фарҳод) юз Бобил сеҳрини намоиш этди. Бу ерда шоир Бобил – Юпитер сайёраси номидан ихом санъати воситасида унинг бошқа маъносига ишора қилиб кучли, зўр ва ниҳоятда чакқонлик деган мазмунда ишлатади.

9. Байтнинг мазмуни: тинмай тош кесиб, бир ҳовуз ҳам бунёд қилди, унинг кенглик ўлчови ҳар томондан 60 қулочдан эди.

10. Бу ва аввалги бир байтнинг мазмуни: бу ишларда унга Шопур ёрдам берар, унинг моҳир қалами ҳар бир (расмга) оройиш берар эди. Бу одамнинг расмини чнзса, у пардоз берар, бу жониворни тасвир қилса, у парқанотлар ясар эди.

11. Чин суратхонаси – машҳур афсонавий рассом ва наққош Монийнинг «Аржанг» номли санъаткорона безатилган қасри, кошонаси (баъзи манбаларда уни китоб ҳам дейилади) кўзда тутилади.

XXXIV

Бу боб сарлавҳасида «Баҳр ун-нажот» ҳовузига сув очилгани, бу воқеани олқишлаган халқнинг қувончли шовқин-сурони, Шириннинг оти юрмай қолганида Фарҳод уларни кўтариб ариқ ва ҳовуз тепасига элтгани ҳикоя қилинади.

1. Бону – Меҳинбону кўзда тутилади. Кўпинча Навоий Меҳинбонуни шундай атайди.

2. Хорокани пўлод бозу – пўлат билакли тоғ қазувчи. Шоир Фарҳодни назарда тутмоқда.

3. Хороқуб – тоғ қўпорувчи. Фарҳод кўзда тутилади.

4. Бу ва кейинги уч байтда шоир ариқ очилишини кўргани Ширин от устида терлаб-пишиб елиб келаётганини таърифлаб дейди: Ширин юзидаги хол гулбарг устига қўнган зоғга ўхшар, терлар эса боғни сув босгандек эди. Уни шунчаки сув эмас, на Хизрга, на Искандарга насиб этмаган тириклик суви деса бўлади. Латифликда терлар гул устидаги шабнам каби донадона бўлиб, сунбул устига ҳар нафас улардан юзтаси тўкилиб турар эди. Сочининг қоронғилигида юз минг Искандар тутун ичида қолган самандардек кўзга илинмас эди.

5. Байтдаги пари пайкардан мақсад Ширин, девона эса, Фарҳод бўлиб, бири мақтовдан бўлак сўз топа олмайди, иккинчиси метин уриб сув очишликка тутинади.

6. Бу ва кейинги байтда шоир истиора санъатини ишлатиб, Ширин минган отни насим ел деб, унинг суворийси – Ширинни кумуш деб таърифлайди.

7. Шоир бу байтда ҳам истиора санъатини қўллайди. Фарҳод Шириннинг отини бодпо – елкадам, ўзини дилрабо деб атайди. Фарҳоднинг уларни елкасига кўтариб, қаср ва ҳовуз ёнига элтиб қўйганини баён этади.

XXXV

Бу боб сарлавҳаси Меҳинбону ва Шириннинг Фарход шарафига зиёфат базми тузганлари, ўнта ҳар соҳада иқтидорли бўлган канизак қизларнинг хизматда бўлгани, Ширин кўлидан май ичган Фарходнинг ишқ туғёнидан ҳушдан кетиши баён этилади.

1. Адвор – музыка илмининг бир соҳаси: музыка назарияси; Шарқ музикасининг эски нота усули.

2. Мантиқ – мантиқ илми, логика.

3. Ҳайъат – Шарқда астрономия фани.

4. Ҳақойиқ («ҳақиқат» сўзининг кўплиги) илми – мавжудот ҳақиқатлари ҳақидаги илм.

5. Балоғат – адабиёт назариясига оид бўлиб, бадий сўз санъатини, шоирлик маҳорати сирларини ўрганувчи илм.

6. Ҳикмат– фалсафа фани, баъзи тадқиқотчилар физика ва табиёт илми деб ҳам ҳисоблайдилар.

7. Муаммо – арабча: беркитилган, яширинган; Шарқ шеъриятида жанр турларидан бири. Муамно мисра, бир ёки икки байтдан иборат бўлиб, унда бирор сўз, кўпинча атоқли от ҳарфлари яширинган ёки шунга ишора қилинган бўлади. Уни махсус қоидага асосан рамз, имо, ишора, киноя, ўхшатиш, баъзи сўзларни бошқа тилдаги синонимини танлаш, тескари айлантириш ёки «абжад» ҳисоби ва ҳ. к. йўллар билан топиб олиш, ечиш керак. Муаммо айтиш ва уни ечишга бағишлаб махсус рисолалар ҳам битилган. Айниқса XV асрда – Навоий даврида муаммо кенг тарқалган. Бу ҳақда, жумладан, Жомий учта, Навоий битта рисола ёзганлар.

8. Муаммода от чиқармоқ – шоир «от чиқориб» иборасини икки маънода ишлатади. Бири – машҳур бўлмоқ, донг таратмоқ; иккинчиси – муаммода яширинган номни чиқариш, муаммони ечиш.

9. Байтнинг мазмуни: бу фанлардан уларнинг ҳар бири бош қасидан мақтовли, шу фаннинг юзлаб устасидан буларнинг биттаси мохирроқ эди. Навоий бу ва юқоридаги беш байтда ўз замонасида равнақ топган фанлардан ўнтасида Меҳинбону саройидаги ўн канизак донг таратганини мадҳ этади. Бундан англашиладикки, шоир яратган ҳар жихатдан мукамал Меҳинбону, Ширин, Лайли, Дилором каби аёллар образлари қаторида фанда эътибор қозонган комила ва фозила бўлган Шириннинг ўнта надимаси борлиги давр адабиётида ҳам катта янгилик эди.

10. Шоир бу байтда Меҳинбонунинг яна бир юксак фазилатини таърифлайди: у илмпарвар, илм аҳлига бошчилик қилар эди. Сўз асносида Навоий Меҳинбону донолик билан Фарходнинг олималар билан суҳбатига, ўзини тутишига разм солиб, унинг оддий тошйўнар йигит эмаслигини, балки билим ва заковат эгаси бўлган олнжаноб шахс эканлигини англаб олганини таъкидлайди.

11. Бу байтда шоир Фарходнинг сўз бошлагани, у фақат сўз гавҳарларвни сочдигина эмас, балки кўзларидан ҳам гавҳарлар сочди деб ёзар экан, истиора санъатини кўллайди, гавҳар сочилишини кўз ёшлари ўринда ишлатади.

12. Суманбар – оқбадан гўзал; бу ерда Ширин кўзда тугилади.

13. Тўрт бурқаъ остидан меҳр – айнан: тўрт осмон остидан куёш (чиқиши). Бу ерда Ширин тўрт қават парда остидан чиқиб келишини куёш чиқишига ўхшатиш. Қадимги астрологияда таъкидланишнча, куёш тўртинчи осмонда турар эмиш.

14. Етти хиргоҳ – етти осмон маъносида ишлатилган. Шоир Ширинга кўзи тушган Фарход шундай бир оҳ торттики, етти осмон унинг дудидан қорайиб кетди дер экан, муболага санъатининг иғроқ туридан истифода қилади.

15. Лаълиға олиб лаъли аҳмар – бу мисрадаги биринчи «лаъл» – лаб, иккинчиси – қизил май маъносида ишлатилган.

XXXVI

Бу боб сарлавҳасида Фарҳод ва Ширин висол майидан беҳол бўлганларини кўрган ҳасадчи даврон уларнинг хурсандлик қадаҳларига ҳижрон заҳарини кўшгани– Хусрав Парвез Ширинга совчилар юборгани баён этилади.

1. Мадойин – арабча «Мадина» (шаҳар) сўзининг кўплиги. Араб Ироқидаги Фирот дарёси бўйидаги қадимги шаҳар.

2. Кисро – сосонийлар табақасидан бир подшоҳнинг номи. Бу ерда шоир Хусравни унинг набираси, деб таърифламоқда.

3. Ҳурмуз – Хусрав Парвезнинг отаси.

4. Парвез– луғавий маъноси: музаффар, бахтиёр; Хусравнинг лақаби.

5. Бу байтда шоир Хусравнинг юқоридаги байтларда ифодаланган асосий муддаоси – яна бир уйланиб тожу тахтига ярашиқли, бошқа ворислардан афзалроқ фарзанд кўриш ниятини тасдиқлаш учун ирсоли масал санъатини қўллайди. «Уруғни яхши ерга сочиш керак» деган ҳикматли сўз орқали мақсад очиб берилади.

6. Тўбий, тубо – диний эътиқодга кўра жаннат дарахти деб тасаввур қилинадиган гўзал дарахт. Унда ҳамиша хушбўй ва хилма-хил мевалар пишиб турар экан. Бу ерда келишган қомат кўзда тутилади.

7. Кавсар – жаннатдаги сероб ва суви мазали чашма эмиш.

8. Байтнинг мазмуни: халқ орасида бу хил ёқимли гап-сўз ёйилгач, улар Хусрав қулоғига ҳам етиб келди. Шоир бу ерда Фарҳод ва Ширин орасидаги ошиқ-маъшуқлик ҳақидаги гапларни назарда тутмоқда.

9. Байтнинг мазмуни: лекин (Хусрав) совчиларга нималар маълумлигини, улар қандай хабар келтиришини билмас эди.

10. Бу байтдаги «гулситон» Арман мамлакатини, «сарви сиймбар» Ширинни англатади. Шоир бу ўринда ҳам истиора санъатини қўллайди.

11. Бу байтдаги «расули кордон» айнан: ишбилармон элчи» маъносини англатади. Шоир Хусрав Парвезнинг вазири Бузург Уммидни шундай деб атамоқда. Унга Арманга бориб, Хусрав мақсадидан Меҳинбонуни огоҳ этиш ҳукм қилинади.

XXXVII

Бу боб сарлавҳасида Хусрав элчиси Меҳинбонуни мақсадда воқиф этгани, бунга Меҳинбону ҳар хил баҳоналар билан жавоб қилгани ва элчи келтирган хабардан Хусрав ғазаби баён этилади.

Шоир сарлавҳада талмеҳ санъати асосида Шарқ афсоналаридаги Билқис, Сулаймон образлари орқали ҳамда ташҳис санъати воситасида Анқо, товус образлари билан Хусрав, Меҳинбону, Ширинга алоқадор фикрларни ифода қилади.

1. Анқо – афсонавий қуш, балки қушларнинг подшоҳи. Гўё у Қоф тоғида яшар эмиш.

2. Ҳомили роз – айнан: сир ташувчи; бу ерда Хусравнинг элчиси (совчи) кўзда тутилади.

3. Бор – дарбор, сарой; бу ерда қабул маъносида ишлатилган.

4. Байтнинг мазмуни: агар (Меҳинбону совчиларга) ибo билан бошқача муомала қилай деса, йиртқич шер жайронга зулм қилиши мумкин. Шоир бу ерда истиора санъати воситасида Хусравни ғазанфар – йиртқич шер, Ширинни – жайрон деб атамоқда.

5. Байтнинг мазмуни: оловга нозик ипак мато яқин тура олмагандек, (темирчи) сандони юз мингта бўлса ҳам шишани синдириб юборади. Бу ўринда шоир Меҳинбонудан рад жавоби олгудек бўлса, Хусравнинг ҳар қандай йиртқичлик қилишдан тоймаслигини таъкидламоқда.

6. Бу байтда ифодаланган Шириннинг совчиларга жавоби Навоий достони бўйича бош хат

бўлиб ўтувчи инсонийлик, инсонпарварлик ғоясининг аниқ ва равшан далилидир.

7. Бу байтда шоир Ширинни Меҳинбону тилидан таърифлаб, уни одам наслининг париси, муштарийдек сайёралари кўп бўлган қуёш деб атайди. Байтдаги «муштарий» икки маънода ишлатилган. Бири – сайёранинг номи (форсча уни «Биржис» ҳам дейдилар); иккинчиси – харидор маъносидир.

8. Бу байтнинг иккинчи мисраси орқали Навоий ирсоли масал санъатини қўллаб, ишқ-мухаббат билан подшоҳлик бошқа-бошқа тушунча, деган ғояни ифода қилади. Айни чоқда, унинг зимнида шу мавзуда дostonлар яратган ўз салафларига ўткир киноя ҳам ётади. Чунки улар Хусравни Шириннинг ҳақиқий ошиғи ва шавкатли шоҳ сифатида талқин қилганлар. Бу ўринда яна шоирнинг дoston аввалидаги «Бўлуб Ширинга ошиқ подшоҳвар» (яъни Ширинга подшоҳча ошиқ бўлди) деган истехзоли мисрани эслаш жойиздир.

9. Бу байт мазмунига сингдирилган фикрда Навоийнинг умуман салтанатга, жоҳил салтанат эгаларига бўлган очик нафрати ўз аксини топган.

XXXVIII

Бу боб сарлавҳасида Хусравнинг Ширин томонидан келган жавоблардан аччиғланиб, Арманияга қўшин тортгани, Фарҳодни қоя устида кўриб, уни тутмоқчи бўлгани, Фарҳод сўзларидан Хусрав қалбига тиғ санчилгани баён этилади.

1. Бу байт мазмуни: юз мингдан ортиқ қўй-қўзи ҳамалдагича, қорамоллар эса савр каби пода-пода эди. Шоир бу ерда Меҳинбону ўз кўрғонида қамал пайтидаги эҳтиёж учун қўй ва моллар сақлагани ҳақида ёзиб, қўйлар сонини ҳамал – қадимги нужум фанича ўн икки бурждан ўн биринчиси (уни қўй шаклида тасаввур қилинади)даги юлдузлар миқдорига, қорамолларни эса савр – ўн икки буржнинг иккинчиси (ўй-хўкиз шаклида фараз қилинади. Юлдузларига нисбат беради. Шоир бу ерда ғоят усталик билан ташбеҳ санъатини қўллайди.

2. Бу байтдаги биринчи «тош» сўзи «ташқари», иккинчиси «тош» маъносида ишлатилган.

3. Иккинчи мисрадаги «ер узра осмон» ибораси Меҳинбонунинг қалъасини англатади.

4. Байтнинг мазмуни: Парвез Фарҳодга кўз ташлаши билан кўксига дашнаи тез – ўткир тиғли ханжар теккандек бўлди.

5. Байтнинг мазмуни: лекин оламари саботсиз одамлар мени беному нишонга чиқариб қўйганлар. Бу ерда сўз Хусрав олами Фарҳоддан отини сўраганда қилган жавоби устида кетмоқда.

6. Бу ва кейинги байтнинг мазмуни: бошингдан (бир тош билан) мили худингни – урушда кийиладиган қалпоқнинг узайиб чиққан учини учуриб юбораман, буниси билан эса сенга салом йўллайман; яна бир тош билан эса байроғинг бошидаги ярим ойни нишонга оламан. Бу сўзларни Фарҳод Хусравга қарата айтади.

7. Байтдаги «наво» сўзи баҳра, хузур-халоват маъносида ишлатилган.

XXXIX

Боб сарлавҳасида Хусрав вазири Бузург Уммид билан маслаҳатлашгани ва Меҳинбонуга нома юборгани, унинг қатъий жавобларидан ожиз қолган Хусрав Армания кўрғонини қамал қилгани баён этилади.

1. Бу байтда шоир ирсоли масал санъатига мурожаат қилади. Хусравнинг Фарҳоддан устунлигини далиллаш мақсадида «ит ҳураp – карвон ўтар» мақолини ишлатади.

2. Бу байтда ҳам Навоий ирсоли масал санъатини қўллаб, «афсун бирла илонни индан чиқариш мумкин» мақолини ишлатади. Хусравнинг Фарҳодни афсун – сеҳр, авраш билан банд этишликка жазм қилинганлигига ишора қилинади.

3. Бу ва аввалги икки байт мазмуни: унинг зотида ҳақ шундай яширинганки, унинг ўзлигидан нишона қолмаган. Ким бундай нарса (яъни ишқ) ичида ўзини кўрса, ҳар томонда ҳақнинг зуҳурини кўради. Шунинг учун ҳам зоҳир бўлган нарсанигина эмас, гўзал деб мақталган (кимса)ни қаттиқ севиб қолган бўлса ажаб эмас. Сўз Меҳинбонунинг Фарҳодни таърифлаб, Хусравга берган жавоби устида кетмоқда.

4. Байтнинг мазмуни: ногоҳ қамишзорга ўт тушса, «хўл-қурук баробар кул бўлади». Бу ерда ҳам шоир ирсоли масал санъатидан фойдаланади.

5. Мисрадаги: сур савтининг сафири – айнан: сурнай (ёки карнай) овози маъносини англатади. Маж.: диний тушунчага кўра, қиёмат куни Исрофил деган фаришта сур чалиб, ўликларни тирилтирар, яна бир чалганда қайтадан ўлдирар экан. Шоир бу ерда талмех санъатини усталик билан қўллайди.

XL

Боб сарлавҳасида Хусравнинг Меҳинбону кўрғонини қамал қилгани, унинг лашкарлари Фарҳод ирғитган тошларга бардош бера олмаганлари, бир ҳийлагар кўмагида Фарҳодни банд этиб, Хусрав ҳузурига олиб келганлари хабар қилинади.

1. Телба куш–Фарҳод кўзда тутилади.

2. Ишқ булбули–яъни Фарҳод.

3. Бу ва аввалги байт мазмуни: кўрғон аҳли туну кун ҳамма нарсадан вокиф, кундузлари овоз чиқармас эдилар. Лекин кечаси эса «ҳозир бўл» {эхтиёт бўл} дея фиғон билан шовқин солардилар.

4. Бу байтда Шопур (Фарҳодга беҳуш қиладиган дори сепилган гулни ислатиб, ўзидан кетказган ҳийлагар бошига тош билан уриб ўлдиргани ҳақида ёзади ва ирсоли масал санъатага кўра «Бошни тош ушатади», мақолини ишлатади.

XLI

Бу боб сарлавҳасида беҳуш Фарҳодни Хусрав ҳузурига келтирганлари, унинг бошдан-оёқ занжирбанд этилиши, Бузург Уммид Фарҳодни ҳушига келтириши, Хусрав саволларига Фарҳоднинг жавоблари, ўтқбр сўзлари туфайли унинг омон қолиши хабар қилинади.

1. Халил – луғ маъноси: дўст, муҳиб, ёр, Иброҳим пайғамбарнинг лақаби. Бу ерда шоир пайғамбарнинг ўтдан гул ундирини таърифламоқда.

2. Лавҳашаллоҳ – арабча: агар Оллоҳдан кўрқса, маъносида.

3. Шоир бу байтда истиора санъатини қўллаб, Ширинни парирух деб атамоқда.

4. Бу байтдаги сиёсат сўзи “жазо” маъносида ишлатилган.

5. Салосил – «силсила»нинг кўплиги; занжирлар, тизмалар. Бу ерда тоғ устидаги кўрғоннинг номи.

XLII

Бу боб сарлавҳасида Фарҳодни Салосил кўрғонига қамаб қўйилиши, у ерда қаттиқ қийинчиликлар тортиши баён этилади.

1. Салосил кўрғонида Фарҳодни кўриқлаб турганлар унга банддан озод этиш, Хусравдан қандай жазо етишса шунга рози эканликларини билдиришганида Фарҳод бу ва кейинги 2 байтда уларга жавоб қайтариб: вафо аҳли –ҳақиқий ошиқ бундай қилмайди, дейди. «Фарҳод... шундай оғир вазиятда ҳам ақл билан иш кўриб олижаноблик қиладди, ўзи туфайли бошқаларни балога солишни истамайди, бундай озодликдан воз кечади» (Ҳайитметов А. Навоийнинг ижодий

методи. 100-бет). «Ўз бахти деб уларни ўтга ташламайди. Одамийликка одамийлик билан жавоб беради» (Эркинов С. Навоий «Фарҳод ва Ширин»и ва унинг қиёсий таҳлили, 121-бет).

2. Бу ва кейинги байтда Навоий ташбих санъатини ишлатиб, Фарҳоднинг ҳайвонлар, қушлар билан дўстлашиб кетганини Сулаймон пайғамбарга ўхшатади.

3. Юсуф – шоир бу ерда Фарҳоднинг бўрига ўз аламларини айтиб дардлашишини тасвирлар экан, бўри ҳақида сўзлаб Юсуфи Канъонни ёдга олади. Ривоятга кўра, Юсуфнинг оғалари уни чоҳга ташлаб, қўйлагини қонга белаб, Юсуфни бўри еди, – деб оталарига элтадилар. Навоий бу ерда ихом санъатидан фойдаланади. Зероки, юқоридаги мазмун асосий мақсад эса-да, байтда биринчи идрок этиладиган маъно Фарҳоднинг Юсуфдек гўзал чиройи бор Ширинни ёдлашидир.

4. Навоийнинг бу байтдан бошланадиган нидо санъати асосида Фарҳод қалби ҳаяжонлари ва руҳий изтиробларини ифода этувчи унинг субҳга, куёшга мурожаати ниҳоят юксак даражада бўлиб, идеал ошиқнинг таъсирли ва самимий ички туйғуларидир. Бундай хусусиятлар Навоий ижодий методининг, асосан, романтик характерда эканлигини кўрсатади, унинг ижодини жаҳон адабиётидаги энг буюк романтиклар ижоди билан туташтиради (Ҳайитметов А. Навоий ижоди методи масалалари. 107-бет).

XLIII

Боб сарлавҳасида Фарҳоднинг қора кунга қолганлиги, ҳажр шомида қийналганлиги баён этилади.

1. Бу ва кейинги байтда шоир истиора санъати асосида Фарҳоднинг аянчли аҳволини, чекаётган азобларини тасвирлаб, уни ғам-андух денгизининг наҳанги, бало ва дард тоғининг йўлбарси, жунун водийсининг Мажнуни, Мажнунигина эмас, бу водийнинг дев-шамоли – куюни деб атайди.

2. Бу ва кейинги байт мазмуни: ҳар куни агар киши минг балони тортса ҳам, у балолар тун балосидек қаттиқ туйилмайди. Унга (яъни Фарҳодга) бу ҳажр кунларида ҳар бир шом қоронғулиги машаққат зулфидан (сиртмоқ) ташлар эди.

3. Муаззин халқи – азон айтувчи (сўфи)нинг бўғзи демакдир.

4. Байтнинг мазмуни: бу иситма ораснда у (яъни Фарҳод) ўз лабидаги учукдан баҳра олар, учук зардобидан оғзига ҳар дамда захар томиб турар эди.

5. Шу байтдан бошлаб, Фарҳод золим фалакка хитоб қилиб, тақдирдан нолийди. Бу ўринда «сипехр» фақат илоҳий маънодаги «тақдир», «фалак» тушунчасини эмас, балки ундан кенг маънони, жамият ва мавжуд муҳит тушунчаларини, ундаги зулмни туғдирувчи тартиб ва қоидаларни ҳам англатади (Ҳайитметов А. Навоий ижодий методи масалалари, 109-бет).

6. Тийр – Аторуд (Меркурий) сайёраси, юлдузи шундай деб ҳам аталади.

7. Бу байтда шоир Зухра юлдузига хитобан: бир пастгнна мусиқанг торини туз; мен ўларга етдим. Ҳазин (йиғлоқи) куйингни бошла, дейди.

8. Саодат ахтари – бахт юлдузи демакдир. Бу ерда Ширин кўзда тутилади.

9. Байтнинг мазмуни: у (яъни Фарҳод) тонгга қадар ерга юмалаб, ҳар можаро устига юз можаро қилди.

10. Бу ва аввалги байтнинг мазмуни: модомики, ғам туни уни ўлдирган экан, тонгнинг оловли куёши ҳақида сўзлашдан не фойда. Маккор фалакнинг одати шу эмишки, у аввал захарлаб, сўнгра захарга қарши дори беради.

XLIV

Бу боб сарлавҳасида Фарҳоднинг занжирсиз зиндон атрофларида юрганини эшитган Хусрав

унинг қўриқчиларини жазоламоқчи бўлгани, Фарходнинг ҳаёт эканлигидан хабар топган Ширин унга нома йўллагани баён этилади.

1. Афоллоҳ – арабча: худонинг ўзи сақласин (ёки оллоҳ кечирсин, маъносида).

2. Байтдаги ғамкашдан – Меҳинбону, маҳвашдан – Ширин кўзда тутилади. Бу шоирнинг истиораларига яхши мисолдир. Байтнинг мазмуни: У (яъни Ширин) ҳеч ўйламай саккизта бармоғи (шоир уларни гул барглари деб атайди) билан (тимдалаб) сариғ юзи узра қонлар (шоир уларни қизил гулга ўхшатади) оқизди. Бу ҳам фавқулодда истиоралардир.

3. Бу байтда Шопур Меҳинбонуга мурожаат қилиб, шундай таърифлайди: эй осмон курсисида ўтирган, сипоҳлари юлдузларча (беҳисоб), муборак юзли, ифбат пардасини ёпинган (малика). 4. Бу нидо санъатига ёрқин мисол бўла олади.

5. Биҳамдиллаҳ – арабча: худога шукур. Бу ва кейинги байтнинг мазмуни: худога шукрки, уни (яъни Фарходни) ҳийла ва макрлар билан асир этган одамни девни ўлдира оладиган бир тош билан уриб, жаҳаннам юртига жўнатдим.

6. Байтнинг мазмуни: у (яъни Шопур) англаган нарсаларнинг ҳаммасини бир-бир тўрғай (чаковак)дек сайраб (сўзлаб бера бошлади).

7. Суманбар – Ширин кўзда тутилади.

XLV

Боб сарлавҳасидан Шириннинг Фарходга мактуби, унн ўкиб беҳуш йиқилиши, Фарходнинг жавоб хати маълум бўлади.

1. Ройиҳа ябусати – ёқимли ҳиднинг шиддати.

2. Байтнинг мазмуни: (бу мактубни) бир шамдан парвонага демайман самандардан бир гулхан (оташхона)га (йўллайман). Шоир бу ерда афсонавий самандар деган жонворнинг ўт ичида яшашлигига ишора қилади. Айни пайтда Навоий ҳам талмех, ҳам истиора (гулхан Фарход самандар – Ширин) санъатларини қўллайди.

3. Бу байтдан Шириннинг Фарходга ёзган мактуби бошланади. Мактубни Шарқ пэзиясидаги нома жанрининг ажойиб намунаси санаш мумкин. Унда сўз ифодасини топган хижрон ва унинг аламли изтироблари ёлғиз Ширингагина эмас, шунингдек, ўрта аср феодал даври хотин-қизларига ҳам тааллуқлидир. Айни чоқда, бу мактубда Навоий ижодига хос реалистик элементлар ўз аксини топгандир. Унда Ширинга хос бўлган гўзал фазилатлар, чунончи: оқилалик, софдиллик, вафодорлик юксак маҳорат билан таърифланади.

4. Бу байтда Фарходнинг ваҳший ҳайвонлар ва қушлар билан дўстлашиб кетганлигини назарда тутиб, Ширин Фарходни Сулаймонга ва афсоналардаги Сулаймоннинг барча жониворлар устидан ҳукмронлик қилишига ишора қилади. Навоий бу ўринда талмех санъатидан истифода этади.

5. Байтда Ширин ўзини Сулаймоннинг севгилиси Билқисга ўхшатади.

6. Меҳнат дурбоши – бу ерда машаққат калтаги маъносида ишлатилган.

7. Етти кўк – илми нужумга кўра осмон етти иқлимга бўлинади. Гўе улар бир-бирининг устига жойлашган бўлиб, ҳар қайсисига бир сайёра ҳукмронлик қилар эмиш.

8. Биллаҳ, сумма биллаҳ – арабча: Худо ҳақи, яна Худо ҳақи (қасам маъносида).

9. Байтнинг мазмуни: Шопур хат [ёзиш] учун керакли буюмларни: сиёҳ учун мушкин ва оқ [қоғозни] чиқарди.

10. Байтнинг мазмуни: Нома элтувчи (яъни Шопур) номани олиб югурди, бир амаллаб кўрғонга ҳам кирди... Бу ерда шоир иштиқоқ санъатига кўра нома ва шу сўздан ясалган номабар (хат элтувчи) сўзини ишлатади. Айни чоқда истиора санъатини қўллаб, Шопур исми ўринда номабар сўзини ишлатади.

XLVI

Боб сарлавҳасида Фарҳод хатини ўқиган Шириннинг изтиробга тушгани ва унинг кўнгил қуши севгилиси томон қанот қоққани баён этилади.

1. Фарҳод ўз мактубида Ширинга мурожаат қилиб, ғоят хокисорлик билан унинг итлари ҳолини сўрайди. Жумладан, бу байтда дейдики: (улар) бўйинларидаги қилода – тасмангдан завқланган пайтларида менинг бўйнимга солинган ҳалқани эслайдиларми?

2. Бу ва кейинги байтнинг мазмуни: унда (яъни Фарҳод таърифлаётган бир заиф, мажруҳ ит) меу одабийлик нишонини кўриб, кўз қорачиғимдек сақлар здим. У кўзим қони оқишини кўрса, ўз кўзларидан қон оқизар эди. Шоир биринчи байтда иштиқоқ санъатини қўллайди; мардум, мардумлиғ сўзларини ишлатади. Иккинчи байтда эса илтизом санъатига кўра кўз қони оқмоғи, «кўзумдек қони оқиб» ибораларини бир байт доирасида такроран зикр этади.

3. Бу ва кейинги икки байтнинг мазмуни: азалдан қисматимга севги битган ва тақдир дарду машаққатни (пешонамга) ёзган экан, бунинг учун мен кимга таъна қилай, ўзимдан бошқа кимни ёзгурай? (Ахир) юзлаб мен, минглаб Хусравнинг йўқ бўлиб кетиши қазо олдида бир дона арпачалик ҳам эмас.

4. Тамма билхайр – арабча: яхшилик билан тамом бўлди.

5. Байтнинг мазмуни: унинг (яъни Шириннинг) тани хатни боғлайдиган тоб ипдек (чирмашди). Аммо хаста жисмига шу ип тобдек таъсир қилган. Бу байтда шоир нозик сўз ўйини ишлатади. Биринчи мисрадаги «тоб» мактубларни устидан ўраб қўядиган ипак тасмани англатади: иккинчи мисрада эса тасмадек ўралиб кетган Шириннинг жисмида тоб ҳарорат бетоблиги (хасталиги) эди, деган маънони билдиради. Шу билан бирга, шоир бу байтда иштиқоқ (тоб, бетоб) тажнис (тоб – ип ўрайдиган ипак тасма; тоб – ҳарорат) ва илтизом (тоб, тоб, бетоб) санъатларини моҳирлик билан қўллайди.

XLVII

Боб сарлавҳасида Фарҳод кўнглидаги жароҳатлар Ширин мактубидаги ҳаётбахш сўзлардан тузала бошлагани, Ширин барри ҳароратлари ҳам Фарҳод хати мазмунидан таскин топгани, булар орасидаги муҳаббат занжирини Шопур ҳаракатга келтираётгани, Хусрав билиб қолиб уни азоб занжирига солгани ва Фарҳодни қатл этиш учун чора-тадбир қидирган баён этилади.

1. Масих – Исо пайғамбарнинг лақаби. Диний афсоналарда Исонинг ўз нафаси билан ўлганларни тирилтириш, жон бағишлаш қобилиятига эга бўлган, дейилади. Шарқ шеърлятида севгилини ва унинг лабларини жонбахшлиқда Масих, Масихо (Исо)га ўхшатилади. Бу ерда Навоий Ширин мактубида битилган сўзлар ҳаётбахшлигини Масих нафасига ташбиҳ қилмоқда.

2. Марям – диний афсоналарга кўра, Исо пайғамбарнинг онаси.

3. Бу ва кейинги икки байтнинг мазмуни: «У (яъни Хусрав) бечора Фарҳод турган ердан тортиб сарвқомат Ширин жойлашган ергача бўлган масофанинг ҳаммасига пистирмалар ясатди ва бу пистирмаларга ашаддаий ёвларни жойлаштирди. Улар ҳар бир ўтган-кетган одамни тергаб, уларнинг ишларини текшириб туришларн керак эди» (Алишер Навоий. Фарҳод ва Ширин. Насрий баён, 119-бет).

4. Бу ва кейинги икки байт мазмуни: тасодифан, ўша 2–3 кун орасида Шопур Фарҳодни кўришга йўл топиб, париваш (яъни Ширин)дан яна бир нома олиб, сабодек елиб бораркан, ўша (Хусрав) одамлари ўз истаганларини тутдилар. Тинтув қилганларида ёнидан хат чиқди.

XLVIII

Боб сарлавҳасида маккора кампир Фарҳод бошига ажалдек етишиб, унинг ҳаётига қасд

қилгани баён этилади.

1. Байтнинг мазмуни: қадди икки букилган (бу) қари кампирнинг хийла-найранги фалакниқига ўхшар эди.

2. Байтнинг мазмуни: осмон маккораси уни хола, Даллатул муҳтола эса уни она деб атар эдн. Бу ерда шоир афсоналарда ўз айёрлиги, макр ва хийлалари билан ном чиқарган аёл номини келтириш билан талмеҳ санъатини ишлатади.

3. Байтнинг мазмуни: (маккора кампир) ўзининг фол очадиган нўхат доналаридан бирма-бир ҳукмлар чиқара бошласа, эл унинг ҳукмларига заррача (айнан: арпа донасича) шак келтирмай (ишонарди).

4. Бу ва кейинги байтнинг мазмунн: (маккора кампирнинг) юз пардаси ҳаромзодалик, қаллоблик ипидан тўқилган, либоси ҳар хил рангли латгалардан қуроқ қилиб тикилган (яъни қуралган) эди. Гўё Марям ҳарамда мақсадига эриша олмай Тур тоғига ором олиш учун келган, десанг бўлади.

Шоир бу ерда диний ривоятлардаги Исо пайғамбарнинг Марямдан дунёга келиши билан боғлиқ ҳикояга ишора қилмоқда. Бунинг учун у талмеҳ санъатини қўллайди. Айни чоқда маккора кампир Марямга, Фарход турган тоғ эса Арабистондаги муқаддас Тур тоғига ўхшатилади.

5. Байтнинг мазмуни: сен дунё одамлари билан ноиттифоқ экансан, бунда ҳақлисан, худо ҳаққи, ҳақлисан.

6. Бу ва кейинги икки байтнинг мазмуни: никоҳ амри ошкоро бўлгач, [Шириннинг тинимсиз афғонлари кўкка етди. У ўзига ўлим тиғини уриб, бу ғуссадан ўзини ўлдирди. Баъзилар: у Парвез унинг болидан бебаҳра бўлсин деб заҳар ичган, – дедилар.

7. Фартут – айван: жуда қариб қолган. Бу ерда маккора кампир кўзда тутилади.

XLIX

Боб сарлавҳасида Фарходнинг қоя тош учи билан кўксини ёриб, йиллар мобайнида кўнглида тиғизланиб ётган ғам-андуҳларини чиқариб ташлагани ва жонони ёди билан жонидан кечгани баён этилади.

1. Шу байтдан бошлаб шоир нидо санъатини қўллаб Фарходнинг чархга, ғам тиғи, андуҳ тоши, ажал, қийноқ, азоб, ҳижрон ғами, тоғ, метин, ҳайвонлар ва ҳ. к.ларга мурожаат этиб нолалар

билан васият қилганини жуда таъсирли мисраларда тасвирлайди.

2. Бу ерда Фарход учун юртида йил фасллариға монанд қилиб бунёд этилган тўрт боғ ва тўрт қаср ёдга олинади.

3. Сайфий равза – ёз фасли учун яратилган боғ (ичида қасри билан).

4. Хазоний равза – кузлик боғ (қасри билан).

5. Шитойи равза – қишлик боғ (қасри билан).

6. Байтнинг мазмуни: йиртқич ҳайвонлар у ҳолин (яъни Фарходнинг ўлимини) кўриб, Фарходни ўлдиргани (яъни маккора кампирни) бурда-бурда қилиб юбордилар.

L

Бу боб сарлавҳасида даҳрнинг вафосизлиги сабабли Хусрав ва Меҳинбонуннинг ярашганлари, кўрғон ичида, қамалда ётганларнинг тарқалиб кетганлари, Фарход ўлимидан ўлар ҳолга етган Ширинни Арманиянинг баҳаво тоғига юборганлари баён этилади.

1. Байтнинг мазмуни: табақаларга (бири иккинчиси устида жойлашган етти иқлим кўзда тутилади) бўлинган осмон ажойиб қушдирки, унинг иши кабутардек муаллақ учмоқдир.

Шоир кейинги байтларда ўзининг яратувчи ҳақидаги жуда дадил фикрларни билдиради. Оламни кабутарга, яратувчини кабутарбоз сайёдга нисбат бериб, уни жаллод деб атайди.

2. Бу ва кейинги байтларда Навоий бир нотавон ва бехонумон киши Фарҳодни кўрнш ва уни хизматида бўлиш учун келиб етганини, бу пайт Фарҳод жон бераётиб, нолалар қилганини, ўзини бир тош орасига олиб эшитганини баён этади. У шахс Фарҳод қабрини кўтариб, у ерда мужовир (мозорда яшовчи) бўлади ва халқ орасида кўрганларини ҳикоя қилиб юради. Бундан Ширин ҳам хабар топади.

3. Байт мазмуни: (агар Парвез қамалдаги халқни озод қилмаса), уларнинг тоқати тоқ бўлиб, Бонудан юз ўгирадилар (айнан: Бону билан оқ бўладилар). Шоир бу ерда халқ орасида кенг тарқалган «Оқ бўлмоқ» иборасини қўллайди.

4. Бу байтда шоир Меҳинбонунинг тадбиркорлик билан Хусрав юборган одамларга муомаласини баён этиб, у юборган мактубни ўпиб, судоъ афсуни, яъни бош оғригини даф этиш учун ёзилган тумордек бошимга қўйдим, дейди.

5. Бу икки байт Навоий истиораларига ёрқин мисолдир: Фарҳод ўлимидан кейин хастаҳол Ширинни тоғ тепасида Фарҳод қурган қасрга юбордилар. Шоир икки байтда моҳирлик билан 8 марта истиора санъатини қўллайди: фалак – тоғни, ой – Ширин, чаман – боғ, гул – Ширин, Қуёш – Ширин, жонфидо айвон – қаср, пари – Ширин, чашмаи хайвон – Фарҳод қазган ариқни англатади.

LI

Боб сарлавҳаси Шириннинг сафар вақтида унга Шеруянинг кўзи тушиб қолишлиги ва Хусравни ўлдириб, Ширинни ўзига сўратиши, Ширин эса уни мулойим сўзлар билан юпатиб, тоққа равона бўлиши ва Фарҳоднинг сўнгакларини шу ерга келтириб, уларни кучоқлаб жон беришини баён этади.

1. Бу ва кейинги байтларда шоир Шеруя отаси жонига қасд қилиб, уни қатл этдигина эмас, балки даврон ундан Фарҳод қонини истади, кимки бировга зулм ўтказса, албатта унга жазо етишади. Модомики, шундай экан, шоир яхшилик уруғини экиш даркор, деган фикрни илгари суради.

2. Байтнинг мазмуни: унинг (яъни Фарҳоднинг) ҳажрида мен (яъни Ширин) бемормен, бедилмен. Бамисоли чала сўйилган бир қушдирмен.

3. Байтнинг мазмуни: улар (яъни Ширин ва Шопур) бирмунча вақт шундай мотам тутдиларки, феруза (рангли) осмон қурум босгандек қорая бошлади (яъни кеч тушиб қолди).

4. Бу ва кейинги байтларнинг мазмуни: (Ширин) икки-уч юз кишини қўшиб (Шопурни) ўз мақсадига кўра йўлга солди, уларга кўплаб, хуш исли тутатки, оловда хўшбўй чиқарадиган ёғоч, мушку атрлар берди. Улар тоғ ичидан кўхкан, яъни Фарҳодни топиб, Ширин кажавасига солиб келтиришлари лозим.

5. Бу ва кейинги уч байт мазмуни: (Ширин) кўрсаки, (Фарҳод) уйқуда, у ҳам шундай уйқуни ҳавас қилди. Унинг юзига юзини, танига танини қўйди, ўз севгилиси билан ҳамоғуш бўлди. Шунда дилидан бир оловли оҳ чиқарди-ю, кўзи Фарҳодники каби уйқуга толди. Бу шундай уйқу эдики, унга ҳеч ким қонмаган, қиёматгача уйғонмас уйқу эди. Бу байтларда шоир истиора (сарви чолок – Ширин, бедил – Фарҳод) ва ружуъ (уйқу – не уйқу...) санъатларини қўллайди.

LII

Боб сарлавҳасида Шириннинг Фарҳод ишқида жон бергани, буни эшитиб Меҳинбону ҳам ҳаётдан кўз юмгани, Чин мулкидан келган Баҳром Шеруянинг молларини зиён-захмат кўрганларга бергани ва Арманга одил подшоҳ тайин қилиб, ўзи барча лашкарларни қайтариб,

салтанатдан юз ўгиргани баён этилади.

1. Аввалги байтларда Навоий Фарходнинг дўсти Баҳромни мактайди. Бу байтда эса шоир агар у осмондаги Баҳром (Марс)га душманлик кўрсатса, осмондаги Баҳром Баҳроми Чўбиндек бўлиб қолади, дейди. Бу ерда Навоий сўз ўйини ишлатиб, ҳам сайёрани, ҳам қадимги Эрон подшоҳларидан Ҳурмузнинг лашкарбошиси Баҳроми Чўбинга ишора қилади.

2. Бу ва кейинги байтнинг мазмуни: хон Фарходга амакивачча бўлгани учун ҳам унинг ташвишини чекар эди. Баҳром келиб, халқ орасида (Фарход ҳақида) маълум бўлган гапларни хонга шундай арз қилди.

3. Шу байтдан бошлаб 26 байтда шоир Баҳромнинг Фарход мазори устида қилган нолаларини баён этади. Нидо санъати асосига қурилган бу ҳаяжонли монолог ғоят самимий, таъсирли ва халқона чиққан.

4. Бу ерда «Ло» «ку» юкламаси ўрнида ишлатилган: «айла дингло» дегани айладинг-ку маъносини англатади.

ЛШ

Боб сарлавҳасидан уни Султон Ҳусайн Бойқаронинг ўғли Шох Ғариб Мирзо мадҳи ва унга Навоий бир неча насиҳатлар бағишлагани англашилади.

1. Фаворис – «форис»нинг кўплиги; суворий, шер, демақдир.

2. Абул Фаворис – Шох Ғариб Мирзо (Ҳусайн Бойқаронинг ўғли)нинг лақаби. Халлада давлатуху – (арабча дуо), «худо давлатни абадий қилсин», демақдир. Бу ибора шоҳлар, шахзодаларнинг исмидан кейин айтилади ёки ёзилади.

3. Темурхон – Амир Темур, Темурланг (1336/4, Шаҳрисабз – 1405. Ўттор ш.) – Ўрта Осиёда йирик феодал давлат арбоби, саркарда. Темурнинг ўнг қўли ва ўнг оёғи майиб бўлган, оқсоқланган. Шунинг учун уни Темурланг (оқсоқ Темур) дейишган. Қабри Самарқандда Гури Мир мақбарасида.

4. Улуғбек (лақаби, асл номи Муҳаммад Тарағай; 1394. Султония ш. (ҳозирги Эронда) 1449. – Самарқандлик буюк ўзбек астрономи ва математики, давлат арбоби. Темурнинг набираси, отаси Шохруҳ даврида 17 яшар Улуғбек Мовароуннаҳр ва унга ёндош вилоятларнинг тўла ҳукмдори қилиб тайинланади. Кейинчалик (1414) унинг давлатига Хоразм ҳам қўшилди. 1447 й. Шохруҳ вафотидан кейин Улуғбек Шохруҳ тасарруфидаги Хуросон билан Мовароуннаҳрни бирлаштириб, кучли давлат тузмоқчи бўлди. Лекин реакция кучларнинг қаттиқ қаршилигига дуч келди. 1449 йили Улуғбек сиёсатидан норози ўғли Абдуллатифнинг розилиги ва руҳонийларнинг фатвоси билан Самарқанд яқинидаги қишлоқда қатл этилди. Самарқандда дафн қилинган (Гури Мирда), Улуғбек даврида, айниқса, Самарқандда хунармандчилик, меъморчилик, илм-фан, савдо-сотик равнақ топди. Улуғбек мусиқа илми ва адабиёт билан ҳам шуғулланган. Алишер Навоий «Мажолис ун-нафоис» номли тазкирасида Улуғбек фаолиятига юксак баҳо беради ва унинг шеърларидан намуна келтиради.

5. «Зичи Кўрагоний» – Улуғбекнинг ўз расадхонасида олиб борган астрономияга оид кузатишлари асосида тузилган жадваллардан иборат асари. Унинг махсус назарий қисми – муқаддимаси жуда кўп тилларга таржима қилинган.

6. Илм ул-яқин – ҳар нарсанинг моҳият ва кайфиятини билиш, очиш.

7. Таҳмурас – милoddан аввалги Эрондаги пешдодийлар сулоласининг учинчи ҳукмрони. Афсоналарда уни Марвда куҳандиз, Хуросон, Нишопур ва Исфаҳонда Мағриз ва Сорийяни барпо қилган (мил. ав. 830 й.), дейилади. Навоий «Тарихи мулуки Ажам»да ёзишича, рўза тутишлик ундан суннат қолган. Форсча китоб ёзишлик ва бўз тўқишликни Таҳмурас ихтиро қилган. У ҳар кимнинг бирор севган одами бўлса, унинг сувратни чиздириб, шу билан хурсанд бўлар экан. Шундан бутпарастлик келиб чиққан экан.

8. Заҳҳок – қадимги афсоналарга кўра, Жамшиддан сўнг тахтга ўтирган ўта зулмкор подшоҳ. Унинг икки елкасида иккита мараз (иллат, яра; бошқа ривоятда икки илон) бўлиб, унинг оғриғига одамзод мағзи (мияси)дан бўлак нарса таскин бера олмас экан. Шу сабабли ҳар куни икки гуноҳкорни ўлдириб, мағзини унга берар, агар гуноҳли одам топилмаса, журба ташлаб халқ орасидан икки кишини қатл қилар эканлар. Бир куни журба исфаҳонлик оҳангар – темирчи Кова ўғилларидан бирига тушиб қатл қилинади. Сўнгра яна бир ўғлига тушади. Дарғазаб Кова одамларни йиғиб, Заҳҳокка қарши исён кўтаради. Улар темирчилар саҳтиёни – партуғини байроқ қилиб, Заҳҳок устига отланадилар. Ковага Жамшиднинг набираси (бошқа ривоятда Таҳмурас наслидан Обитин ўғли) Фаридун келиб қўшилади ва Заҳҳокни ўлдиради.

9. Бу ва кейинги байтнинг мазмуни: нима фойдали, нима зарарли эканлигини ҳикмат ажратиб беришлигини аниқ англаганиндан кейин, фойдалилари билан шуғуллан. Лекин ҳамма ишда ҳам ўртани тутишга майл қил.

10. Бу байтда шоир ирсали масал санъатини қўллайди: у юқоридаги байтдаги ўз муддаоси – мизож майл кўрсатган нарсага ортикча ружуъ қилмаслик лозим, деган фикрни тасдиқлаш учун «яхшининг кўпидан ёмоннинг ози яхши» мақолини келтиради.

LIV

Боб сарлавҳасида шоир бу дostonни тугаллаш, ундаги воқеа – ҳодисаларни охирига етказишга ғайрат кўрсатганини баён этади.

1. «Ло» – арабча; йўқ, эмас, деган маънони, инкорни англатади. «даъ» – арабча: ташла, йўқ қил, демакдир.

2. «Алқамду лиллоҳиллази ваффақани мин ифтитоҳиҳа ило ихтитомихи ва саллалоҳу алайҳи ва олиҳи ва асҳоби кирамиҳт – арабча: мени бошлаб тугатишимга муваффақ қилган Оллоҳга мақтовлар бўлсин, Муҳаммадга, унинг эҳтиромли яқинлари, сирдошларига Оллоҳ раҳмати бўлсин, демакдир.

3. Кумайт – қора тўриқ (от), бу ерда шоирнинг қалами кўзда тугилади. Навоий бу ўринда истиора санъатини ишлатади.

5. Биржис – қ. Муштарий сайёраси.

6. Тайласон – ридо (дарвешларнинг устига ёпинадиган либоси).

7. Ноҳид – қ. Зухро юлдузи.

8. Бу фасл аввалидан шу байтга қадар Навоий ўзининг қандай қийин ва шарафли ишни бажарганини (яъни янги дostonни ёзиб туталлаганини) бадий маҳорат билан тасвирлаб беради. Кейинги байтларда эса шоир уни тушуниб етмаган, бинобарин, қадрлай олмаган «кўри модарзод» (яъни «туғма кўрлар», «бойқуш», «кўршапалак», «данийлар» (яъни пасткаш одамлар), «қора кўнғиз» (гул исидан ҳалок бўладиган) кабилардан нолийди.

9. Байтнинг мазмуни: лекин ҳар ким, агар нозикфаҳм бўлса, бу икковининг (яъни юқоридаги байтларда тасвирланган қора кўнғиз ва булбулнинг хушбўй гулдан таъсирланишда қайси бири ҳақ эканини билиб олади. Шоир бу ерда бадий адабиётнинг нозиклиги, унинг жонбахшлигига ишора қилади.

10. Бу ва кейинги икки байтда Навоий фахрия усулидан фойдаланиб ўзининг қандай шоир эканлигини таърифлайди. Бу ўринда гўзал истиора, ташбиҳ ва ифодали ружуъ санъатларини қўллайди.

11. Байтда шоир литота санъатини қўллаб, ўзини туфроқ деб атайди, туфроқ бўлганидаям элнинг оёқларн остида янчилиб (байтдаги «кўп топмоқ» – янчилмоқ, эзилмоқ маъносида ишлатилган) кетган, қуюн каби аҳволи тўс-тўполон туфроқ, деб ёзади.

12. Байтнинг мазмуни: ел тўдасидек бир дам жаҳонни кездирди, (яна бир дам) буғ бўлагидек осмонни айлантиради. Бу ерда шоир ўзи ҳақида сўзлаб, юқорида айтилганидек ўзини

тупроқ билан тенглаштиради ва ҳодисаларнинг қаттиқ эсган совуқ шамоли тупроқни не кўйларга солишини тасвирлайди.

13. Ўтурмай – бу ерда ўткармай маъносида ишлатилган.

14. Бу ва бундан аввалги байтларда Навоий ўзининг аҳволи руҳиясини очиб беришга интилади. Саройдаги тескари кучлар, унга муттасил турли масалалар юзасидан мурожаат қилиб турувчи саноксиз одамлардан чарчаганлиги, – ҳеч бўлмаса “24 соат ичида 24 марта осуда нафас олишга” нақадар орзуманд эканлигини баён этади. Айниқса, «фароғат бурчагида» сеvimли иши – ижод билан машғуллик қилиш истагини ёниқ мисраларда билдиради.

15. Бардаъ – Арран ҳокимиятининг қадимий пойтахти. X асрнинг иккинчи яримларида руслар томонидан талон-торож қилинган, ўз мавқеини йўқотган. Кейин пойтахт Ганжага кўчирилган.

16. Навбат урмоқ – феодал шоҳлари ўз ҳукмронлиги ҳақида эълон қилган пайтда катта ноғора (кўпинча, «ковурго») деб аталган ноғорани) чалдирганлар. Бу ерда Навоий рамзан Жомийнинг адабий ҳаётдаги шуҳратига ишора қилади.

17. Навоий бу байтда «юз» ва «минг» сўзларини икки маънода ишлатади: бири сон, адад маъносида, иккинчиси – қадимги ўзбек қабилаларининг номи.

18. Шероз – Эроннинг жануби ғарбидаги шаҳар (1750–94 йилларда Эроннинг пойтахти ҳам бўлган).

19. Табриз, Тавриз – Эроннинг шимолий ғарбидаги шаҳар. Ҳозир Эрон Озарбайжонининг маъмурий маркази.

20. Бу ва аввалги 7 байтда Навоий «фахрия» санъатини кўллаб, агар Низомий Бардаъ, Ганжа ва Румда машҳур бўлса, Хусрав Ҳиндистонда шуҳрат қозониб, Жомий эса Ажам ва Арабда донг таратган бўлса, бутун туркигўй халқлар меники бўлди, мен нафақат Хитойдан Хуросонгача бўлган ерларни, балки Шерозу Табриз, ҳатто туркманларни фармон билан эмас, асарларим (жумладан, девонларим) билан забт этдим, дейди.

21. Ҳижрий 889 – 1484 йилга тўғри келади.